Harp Hatıralarım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

Ali İhsan Sâbis

Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı

ÜÇÜNCÜ CİLT

Nehir Yayınları

Peykhane Sokak 53/3 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 526 44 93

Ali İhsan Sabis: 30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul'da, Cihangir semtinde doğdu. İlk mektebi ve Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra, 1895 senesinde Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi İdadisi'ne leyli olarak girdi. Topçu Harbiyesini de tamamlayarak 1901 senesinde sahra topçu mülâzim-i sanisi rütbesiyle ve birincilikle diploma aldı. Sınıf birincisi olduğundan Erkân-ı Harbiye Mektebine geçti. 1904'te Harp Akademisi tahsilini de birincilikle bitirerek Erkân-ı Harp yüzbaşısı oldu. Harp Akademisi'nde binbaşı rütbesiyle muavin, muallim ve müdür olarak çalıştı. 1912'deki Balkan Harbine iştirak etti. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Birinci Dünya Harbinde evvela Karargâh-ı Umumide Harekât-ı Harbiye şubesinde, fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nda ve İstiklâl Harbinde de Birinci Ordu Kumandanlığı'nda bulundu. Müstakil olarak birçok muharebeler idare etti. Henüz kırk yaşındayken Ordu Komutanlığından çekilmeğe mecbur edildi.

içindekiler

SUNUŞ 9
ÖNSÖZ 11

Birinci Kısım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

GİRİŞ 15

Dokuzuncu Bölüm
VAN GÖLÜ KENARINDAKİ MUHAREBELER 29
1915 senesi Haziran ayının 24 üncü günü akşamı geç vakit Van Gölü kenarındaki Tatvan'da 1 inci Kuvve-i Seferiyye'nin kumandasını deruhte etmiş idim.
Van Gölü garbindeki muharebeler.
Düşmanın Malazgird'i işgal ederek Muş istikametinde ilerleme teşebbüsleri.
Abdülkerim Paşa kumandasında Murat vadisinde yapılan ileri ve geri hareketler 29

Onuncu Bölüm
KOLORDU KUMANDANLIĞIMDAKİ FAALİYETLERİM 72
1915 senesi Ekim ayının başında 9 uncu Kolordu Kumandanlığındaki faaliyetlerim.
Bu kolorduyu ıslah hususunda yorulmaksızın gösterdiğim gayretler 72

Onbirinci Bölüm
SÂBİS MUHAREBESİ 85
1916 senesi Ocak ayının 30 uncu günü akşamı 13 üncü kolordunun kumandasını deruhte ettim.
Bu kumandanlıktaki ilk faaliyetlerim.
Basra'dan şimale doğru ilerleyen İngiliz Kuvvetlerine karşı aldığım müdafaa tertipleri.
Sabis Tepesi
Sabis Muharebesi
Kütülemmare'deki İngilizlerin teslim olmaları 85

Onikinci Bölüm
HANİKİN MUHAREBESİ 178
Kütülemmare'den İran Hududuna hareket.
Hanikin Muharebesi 178

Onüçüncü Bölüm
İRAN İÇİNDE İLERİ HAREKETLER 204
Hanikin Muharebesinden sonra İran içinde ileri hareketler.
Paytak boğazının ve Kirind'in zaptı.
6 ıncı Ordu Kumandanının ileri hareket için bizi zorlaması.
Bunun üzerine mecburi olarak
Kirmanşah'a kadar gitmek 204

Ondördüncü Bölüm
HEMEDAN'IN ZAPTI 282
Kirmanşah'tan Hemedan istikametinde ileri hareket.
Ruslarla yeniden yaptığımız muharebeler.
Hemedan'ın zaptı 282

Onbeşinci Bölüm
HEMEDAN OVASINDAKİ MUHAREBELER 321

Hemedan Ovasındaki Muharebeler
Devletabad ile Bicarın müdafaası ve istirdadı 321

Onaltıncı Bölüm
İRAN TOPRAKLARINA GÖMÜLEN ŞEHİTLER
DÖKÜLEN KANLAR BOŞA GİTTİ 330
Hemedan'dan ileri gitmek için 13 üncü Kolorduya yapılan tazyikler.
Enver Paşa'nın 15 Ağustos 1916'da makine başında benden sorduğu sualler ve verdiğim cevaplar.
İngilizlerin Bağdat'ı zaptetmek için 14/12/1916'da taarruza başlamaları.
Hemedan'da bulunan 13 üncü Kolorduya Halil Paşa'nın verdiği emirler.
6 ıncı Piyade Fırkasının 23 Şubat 1917'de acele Bağdat'a gönderilmesi hakkında verilen emir.
Nihayet 26/2/1917'de tekmil kuvveti ile İran'ı terkederek Hanikin istikametinde çekilmesi için 13 üncü Kolorduya Halil Paşa tarafından verilen emir.
İran topraklarına gömülen şehitler, dökülen kanlar boşuna gitmiş oldu.
Sevkülçeyş bilgisinden mahrum kafaların vatan müdafaasında yaptıkları skandallar 13 üncü Kolordunun mahvolmasına sebep olabilirdi 330

Üçüncü Cildin Sonu 349

SUNUŞ

İnsanın insana tahakkümünün ortaya çıkışıyla birlikte, politika ile tarih arasında da bir karşıtlığın oluşmaya başladığını görmekteyiz. Tarih, bugünü kavrama ve geleceği tasarlama imkanı veren bir ilim olduğu için hakim güçler politikalarının zorunlu kıldığı doğrultuda tarihi 'elden geçirme', yeniden düzenleme çabasına girmişlerdir. Bu yüzdendir ki tarih-politika karşıtlığının, tarihin 'resmi tarih' ve 'karşı tarih' diye iki biçim ve ifadeye bölünmesi sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Resmi tarih, büyük insan kitleleri katında, varolan vaziyete nasıl geldiklerini ve hangi istikamette ilerlediklerine cevap teşkil edecek şekilde düzenlenerek, hakim gücün yürüttüğü politikayı meşrulaştırma amacına matuftur. Belli 'nedenler' ile 'hayırlı sonuçlar' sıralanır. Ülkenin tarihsel süreç içerisindeki güncel politikası belli bir mantıkla ortaya konur. Böylece toplumlar, yenik düştükleri ya da destekledikleri siyasal güce tarihlerini çaldırırlar, yanlış bir geçmiş bilgisi, bugünü kavramada ve geleceği tasarlamada eksiklikler, hatalar ve ihanetler doğuracaktır.

Karşı tarih ise resmi tarih karşısında bir 'bütün' olarak yer alamaz. Resmi tarih, yapılan büyük araştırmalarla ortaya çıkarılmış, ciltler dolusu bilgi halinde kütüphanelere ve eğitim kurumlarına hakim, dolayısıyla büyük halk kitlelerini yönlendiren bir 'ilim'ken, karşı tarih, sözkonusu siyasal, sosyal ve ekonomik güçlere dayanmadığından büyük çoğunluğu karanlıkta kalmış, ortada olanı da dağınık ve yetersiz bilgiler halinde, küçük bir çevreye hapsedilmiş bir ilim durumundadır. Bu nedenle de karşı tarih, yayın organların da küçük araştırmalar, aydın

sohbetlerinde özel fasıllar, tarihi-politik araştırmalarda izah farklılığı ve en çok da hatıralar halinde varlığını sürdürür.

Nihai tahlilde politika ile tarih arasında parça-bütün ilişkisi vardır; tarihe 'güncel politikaların toplamı', politikaya da 'tarihin güncel yüzü' olarak bakılabilir. Yönetenler, politikalarının arka planını karanlık bırakmayı ve dellileri ortadan kaldırmayı bilinçli ve planlı bir şekilde sürdürürken, tarihi de biçimlendirmiş olurlar. Karşı tarihe kaynak olarak yalnızca olayları yaşayanların günlük açıklamalarındaki ifadeler, daha sonra kaleme alacakları hatıralar ve yabancı diplomatların hesaplarının farklılığı oranında açıkladıkları bilgiler kalır. Bu nedenle 'karşı tarih' durumuna düşmüş olan 'gerçek tarihe' ilgi duyanlar, sorumluluk düzeylerine göre bu dağınık kıvılcımları biraraya getirerek geçmişi aydınlatmaya çalışırlar.

Karşı tarihin en önemli kaynaklarından biri olan hatıralar, olayların içinde yer almış kişilerin niyet, kaabiliyet ve cesaretleri ile yönetimin tavrı arasında biçimlenir. Buna rağmen, olayların arka planını oluşturan mevcut şartları, temel nedenleri, etki gösteren güç kaynaklarını, rol oynayan kişilerin duygu, düşünce ve tavırlarını belli ölçüde yansıttığı için hatıraların tarihte özel bir önemi, özel bir değeri vardır. Hatta aynı olaya katılmış kişilerden birkaçının hatıraları, birbirinin sağlanmasını yapma açısından gerçeği belirlemede tarihe büyük yarar sağlamış olurlar.

Nehir yayınları olarak, yakın geçmişimizin gerçeğini ortaya çıkarma, karşı tarihin önemli kaynaklarından hatıraları düşünce dünyamıza taşıma ve tarih bilincimizi geliştirme sorumluluğunu kendimizde duymaktayız. Bu sorumluluğun verdiği güç ve çabayla ilk adım olarak "Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi"ni başlatmış bulunuyoruz. Yayınlayacağımız hatıraların kişisel boyutunu gözönünde bulundurmakla birlikte asıl toplumsal boyutunu dikkatlerinize sunmaya değer bulduğumuzu açıkça belirtmek isteriz.

Nehir Yayınları

ÖNSÖZ

Babam rahmetli General Ali İhsan Sâbis anılarını beş ciltlik bir kitap halinde yazmış ve bunların birinci cildini 1943'de, ikinci cildini 1951'de ve bazı düşüncelerle beşinci cildini de 1952'de yayınlamıştı. Kendisinin 7 Aralık 1957'de ölümü üzerine üçüncü ve dördüncü ciltler manüskri halinde bana intikal etti. Bu kere bu ciltleri de yayınlıyoruz. Ayrıca birinci, ikinci ve beşinci ciltlerin mevcudu kalmamış olduğundan, bunların da yeni baskılarını yaparak bütün kitabı bir kül halinde tarihseverlerin ilgisine sunuyoruz. Burada bu imkânı sağlayan Nehir Yayınlarına ve Mustafa Çelik Bey'e teşekkürlerimi sunarım. Yurdumuza faydalı ve babamın ruhu şâdolsun.

İstanbul, Zincirlikuyu 1990
Prof. Turgan Sabis

Birinci Kısım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

GİRİŞ

1945 senesi ilkbaharında Almanlar kayıtsız ve şartsız teslim olmaya mecbur düşerek ateş kesilmişti. Fakat bugüne kadar aradan on seneden fazla zaman geçtiği halde sulh henüz akdedilmemiştir. Kızıl Moskoflar dünyada sükûn ile yaşamak isteyen namuslu milletleri halâ rahat bırakmıyorlar. Bir yandan 1950'de Kore'de yaptıkları tecavüzler bir neticeye bağlanmadı; diğer taraftan Avrupa'nın göbeğinde Almanya'da, Berlin'de tahriklere devam ediyorlar. Polonya, Macaristan, Çekoslavakya, Romanya ve Bulgaristan'da demir perde teşkil ederek bu mazlum milletleri rahat bırakmıyorlar.

Bu ahvalin daha ne kadar süreceği kestirilemez. Eğer Almanya kayıtsız ve şartsız teslim ile her türlü kuvveti kaybederek yere vurulmasaydı kızıl Moskoflar bu derece şımarıklık gösteremezlerdi. İngiltere ve Amerika o zaman yaptıkları bu büyük hatayı bugün artık anlamışlardır. İşgalleri altında bulunan Batı Almanya'yı dirilterek Rusya'ya karşı Almanlardan istifadeye başlamışlardır. 1954 sonbaharında Almanlar NATO teşkilatına alınmış ve Fransızlarla araları ıslah edilmiştir. Atlantik denizinin şimal ucundan başlayarak İtalya'dan geçip Karadeniz'e ve Türk-Moskof hududuna kadar bir müdafaa kuşağı vücuda getirilmiştir. Bu kuşağın ve müdafaa çemberinin sağ cenahında bulunan Türkiye'yi, Kore'de Türk

Mehmedin gösterdiği kahramanlık ile iyi tanıyan Amerikalılar memleketimizi her hususta takviye ve ıslah etmeye çalışıyorlar. Şimdiye kadar yoksuluk içinde sıkıntı çekmiş olan aziz vatanımızın her tarafında yollar, barajlar, fabrikalar vucuda getirerek ve köylülerimizin iyi mahsul alması için her nevi ziraat aletleri vererek bizi iktisadi sahada kalkındırıyorlar. Aynı zamanda ordumuzu, her nevi yeni silahlar, tanklar, uçaklar vs. ile takviye ediyorlar. Kanaat getirmişlerdir ki; bu gayretlerini Türk milleti boşa çıkarmayacaktır.

Amerika aleni olarak bütün dünyaya bağırıyor: "Dostlarımızın içinde en sadık Türk milleti ile müttefik olmaktan iftihar duyuyoruz" diyor. Hafta geçmez ki, Amerikalı ve İngiliz devlet adamları, genaralleri, amiralleri birbiri arkasına Ankara'ya gelip bizi evimizde ziyaret etmek ve takdir hislerini beyan etmek istemesinler ve bu hususta birbirleriyle yarış etmesinler. Eski hasta adam bugün eli sıkılacak boynuna sarılıp öpülecek kuvvetli adam olmuştur. Bu hal bizim için büyük bir şeref ve itibardır. Bütün dünyanın en kuvvetli devleti olan Birleşik Amerika'nın dostu ve müttefiki olmak göğsümüzü gururla kabartmaktadır. Amerikan ve İngiliz bahriye nazırları, generalleri Ankara'ya gelip bizimle müdafaa planları yapıyorlar. Asırlardan beri Karadeniz ve Çanakkale boğazlarını ele geçirip serbest denizlere inmek hırsıyla yanan Moskofların bizi taksim etmek ve dünya haritasından silmek gayesini güderek Avrupa'nın hasta adamı diye hakir gösterdikleri mazlum Türkiye'nin bugünkü yüksek mevkiini bütün Türk milleti takdir etmektedir.

İşte bu şerefli mevki, ancak kuvvetli olmaklığımız ile ve mazideki acı mağlubiyetlerimizin esbabını tedkik

ederek ibret almakla temin ve muhafaza olunabilir.

Bunun için 1. Dünya Harbindeki iyi ve fena hareketlerimizi, muvaffakıyetlerimizi ve mağlubiyetlerimizi dikkatle araştırmak lâzımdır. Bu maksatla Harp Hatıralarım'ın üçüncü cildini de neşrediyorum. Muvaffakıyet Allah'tandır.

Harp Hatıralarım'ın ikinci cildini 1951 senesinde neşrettikten sonra, bazı düşünceler ile 3 üncü ve 4 üncü ciltlerin neşrini sonraya bırakarak, İstiklâl Harbi'nden bahseden 5 inci cildi daha evvel neşretmeyi muvafik bulmuştum. Bunun sebebi 5 inci cildin önsözünde uzun uzadıya izah edilmiştir. Kısaca burada şunu tekrar edeyim ki, İstiklâl Harbi'nde, memleket menfaatına İsmet Paşa ile çok münakaşalar yapmış olduğumdan, kinciliği ve garazkârlığı herkesçe bilinen bu zat, hiç sıkılmadan beni, Mustafa Kemâl Paşa'ya uydurma iftiralar ile şikâyet ederek İstiklâl Mahkemesine vermiş bulunduğundan, henüz her ikimiz sağ iken bu münakaşaları ve istiklâl seferinin iç yüzünü, kumandadaki beceriksizliğini ve korkaklığını vesikalara dayanarak izah edip tarihi tenvir etmek idi. Bu esnada Milliyet gazetesinde Kılıç Ali'nin Mustafa Kemal'in yanında görüp işittiklerini uzun boylu izah etmesi, benim bildiklerimi takviye etmiş olduğundan 5 inci cildin bir an evvel neşri lâzım gelmiş idi. Kılıç Ali'nin yazdıkları hakkında mütalâasını soranlara karşı, İsmet Paşa'nın sadece "okumuyorum" cevabını vermesi ve fakat 12 sene zarfında tek parti saltanatıyla Türk vatanını gayet fena idare etmiş olan bu zatın, devlet düşkünlüğü hırsıyla, memlekette sık sık tahrikler yapmaktan hâli kalmaması, Cumhuriyet Halk Partisine mensup eski kodamanların onu daima putlaştırmaya çalışmaları gibi sebeplerle, kendisinin hakiki mahiyetini ifşa ederek

tarihi tenvir eylemek ve gafilleri aldanmaktan korumak gayesini gözetmiştim. Bu meyanda malum Nutuk kitabındaki yanlış iddiaları da düzeltmek düşünülmüştü. Harp Hatıralarım'ın 5 inci cildi neşr olunduktan sonra, Eskişehir Mebusu Ali Fuat Cebesoy, Vatan Gazetesi'nde hatıralarını neşr etti - İsmet Paşa'dan evvel kendisi Garp Cephesi Kumandanı iken vukua gelmiş bazı hadiseleri ve nihayet Moskova Sefirliğine nasıl sürüldüğünü açıkladı. İsmet Paşa'nın yanında baştan sonuna kadar harekât şubesi şefliği yapmış olan Tevfik Bıyıklıoğlu İnönü Muharebelerinin nasıl fena idare edildiğini Milliyet Gazetesi'nde ifşa etti. Eski Gaziantep Mebusu Kılıç Ali'nin Milliyet Gazetesi'nde intişar eden yazılarını Harp Hatıralarım'ın 5 inci cildine derç etmiştim. Bu meyanda Miralay İsmet Bey bu orduyu sevk ve idare edecek kabiliyette değildir. Mustafa Kemal Paşa, ordunun kumandanlığını deruhde etmelidir tarzında feryadların Büyük Millet Meclisi'nde de duyulduğunu zikreylemiştim. 5 nci Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'nın "daha evvel ağır mesuliyetli muharebeler vuku bulduğu halde bu derece istizah olmamıştı" diye verdiği cevap İsmet Paşa'nın suratına atılmış bir tokat gibi idi. Kılıç Ali'nin Milliyet Gazetesi'ndeki yazılarından bir müddet sonra, emekli erkân-ı harp miralayı, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun İnönü Muharebeleri hakkında yazdığı izahat Milliyet Gazetesi'nde intişar etti. O zaman Harp Hatıralarım'ın beşinci cildi daha evvel basılmış olduğundan bu izahatın oraya derci mümkün olmamıştı.

Tarihi bir hakikatı meydana koymak için bu tafsilâtı da şimdi buraya koymayı münasip buldum. Çünkü Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın birinci erkân-ı harbı, yani harekât şubesi müdürü idi ve tekmil hareket ve muhare-

belerde İsmet Paşa'nın yanında bulunmuştu.

Tevfik Bıyıkoğlu Milliyet Gazetesi'nin 11-7-1952 tarihli ve bundan sonraki nüshalarında hadiseleri şu suretle nakletmiştir:

"İnönü'ndeki Birinci ve İkinci Muharebelerin iç yüzü"

Atatürk'e ait her hatıra çok kıymetli ve azizdir. Fani hayatlarının sonuna kadar yanlarında bulunan Kılıç Ali'nin anlattıkları bu bakımdan merak ve alâka ile okunmaya lâyıktır. Sayın yazar, hatıralarının 13 Haziran 1952 günkü kısmında İnönü Muharebelerine kısaca temas ediyordu. Çanakkale bölgesinde yaptığım bir vazife gezisinden dönüşte muhterem bir emekli general, sayın Hamdullah Suphi Tanrıöver'in de Ulus'un 17 Haziran tarihli nüshasında aynı konuya dair bir yazısını haber vermek lûtfunda bulundu.

Kılıç Ali'nin İnönü Muharebelerine dair yazdıklarında bir noktanın yanlış anlaşılmaması için bazı cihetlerin açıklanmasında fayda gördüm.

Gerek Kılıç Ali'nin, gerek Hamdullah Suphi Tanrıöver'in hatıralarında hangi kısmın açıklanmasına lüzum gördüğümü kısaca bir hüküm halinde ifade etmek bence inandırıcı olamazdı. Mesele Millî Mücadelenin mühim bir safhasına dokunmaktadır. Okuyucularımı münakaşa edilen nokta hakkında bu bakımdan aydınlatmanın lüzumuna kanaat getirdim. Bunun için Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinin ne gibi şartlar altında başlayıp nasıl cereyan ettiğini kısaca hatırlatmak icap ediyor.

Albay İsmet ve Refet'in Yunan cephesinin başına geçmeleri (15 Kasım 1920) Kuva-yı Milliye'nin Yunan taarruzundan sonra (22-6-1920) dağılmayan bazı birlikleri, bilhassa bunları idare edenlerce iyi karşılanmamıştı. Bu birliklerin başlıcasının da Çerkes Ethem müfrezesi oldu-

ğu bilinmekte idi. Ali Fuat Paşa'nın (Ali Fuat Cebesoy) yerine geçen bu iki yeni kumandanla Çerkes Ethem arasındaki anlaşmazlık, sonuncusunun isyanına kadar büyümüştü. Yunanlılar, bu sıralarda iki grup halinde Bursa ve Uşak bölgelerinde bulunuyorlardı. İsmet ve Refet Beylerin bütün kuvvetleriyle Ethem'i tenkil için evvelâ Eskişehir ve Afyon'dan Kütahya'ya, hemen arkasından da Kütahya'dan Gediz civarına kadar yürümeleri, Bursa-Eskişehir istikametinin zayıf bırakılmasını mucip olmuştu. Yunanlılar da bu durumdan yararlanmak hevesine düşerek biraz da hazırlıksız ve nisbeten zayıf kuvvetlerle Eskişehir'e bir baskın yapmak hevesine kapıldılar. (6 Ocak 1921).

İsmet Bey Bursa cephesinde beliren Yunan ileri hareketini, küçük ordusunun, büyük kısmıyla, İnönü civarında karşılayıp durdurmak kararını vermişti. Ethem'in peşine takılarak Gediz civarına kadar sarkmış olan kuvvetlerimizin İnönü'ne yetişmesi ise, üç-dört günlük bir zamana muhtaç idi. Bursa cephesinden ilerleyen Yunanlıları Gediz'deki kuvvetlerimiz yetişinceye kadar oyalamaya, zaman kazanmaya, Bilecik-Pazarcık bölgesindeki zayıf bir tümenimiz (24 ncü Tümen-rahmetli Süvari Yarbayı Atıf Bey) memur edilmişti. Savaş sahası olarak seçtiğimiz, Bursa ile Eskişehir arasındaki İnönü mevzii ise bomboştu.

İsmet Bey, Kütahya ve Gediz'e yürürken böyle bir hal için tasarladığı İnönü mevziini zayıf birliklerle de olsa işgal etmek gibi bir tedbir almamıştı. Az kaldı bu ihmalin cezasını çok ağır bir şekilde çekecektik. Bu durumda bütün mesele, Yunanlılardan evvel, İnönü'ne kuvvet yetiştirebilmekte idi. Burada büyük ve dahi kumandan Atatürk'ün yardımı sıkışık bir zamanımızda imdadımıza ye-

tişti. Ankara'da henüz kurulmakta olan 4 üncü Tümenin (rahmetli kahraman Nazım Bey) bir alayı (58 inci Piyade Alayı) ile bağlı birlikleri (hücum bölüğü, süvari bölüğü, bir batarya) başlarında tümen kumandanı olarak, onun emriyle derhal yola çıkarıldılar. Bu birlikler, İnönü mevziinin sol kanadına 8 Ocak 1921 saat 18 de varmışlardı. İnönü'ne ilk yetişen kıtamız budur. 9 Ocak 1921 sabahı da Kütahya'dan başlarında Arif Bey (İzmir suikastında asılmıştır) bulunan 11 nci Tümenden 70 nci Piyade Alayı, bir suvari bataryası ve hücum bölüğü de İnönü'ne varmışlardı. Bu iki alayamızın en çok tehdit altında bulunan sol kanadımıza gelip yerleşmesi, bize bir dereceye kadar geniş bir nefes aldırmıştı. İlerideki 24 üncü Tümen ise, bir çok tereddütlerden sonra 9 Ocak 1921 günü, akşama doğru, kendisine savunma bölgesi olarak ayrılan Gündüzbey-Cerye-Metristepe (tekeköy) bölgesine gelebiliyordu. Bu tümen, buraya ancak iki alayı (143 ve 32 nci Piyade Alayları) ve topçularıyla pek yorgun ve adeta bitkin bir halde varabilmişti. Bu birlikler, Yenişehir ve Bilecik'ten itibaren durmadan gece gündüz yürütülmüşlerdi. 24 ncü Tümen emrindeki diğer bir alay ise (126 nci Piyade Alayı) Pazarcık'tan perişan bir halde, Bozüyük üzerinden Çukurhisar'a kadar çekilmişti. Tümenin bu alay ile bulunan hücum taburu da, iki kısım halinde, hırpalanmış olarak Gündüzbey'e gelebilmişti.

Yunanlıların 9 Ocak 1921 günü, öğleden sonra, İnönü'nün kuzeybatısındaki sol kanadımıza (Kavalca ve Karaağaç) yaptıkları taarruzu, İnönü'ne ilk gelmiş olan 58 nci ve 70 nci Alaylarımız durdurmuşlardı. Bu beklenilmeyen mukavemet, Yunanlıları şaşırtmıştı. Hava çok soğuk ve sisliydi. 10 Ocak 1921 günü sabahı cephe kumandanı Albay İsmet Bey, Kütahya'dan İnönü istasyo-

nuna geldikten biraz sonra durum birdenbire çok buhranlı bir hal almıştı. (Cephe kumandanının üç gün Kütahya'da, İnönü'nden uzak kalması zararlı olmuş mudur? Bu noktâyı burada münakaşa etmek istemem. Yalnız sırası gelmiş iken sadece dokunmak istedim.)

24 ncü Tümenin yukarıda bahsettiğim birlikleri 10 Ocak 1921 sabahı havanın sisli olmasından yakınlara kadar sokulabilen düşmanı dost sanarak baskına uğramışlar ve müdafaa imkânı bulamadan biraz daha gerideki sırtlara çekilmişlerdi. Bütün 24 ncü Tümenden, esas mevzide yalnız bir tabur (143 ncü Alayın 3 ncü Taburu) Metristepe civarında düşmanla dövüşmüştü. 24 ncü Tümenimizin bu çekilmesinden faydalanarak mevzileri yarmaya ve İnönü istasyonuna hâkim tepeleri işgale imkân bulan Yunanlılar, Garp Cephesi Karargâhı ve istasyon civarını ansızın ateş altına almışlardı. Cephe ortasındaki İnönü istasyonunun ateş yemesi bizi şaşırtmıştı. Bu hal, muharebelerin daha oynak bir şekil aldığı zamanımızda normal sayılabilir. Fakat o vakit buna pek alışamamıştık; acele atlarımıza sıçrayıp ateş yağmuru altındaki istasyondan uzaklaştık.

İnönü köyünün hemen doğusundaki tepede cephe kumandanı durumu bir daha gözden geçirdi; Tümenler arasında teknik vasıtalar ile (telli ve telsiz telefon, telgraf vesaire) irtibat yoktu. Atlı subaylarla haber almak zamana bağlıydı. Bir sinema şeridi gibi önümüze serilen muharebede gözümüzün önünde cereyan eden hadiselere göre karar vermek icap ediyordu. Kumandanlık san'atı da bu değil midir? Mevzii ortadan yaran düşmanın, İnönü mevzünin sol kanadındaki 4 ncü ve 11 nci Tümenleri kuşatıp esir etmesinden endişe duymaya başladık. Halbuki daha sonra, durumun bu kadar fena olma-

dığı anlaşılmıştı ama, ne yapalım ki, iş işten geçmişti. Cephe kumandanı saat 13'te 4 ncü ve 11 nci tümenlere güpegündüz muharebeyi keserek İnönü ile Okluyalı (İnönü köyünün 10 km doğusunda) arasındaki sırtlara çekilme emrini verdi. Bu iki tümenimizin çekilmesi pek intizamlı bir şekilde yapılamadı. Cephe kumandanı, muharebinin idaresini elinden kaçırmış gibiydi. Bu arada bazı piyade, hatta süvari birliklerimizin Eskişehir'e kadar çekildikleri anlaşılmıştı.

Hulâsa, 10 Ocak 1921 günü öğleden sonra, ortalık kararıncaya kadar, o kış günü az mı ölüm terleri dökmüştük.

Cephe kumandanı, 10-11 Ocak gecesini yukarıda adı geçen Okluyalı köyünde, kendisine katılan 4 ncü ve 11 nci Tümen Kumandanları, bir çok subay ve erlerle birlikte bu köyün bir samanlığında geçirdi. Gözümüze uyku girmeden yarın yapacağımızı konuşmakla sabahı bulduk...

Ertesi gün, (11 Ocak 1921) bıraktığımız İnönü Mevzisinden 15-20 km daha doğuda bir mevzide yeniden mukavemete karar vermiştik. Yunanlılar, ilerlemeye devam edecek olurlarsa, burada mukavemete çalışacaktık. O gece ve ertesi sabah Ankara ve Kütahya'dan bazı taze birliklerin gelmesini de bekliyorduk.

11 Ocak sabahı hava açık ve güneşliydi. Düşman tarafında hiç bir hareket sezilmiyordu. Sabırsızlanarak yakındaki Çukurhisar istasyonuna gittik. Burada cephe kumandanı İsmet Bey, karşılaştığı 24 ncü Tümen Kumandanı Atıf Beyle konuşurken bir köylü Yunanlıların, geceleyin Bozüyük'ü yakarak çekildiklerini haber verdi. Vicdanımızı, ruhumuzu saran karanlık sıyrılmış, ortalık birdenbire zafer ışığıyla parlamıştı.

Muharebenin cereyan tarzını anlatışımdan 1 nci İnönü Muharebesinin gayr-i müsait şartlar altında yapılan bir tesadüf muharebesi olduğunu kolayca anlamışsınızdır. İşte cephe kumandanı İsmet Bey, 1 nci İnönü Muharebesinin ikinci günü umumi ricat emri vermişti.

2 nci İnönü Muharebesi ise, büsbütün başka şartlar altında cereyan etmişti. Garp Cephesi Kumandanlığı, millî tarihimizde şerefli bir yer tutan İnönü Mevziini ilerde de savunmaya ve bu maksatla tahkime karar verilmişti. Kuvvetlerimiz de hızla artıyordu. Rütbesi tuğgeneralliğe (o vakitki tabirle paşalığa) yükseltilen Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrine dört piyade ve bir suvari tümeni verilmişti. Bunlardan üç piyade tümeniyle (61, 24 ve 11 nci tümenler) İnönü Mevzii, bidayetten itibaren tutularak kat'i bir savunma için gerekli bütün hazırlıklar yapıldı. Bir piyade tümeniyle (1 nci Tümen-Kemalattin Sami) bir suvari tümeni (3 ncü Tümen-Çolak İbrahim) mevziin ilerisinde Bursa cephesindeki Yunanlılarla teması muhafazaya memur edildiler.

Yunanlılar da ikinci sefer, daha hazırlıklı, daha tertipli olarak hem Bursa'dan Eskişehir, hem de Uşak'tan Dumlupınar istikametlerinde ilerlediler. (23 Mart 1921) Eskişehir üzerine ilerleyen üç Yunan tümeniyle (3, 10 ve 7 inci tümenler) Garp Cephesi bölgesinde savunmaya hazırlanmış olan İnönü Mevzii etrafında yedi gün (26 Mart-1 Nisan 1921) ara vermeden gece ve gündüz çok çetin muharebeler yapıldı.

Bu muharebeler bilhassa, Gündüzbey, Metristepe, sol kanatta Karaağaç ve Kandilli civarlarında taarruz ve karşı taarruz halinde pek şiddetli ve kanlı boğuşmalarla değişik safhalar arzederek devam etti. İki taraf da hasmını yere sermek için bütün gücünü kullanıyordu. Su-

bay ve er kaybımız normalin üstündeydi. Tümen kumandanlarımızdan Halit, Kemalettin Sami ve bir çok birlik kumandanlarımız da ağır yaralanmışlardı.

Bilindiği gibi, Yunanlılar, en nihayet Türk mevzileri önünde yıprana yıprana takatten kesilerek yere serilmişler ve çıkış bölgeleri olan Bursa'ya çekilmekten başka çare görememişlerdi.

En basit bir şekilde ve ancak ana çizgileriyle anlattığım 2 nci İnönü Muharebesinden şu neticeleri çıkarabiliriz:

Bir hafta süren bu muharebelerde mevziimizin en mühim noktası olan Metristepe üç gün için kaybedilmiş ve mevziimiz bu noktasında delinmişti. Buna rağmen mevziin diğer kısımları 1 nci İnönü Savaşında yapıldığı gibi terk edilmemiş ve yalnız delinen Metristepe'nin iki km. kadar gerisinde yeni bir çenber meydana getirilerek mevziin umumi heyeti elimizde tutulmuştu. Bu muharebelerde İzzettin (rahmetli İzzettin Çalışlar) ve Nazım Beylerin kahramanlıklarını hatırlamadan geçemeyeceğim.

Sol kanatta Arif Bey'in kumandasındaki II nci Tümen bölgesinde de Yunan kuşatması neticesinde kısa bir gerileme olmuştu. Bu buhranlı safhada İnönü köyünde bulunan Cephe Kumandanlığı sağ kanat gerisinde daha emniyetli bir yer olan Çukurhisar'a nakletmek ve yer değiştirmek zorunda kalmıştı. Sol kanattaki buhran da o gece Ankara'dan yetiştirilen taze kuvvetlerimizin Yunan kuvvetlerinin yanına tevcihi ile düzeltilmişti. Bu kuvvetlerimiz, Cemil Cahit Bey (emekli General Cemil Cahit Toydemir) idaresindeki 5 nci Kafkas Tümeninin 10 ncu Alayı ve Meclis Muhafız Taburu (İsmail Hakkı Tekçe) idi. Atatürk Ankara'da biricik muhafız kıta olan

Meclis Muhafız Taburunu da 5 nci Kafkas Tümeniyle cepheye göndermekle en büyük yardımda bulunmuştu.

Bu suretle sağ ve sol kanatlarda karşılaştığımız buhranlar, ordumuzun fedakârlığı, Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Atatürk'ün ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın her türlü irşad ve yardımları, geriden Ankara ve cenup cephesinden (Refet Paşa) yetiştirilen taze kuvvetlerin müdahalesiyle atlatılmıştı.

Yunan taarruzları kırıldıktan sonra bilhassa İzzettin Beyin idaresindeki 1 nci, 4 ncü ve 61 nci Tümenlerimizin karşı taarruzları ile Metristepe geri alınmış ve Yunanlılar bütün mevzimizin önünden geri atılmışlardı.

1 nci ve 2 nci İnönü Muharebeleri yukarıda anlattığım gibi olmuştu. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in "sağ cenaha kumanda eden Miralay İzzettin, sol cenaha kumanda eden Miralay Arif Beyler düşmanın bütün kuvvetleri karşısında mevzilerini terk etmeğe mecbur olmuşlardır" demesi bilmem ki ne derece doğrudur. Bilhassa hemen arkasından cephe kumandanının umumi ricat emrini verdiğini kaydetmek tarihi vakalara pek uygun olmasa gerektir. Hem Kılıç Ali ve hem Hamdullah Suphi Tanrıöver de 2 nci İnönü'nde umumî ricat emri verildiği fikrinin uyanmasına, muharebe sahasının sağ ve sol kanadlarında husule gelen buhranın o vakit muharebenin tesiriyle mubalağalı bir şekilde Genelkurmay Başkanlığına aksettirilmiş olması sebep olmuş olabilir.

Her iki İnönü Muharebeleri sırasında çok buhranlı ve tehlikeli günler geçirdik; kanaatımca en büyük tehlike 1 nci İnönü'nde idi. Fakat bu tehlikeyi oldukça zararsız, hatta kazanç ile atlatmıştık. 2 nci İnönü'nde ise daha hazırlıklı, tertipli ve çetin döğüştüğümüz için baskın ve beklenmedik hadiseler bahis mevzuu olamazdı. 2 nci

İnönü Muharebelerinde, ileri sürüldüğü gibi umumi rica't emri verilmemiştir. Böyle bir emir yukarıda açıkladığım gibi, Yunan baskını neticesi, umumî şaşkınlık ve telâş içinde 1 nci İnönü Muharebesinin ikinci günü verilmiştir.

Kılıç Ali ikinci kısım hatıralarının 11 numaralı tefrikasında İnönü Muharebesinden bahsederken cephe kumandanının bir aralık çekilme emri verdiğini yazmaktadır. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Atatürk'ün emri ile kaleme aldığı tebrik telgrafı 2 nci İnönü zaferi münasebetiyle yazıldığına göre Kılıç Ali'nin de 2 nci İnönü Muharebesini kastettiğini kabul etmek icap ediyor.

Ben biraz uzayan bu yazımla şimdiye kadar yapılan ve belki ileride yapılması muhtemel bir zaman karışıklığını önlemek isterim".

Tevfik Bey 1 Nisan 1921'den sonra nasıl olup da Eskişehir Muharebelerinin kaybedilerek perişan bir surette Sakarya gerisine çekilmiş olduklarını izah etmemiştir. Sakarya muharebesinde, 1922 Eylülünde çetin savaşlar yapılarak nihayet Yunan taarruzlarının tard olunduğu malumdur. Fakat o zaman İsmet Paşa değil bizzat Mustafa Kemâl Paşa muharebe meydanında kumandanlık etmiştir. Sakarya zaferinden sonra, ben Malta adasından kaçıp Kuşadası'na gelmiş ve ekim ayı ibtidasında 1 nci Ordu Kumandanlığını deruhde etmiştim. Bu tarihten sonraki hadiseler Harp Hatıraları'mın 5 nci cildinde vesikalarıyla birlikte tafsil edilmiştir.

Gerek Ali Fuat Cebesoy'un ve gerek Tevfik Bıyıklıoğlu'nun vermiş oldukları geniş izahat ile İsmet Paşa'nın entrikaları ve muharebelerinin idaresinde göstermiş olduğu beceriksizlik tamamiyle tenvir edilmiş oluyor. Ben o zamanlar henüz Malta'da esir bulunduğum için bu te-

ferruatı bilmiyordum. Harp Hatıralarım'ın 5. cildini neşr ettikten sonra, Ali Fuad Cebesoy ile Tevfik Bıyıklıoğlu'nun ifşaatını ve izahatını Vatan ve Milliyet gazetelerinde okudum. Bunları buraya naklederek 5 nci cildin bazı noksanlarını tamamlamış oluyorum.

Sakarya Muharebesinden sonra, Malta'dan kaçarak Anadolu'ya iltihak ettikten ve Afyonkarahisar karşısında 1 nci Ordunun kumandasını deruhde eyledikten sonra bizzat gördüğüm ve yaşadığım günler esnasında İsmet Paşa'nın binbir çeşit idaresizlikleri, tereddüt ve evhamları bütün vesikalarıyla birlikte Harp Hatıralarım'ın 5 nci cildinde neşr edilmiştir. Bu suretle İstiklâl Savaşımızda gizli kalmış veya tahrif olunmuş hadiseler, izah ve ifşa edilerek tarihimiz aydınlatılmıştır.

Ali İhsan Sâbis
Teşvikiye, 1955

Dokuzuncu Bölüm
VAN GÖLÜ KENARINDAKİ MUHAREBELER

1915 senesi Haziran ayının 24 ncü günü akşamı geç vakit Van Gölü kenarındaki Tatvan'da nci Kuvve-i Seferiyyenin kumandasını deruhde etmiş idim. Van Gölü garbindeki muharebeler. Düşmanın Malazgird'i işgal ederek Muş istikametinde ilerleme teşebbüsleri. Abdülkerim Paşa kumandasında Murat vadisinde yapılan ileri ve geri hareketler.

İstanbul'da o kadar güzel teçhiz olunmuş ve kendisi hakkında hayli emeller ve hülyalar beslenmiş olarak yola çıkarılmış olan 1 nci Kuvve-i Seferiye, idaresizlik yüzünden Dilman Muharebesinde başını Rus müdafaa mevziine çarptıktan sonra muvaffak olamayarak 1 Mayıs akşamı geri çekilmiş ve Dilman'ın cenubundaki Şorgöl sırtlarında muharebe ile vakit geçirerek Rusların şimaldeki en kısa yoldan Van istikametinde ilerlemelerine meydan vermiş olduğundan Dimyat'a pirince giderken evdeki bulguru yani Van şehrini kaybetmişti. 1 nci Kuvve-i Seferiye Kumandanı Kaymakam Halil Bey nihayet çok fena yollardan ve Başkale taraflarından Van'a doğru çekilmiş ise de daha evvel Van şehrini işgal eden Rus ve ermeni kuvvetlerine taarruz etmek cesaretini gösteremediğinden ve Van Gölünün cenup sahilindeki Ermeni

çetelerinden çekindiğinden dağların cenup taraflarında Pervari vadisindeki sarp keçi yollarından Bitlis'e çekilmek suretiyle 1 nci Kuvve-i Seferiyeyi perişan etmiş, bu esnada nakliye vasıtaları ile ağırlıklarını kaybeden 1 nci Kuvve-i Seferiye birlikleri açlıkla mücadeleye mecbur kalmışlardı. Ekmek namına birşey bulamayan askere bol et verilmiş ise de asker ekmeksiz eti yemeyerek un yemek zaruretinde kalmıştı.

Başkumandan Vekili Enver Paşa kendi öz amcası olan Kaymakam Halil Bey'in bu başarısız ve beceriksiz hareketlerini hiç düşünmeyerek onun Miralaylığa, beş taburdan mürekkep Van Jandarma Fırkası Kumandanı Binbaşı Kâzım Bey'in de kaymakamlığa terfi ettirilmesini münasip görmüş ve 7 Haziran 1915 tarihinde Padişahın iradesini istihsal eyleyerek 10 Haziranda bu muameleyi, 3 ncü Ordu Kumandanına tebliğ etmişti. Evvelce Hasankale civarından Van Gölü kenarına sevk edilmiş olan 5 nci Kuvve-i Seferiye ile 1 nci Kuvve-i Seferiyenin, Van Jandarma Fırkası bakiyesinin, Halep taraflarından hareketle Bitlis'e gelmekte olan ve kolbaşı ile oraya yaklaşmakta bulunan 36 ncı Fırkanın sağ cenah gurubu veya mürettep kolordu adı altında birleştirilerek Miralay Halil Bey'in kumandasına verilmesini ve bu grubun 3 ncü Ordu Kumandanlığı'na bağlanmasını tensip eylemişti. Bu hususta gerek Başkumandan Vekilinden ve gerek 3 ncü Ordu kumandanından gelen telgrafları 17 Haziran 1915 tarihinde Kâzım Bey Hizan kasabasında ve Halil Bey Şodiman'da almışlardı. Bunun üzerine Miralay Halil Bey, 1nci Kuvve-i Seferiyenin kumandasını 44 ncü Alay Kumandanı Kaymakam Reşit Bey'e terk ederek hemen Bitlis'e gitmiş ve 19 Haziran'da Bitlis'te 3 ncü Ordunun Sağ Cenah Grubu Kumandanlığını deruhde

ederek karargâhın teşkiline başlamıştır. Bu suretle Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa öz amcası Yarbay Halil Bey'i mühim bir muharebe kazanmış ve muvaffakıyetli bir hareket yapmış gibi göstermiş oluyordu.

1915 senesi Mayıs ayının birinci günü, Dilman Muharebesini 1 nci Kuvve-i Seferiye kaybettikten sonra Van şehrini ele geçirmiş olan Rus kuvvetleri, ermeni taburları ile beraber ilk önce Van Gölü cenubunda Vastan'da bir müdafaa mevzii tutmuşlardı. Halil Bey'in Van'daki Rus ve Ermeni kuvvetlerine taarruza cesaret edemeyerek Bitlis'e doğru gayet fena yollardan çekildiğini görünce, Van Gölü cenubundaki Rus ve Ermeni kuvvetleri Reşadiye (Sorp) mevziine kadar ilerlemişlerdir. Diğer taraftan Karakilise ve Eleşkirt ovasında bulunan piyade ve süvariden mürekkep mühim Rus kuvvetleri de yine 1 Mayıs'taki Dilman Muharebesinden sonra harekete geçerek Tutak şimalindeki Murat nehri boğazını ve bunun iki tarafındaki gedikleri, bu meyanda Kılıç gediğini tutmakta ve müdafaa etmekte bulunan Kaymakam Hamdi Bey Kumandasındaki 3 ncü İhtiyat Süvari Fırkamızı tardederek Malazgirt kasabasını mayısın ilk günlerinde zaptetmiş ve oradan Kop (Bulanık) köyüne ilerlemişti. Yine 1 Mayıs Dilman Muharebesinden sonra, Doğubeyazıt civarındaki Rus kuvvetlerinin bir kısmı Bargiri üzerinden Van'a doğru ve diğer bir kısmı Van Gölü şimalinden batıya doğru yürümüşler ve Patnos taraflarından cenuba doğru inen diğer Rus kuvvetleri ile birleşerek Ahlat kasabasını işgal eylemişlerdi.

Malazgirt kasabasını zaptederek Kop köyüne kadar ilerlemiş olan Ruslar, Muş istikametini tehdit ediyorlardı. Muş taraflarındaki yerli ermeni çeteleri de bunlara

güvenerek hayli azgınlık gösteriyorlardı. Bu vaziyet üzerine 3 ncü Ordu kumandanı 5 nci Kuvve-i Seferiyenin süratle Nazik Gölü garbından Liz taraflarına gönderilmesini emretmiş.. Bu emrin vurudundan evvel, 5 nci Kuvve-i Seferiyenin Tatvan şimalinde Karmuç'ta bulunan kuvvetlerinden bir müfreze Ahlat'taki Rusları tardederek orayı istirdat eylemişti. Bitkin bir halde Bitlis'e 20 Haziranda gelebilmiş olan 1 nci Kuvve-i Seferiye, iki gün istirahatten sonra 23 Haziranda Tatvan civarına sevkedilmiş; bu fırkanın 7 nci Alayı Ahlat'taki 5 nci Kuvve-i Seferiye müfrezesini değiştirerek 5 nci Kuvve-i Seferiyenin kâmilen Liz taraflarına hareketi temin edilmiştir.

Halil Bey'in Mürettep Kolordu Karargâhı da 23 Haziranda Bitlis'ten çıkarak Tatvan civarına gelmiştir. Ben iki yaverimle beraber 17 Haziran 1915 sabahı Tortum'dan hareket etmiştim. 24 Haziran 1915 akşamı geç vakit Tatvan'a geldim. 25 Haziranda gerek vaziyet hakkında ve gerek perişan bir halde çekilmiş ve açlık geçirmiş olan 1 nci Kuvve-i Seferiye hakkında verilen muhtelif izahatı dinledim. 9 ncu ve 44 ncü Piyade Alaylarıyla topçu vesaire Tatvan iskelesi şimalinde çadırlı ordugâhta idiler. Bizim fırka karargâh çadırlarının yakınlarında bulunan bu alayları ve diğer birlikleri iki gün sıra ile teftiş ettim. 7 nci Piyade Alayı Ahlat tarafında bulunuyordu. 44 ncü Alayın 1 nci Taburu 23 Haziranda Tatvan şarkındaki Sorp (Reşadiye) mevkiine gönderilerek 5 nci Kuvve-i Seferiyenin orada bulunan taburunu değiştirmişti.

1 nci Kuvve-i Seferiyenin en zayıf noktası, topçusunun iki şınayder cebel bataryasından ibaret olması idi. Bir topçu taburundan başka, bir suvari, bir istihkâm, bir sıhhıye bölüğü ile bir telgraf ve bir ekmekçi müfrezesi fır-

ka kumandanlığına bağlı birlikleri teşkil ediyordu.

7 nci Piyade Alayının Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı, 9 ncu Piyade Alayının Kumandanı Kaymakam Vacit ve 44 ncü Piyade Alayının Kumandanı Kaymakam Reşit Beyler idi.

1 nci Kuvve-i Seferiyenin harp nizamı

Kumandanı : Kaymakam Ali İhsan Bey

Erkân-ı Harbı : Yüzbaşı İsmail Berkok Bey

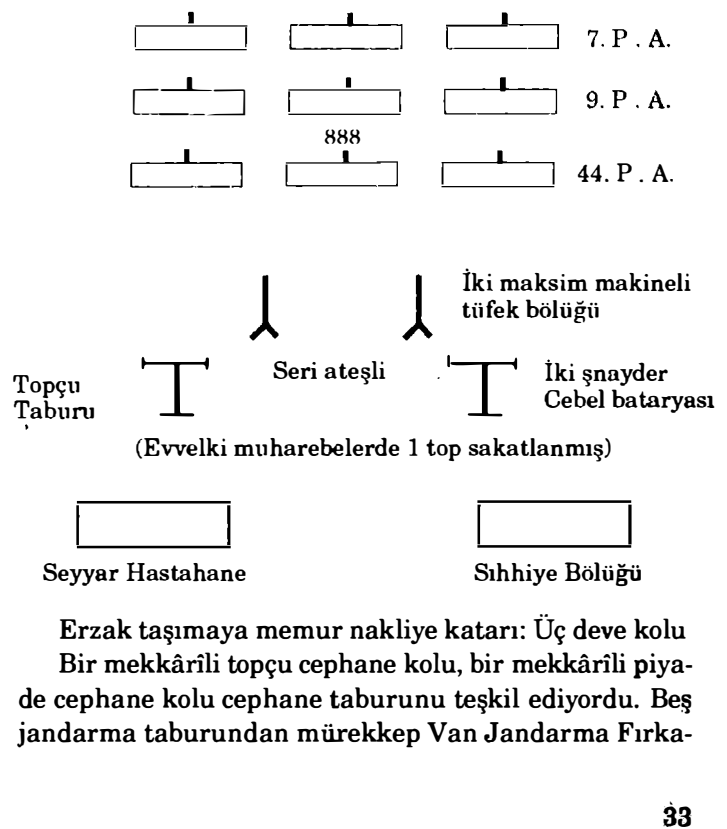

Erzak taşımaya memur nakliye katarı: Üç deve kolu

Bir mekkârîli topçu cephane kolu, bir mekkârîli piyade cephane kolu cephane taburunu teşkil ediyordu. Beş jandarma taburundan mürekkep Van Jandarma Fırka-

sı, Hizan'dan Sorp (Reşadiye) taki müdafaa mevziimizin sağ cenahına sevk olunarak tekmil bu mevziin müdafaasına Jandarma Fırkası Kumandanı Kaymakam Kâzım Bey memur edilmiştir. (Kâzım Özalp)

Ben, 1 nci Kuvve-i Seferiyenin Tatvan civarındaki yorgun kuvvetlerini tetkik ve tanzimle meşgul olduktan sonra 28 Haziranda 7 nci Piyade Alayını teftiş için Ahlat'a gidecektim. Fakat 27 Haziran akşamı Van Jandarma Fırkası Kumandanı Kâzım Bey'den gelen telâşlı bir raporda "Düşmanın mühim bir kolunun kendi karşılarındaki düşman kuvvetine iltihak ettiği" bildirilmiş olduğundan jandarma taburunun halini bilen Miralay Halil Bey, 44 ncü Piyade Alayının Tatvan'daki diğer iki taburunun da iki cebel topuyla beraber Sorp tarafına gönderilmesi için bize emir verdi. Bu emir mucibince 44 ncü Alayı 28 Haziran sabahı Van Gölü cenubuna sevk ettim. Şimdi elimde Ahlat'taki 7 nci Alaydan başka, yalnız 9 ncu Piyade Alayı kalmıştı. Fırka kumandanlığını deruhde ettikten sonra hoşuma gitmeyerek kerhen yaptığım bu emirler canımı hayli sıkmıştı.... O tarafı takviye için 36 nci Fırka kuvvetlerinden istifade mümkündü.

27 Haziran akşamı geç vakit, Ahlat'taki 7.nci Piyade Alay kumandanından aldığım raporda, düşmanın mühim süvari kuvvetlerinin Ahlat şimalindeki müfrezemizin karşısında Hanik mevkiine gelmiş oldukları, Ahlat'tan Adilcevaz tarafına çekilmiş olan Rus kuvvetlerinin de taarruz hazırlıklarında bulundukları bildirilmiş olduğundan 7 nci Piyade Alayını münferit bir mağlubiyete uğratmamak için Ahlat kasabasında bulunan ihtiyatlarının 28 Haziran sabahı saat 04. 30 da geri gönderilerek Ahlat'ın cenubundaki Aktaş sırtlarında bunlarla bir himaye mevzii tutulmasını ve düşmanın taarruzu halin-

de muharebeyi kabul etmeyerek Aktaş sırtlarına çekilmesi için geceleyin telefonla 7 nci Alay Kumandanına emir verdim. 28 Haziran sabahı yaverlerimle birlikte ata binerek öğleden iki saat evvel bu sırtlara vardım. Otomobilimiz yoktu. Fırka kumandanı olarak ben de at üzerinde hareket ediyordum. Düşmanın Aktaş mevziine de taarruza başladığını, şimalde Hanik'ten, şarkta Adilcevaz'dan ilerlemekte olduğunu gördüm. Üç Rus bataryası ateşe başlamıştı. Cephemize karşı bir alaydan fazla Rus piyadesi ilerliyordu. Üç, belki dört alaydan mürekkep mühim bir düşman süvari kuvveti de sol cenahımızı ihata ederek ricat hattımızı kesmek istiyordu. Rusların klâsik taarruz sistemi tatbik olunmaktaydı. Bizim ancak iki cebel topumuz vardı. Aktaş sırtlarında bulunan 7 nci Piyade Alayamızı yalnız başına mağlup olmaktan kurtarmak için öğleye doğru alay kumandanına hemen daha cenuptaki Karmuç sırtlarına çekilmesini söyledim. Daha gerilerde bulunan 9 ncu Piyade Alayının bir kısmına, dört cebel topuyla beraber Karmuç sırtlarında bir himaye mevzii alması için telefonla emir verdim.

28 Haziran günü, 7 nci Alayı teftiş etmek isterken 1 nci Kuvve-i Seferiye ile ilk defa bir müdafaa muharebesi yapmaya mecbur kalmıştım. 1 nci Kuvve-i Seferiyenin Tatvan civarındaki tekmil kuvvetlerini karargâhı ile beraber 29 Haziranda Karmuç sırtları cenubunda Tigot'a getirdim. Düşmanın 29 Haziranda Kop tarafından gelen piyade kuvvetleri ile müdafaa hattımızın sol cenahına taarruz ettiğini, orada mühim bir vaziyette olan Korpi tepesini elegeçirmiş olduğunu, bu tepede bulunan bir taburumuzun panik yaparak darma dağınık geri kaçmış olduğunu geceleyin bizzat karargâhıma gelerek vaziyeti kapalı ifadelerle anlatan tabur kumandanının sözlerin-

den istihraç ettim. Bu tabur kumandanının evvelki muharebelerde de pek beceriksiz ve korkakça hareketler yaptığını, Kuvve-i Seferiyemizin erkân-ı harbı Yüzbaşı İsmail Berkok söyledi. Aynı gün, 29 Haziranda Malâzgirt'in cenubunda Kop'ta bulunan Rus kuvvetlerinden üç piyade taburunun Kop'tan Liz'e doğru taarruz etmiş olduğunu ve fakat o taraftaki 5 nci Kuvve-i Seferiyenin bu düşman taarruzunu tard ederek Rusları tekrar Kop'a dönmeğe mecbur eylemiş olduğunu bildiren raporlar geceleyin gelmişti. Bu geceyi yarı uykusuz geçirdim.

30 Haziran 1915 sabahı cephemizde sükûnet vardı. Sabah raporları aldıktan sonra ve sükûnetten istifade ederek, dün panik yapmış olan tabur döküntülerinin toplanmakta oldukları yere gittim. Bir miktar piyade ve topçuyu da oraya gönderdim. Döküntüleri toplatarak taburu tanzim ettirdim. Evvelâ, tabur kumandanı olan binbaşıyı isticvap ettim; sonra bölük ve takım kumandanlarını dinledim. Efradı teftiş ederek muhtelif suâller sordum. Tahkikâtımın neticesi, tabur kumandanının korkaklık yapıp taburunu idaresiz bırakarak geri kaçtığını anlattığından acele müessir bir ibret göstermek lazım geldiğine karar verdim. Tabur kumandanını derakâp bozgun yapan efrad ve zabitlerin önünde kurşuna dizdirdim. Taburun kumandasını en kıdemli bölük kumandanına vererek hemen, terk etmiş oldukları tepeyi Ruslardan istirdat etmelerini emrettim. Oraya celp etmiş olduğum kuvveti himaye vaziyetine soktum ve düşmanın bulunduğu tepeyi topçu ateşi altına aldırdım. Panik yapanlara tekrar kaçacak olurlarsa, üzerlerine piyade ve topçu ateşi açarak hepsini imha edeceğimi söylemiştim.

Bu suretle şiddetli ve müessir hareketlerimi ve tedbirlerimi gören panik yapmış efrad ve zabitler, büyük bir

gayret ve cesaret hamlesi göstererek evvelce bırakıp kaçmış oldukları tepeyi iki saat zarfında istirdat ve düşmanı tard eylediler. Yeni aldırdığım tertibat ile 1 nci Kuvve-i Seferiye müdafaa mevziinin sol cenahını Nazik Gölüne istinat ettirdim.

Kalbim sızlayarak muharebe meydanından kaçmış olan bir binbaşıyı kurşuna dizdirmiş olmaklığım, tekmil fırkaca duyularak herkesin gözü açıldı. O akşam yazmış olduğum emr-i yevmîde bütün fırkaya şiddetli ihtarlarda bulundum. Sinirleri zayıf korkaklar varsa, böyle bir felâkete sebep olmadan evvel, muracaat edip geri hizmetlere alınmalarını talep etmelerini ve tabii her türlü kıdem ve terfi hakkını kaybedeceklerini, fakat kendi hayatları ile beraber fırkada bulunan diğer arkadaşlarının da hayatlarını kurtarmış olacaklarını tamim eyledim.

İki günlük muharebede fırkamın zayiatı; 31 şehit, 78 mecruh ve 40 kayıp idi. Bu kayıpların bir kısmı daha sonra saklanmış oldukları deliklerinden çıkarak kıtalarına iltihak etmişlerdir.

O gün, 30/6/1915 te benimle beraber bulunmamış olan yaverim Mülâzım Kurtcebe (rahmetli General Kurtcebe Noyan) fırka karargâhına döndüğüm zaman, gelen raporları bana verirken "Muhterem kumandanım, bugün pek seri karar vermişsiniz" dedi. Elleri zangır zangır titriyordu.

Yüreğim sızlayarak, böyle bir müessir ibret göstermek lâzım geldiğini anladım. Gayet fena idare edilmiş olan bu fırka, başka türlü idare edilemez, cevabını verdim. Gözlerim yaşarmıştı. Kurtcebe, bugünkü enerjik hareketimi pek beğenmiş görünüyordu.

Halep tarafından gelmekte olan 36 nci Fırkanın ilk kademesi 27 Haziranda Bitlis'e muvasalât etmişti; Ku-

mandanı Harbiye Mektebinde hocalık etmiş Erkân-ı Harp Kaymakamı Yusuf Ziya Bey'di.

Rus generali Nikolâyef kumandasında olduğunu sonradan öğrendiğimiz Rus Kazak Livasıyla 9 Ermeni taburu Van şehrinde ve Van Gölü cenubunda bulunuyordu.

Van Gölü cenubundaki düşman kuvvetlerinden takriben 6 Ermeni Taburu, iki batarya topuyla 29 Haziranda (Sorp) Reşadiye sırtlarındaki mevzilerimize taarruz etmişler, Oradaki Van Jandarma Fırkâsı Kumandanı Kaymakam Kâzım Bey akşama kadar müdafaadan sonra geceleyin elindeki kuvvetleri daha garp tarafta bulunan (2860, 2910, 2650) rakımlı sırtlara çekmiş. Ben bu ricatı lüzumsuz gördüm..

Bizim 44 ncü Alayımız iki topla beraber Reşadiye cihetin de idi. 1 nci Kuvve-i Seferiyenin müdafaa cephesi, şimdi Van Gölü kenarından Nazik Gölüne kadar uzanmış bulunduğundan 36.nci Fırkanın 108 nci Piyade Alayı ile Süvari Bölüğü, 1 Temmuz 1915'te Tatvan şimaline gönderilerek bizim emrimize verildi. Bu fırkanın alayları ikişer taburlu idiler. Bitlis'e gelmekte olan 36 ncı Fırkanın diğer kısımları da Reşadiye taraflarına sevk olunduğundan buradaki mevzilerin müdafaası vazifesi, Mürettep Kolordu Kumandanı tarafından, 36 ncı Fırka Kumandanına tevdi edildi. Vaziyette biraz sükun hasıl olduğunu görünce, 6 Temmuz 1915'te emrimizde bulunan 36 ncı Fırkanın 108 nci Alayını ve Süvari Bölüğünü Reşadiye taraflarına gönderdim ve bunların yerine oradaki 44 ncü Alay ile topçu takımının bize geri verilmesini istedim. Mürettep Kolordu Kumandanı Van Jandarma Fırkasının beş taburunu kumandanları Kaymakam Kâzım Bey'le birlikte Tatvan civarına çekmişti. Bu fırka esasen cephede ehemmiyetli bir iş göremiyordu.

Temmuz ayı başında Muş'taki ermeniler, azgınlığı artırmışlardı. Malazgirt ve Kop taraflarındaki Rusların Muş istikametinde ilerleyeceklerine güvenerek Muş taraflarından Tatvan'a doğru gelen erzak ve cephane kollarımızı vurmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Mürettep Kolordu Kumandanı Miralay Halil Bey Van Jandarma Fırkasını, Kaymakam Kâzım Bey'in kumandasında olarak Muş'a gönderdi ve oradaki ermeni çetelerinin tedibi vazifesine memur etti. Kâzım Bey II Temmuz 1915'te vurduğu son darbelerle ermeni çetelerini ve asîlerini tedip etti. Talan işlerinde mahir olan Van jandarmaları bu vazifede işe yaramışlardı.

19 Temmuz 1915'te, Miralay Halil Bey kumandasındaki Mürettep Kolordunun umumi vaziyeti şöyleydi:

Mürettep Kolordu karargâhı Tatvan'da

36 ncı Fırka karargâhı Tatvan'ın cenub-i şarkîsinde Ortab'ta;

İkişer Taburlu 106. ve 107 nci Piyade Alayları Güzelderesi şarkındaki mevzilerde;

108 nci Piyade Alayı Ortab'da ihtiyatta;

1 nci Kuvve-i Seferiye Karargâhı Karmuç cenubunda Tigot'ta;

7 nci Piyade Alayı Karmuç-Korpi tepesi hattında;

9 ncu Piyade Alayı Korpi tepesi-Pirkos-Nazik Gölü hattında;

44 ncü Piyade Alayından bir tabur ile bir topçu takımı ve makineli tüfek takımı fırka ihtiyatı olarak Tigot'ta idi. Bu alayın diğer kısımları ve bir topçu takımı henüz Reşadiye taraflarından gelmemişti.

5 nci Kuvve-i Seferiye Karargâhı İstihkâm bölüğü ve saire ile beraber Liz'de;

Bu Kuvve-i Seferiyenin 37 nci Alayının 3 ncü Taburuyla Muş'tan gelmiş olan depo taburlarından mürekkep ve Binbaşı Osman Bey kumandasındaki mürekkep alay Kop (Bulanık) cenubundaki mevzide;

43 ncü Piyade Alayı daha cenupta Haçlı gölü garbındaki harabeşehirde;

40 ncı Piyade Alayı ile Süvari Bölüğü ve bir cebel topçu takımı, Liz'in şark taraflarında;

Bir serî ateşli sahra bataryasıyla bir cebel topçu takımı Fırka karargâhıyla beraber Liz'de bulunuyordu.

Ruslar Tortum Muharebelerini kazanamayarak o taraftan Erzurum'a doğru ilerleyemediklerinden şimalden bir miktar Türk kuvvetini Van Gölüyle Hınıs arasındaki bölgeye göndermeye mecbur etmek ve 1 Mayıs 1915'te Dilman'daki Türk muvaffakiyetsizliğinden, aynı zamanda Van ve Muş taraflarındaki Ermeni kuvvetlerinden istifade eylemek için daha mayıs ayının ilk günlerinde Karakilise (Karaköse) taraflarında bulunan 4 ncü Kafkas Rus Kolordusu ile 66 ncı Piyade Fırkasını Malazgirt istikametinde taarruz ettirmişler ve bu kasabayı zapteylemişlerdir.

İran'dan gelen ve General Sarpantiev kumandasında olduğunu sonradan öğrendiğimiz Rus kuvvetleri de 4 ncü Kafkas Kolordusu emrine verilerek onunla birlikte hareket ediyordu. Bu taarruz karşısında Kaymakam Hacı Hamdi Bey kumandasındaki 3 ncü İhtiyat Süvari Fırkamız Karaçoban'a çekilmeye mecbur kalmıştı. Malazgirt'e giren düşman kuvvetleri arasında 261 ve 262 nci Piyade Alaylarının ve Avcı Livasının bulunduğu anlaşılmıştı. Ruslar bir müddet Liz tarafında toplanan 5 nci

Kuvve-i Seferiyemiz karşısında intizar vaziyetinde kaldıktan sonra altı süvari alayıyla 3/7/1915'te Karaçoban civarındaki 3 ncü İhtiyat Süvari Fırkamıza karşı ve Karayazı'ya doğru ilerlediler, bu süvari fırkamız tekrar Hınıs istikametinde ricata mecbur oldu. Rus süvarileri bir müddet dolaştıktan sonra Keferi cihetine çekildiler. Rusların 1915 yaz aylarında yaptıkları bu gelişi güzel hareketler ve taarruz faaliyetleri, 4 ncü Kafkas Rus Kolordusu kumandanının beceriksizliğini ve elinde bulunan mühim kuvvetleri iyi kullanamadığını gösteriyordu. Bununla beraber düşman düşmanın halini bilmez. Rusların Malazgirt'e kadar ilerlemiş olmaları 3 ncü Ordumuzun sağ cenahına ehemmiyet verilmesini mucip olmuş, Ordu Kumandanlığı, cephenin diğer kısımlarından ayırabildiği kuvvetleri bu cenaha sevke mecbur olmuştur. Bu hal neticede, altı yedi ay sonra şark cephemizin en mühim kalesi olan Erzurum'u zapt eylemek üzere kışın yaptıkları kati taarruzlar için Ruslara kârlı ve bize zararlı netice doğurmuştur. Bizim Sağ Cenah Gurubu Muharebeleri dediğimiz hareketlere, Rusların Fırat Hareketleri dedikleri, harpten sonra neşredilen Rus eserlerinden anlaşılmaktadır. Biz, Tutak civarından geçen Fırat nehrine Murat nehri adını veririz.

1915 senesi Haziranında katî olarak kazanılan Tortum Muharebeleri münasebetiyle Mahmut Kâmil Paşa 9 ncu Kolordu Kumandanı Miralay Remzi, 10 ncu Kolordu kumandanı Miralay Yusuf İzzet ve 11 nci Kolordu Kumandanı Abdülkerim Beylerin paşalığa terfilerini inha etmiş olduğundan Enver Paşa kendi amcası Halil Bey'i 7 Haziranda terfi ettirdikten sonra kazanılmış mühim bir muharebenin kolordu kumandanları hakkındaki inhayı da heman terviç ederek 14 Haziranda onları paşa yaptır-

mıştı. Fakat bu muharebeyi kazanmış olan ordunun kumandanını terfi ettirmeyi düşünmemişti. Bir nişan bile vermedi.

Rusların Malazgirt tarafında 3 Temmuz 1915'te Karayazı ve Hınıs istikametine yaptıkları taarruzdan endişe eden Mahmut Kâmil Paşa'nın verdiği emir üzerine, 5 nci Kuvve-i Seferiyeden 40 ncı Piyade Alayı ile bir süvari bölüğü ve bir cebel topçu takımı Kop tarafında Hınıs'ın şark tarafındaki Karaköprü'ye gönderilmiş olmakla beraber, Mahmut Kâmil Paşa, bu taraflardaki Rus ve ermeni hareketlerine karşı daha geniş tedbirler almak lüzumuna karar vermiş. Bu maksatla aynı gün Hasankale tarafında bulunan 9 ncu Kolordunun 17 ci ve 28 nci Fırkalarına da Remzi Paşa kumandasında Hınıs-Karaçoban istikametinde hareket emrini vermiş. Aras nehri cenubunda bulunan 2 nci Nizâmiye Süvari Fırkasına hemen 3 ncü İhtiyat Süvari Fırkasının sol cenahına giderek onu takviye etmesini tebliğ eylemiş; bunun yerine Aras nehri cenubuna 10 ncu Kolordunun 32 nci Piyade Fırkası gönderilmiş. Bu tedbirler 9 Temmuzda Mürettep Kolorduya da bildirilmişti.

2 nci Nizamiye Süvari Fırkası ancak temmuzun ortasında Karaçoban şimaline gelebilmişti. Remzi Paşa'nın kumandasındaki 9 ncu Kolordu da 17 nci ve 28 nci Fırkalarıyla 19 Temmuzda Karaçoban'a varmıştı. Bu kolordu, henüz Hınıs istikametine hareket ederken 11 nci Kolordu Kumandanı Abdülkerim Paşa da Sağ Cenah Grubu Kumandanlığına tayin olunarak 19 Temmuz 1915'te Hınıs'a gelmişti.

3 ncü Ordu Kumandanı Mahmud Kâmil Paşa, Rusların Tortum taarruzlarında muvaffak olamadıklarından dolayı 1915 senesi yaz aylarında Van ile Hınıs arasında-

ki sahaya taarruz hareketleri yaparak ve ermeni çetelerinden, taburlarından istifade ederek bir muvaffakiyet temin eylemeyi düşündüklerini anlamıştı. Daha Tortum Muharebeleri cereyan ederken Ruslar Eleşkirt ve Karaköse taraflarındaki 4 ncü Rus Kafkas Kolordusunu mayıs ayı içinde taarruza sevk ederek Tutak ve Malazgirt taraflarını istilâ etmişler ve o taraflardaki 3 ncü Süvari Fırkamızı Karaçoban taraflarına çekilmeye mecbur etmişlerdi. Mahmud Kâmil Paşa, Tortum Muharebelerindeki Rus muvaffakiyetsizliğini görerek Hasankale civarında ihtiyatta tutulan 5 nci Kuvve-i Seferiyeyi Hınıs istikametine sevk etmiş ve Muş'ta bulunan depo taburlarını Liz tarafına göndermişti. 1 Mayıs 1915'te Dilman'da mağlup olan 1 nci Kuvve-i Seferiyemizden ümidi kesmiş olan Mahmut Kâmil Paşa, Van Gölünün iki tarafından ilerlemek teşebbüslerini gösteren Rus kuvvetlerine karşı 5 nci Kuvve-i Seferiyeyi o zaman Tatvan cihetine sevk etmiş ve yalnız 37 nci Alaydan bir taburla Liz'de, Osman Bey kumandasında bulunan Muş depo kıtalarını takviye ettirmişti. Ruslar 5 nci Kuvve-i Seferiyenin Hasankale ve Tortum taraflarından ayrılmasıyla yeniden ümide düşmüşler ve 10 Haziran 1915'te tekrar Tortum cihetinde taarruza geçerek 2 nci Tortum Muharebesini yapmışlar ise de üç gün süren bu muharebede de muvaffak olamayınca Tortum cihetinde sükûnet başlamıştı.

Mahmut Kâmil Paşa, Tortum cihetindeki Rus taarruzlarının ehemmiyetini iyice takdir etmişti. Ruslar daha evvelki harplerde de Erzurum kalesine karşı Hasankale'den Deveboynu tahkimatına doğru cepheden taarruzda bir fayda görmemişler ve İd tarafında, Gürcü boğazından Karagöbek istikametinde taarruz ederek Erzurum tahkimatının arkasını almak suretiyle Erzurum ka-

lesini ve şehrini zaptetmişlerdi. Tortum Muharebeleri sükunet bulduktan sonra, 1915 senesi yaz aylarında 3 ncü Ordumuzun sağ cenahında Rusların ermenilerle beraber yapmakta oldukları hareketler ehemmiyet kazandığından ya Mahmut Kâmil Paşa'nın bizzat o tarafa gidip Rusların yaz taarruzlarına karşı alınacak tedbirleri mahallinde tanzim ve idare etmesi veya o tarafta toplanan Mürettep Kolordu ile 9 ncu Kolordunun ve süvari fırkalarının başına ayrı bir kumandan tayin edip göndermesi lâzım gelmişti. Bu vaziyet karşısında Abdülkerim Paşa'yı Sağ Cenah Grubu Kumandanı ünvanı ile o tarafa göndermiş ve 3 ncü Ordu Karargâhını 14 Temmuzda Tortum'dan Erzurum'a nakletlerek muhabere irtibatını kolaylaştırmayı ve Istanbul'a dert anlatmak için Erzurum'dan İstanbul ile muharebeyi tercih etmişti.

Ruslar, daha evvel 3 Temmuz 1915'te Malazgirt tarafından altı süvari alayı ile Karayazı'ya doğru bir akın yapmışlar ve neticesiz bir dolaşmadan sonra Keferi cihetine çekilmişlerdi.

Mahmud Kâmil Paşa'nın, Abdülkerim Paşa'ya ne direktif verdiği bizce meçhuldur. Ancak Abdülkerim Paşa'nın derviş meşrepli, talihine çok güvenen, fakat sevkulceyş ve tabya prensiplerine hiç bir ehemmiyet vermeyen ve belki de bilmeyen atak tabiatlı bir kumandan olduğu görülüyordu. Şansı ona iki defa ehemmiyetli yardım göstermişti. Birincisi Sarıkamış Muharebelerinde tifüs hastalığına tutularak Erzurum hastahanesine yattığı zaman vaki olmuştu. O zaman 3 ncü Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa aynı hastalığa tutularak hemen vefat ettiği halde Abdülkerim Bey pek çabuk iyi olmuş ve Galip Paşa'nın Hicaz Kumandanlığına tayin olunması ile boşalmış olan 11 nci Kolordu Kumandanlığına 27

Mart 1915'te nasbedilmiş olduğundan 3/5/1915'te Bedrevans'ta kolordu karargâhına gelerek bu kolordunun kumandasını benden teslim almıştı. Kendisini ilk defa o gün görmüş ve tanımıştım. Sıhhi vaziyetinde bir aksaklık görülmüyordu. Herkesin öldüğü veya bir arızaya uğrayarak tebdil-i hava aldığı tifüs hastalığından kendisinde hiç bir eser kalmamıştı.

Şansının ikinci yardımı ise, benim 1915 senesi Nisan ayında 11 nci Kolorduya vekil olarak kumanda ederken Rusların İd tarafından bir taarruzları halinde 11 nci Kolordu ile dağlar üzerinden nasıl yardım edilebileceğine dair yaptığım tedkikler ve istikşaflar, Miralay Abdülkerim Bey'in işine yaramıştı. Daha Hasankale'de Mahmut Kâmil Paşa'nın yanında hususi erkân-ı harp reisi gibi çalışıp paşa ile umumi vaziyeti sık sık tetkik ederken 11 nci Kolordunun böyle bir hareketi üzerinde çok ehemmiyetle durmuştuk. Nisan ayında dağlar henüz karla örtülü olduğundan bunları ıslah ettirmek mümkün olmamıştı. Ruslar da karlar eridikten sonra, ancak Mayıs başlarında İd tarafından Tortum tarafındaki 10 ncu Kolordumuza karşı ileri hareketlere başlamışlardı. Pek tuhaf bir tesadüf eseri olarak ben, 3/5/1915'te 11 nci Kolordunun idaresini Abdülkerim Bey'e bırakarak Hasankale'ye döndükten sonra, 5/5/1915'te Ruslar 10 ncu Kolordumuza karşı taarruza geçtiler. Mahmut Kâmil Paşa, karargâhını 7 Mayısta Hasankale'den Erzurum'a ve 8 Mayısta da Tortum'a nakletti. 7 Mayıs akşamı Erzurum'dan verdiği emirle bana ordu ihtiyatı kumandanı olarak Hasankale'de vazife verdi.

Tortum Muharebelerinde Abdülkerim Bey 10 ncu Kolorduya taarruz eden Rusların sol cenahını ihata ve tazyik için ordu kumandanının vermiş olduğu emri muvaf-

fakiyet ve enerji ile yapmış, 11 nci Kolordu cephesinde düşmanın tamamiyle sükûnet halinde bulunmasından cesaret alarak ordu kumandanının istediği miktardan daha çok kuvvetle ve bizzat bunların başına geçerek matlup taarruzu yapmıştı. Rusların 11 nci Kolordunun cephesinde faaliyet göstermemiş olmaları büyük bir hata idi...

İşte böyle şanslar ve cüretler ile muvaffakiyet kazanmış olan Abdülkerim Paşa'nın Sağ Cenah Grubu Kumandanlığına tayin olunması muvafik bir tedbir idi. Ancak 3 ncü Ordu kumandanı Sağ Cenah Grubundan nasıl bir vazife istiyordu ve istemeliydi? 3 ncü Ordu cephesinin en ehemmiyetli kısmı Erzurum ve Tortum taraflarında idi. Sarıkamış felâketinin yaraları henüz tedavi edilmemiş ve cephane noksanı ikmâl olunmamış iken Tortum Muharebelerindeki zarurî müdafaalarımız, ordunun cephane stoklarını çok azaltmıştı. Menzil hizmeti pek fenaydı. Bu sebepler ile Sağ Cenah Grubuna tedafüi bir vazife vermek ve ancak Malazgirt'in tarafımızdan zaptolunmasını ve oradaki düşmanın mümkün ise imha edilmesini istemek kâfiydi. Daha ilerisine gitmek 3 ncü Ordunun umumi kudretini ve hususiyle cephane durumunu sarsacaktı. Diğer taraftan Rusların Malazgirt ve civarındaki kuvvetleri, bizim kuvvetlerimizden fazlaydı. Bu taraflara ermeni kuvvetlerinden ve çetelerinden başka 66 ncı Piyade Fırkası ile 4 ncü Kafkas Süvari Kolordusu, 4 ncü Plaston Alayı vesaire, Sağ Cenah Grubumuzun karşısında bulunuyordu. 3 ncü Ordu Kumandanlığının tebliğlerine göre; 12 piyade taburundan mürekkep üç alaylı 66 ncı Rus Fırkasından başka yine 12 piyade taburundan mürekkep 2 nci Avcı Livası, 6 taburlu Don livası, 4 taburlu Plaston Livası karşımızda idi. Bizim kuvvetle-

rimiz arasındaki 1 nci ve 5 nci Kuvve-i Seferiyeler orta mevcutlu ise de 9 ncu Kolordunun birlikleri çok zayıf idi. Ruslar, topçu makineli tüfek ve süvari alayları itibariyle de bize nazaran kuvvetliydiler. Düşman hakkındaki bu istihbaratın Ordu Kumandanlığı tarafından Sağ Cenah Grubuna bildirilmiş olmasına göre, bu gurubun dizginlerini sıkı tutmak lâzımdı. Başı boş bırakmak asla caiz değildi. Halbuki Abdülkerim Paşa'nın karakteri, askeri bilgisinin azlığı ve dervişmeşrepliği ölçüsüz, hesapsız hareketlere pek müsait idi.

Harpten sonra Rusların neşrettikleri eserlere göre Malazgirt taraflarında ve civarında toplanmış olan Rus kuvvetleri 48 piyade taburu, 70 top 123 süvari bölüğü miktarında imiş

Bizim kuvvetlerimizin mecmuu ise 67 piyade taburu, 67 top, 61 süvari bölüğü miktarındaydı.

Sağ Cenah gurubumuzdaki bu kuvvetlerimizin tafsilatı şöyle idi.

	Piya. Ta.	Top	Süv.Böl.
1 nci Kuvve-i Seferiye	9	7	1
5 nci Kuvve-i Seferiye	9	15	1
36 ncı Fırka	6	4	1
28 nci Fırka	9	14	1
17 nci Fırka	9	5	1
Sol Cenah Müfrezesi	8	6	-
3 ncü İhtiyat Süvari Fırkası	-	1	26
2 nci Nizamiye Süvari Fırkası	-	4	28
Van Seyyar Jandarma Fırkası	5	4	1
29 ncu Fırka	12	7	1
Yekün	**67**	**67**	**61**

Rusların Sağ Cenah Gurubumuzun sol yan ve gerilerine karşı Tahir gediğinde toplamış oldukları kuvvetin ayrıca 28 tabur piyade, 36 top, 36 süvari bölüğü olduğunu yine harpten sonra Rus eserleri yazmıştır.

Rusların bütün Malazgirt-Karaköse taarruzlarımızda bizi pek kuvvetli görerek çok ürkmüş oldukları, kendi kumandanlarının çok beceriksiz ve kaba hareketler yaptıkları aynı Rus kitaplarında yazılıdır. Gerçi adet itibariyle bizim 67 tabur piyademiz, 48 Rus piyade taburlarına üstün ise de onlar bizim taburlarımızın pek zayıf mevcutlu olduklarını akıllarına getirmeyerek her taburumuzu 1000 mevcutlu farzediyorlarmış. Biz kendi malımızı iyi bildiğimiz için piyade kuvvetince dahi Ruslara nisbetle zayıf olduğumuzu, muharebe esnasında bile takdir edebilirdik. Diğer taraftan cephane stoklarımızın erimiş olduğunu düşünmemiz lâzımdı. Rusların cephemizdeki 48 taburundan başka, Tahir gediğindeki 29 taburu da ilâve olunmalıdır.

Mahmut Kâmil Paşa'nın ihtiyatkârlığı ve Tortum Muharebelerinde çok endişeli günler geçirmiş olması, Sağ Cenah Grubunun başını boş bırakarak bunların sellemehüsselâm taarruz yapmalarına müsait değildi. Burada bir şey hatıra geliyordu. Acaba Başkumandanlık Vekâleti mi bu taarruzun icrasında ısrar ediyordu? 1916 senesi başında Erzurum'a gittiğim zaman Mahmut Kâmil Paşa'dan bu ciheti sormuştum; bana şu izahatı vermişti: "Grandük Nikola'nın Rusların Kafkas Ordusu Kumandanlığına tayin edilmiş olduğunu ve bir taarruz yapması ihtimalinin dikkate alınmasını Karargâh-ı Umumi bize eylül ayında haber vermişti. Bu adamın mutaarrız tabiatını, ordumuzun kuvvetsizliğini, cephanenin noksanlığını Başkumandanlığa yazmıştık. Bu rapo-

rumuza karşı Enver Paşa tarafından 14 Ekim 1915 tarihinde 'gayet mahrem' kaydı ile şu cevap verildi: 'Ruslar Polonya ve Galiçya'da mütemadiyen taarruz etmekte ve azim zaiyata uğramaktadırlar. Bu hal karşısında bir de Kafkas Ordusunu takviye için fön ayırmaya lüzum göreceklerini zannetmiyorum. Kezalik Ruslar için bizim tarafta yakında temin edilecek neticeli bir hedef de yoktur. Grandük Nikola'nın vaziyetini gazeteler başka başka tefsir ediyorlar. İhtimalki Grandük Nikola, Kafkas Ordusu Kumandanlığını bile deruhde etmedi. Üçüncü Ordunun takviyesine lüzum görmüyorum. Cephane noksanı yakında temin olunacaktır.'

İşte, dedi Mahmut Kâmil Paşa, mütemadiyen Başkumandanlık ile münakaşa halindeyiz, Sağ Cenah Grubunun düşmana hemen taarruz ederek onu imha ve hududa kadar takip etmesini ısrarla talep eylemişti. Abdülkerim Paşa'nın tedbirsizlikleri, Remzi Paşanın vazifesini ve askerini bırakması işi berbat bir neticeye götürmüştür.

Şimdi okuduğumuz şifre tarihinden beri iki buçuk ay geçtiği halde cephanenin noksanı hiç bir suretle temin olunmamıştır. Ben yarın Erzurum'dan İstanbul'a hareket ediyorum. Başkumandan Vekili ile şifahen görüşüp 3 ncü Ordunun durumunu yüz yüze açığa vuracağım. Grandük Nikola geldi, bütün cephe boyunca istikşaflar, yoklamalar yaptırıyor. Halbuki bize vaad edilen cephane gelmedi. Ruslar için bizim tarafta en büyük hedef ordudur. Erzurum'un düşman eline geçmesi, bütün şark cephesinin yıkılmasını ve geri çekilmesini mucip olur. Nihayet 18 nci Kolorduyu da elimden aldılar. Buradan feryadlarım hiç tesir etmiyor. Bakalım İstanbul'da dert dinletebilecek miyim?"

Mahmud Kâmil Paşa gözleri yaşararak bana söylediği bu mütalâalarında tamamiyle haklıydı. Hadiseler de bu mütalâlarını teyid etmiştir. Erzurum'un Van'a benzemediği aşikârdır.

Abdülkerim Paşa, Sağ Cenah Grubu Kumandanlığına tayin olununca, 19 Temmuz 1915'te Hınıs'a gelip işe başladı. Aynı zamanda, Miralay Halil Bey'in kumandasındaki 1 nci ve 5 nci Kuvve-i Seferiyeler ile 36 ncı Fırkadan ve Van Jandarma Fırkasından mürekkep olan kuvvete sadece Mürettep Kolordu ünvanı verildi. 5 Temmuz da Üçüncü İhtiyat Süvari Fırkası Hınıs şarkına çekilmeğe mecbur kaldığı zaman, Bu fırka da muvakkaten Mürettep Kolordu Kumandanı Miralay Halil Bey'in emrine verilmişti. Kop (Bulanık) taraflarındaki vaziyet ehemmiyet kesbettiğinden mezkür kolordu kumandanı, 7 Temmuz Tigot'ta bizim 1 nci Kuvve-i Seferiye karargâhına geldi. O gün ve ertesi gün 8 Temmuzda mevzilerimizi gördükten sonra 8 Temmuz akşamı Liz'deki 5.nci Kuvve-i Seferiye Karargâhına gitti. 9 Temmuzda Üçüncü Orduca alınan tertibatı öğrendikten sonra 10 Temmuz Tatvan'daki Mürettep Kolordu Karargâhına döndü.

11 Temmuz 1915 tarihine kadar, gerek Ahlat ve gerek Kop civarlarında ehemmiyetsiz keşif ve yoklama müsademeleri oldu. Malazgirt taraflarında daha mühim muharebeler olacağını tahmin ederek biraz istirahat etmek üzere 7 nci Piyade Alayını cepheden geri almıştım. Onun mevzilerini 9 ncu Piyade Alayının iki taburuna vermiştim. 7 nci Alayı Nazik Gölü civarında, sol cenahımıza ihtiyat olarak göndermiştim. Bu alayı, 9 ncu Alaydan daha kuvvetli ve disiplinli buluyordum. Bu esnada 44 ncü Piyade Alayı da bize iltihak etti. Onu da aynı suretle sol ce-

nahımıza gönderdim.

11 Temmuz 1915 sabahı Ruslar gerek Van Gölü cenubundan, gerek Ahlat-Pirhos-Nazik Gölü hattından ve gerek Kop tarafından umumi bir taarruza başladılar. 11 Temmuzda Kop mevziindeki 5.nci Kuvve-i Seferiyenin sağ cenahını fena halde tehdit ve tazyik ettiklerinden Mürettep Kolordu Kumandanının verdiği emir üzerine, 44 ncü Piyade Alayını 2 top ve 2 ağır makineli tüfekle bu düşman taarruzunu def etmeğe memur ettik. Bizzat ben de 12 Temmuzda o tarafa giderek düşman taarruzlarını tard ettik ve ele geçirmiş olduğu tepeleri istirdat eyledik. Ruslar Murat nehrinin iki tarafından eski yerlerine çekildiler. Biz 12 Temmuzda, bu muharebeler ile meşgul iken düşman, Ahlat - Pirhos hattından şiddetli taarruza devam eylemiş. Bu hattı müdafaaya memur olan 9 ncu Alayın Kumandanı Vahit Bey, vaziyeti tehlikeli görerek ricat ihtimalini düşünmüş ve bu fikrinden 36 ncı Fırkayı da haberdar etmiş. Bu fırkanın kumandanı, telâşa ve endişeye düşerek, Sorp tarafındaki düşmanın tazyıkından da, korkup, hemen Bitlis şimalindeki Rahova gediğine kadar ricat emrini vermiş, 13 Temmuzda 9 ncu Alayımızın raporunu alınca hemen sol cenahımızdan Van Gölü kenarına acele gelip fırkamızın vaziyetini ıslah ettim. 9 ncu Alayın 2 nci Taburunu Tatvan şarkına göndererek Sorp'taki ermenilere karşı müdafaa tertibi aldırdım.

36 ncı Fırka Kumandanının telâşlı, dikkatsiz ve isabetsiz hareketleri göze batmaya başlanmıştı. 14 Temmuzda, Ruslar Nazik Gölü ile Haçlı Gölü arasında ve Liz kasabasının şarkındaki Tirtop tepesi istikametinde taarruz ederek orada bulunan kuvvetlerimizi geri tard etmişler ve 44 ncü Alayın 3 ncü Taburu Kumandanının gösterdiği korkaklık yüzünden bu tabur panik yapıp da-

ğılmış, tabur kumandanı, taburun bir kısım efradı ile 15 Temmuz 1915 öğle vakti bizim fırka karargâhına gelerek vaziyeti izaha çalışıyordu. Bunun üzerine orada kendisi ile birlikte gelmiş olanların muvacehesinde yaptığım tahkikat, tabur kumandanının korkaklığı ve emir almadan mevziini terk edip ta benim karargâhıma kadar gelmesi için bir sebep bulunmadığını gösterdiğinden ikinci bir müessir ibret olarak bu tabur kumandanını da kurşuna dizdirdim. Bir gün evvel fırka erkân-ı harbini 44 ncü Alayın ikinci taburu ile sol cenahımızı takviye için göndermiştim. Panik yapan taburun döküntülerini, terk ettikleri mevzie doğru sevk ettirdim. Kendim de 15 Temmuz akşamına doğru 7 nci Piyade Alayı ve 9 ncu Piyade Alayının o tarafta bulunan birkaç bölüğü ile buhranlı mahalle gittim. 15/16 Temmuz gecesi verdiğim emir ile 16 Temmuz sabahı alaca karanlığında mukabil taarruza başladık. Saat 6.30 da Tirtop civarındaki Karaağaç tepelerini istirdat eyledik. Düşmanı Nazik Gölü şimalindeki Yakupağa dağlarına kadar çekilmeğe mecbur ettik. İstirdat edilen mevzilerin müdafaası için bir miktar kuvvet bırakarak 16 Temmuz öğle vakti karargâha döndüm. Fakat düşman bu gün akşam üzeri 5 nci Kuvve-i Seferiyenin müdafaa etmekte olduğu ve Haçlı Gölü şimalinde bulunan Kop mevziinin sağ cenahına taarruz ederek bu fırkayı bozmuş ve bazı kıtalarında panik husule getirmiş olduğundan 16/17 Temmuz gecesi, Mürettep Kolordu Kumandanı Halil Bey ricat emri verdi. Bu emir mucibince 5 nci Kuvve-i Seferiye, Liz'in garp taraflarındaki sırtlara, bizim fırkanın o taraftaki sol cenah kuvvetleri de Nemrut dağları şimalinden Muş dağlarına çekilecek, 36 ncı Fırka da Bitlis şimalindeki Rahova gediğini müdafaa edecekti. Aynı gün, 16 Temmuzda Mürettep Kolordu Ku-

mandanı, 36 ncı Fırka Kumandanı Yusuf Ziya Bey'i azl ederek tekaüt olunmak üzere geri göndermiş, 36 ncı Fırka Kumandanlığına, Muş Jandarma Fırkası Kumandanı Kâzım Beyi (Kâzım Özalp) tayin etmiş, Muş Jandarma Fırkasının lağvolunması, iki taburuyla Muş civarında tekrar baş kaldıran ermeni çetelerinin tedip edilmesi ve diğer üç taburunu bir alay halinde kullanarak bunlarla hemen Bitlis'e gidip 36 ncı Fırnanın kumandasını deruhde etmesi için Kâzım Bey'e emir vermiş. Muş Jandarma Fırkası ile Kâzım Bey, 11 Temmuz günü yaptıkları son tedip hareketinden sonra, daha bir kaç gün Muş'ta kalıp emir beklemişti.

Mürettep Kolordu Kumandanı Hâlil Bey'in vermiş olduğu umumî çekilme emri üzerine, 17 Temmuzda 1 nci Kuvve-i Seferiyenin sol cenahına giderek fırkanın oradaki çekilme hareketlerini idare ettim. 18 Temmuzda Nazik Gölünün batı cenubundaki Bahçe tepelerinin ön sırtlarında kalmak istiyordum. Fakat arazinin müsaadesizliğini görünce biraz daha batı tarafta, Tirtop tepesi'nin garbinde ve Liz kasabasının cenub-ı garbisindeki Molla Baba-Kot sırtlarına kadar çekilmeye devam mecburiyetinde kaldık. Bu sırtlara gelince, bunları da pek dağınık bularak kuvvetler ile mütenasip olmadıklarını anladım ve icabında 5 nci Kuvve-i Seferiyeye yardım edebilmek üzere, kuvvetlerimizi 19 Temmuz Molla Baba-2500 rakımlı tepe hattında topladım. 20 ve 21 Temmuzda düşman sükünet gösterdiğinden 1 nci ve Beşinci Kuvve-i Seferiyeler de istirahat ettiler ve noksanlarını ikmâle çalıştılar.

Hınıs'a gelmiş olan Gurup Kumandanı Abdülkerim Paşa 19 Temmuzdan itibaren kumandaya başlamıştı. 9 ncu Kolorduyu, şimalden cenuba akarken, Malazgirt ci-

varında garba dönen Murat nehrinin sağ sahiline, yani şimal tarafına göndermiş, 2 nci Nizamiye Süvari Fırkasını da 9 ncu Kolordunun sol cenahına yaklaştırmış. Bir iki güne kadar başlayacağı anlaşılan taarruz hazırlıkları ile meşgul imiş. Nihayet 21/22 Temmuz gecesi, Grup Kumandanı Abdülkerim Paşa tarafından verilen grup emrine tevfikan, 22 Temmuz sabahı Malazgirt istikametinde umumi taarruz hareketine başladık.

22 Temmuz 1915'te 1 nci Kuvve-i Seferiyenin bu taraftaki kısm-ı küllisinin taarruz hareketlerini bizzat idare ederek Nazik Gölü ile Osman dağları arasındaki hatta kadar ilerledik. Akşam üzeri 2300 rakımlı tepedeki düşmana taarruza başladık. Ertesi sabah bu tepeyi de zaptettik.

Bazı düşman süvarileri evvelce, 17 Temmuzda yaptığımız çekilme hareketi esnasında Nemrut dağının şarkından ve garbından Muş ovasına doğru ilerlemişlerdi. Muş kasabasını müdafaa ve temin için oradaki iki jandarma taburu kâfi gelmeyecekti. Bağdat Alayı ile İstihkâm Alayından mürekkep sol cenah müfrezesi teşkil olunarak o taraftaki İhtiyat Süvari Fırkasıyla beraber bu kuvvet, Karaçoban cihetinden Malazgirt'in şimal tarafına sevk edildikten sonra Ruslar umumi ricat kararını vermeye mecbur oldular. Bu suretle Muş ovasına doğru sarkmış olan Rus süvarileri geri çekildiler. 22 Temmuz 1915 günü 5 nci Kuvve-i Seferiye de yaptığı ileri hareket neticesinde Liz kasabasını ve bunun şarkındaki sırtları zaptetti. 9 ncu Kolordu Murat nehri geçitlerini zorladı. 23 Temmuz 1915'te 1 nci Kuvve-i Seferiye ile Karakoç tepelerini ikinci defa istirdat ettik ve Tirtop'u ele geçirdik. 5 nci Kuvve-i Seferiye ile 9 ncu Kolorduya mensup 17 nci Piyade Fırkası Kop (Bulanık)taki düşmana ta-

arruz ettiler. 17 nci Fırkanın eski Kumandanı Kaymakam Sadık Sabri Bey mayıstaki Tortum Muharebelerinde fırkasını idare edemeyerek bozguna sebep olduğundan tekaüde sevkedilmiş ve yerine Kaymakam Kara Vasıf Bey tayin olunmuştu. Kop ve Malazgirt istikametinde yaptığımız bu umumi taarruz hareketleri sebebiyle, Van Gölü batısında bulunan ve General Serpantiye ve Nazarbekof kumandasındaki Rus piyade ve süvari kuvvetleriyle Ermeni tâburları Van Gölünün şimal tarafında geri çekildiler.

Evvelce Bitlis şimalinde Rahova gediğine kadar ilerlemiş olan Ermeni kuvvetleri de 24 Temmuzda Van Gölü cenubuna ve 25 Temmuzda Van'a doğru ricat ettiler. Bitlis şimalinde Rahova da bulunan 36 ncı Fırkanın önünde düşman kalmadığından bu fırka, 26 Temmuzda Tatvan'a doğru serbestçe ilerlemeğe başladı. Kâzım Bey'in kumandasında bulunan bu 36 ncı Fırka da artık grubun yapmakta olduğu umumi taarruz hareketlerine iştirak edebilecek vaziyete girmişti. Grup Kumandanı Abdülkerim Paşa tarafından verilen emir üzerine 27 Temmuzda 36 ncı Fırka, Tatvan civarından ve Van Gölü garbından şimâle doğru hareket etti. Düşman umumî ricat halinde bulunduğundan hemen hiç bir mukavemete uğramadı. Grup emri mucibince, bu fırka Ahlat-Erciş-Bargiri Üzerinden Doğu Bayazıt istikametinde ilerleyecekti.

24 Temmuz 1915'te, biz 1 nci Kuvve-i Seferiyenin Malazgirt cenubunda bulunan 7 nci ve 44 ncü Alayları ile Malazgirt'in 24 kilometre cenubundaki Yakupağa dağlarının garp tepelerinde bulunan düşmana taarruz ettik. Çetin muharebelerden sonra bu düşman kuvvetlerini geri attık.

5 nci Kuvve-i Seferiye ile 17 nci Fırka da Kop Muhare-

besini ikmâl ederek onlar da düşmanı tard ve Kop kasabasını zapt ettiler. 28 nci Fırka Murat nehrini geçmeye teşebbüs eyledi.

25 Temmuz 1915'te Malazgirt'teki düşman mevziine doğru ileri hareket yapıldı. Öğleden sonra Malazgirt Muharebesi başladı. Bu kasabanın cenub-ı garbisinde cephede 5 nci Kuvve-i Seferiye taarruz etmekte idi. Düşmanın sağ cenahına karşı 9 ncu Kolordu ihatâ hareketi yapıyordu.

Biz 1 nci Kuvve-i Seferiye ile Yakupağa dağları üzerinden Malâzgirt'in cenub-ı şarkisine doğru ilerliyorduk. Fırkamıza verilen vazife, Malazgirt ovasında taarruz eden Grup kuvvetlerinin sağ cenahını ve yanını Ahlat taraflarından gelebilecek düşman kuvvetlerine karşı muhafaza etmekti. Halbuki Ahlat tarafındaki düşman şimale doğru çekilmişti. 25 Temmuz akşamına kadar Malazgirt taarruzlarında bir netice istihsal olunamadı. Ben bu vaziyeti Malazgirt ovasına yüksekten bakmağa imkân veren Yakupağa dağlarının şimal tepelerinden görüyorum. 5.nci Kuvve-i Seferiyenin kuvvetini Malâzgirt'teki düşman mevziinin sağ cenahına karşı tazyik icrasına kafi bulmadım. Van Gölünün batı taraflarında bırakmış olduğum 9 ncu Alayı, o taraftaki düşmanın çekilmesi, 36 nci Fırkanın artık şimale doğru ilerleyecek vaziyete gelmesi hasebiyle, bir gün evvel Nazik Gölü şarkından celp etmiş ve Yakupağa dağlarında, bize iltihakını temin eylemiştim. 25 Temmuz sabahı bu alay geldikten sonra, onu Malazgirt Muharebesini yapan kuvvetlerimizin sağ cenahını muhafazaya memur ederek dağlar üzerinde bıraktım. Ben, 25 Temmuz akşamı 7 nci ve 44 ncü Alaylarla dağlardan ovalara doğru inerek, kimseden emir almadan, kendi insiyatifimle Malazgirt

mevziinde müdafaaya devam eden düşmanın sol cenahına karşı ihata hareketi yapmaya başladım. Düşmanın kolayca çekilmesine meydan vermek istemiyordum. Karanlık epeyce bastıktan, yani saat 21 00 den sonra bu ana kadar ele geçirdiğimiz ova tarlaları içinde durup tahkimat yapmağa ve sabahleyin fecirle beraber saat 04 00 te taarruza devam etmeye karar ve emir verdim. Yorgun olan askerimle geceleyin bir uykusuzluğa meydan vermek istemedim. Geceyi düşman yakınında, sessiz, fakat büyük bir heyecan içinde geçirdik. 26 Temmuz sabahı ortalık aydınlanmaya başlayınca düşmanın Malâzgirt'teki kuvvetlerinin ricat etmekte olduğunu gördüm. Hemen topçularımızla düşmana ateş açtırdım ve her iki piyade alayını, çekilen düşman kuvvetlerine taarruz edip süngü hücumu yapmaya memur ettim. İki saat devam eden muharebe neticesinde, 26 Temmuz sabahı saat 06 00 da dümdar (ardçı) olduğu anlaşılan Rus kuvvetinden bir kısmı Tutak istikametinde şimale doğru kaçtı. Kaçamayanların bir kısmını imha ettik; bir kısmını esir aldık. Düşmandan bir top, bir toparlak, üç cephane arabası, birçok tüfek ve cephane, 5 zabit (subay) ve 230 er esir aldık. 25 Temmuzda başlamış olan Malazgirt Meydan Muharebesi bu suretle ancak 26 Temmuz sabahı sona erdi. Aldığımız esirlerin ifadesinden bizim fırkanın dağlardan ovaya doğru indiğini gören Rusların Malazgirt'i gece yarısı terk etmeye başladıklarını ve sabaha kadar ricatın devam ettiğini anladık. Bu esnada Grup Kumandanının 25 Temmuz akşamı vermiş olduğu grup emri bize vasıl oldu. Gruba gelen raporların verdikleri yanlış malumat üzerine Abdülkerim Paşa 25 Temmuz akşamı zapt edildiğini zannetmiş ve 26 Temmuzda umumi bir istirahat yapılmasını emretmiş. Herkesin istirahat etmekte oldu-

ğu 26 Temmuz sabahında 1 nci Kuvve-i Seferiyenin icra eylediği bu taarruz ve duyulan top sesleri, bizden gayri, diğer birlikleri ve gurup karargâhı ile Abdülkerim Paşa'yı telâşa düşürmüş. Bizim 26 Temmuz sabahı gönderdiğimiz raporda; aldığımız esirleri, top ve cephane arabalarını, sair ganimetleri okuyunca Paşa hakikatı anlamış. Esasen kazanılan bir taarruz muharebesi neticesinde, ricat eden düşmanı, durmadan hemen takip etmek, ve 2 nci Nizamiye Süvari Fırkasıyla İhtiyat Süvari Fırkalarını düşmana saldırtarak, onun ricatını paniğe ve hezimete çevirmek lâzım iken Abdülkerim Paşa bir gün durup, istirahattan sonra düşmanı takip eylemeği veya düşmanın arkasına takılıp yürümeyi münasip görmüş...

Malâzgirt'teki düşmana karşı alınan taarruz tertibatının, onu imha edecek şekilde olmadığı aşikârdır. Abdülkerim Paşa, elindeki bütün kuvvetlerle, Malazgirt'teki düşmanın iki cenahından kuşatmayı ve onu imha etmeyi temin etmemiş ve meselâ bizim 1 nci Kuvve-i Seferiyeyi boş yere dağlar üstünde bırakmıştır.

26 Temmuzda verilmiş olan gurup emrine göre, 27 Temmuz 1915'te Mürettep Kolordu, sağ cenahta ve 9 ncu Kolordu sol cenahta olmak üzere Tutak-Karaköse istikametinde düşmanı takibe başladık. Bu vaziyet beni endişeye düşürmeye başladı. Bu ileri hareketin sonu ne olacaktı? Düşman hakikaten kendisini mağlup zannederek bizden kaçıyor muydu? Yoksa bizi bir tuzağa mı çekiyordu? Grup emri mucibince 36 ncı Fırka da Erciş istikametinde ilerleyecekti.

Mürettep Kolordu Kumandanı Miralay Halil Bey, 36 ncı Fırkanın ileri hareketini kolaylaştırmak için bizim 9 ncu Alayımızın Süphan dağının şimalinde, Erciş Patnos, taraflarını tarassut etmesini ve 36 ncı Fırka emrine ve-

rilmesini düşünüyormuş. Bu fikri vaziyete hiç uygun bulmadığım için 28 Temmuzda Halil Bey'le görüşürken mütalâamı söyledim; Fakat Halil Bey, 36 ncı Fırkaya güvenemiyordu. Bu fırkanın kendi alayları Musul Vilayetinin yerli halkından mürekkep ve ikişer taburlu idiler. Üç taburlu bir alay haline konmuş olan beş adet Van Jandarma Taburu da Van Vilâyetinin yerli halkından teşekkül etmişti. Erciş-Bargiri üzerinden Doğubeyazıt istikametinde yapılacak bir harekette, mühim bir mukavemet karşısında bunların muharebe kudretini ve manevra kabiliyetini gösteremeyeceklerinden, dağılabileceklerinden endişe ediyordu. Belki fırka kumandanı Kâzım Bey de yardım istemiş olabilirdi. Bu sebeple 28 Temmuz akşamı verdiği emirle Halil Bey, 9 ncu Alayımızın 36 ncı Fırkaya bağlanmasını, 29 Temmuzda Süphan dağının şimalinden ilerleyerek Patnos ve Erciş istikametlerini tarassut etmesini ve Erciş'te 36 ncı Fırkaya iltihak eylemesini tebliğ etti. Bu emir, bizi yine iki piyade alayı ile bırakarak zayıflatmış oluyordu. Belki, Halil Bey benim elimde fazla bir kuvvet bulunmasını da istemiyordu. Bu suretle 9 ncu Alayımız, 29 Temmuzda, ve 36 ncı Fırkanın emrine verilerek Bargiri istikametinde bu fırka ile beraber ilerlemiştir. Ruslar durmadan ricat ediyorlardı. Biz de 27,28,29 ve 30 Temmuz günlerinde mukavemete rast gelmeksizin yürüdük. Yalnız 29, 30 Temmuzda 9 ncu Kolordu, düşman dümdarları ile ehemmiyetsiz müsademeler yaptı. 31 Temmuzda istirahat ettik. 1 Ağustos 1915 te Palandöken-Kılıç gediği hattında Murat vadisi cenubunda ve şimalinde iki taraftan set ve müdafaa eden Ruslara karşı taarruza başladık iki alayla zayıf bırakılmış olan 1 nci Kuvve-i Seferiye ile Keltepe'den Malhas istikametinde ilerledik. Öndeki zayıf düşman süvarisini tard ettik-

ten sonra sola doğru istikamet tebdil ederek Palandöken sırtlarındaki düşmanın sol kanadı gerisine taarruz ettik. Kendi cephelerinde 5 nci Kuvve-i Seferiye ile 9 ncu Kolordu şiddetli düşman mukavemetiyle karşılaştılar. 28 nci Fırka ile 3 ncü İhtiyat Süvari Fırkası ve Sol Cenah Müfrezesi Murat nehrinin garbından Kılıç ve Mızrak gediklerine taarruz ettiler. 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası sol cenahtan alınarak sağ cenaha sevk olunmuştur. Fakat bu fırka o kadar ağır hareket etti ki, sağ cenahımızda hiç bir işe yaramadı. 1 nci Kuvve-i Seferiyenin elimde bulunan iki alayı ile düşmanın sol kanadına ve gerisine doğru tesir icrasına çalışmaklığımız, ilk önce düşman sol cenahını ricata mecbur etti. Bundan sonra, 1/2 Ağustos gecesi, düşman tekmil cephemizden geri çekildi. Hatta 2 Ağustos sabahı Ruslar Karaköse- (Karakilise) deki anbarlarını da yakarak kuvvetlerinin büyük kısmıyla şimale doğru Kağızman istikametinde Ahtolor gediğine, bir kısmıyla şarka doğru Diyadin istikametinde, zayıf bir kısmıyla batıya doğru Eleşkirt üzerinden Tahir gediğine çekildiler.

Bu hareketler aldatıcı bir manevraya benziyorlardı. Büyük bir hata olmak üzere Grup Kumandanlığı, 2 Ağustosta elindeki tekmil kuvvetleri dağlardan ve gediklerden Karakilise ovasına indirerek Murat ve Şiryan sularının şimaline kadar ileri sürdü. Bu su mecralarının ağustosta hiç bir mani ve müdafaa kıymeti yoktu. 3-4 ağustosta bu hatta, ova içerisinde istirahat edildi. 5 Ağustosta Grup Kumandanının verdiği emirle, grup kuvvetlerini Murat ve Şiryan su mecralarının cenubuna çekerek oralarda bulunan hafif sırtlarda tahkimat yaptırdı. Nihayet, 6 Ağustos sabahı Ruslar üç taraftan taarruza başladılar. Aynı zamanda, batı tarafta bulunan

Mirgemir dağları Rusların elinde kalmış olduğundan bu dağlardan Mızrak gediği cenubundan Tutak istikametinde sol yanımızda ve gerilerimize tesir göstermeğe çalıştılar. Bir Kazak müfrezesi Tutak kasabasına girerek geri irtibatımızı kesti. 6 Ağustos sabahından akşama kadar cephede mukavemetimiz iyi cereyan etmiş ise de, Kazakların Tutak kasabasına girmelerini endişeli gören Grup Kumandanı umumi ricat için emir verdi. 6/7 Ağustos gecesi geri çekildik, 5 nci Kuvve-i Seferiyeden bir müfreze Tutak cihetine gönderilmiş idi. 9 ncu Kolordu, önden ve arkadan Kılınç gediğinde taarruzlara uğradı. 7 Ağustos sabahı Mürettep Kolordu 2222 rakımlı tepe-Palandöken hattına gelerek bu hatta durduk. Tutak'a giren Kazaklar tard olundular. 8 Ağustosta düşman Mürettep Kolorduya taarruz etti. Remzi Paşa'nın terk etmiş olduğu 9 ncu Kolordu da bugün, 8 Ağustos 1915'te Tutak'ın şimalinden Murat nehrinin şarkına güçlükle geçebildi. 7 Ağustosta önden ve arkadan sıkışmış olduğunu gören Remzi Paşa, 28 nci Fırka Kumandanı Miralay Mehmet Ali Bey'e yazılı bir emir göndererek 28 nci ve 17 nci Fırkaların kumandasını deruhde etmesini ve 17 nci Fırka Kumandanı Kaymakam Kara Vasıf Bey'in Mehmed Ali Bey'e erkân-ı harp reisliği yapmasını kat'i bir şekilde tebliğ etmiş; kendisi kolordusunun kumandasını bırakarak karargâhıyla beraber Murat nehrinin şark tarafına geçmek ve kurtulma çarelerini aramış. Hayret!.... Şimdiye kadar bu çeşit garip bir hareket, hiç görülmemiş ve işitilmemişti.

8 Ağustos 1915 öğle vakti grup kumandanı, o gün güneş battıktan sonra tekrar ricat edilmesi için emir verdi. Karanlıkta ricata başladık. Ertesi gün, 9 Ağustos öğle vakti Tutak'ın cenub-i şarkisine ve Malazgirt'in şarkın-

daki Patnos-Tutak'ın cenubundaki Molla Mustafa- bu mevkilerin batı şimalindeki Katavin dağı şimal etekleri- Murat nehrinin batı cihetinde ve Tutak'ın garbinde bulunan Uryan Baba dağı hattına çekildik. Şimdi 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası Patnos'ta ve şimalinde, 1 nci Kuvve-i Seferiye Katavin dağlarıyla 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası arasında, 5 nci Kuvve-i Seferiye Katavin dağları şimalinde İhtiyat Süvari Fırkası Murat nehri kenarında, 9 ncu Kolordu tekrar Murat nehrinin garp tarafına geçirilerek Uryan Baba tarafında bulunuyordu.

Henüz iki ay evvel Tortum mevkii üzerine paşalığa yükseltilmiş olan üç kolordu kumandanından biri de Remzi Paşaydı. Bunun Malazgirt- Karakilise taarruz hareketlerinde kolordusunun kumandasını terk etmesi, Abdülkerim Paşa'yı bile zıvanasından çıkarmış görünüyordu. Abdülkerim Paşa'nın Ordu Kumandanlığına gönderdiği raporlarda Remzi Paşa aleyhinde ağır şikâyetler yaptığı şayi olmuştu.

Karakilise'ye doğru taarruz edilirken Kılınç gediğinin batı tarafındaki Mirgemir dağının düşman elinde bırakılmış olmasının doğurabileceği tehlikeleri daha o zaman takdir etmiş olan 3 ncü Ordu Kumandanlığı Tortum cihetinde kalmış olan 29 ncu Fırkanın Pasinler'den, Güzeldere üzerinden, Mirgemir cihetine sevki ve o tarafların düşmandan temizlenmesi için emir vermiş olduğundan bu fırka 8 Ağustosta Mirgemir dağına gelerek oradaki düşmanla muharebeye girişmiş fakat iyi idare edilmediğinden o da muvaffakiyetsizliğe uğramış. Bu fırkanın vürudu da Abdülkerim Paşa'nın ricat kararından vaz geçmesine tesir etmemiş. Ancak Rusların bizi takip etmekten ve sıkıştırmaktan vaz geçmelerine sebep olmuştur. Sağ Cenah Grubumuzun hareketleri artık iflasla ne-

ticelenmişti. Sarıkamış bozgununa benzer bir felaket halini almıştı.

Eğer dağlar üzerinde, Palandöken-Kılınç gediği hattında durup müdafaa da kalmak ihtiyatkârlığını gösterebilseydik, düşmanın arkası sıra Karakilise ovasına inmeseydik, Malazgirt bölgesini istilâ etmiş olan düşmanı defetmiş olmakla, kendimizi bir kazanç temin etmiş sayabilirdik... Rus Ordusu Kumandanı General Yudeniç, bizim gibi, cephenin sâkin kısımlarından kuvvet çekerek sağ cenah grubumuzu ezmeğe çalışıyordu... 4 ncü Kafkas Rus Kolordusunun yanlış görüşlerine ve feryatlarına hiç bir chemmiyet vermediği harpten sonra neşredilen Rus eserlerinde açıklanmıştır. Rus menzil hizmeti bizden daha iyi idi. 10 Ağustos 1915'te, bir gün evvel çekilmiş olduğumuz hatta kaldık. Grup cephesinin sağ cenahında ve merkezinde bugün sükûn ile geçti. Sol cenahta Uryan Baba cihetinde düşman chemmiyetsiz bir taarruz teşebbüsünde bulundu. Henüz mahiyetini anlamadan bu düşman taarruzu karşısında 9 ncu Kolordu, mukavemet edemeyeceğini tahmin ederek tekrar ricat ediyor. Esasen 9 ncu Kolordunun müracaatı üzerine daha, o gün, öğleden evvel, grup kumandanı tarafından verilen emir mucibince, 5 nci Kuvve-i Seferiye, geri kalan kuvvetleriyle 9 ncu Kolorduya yardım edecekti. Ancak 5 nci Kuvve-i Seferiyeden bir alay 1 nci Kuvve-i Seferiye emrine bırakılacak ve 5 nci Kuvve-i Seferiye Kumandanının ihmali ve daha sonra zayıf düşman suvarisi karşısında, Katavin dağları şimalinden Murat nehrinin garbına geçemeyeceğini düşünerek Malazgirt'ten dolaşmaya karar vermesi, bu yardımını tesirsiz bıraktı. Bunun üzerine 10 Ağustos akşamı yeniden ricat için grup kumandanı emir verdi. Bu emre göre, Mürettep kolordu Kop-Tirtop hattı-

na, 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası Nazik Gölünden Karmuça kadar imtidat eden hatta çekilecek. 9 ncu Kolordu Karaçoban'ın şarkındaki sırtları tutacak. İhtiyat Süvari Fırkası, bu kolordunun sol tarafına ve 29 ncu Fırka daha sol tarafta çukreş civarına gelecek. 3 ncü Ordu Kumandanı yardım maksadıyla Mila ve Yakup Cemil Bey Alaylarından mürekkep ve Ali Bey müfrezesi namı altındaki bir kuvveti Cukreş tarafına sevk etmiş. Bu suretle düşmanın ehemmiyetli bir tazyiki olmadan Malazgirt kasabası terk edilmiş oldu.

Çekilen eziyetler, dökülen kanlar, sarf edilen cephaneler boşa gitmişti. Kumandanların beceriksizliklerine, korkaklıklarına yeni bir misâl verilmiş oldu. Umumi ricat esnasında Beyazıt tarafında bulunan 36 ncı Fırkaya, Bargiri'den, Süphan dağları şimalinden serian Malazgirt'e gelmesi emri verilmiş olduğundan bu fırka 10/11 Ağustos gecesi Malazgirt'in cenubuna Kop (Bulanık) taraflarına gelmişti. Fırka kumandanı ağırlıklarının bir kısmı ile seyyar hastahanesini vesair kuvvetlerini Erciş-Ahlat yolu ile Liz-Hınıs istikametinde göndermiş. Bu fırka ve ona yardım için bizden alınan 9.ncu Alay boşyere kati netice mahallinden uzaklaştırılmış, hemen hemen hiç muharebe etmeksizin Beyazıt'a doğru yürümüş ve geri dönmüştür.

10/11 Ağustos gecesi, Grup Kumandanının vermiş olduğu emre göre ricat ettik ve 11 Ağustos günü de arızasız bu ricata devam ettik. Düşman bizim ciddi bir tazyik görmeden terk ettiğimiz Malazgirt'i işgal etmek için acele harekete lüzum görmedi.

11 Ağustos 1915 akşamı Grup Kumandanlığına bağlı bütün birlikler evvelce verilmiş olan emirde tayin edilen yerlere vardılar. Ancak 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası ile

1 nci Kuvve-i Seferiye dış cenahta çekildiklerinden çok yorulmuşlar ve düşmanda dahi bir hayat veya takip eseri görmediklerinden Süvari Fırkası Kop (Bulanık) şarkında Lavter civarında ve 1 nci Kuvve-i Seferiye daha cenupta Haçlı Gölü ile Nazik Gölü arasında bulunan Piran köyü şark sırtlarında kaldılar. Esasen Kaymakam Mürsel Bey kumandasındaki 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası, Grup Kumandanlığı emrini 11 Ağustos sabahı alabilmiş. Düşman taciz etmediğinden ve akserimiz de fazla yorgun düşerek geriye pek çok dökünti kalmış olduğundan hem bunların iltihakını temin eylemek ve hem askerlerimi istirahat ettirmek için ben 1 nci Kuvve-i Seferiyeyi 12 Ağustosta bulunduğumuz yerde tuttum. 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası bizi, düşman tarafında bırakarak geriye doğru çekilmeye devam etti.

Fakat düşman öğleden sonra harekete geçti. Bir miktar düşman suvarisinin topçusuyla beraber Kop istikametinde ilerlediğini gördüm. Bunların Haçlı Gölü şimalinden dolaşıp topçusu ile bizim ordugâhımıza ateş edebileceklerini dikkate alarak fırkamı, 12 Ağustos akşam üzeri daha cenuptaki Tirtop gediğine çektim. Karanlık basarken dümdarımızla düşman arasında ehemmiyetsiz bir topçu ateşi yapıldı. Hiç bir zarara uğramadan Grup Kumandanının emrinde bize tayin edilmiş olan yere geldik. 12/13 Ağustos gecesi, Mürettep Kolordu Kumandanı Halil Bey, bir alayımızı gedikte bırakarak mütebaki kuvvetimle Liz'e gelmekliğimi emretti. 13 Ağustos sabahı erkenden hareketle öğleye doğru Liz'e geldik.

Düşmanın Murat nehrinin şark ve cenubunda gayet zayıf kuvvetleri bulunduğu, fakat bu nehrin garbından ve şimalinden daha büyük ve kesif kuvvetlerle tekmil grup kuvvetlerini tazyik edeceği anlaşılmış. 9 ncu Kolor-

dunun bozguna uğramış olması hasebiyle grup kuvvetleri siklet merkezinin Murat nehrinin şimal tarafına geçirilmesi lüzumunu takdir eden 3 ncü Ordu Kumandanı, 1 nci Kuvve-i Seferiye ile 2 nci Nizamiye Süvari Fırkasının Ali İhsan Bey kumandasında Murat cenubunda kalarak Muş ve Bitlis istikametlerini setr ve temin etmesini, Mürettep kolordunun 5.nci Kuvve-i Seferiye ve 36 nci Fırkayla Murat şimaline geçmesini emretmiş. Halbuki Mürettep Kolordu Kumandanı Halil Bey 1 nci Kuvve-i Seferiyyenin 5 nci Kuvve-i Seferiye ile bebaber kendi kumandası altında Murat nehrinin şimaline geçmesini ve nehrin cenup tarafının 36 ncı Fırka ile Süvari Fırkasına bırakılmasını hem grup kumandanına ve hem 3 ncü Ordu Kumandanına teklif etmiş. Bu teklifi yaptıktan sonra bana fikrimi şifahen soran Halil Bey'e, içimden gülerek "Murat nehri şimalinde ehemmiyetli bir iş görülecekse bu muharebelere iştirak etmeyi tercih ederim" cevabını verdim. 3 ncü Ordu Kumandanının, bu teklife muvafakat ettiğini bildirmesi üzerine fırkamla Karaçoban'a doğru hareket ettim. Fakat Abdülkerim Paşa, Halil Bey'in bu çeşit düşüncesini ve teklifini beğenmediğinden ve grubun sağ cenahında müstakil olarak hareket etmeye muktedir bir kumandan bulunmasını arzu ettiğinden, fırkamla henüz Murat nehri üzerindeki Şahberat geçidini geçerken Abdülkerim Paşa'dan gelen emir üzerine tekrar geriye döndürülerek Liz tarafına gittik. Grup Kumandanı Abdülkerim Paşa bu emrini Halil Bey'e de bildirmiş ve 3 ncü Ordu Kumandanına icap eden cevabı ve mütalaasını arzetmiş.

15 Ağustos 1915'te Liz'le Tirtop arasında Kebolan civarına geldik. Bu defa 3 ncü Ordu Kumandanı son defa verdiği emirde ısrar ettiğinden yeniden fırkamla 1 nci

Kuvve-i Seferiye ile tekrar Karaçoban'a gidip grup ihtiyatını teşkil etmek için emir verdiler. 36 ncı Fırka ile 2 nci Nizamiye Süvari Fırkası, 36 ncı Fırka Kumandanı Kaymakam Kâzım Bey'in kumandası altında Murat cenubunda bırakıldı. Bu esnada 36 ncı Fırkanın taburlarındaki büyük çaplı mavzer tüfekleri küçük çaplı mavzerlerle tebdil edildi. Van Seyyar Jandarma Fırkası üç tabur halinde tensik edilerek bunlarla 36 ncı Fırkanın ikişer taburlu alayları üçer taburlu alay haline kondu. 2 nci Nizamiye Fırkasının teşkil etmiş olduğu emniyet perdesi arkasında bu işler arızasız yapıldı. Esasen Ruslar birkaç günden beri, hiç bir hareket eseri göstermiyorlardı.

Sulh zamanında Van'da bulunan jandarma alayının seferberlik tertibatına göre; harbin başında Van Seyyar Jandarma Fırkasına ifrağı ve Alay Kumandanı Binbaşı Kâzım Beyin bu fırkaya kumanda etmesiyle başlayan Van Seyyar Jandarma Fırkasının mevcudiyetine 1915 senesi Ağustos ayı ortasında bu suretle son verilmiştir. Bu fırka hakkında ileri sürülen iddiaların çoğu uydurma hikâyeler olup hakikate aykırıdır.

Kuvve-i Seferiye, kumandam altında, 18 Ağustos 1915 günü Karaçoban civarında Güvendik'e gelerek ordugâh kurdu. Talimgâhlardan celp edilen ikmal efradı ile 9 ncu Kolordunun mevcudu biraz doldurularak fırkaların beheri dört bin muharip tüfenk kuvvetine çıkarılmıştı. Milo ve Yakup Cemil Bey Alaylarından mürekkep Ali Bey müfrezesi Çukreş civarına geldikten sonra; oradaki 29 ncu Fırka Karayazı'ya sevk ve Güzeldere'den Karayazı cenubundaki Altıntaht tepesi civarına kadar olan mıntıkanın işgal ve müdafaasına memur edildi.

Düşmanın bizim cephemizdeki sükûneti devam edi-

yordu. Pasinler ovasında ve Tortum ile İd taraflarında da düşmanda ehemmiyetli bir hareket eseri görülmüyormuş. Ağustos ortasında ve sonlarında hasıl olan bu umumi sükun devresinde talim ve terbiyeye, tensikata, tutulan mevzilerin tahkimine çalışıyorduk.

Malazgirt-Karakilise Muharebelerinde gösterdiğimiz gayrete, çektiğimiz meşakkatlere ve sarfolunan cephaneye üzülüyorum. 3 ncü Ordunun menzil hizmetleri çok güçlükle cereyan ettiğinden Malazgirt taraflarına toplanan kuvvetlerin yiyecek ve yem ihtiyaçları menzil işlerini büsbütün bozmuştu. Hususiyle piyade ve topçu cephanesi ta İstanbul'dan Ulukışla-Sivas üzerinden Erzurum'a sevk olunduğundan Malazgirt-Karakilise muharebelerinde israf edilen cephaneyi telafi etmek mümkün olamayacak ve bundan tekmil Şark Cephemizin müdafaası zarar görecekti. Karadeniz'den ve Trabzon'dan istifade olunamıyordu.

Bütün bu lüzumsuz hareketlere sebep olan amillerin başlıcasını, Sarıkamış felâketinden sonra dahî, 1 nci Kuvve-i Seferiyenin İran içine sevkinde Enver Paşa'nın ısrar etmesi, Halil Bey'in de vaziyeti takdir edemiyerek Dilman'da Rus mevzilerine taarruz eylemesi, muvaffak olamayınca günlerce oyalanması ve bu esnada ermeni isyanının Ruslar tarafından desteklenerek kendisinden evvel Rusların Van şehrine girmelerine meydan vermesi, nihayet 1 nci Kuvve-i Seferiyeyi hiç bir muvaffakiyet kazanmaksızın, beyhude yere perişan ederek bitkin bir halde Bitlis civarına getirmesidir. Adeta onbinlerin ricatına yeni bir nazire yapılmış idi..

Pasinler ovasındaki kuvvetlerimizden, bizim Sağ Cenah Grubumuza imdat sevkini men için düşman bazı taarruz hareketlerinde bulunmuş ve bu da bizim o tarafta-

ki kuvvetlerimizin geri çekilmeleriyle nihayet bulmuştur.

25 Ağustos 1915'te Mürettep Kolordu Karargâhı Çukreş'te; 1 nci Kuvve-i Seferiye de Çukreş civarında idi. Ali Bey müfrezesi 5.nci Kuvve-i Seferiyenin yerine 2000 rakımlı tepeye gönderilerek 5 nci Kuvve-i Seferiye ihtiyat olmak üzere Ali İbo köyünde bulunmaktaydı. 1 nci Kuvve-i Seferiye, 9 ncu Kolordunun sol cenahından 29 ncu Fırkanın sağ cenahına kadar olan aralığı işgal ve tarassut ediyordu. 9 ncu Kolordunun 17 nci Fırkası Hınıs çayının şimalinde, 28 nci Fırkası bu çayın cenubunda bulunuyordu. Grup Karargâhı Karaçoban'da, 9 ncu Kolordu Karargâhı Karagöz'de bulunmakta idiler.

Eylül ayının ortasına kadar bu vaziyette ve tam sükûn içinde kaldık. Bu esnada Grandük Nikola'nın Rusların Kafkas Ordusu Kumandanlığına tayin olunduğunu, bu orduyu teftişe çıkacağını ve bir umumi taarruz icrasının muhtemel görüldüğünü İstanbul'dan Başkumandanlık bildirdi. Esasen düşmanın Malazgirt ve civarındaki kuvvetlerinin geri çekildikleri, yalnız zayıf süvari kuvvetlerinin bırakıldığı anlaşılıyordu. Diğer taraftan 3 ncü Ordumuzun sol cenahındaki 10 ncu Kolordumuzun karşısına düşmanın yeni kuvvetler sevkettikleri haber alınmıştı. Rusların dikkatlerini tekrar Pasinler ve İd taraflarına tevcih ettikleri anlaşıldığından 3 ncü Ordu Kumandanı 14 Eylül akşamı verdiği emirle Mürettep Kolordunun Hasankale'ye gelerek şimal-i şarkîsindeki köylere yerleşmesini ve ordu ihtiyatını teşkil etmesini tebliğ etti. 1 nci Kuvve-i Seferiye ile Söylemezler-Mescitli-Ketvan üzerinden Hasankale'ye 16 Eylülde gelerek kasabanın şarkında ve derenin iki tarafında ordugâh kurduk. 5 nci Kuvve-i Seferiye Hınıs-Mescitli yoluyla 16 Eylülde

Ketvan'a gelebildi. Mürettep Kolordu Karargâhı'da 16 Eylül akşamı geç vakit Hasankale'nin şarkına geldi. Ertesi gün, 17 Eylülde Halil Beyle beraber otomobille Erzurum'a gidip Mahmut Kâmil Paşayla görüştük. Mürettep Kolorduya, 18 nci Kolordu, 1 nci Kuvve-i Seferiyeye 51 nci Fırka, 5 nci Kuvve-i Seferiyeye de 52 nci Fırka adları verildi.

18 Eylülde fırkalar bulundukları yerlerde istirahat ettiler. 19 Eylülde bizim 51 nci Fırka Yeniköy-Sürbahan-Hiş mıntıkasına ve 52 nci Fırka da Badicvan-Serbugan mıntıkasına sevk olundu. 18 nci Kolordu Karargâhı, Hasankale hükümet dairesine yerleşti. Diğer Kolordular da intizam altına alınmaya başlandı. Malazgirt cihetinin ehemmiyeti kalmadığından o taraftaki kıtaların ordu cephesinin merkezine ve sol cenahına yaklaştırılmasına başlandı. Evvelce Aras nehri cenubuna sevk edilmiş olan 32 nci Fırka'da Eylül sonuna doğru Aras nehri cenubundan alınarak 10 ncu Kolordunun ihtiyatı olmak üzere kolordusuna iade olundu. Aras cenubunu 11 nci Kolordudan iki alay ile Bağdat Alayı, Mecingerd Hudut Taburu ve Lâzistan'dan celb edilerek Köprüköyünde ordu kumandanının emrinde tutulan 8 nci Alayın 1 nci Taburu müdafaaya memur edildi. Bu kuvvetler, Aras cenup mıntıkası kumandanı ünvanıyla Binbaşı Ali Rıza Bey'in (Kudsi) kumandası altına verilmişti.

Sağ Cenah Grubu Kumandanlığı lağv olunarak Abdülkerim Paşa Aras nehri şimalindeki 11 nci Kolordunun başına avdet etti. 9 ncu Kolordu tekrar 3 ncü Ordu Kumandanlığına bağlandı. Bunun 28 nci Fırkası Avnik-Ekrek mıntıkasına ve 17 nci Fırkası Mescitli civarına celp olundu. 29 ncu Fırkası şimdilik Ordu Kumandanının emri altında tutuluyordu. 9 ncu Kolordu Karargâhı

ilkönce Bayraktar'a, daha sonra Çullu'ya naklolundu. Bütün bu tertipler 23-30 Eylül 1915 tarihleri arasında alınmıştı. 3 ncü Ordu Kumandanı Karakilise Muharebelerindeki uygunsuz hareketlerinden dolayı 9 ncü Kolordu Kumandanı Remzi Paşa'yı Başkumandanlığa şikâyet ederek başka bir yere naklini talep etmiş ve onun yerine benim miralaylığa terfi edilerek 9 ncu Kolordu Kumandanlığına tayin edilmekliğimi teklif eylemiş. Başkumandan vekili Enver Paşa, Remzi Paşa'nın Adana ve Havalisi Kumandanlığına naklolunduğunu ve Kaymakam Ali İhsan Beyin terfii hakkındaki inhayı kabul etmeyerek üç sene kıdem zammı ile taltif olunduğunu ve vekil olarak 9 ncu Kolorduya kumandan tayin edildiğini tebliğ eylemiş.

Gerek Remzi Paşa ve gerek benim hakkımızdaki emirler, 3 ncü Ordu tarafından 1 Ekim 1915 tarihinde telgrafla bildirildi.

Vaktiyle ne Halil Bey'in miralaylığa nasbı ve ne de diğer kolordu kumandanlarının Tortum Muharebesi münasebetiyle paşalığa terfileri hakkında böyle bir kıdem meselesi hiç dikkate alınmadığı halde, mesele bize gelince, Ali İhsan Bey'e azami üç sene muharebe kıdem zammı verildiği halde bile terfi müddetini dolduramadığı bahanesi ileri sürülmüş oluyordu. Enver Paşa, amcası Halil Bey'e göstermekte tereddüt etmediği cömertliği bizden bu defa da esirgemişti. Eh! buna da eyvallah diyerek yeni kıtamın başına gittim.

Onuncu Bölüm
KOLORDU KUMANDANLIĞIMDAKİ FAALİYETLERİM

1915 senesi Ekim ayının başında 9 ncu Kolordu Kumandanlığındaki faaliyetlerim. Bu kolorduyu ıslah hususunda yorulmaksızın gösterdiğim gayretler.

3/10/1915'te Remzi Paşa'dan 9 ncu Kolordunun Kumandasını devr aldım. Paşa da bunu müteakip yeni vazifesi için aynı gün yola çıktı. 51 nci Fırkadan ayrılırken çok mahzun olmuştum.

3 ncü Ordu Kumandanından bir gün evvel 2/10/1915'te aldığım telgrafta Aras'ın cenup mıntıkasını da 9 ncu Kolorduya vereceğinden Kolordu Karargâhını da ona göre intihap etmekliğim ve Kolordu mıntıkasını görmekliğim tebliğ olunmuştu. 5 Ekim 1915'te 9 ncu Kolordu Karargâhını dağların arasında Avnik köyüne naklettirdim. 28 nci Fırka Karargâhının Tavnis'e ve 17 nci Fırka Karargâhının Çullu'ya yerleşmesi için emir verdim. 3 ncü Ordu Kumandanına bağlı bulunan 29 ncu Fırkanın tekrar kolordumuzun emrine verilmesi müsadesini aldım.

17 nci Fırka Kumandanı Kaymakam Kara Vasıf Bey, kendisinin 9 ncu Kolordu Kumandanlığına tayin olunacağını ümit ediyormuş. Pek titiz ve sinirli olan, Vasıf Bey, benim Kolordu Kumandanlığına tayin olunduğumu anlayınca, doğrudan doğruya Mahmut Kâmil Paşa'ya mü-

racaatla sağır kulağını tedavi için İstanbul'a mezuniyet istemiş, bu müracaatı Ordu Kumandanı tarafından memnuniyetle kabul edilmiş, Onun yerine 9 ncu Kolordu erkân-ı harp reisi Binbaşı Hürrem Bey vekil olarak tayin olunmuş. Bu müracaat ve değişiklik, ben henüz 9 ncu Kolordu Karargâhına gelmeden evvel icra edilmişti.

3 Ekim 1915'te 9 ncu Kolordu Karargâhına geldiğim zaman bu kolordunun nizam-ı harbı hulâsa olarak şu şekilde idi:

9 ncu Kolordu
Kumandan Vekili: Kaymakam Ali İhsan Bey
Erkân-ı Harp Reisi: Binbaşı Cavit Bey
17 nci Fırka
Kumandan vekili: Binbaşı Hürrem Bey
Erkân-ı Harbı: Yüzbaşı Mustafa Efendi

Bu fırka 49, 50, 51 nci Piyade Alayların'dan mürekkep olup, 4 batarya top ile süvari, istihkâm ve sıhhiye bölükleri mevçut idi.

28.nci Fırka
Kumandanı: Kaymakam Rüştü Bey
Erkân-ı Harbı: Yüzbaşı Fahri Efendi

Bu fırka 82, 83, 84 ncü Piyade Alaylarından mürekkep olup, 4 batarya top ile süvari, istihkâm ve sıhhiye bölükleri mevcut idi.

29 ncu Fırka
Kumandanı: Kaymakam Bahattin Bey
Erkân-ı Harbı: Yüzbaşı Yusuf Kâmil Efendi

Bu fırka 85, 86, 87 nci Piyade Alaylarından mürekkep olup, 4 batarya top ile süvari, istihkâm ve sıhhıye bölükleri mevcut idi.

Ayrıca Kolordu Kumandanlığına bağlı şu birlikler vardı:

Kaleboğazı, İşhan Hudut Taburları, bir bölük süvari, bir istihkâm bölüğüyle köprücü takımı, bir telgraf bölüğü ve nakliye katarı.

Bu kolordu, Sarıkamış felâketinde bozularak yeniden tensik edilmiş ise de, Malazgirt ve Karakilise Muharebelerinde tekrar sarsılmış, maddi ve manevi birçok zarara uğramıştı. 1915 son baharının muvakkat sükûn günlerinde kolordunun bütün birliklerini, sık sık teftiş ederek onları yeni baştan intizam ve disiplin altına almak için çalışmaya başladım. Pasinler ovasının ve Aras nehrinin cenup taraflarındaki yüksek ve haşin dağlar üzerinde bulunan kolordu müdafaa mıntıkası, mahrukat ve zeminlik itibariyle güçlükler gösterdiğinden ve kış mevsimi artık tamamıyla gelmiş, dağların tepelerine kar yağmış bulunduğundan çok yorulmuş ve bozguna uğramış bulunan bu kolordunun tekmil birlikleriyle hemen hergün sıkı temas edip onları ıslâh etmek, kendilerine güven vermek, mümkün olduğu kadar iyi beslemek, imkân nisbetinde noksanlarını ikmale çalışmak, talim ve terbiyeyi yükseltmeğe gayret etmek cihetlerine ehemmiyet veriyordum. Her gün kendileriyle meşgul olduğumu, emr-i yevmilerde, çalışmış olanları takdir ve tenbellik etmiş olanları tekdir eylediğimi gördükçe, herkeste bir gayret uyanmıştı.

Diğer taraftan kıtalarından firar edip yakalanmış olan birkaç ere, Divan-ı Harplerin usulen vermiş oldukları idam kararlarını tasdik ederek bunları kıtaları mu-

vacehesinde kurşuna dizdirmekliğim ayrı bir tesir icra eylemişti. Askerle ve subaylarla aramızda karşılıklı bir anlayış, içten gelen bir sevgi ve saygı hasıl olmağa başlamıştı. Askerin yakalarını açtırıp bizzat bit muayenesi yapmaklığım ve tifüsten koruma tedbirlerine ehemmiyet vermekliğim dikkati çekiyordu.

14/12/1915 (eski tarihle 1 Kânun-i evvel)te çıkan terfi defterinde kanuni müddeti doldurmuş olduğundan dolayı rütbemin miralaylığa yükseltilmiş olduğu tebliğ olundu. Şahsen, pek tabii olarak sevinmiştim, fakat beni henüz anlayıp sevmeğe başlamış olan asker evladlarım ve subay arkadaşlarım, benden daha çok sevinmişler ve kendisine her hususta güvenilebilen enerjik bir kumandanın maiyetinde bulunmaktan iftihar duyduklarını söylemekten çekinmemişlerdi. Kumanda hususunda en mühim mesele, aşağıdan yukarıya böyle bir itimadı uyandırabilmektir.

Üç ay evvel Grandük Nikola'nın Rusların Kafkas Ordusu Kumandanlığına tayin olunduğunu ve bu orduyu teftişe çıkacağını, bir umumi taarruz icrasının muhtemel bulunduğunu İstanbuld'daki Başkumandanlık Karargâhı bildirmiş olduğundan buna karşı hazırlık olmak üzere Mürettep Kolordu, Hasankale'ye getirilmiş ve 18 nci Kolordu namıyla ordu ihtiyatı haline konmuştu. Fakat Başkumandanlık Karargâhının İstihbarat ve Harekât Şubelerinin düşündüklerine, Enver Paş şahsen hiç bir ehemmiyet vermeyerek şu kararı vermiş: Irak'ta Kütülemare'de kapanmış olan İngiliz Kuvvetlerini kurtarmak üzere bir İngiliz Kolordusunun Basra'dan şimale doğru sevkedilmekte olduğunu haber alınca, Enver Paşa, hemen, Çanakkale'den İngilizlerin çekilmesinden ve oradaki kuvvetlerimizin serbest kalmalarından istifade

ederek Irak'taki İngiliz teşebbüslerini tard etmeğe ve bu maksatla Çanakkale'de vazifeleri bitmiş kuvvetlerimizden bir kısmının Bağdat'a sevkini, nihayet Mareşal Von der Goltz Paşa'nın; 6 ncı Ordu Kumandanı sıfatıyla Bağdat'ta işe başlamasını tensip etmiş ve icap eden emirleri vermiş. Fakat bu meyanda Kafkas Cephesine Grandük Nikola'nın tayin olunduğunu ve muhtemel kış taarruzunu hiç dikkate almayarak 18 nci Kolordunun da hemen Hasankale'den Bağdat'a sevkini emretmiş. Belki Toros dağlarındaki tünellerin henüz bitmemiş ve demiryolu irtibatının kesik bulunmuş olmasından dolayı Çanakkale'de serbest kalmış olan kuvvetlerden gönderilecek fırkaların geç kalacaklarını düşünmüş ve bu düşünce ile 18 nci Kolorduyu 3 ncü Ordudan alıp Bağdat'a göndermekte mahzur görmemiş, Grandük Nikolanın kışın Erzurum istikametinde katî bir taarruz yapacağına inanmamış olduğundan 18 nci Kolordunun boşuna Hasankale'de duracağına Irak'ta işe yaramasını düşünmüş olabilir.

Esasen bu düşünce yanlış olmakla beraber, Enver Paşa'nın böyle bir karara, âdi bir isabetsizlik ile vardığına inanmak da biraz güçtür. Çünkü, Von der Goltz Paşa, doğrudan doğruya 6 ncı Ordu Kumandanı olarak İstanbul'dan Bağdat'a gönderilmemişti. Onun daha evvel, maiyetinde Miralay Kâzım Karabekir bulunduğu halde Musul şehrine gelmiş olduğunu ve oradan İran işlerini tetkik ve tanzim eylemekte bulunduğunu duymuştuk. Almanlar mütemadiyen İran işlerini karıştırıyorlar ve İranı, belki Afganistan'ı elde ederek Türkistan ve Azerbaycan'da ihtilal çıkarıp Rusya'yı parçalamayı ve Alman Şark Cephesinde mukavemet eden Rus ordularını gerilerinden vurmayı istiyorlardı. Buna sabit bir fikir halinde saplanmışlardı. Diğer taraftan Irak ve havalisi Kuman-

danı Nureddin Bey Selmanipak Muharebesini kaybederek geri çekilen İngiliz kuvvetleri Kütülemare'de kapandıkları cihetle bunları kurtarmaya koşan yeni İngiliz kuvvetlerine karşı mükavemet için mühim kuvvetler gönderilmesini Başkumandanlıktan ısrarla talep ediyordu.

Enver Paşa, bir yandan İran işlerinde Almanları desteklemeğe, diğer taraftan, İngilizlere karşı mukavemet için yeni kuvvetler göndermeye çalışıyordu. Ruslar da İran içindeki teşebbüslerimize karşı Kirmanşah-Bağdat istikametinde mühim kuvvetler sevk ederek İranı müdafaaya uğraşıyorlardı. Von der Goltz Paşa'nın Musul'dan İran içindeki Alman iddialarını tetkik ederek ve Hanikim ile Kirind taraflarındaki müfrezelerimizin ahvalini gözden geçirecek Almanlarla Türkler arasındaki şiddetli ihtilâfı hâl için uğraştığını sonradan öğrenmiştik. Enver Paşa'nın üçüncü bir düşüncesinin de amcası Halil Beyi süratle yükseltmek olduğunu hadiseler meydana çıkarmıştır. Dilman Muharebesinden 1918'deki Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığına kadar hep bu fikir hakim olmuştur.

18 nci Kolordunun Bağdat'a sevkedilmesi hakkındaki emri aldığım zaman, Enver Paşa'nın Sarıkamış felâketini ve acı neticelerini pek çabuk unutmuş olduğunu düşünerek çok müteessir olmuştum. Mahmut Kâmil Paşa'nın bu hususta ki feryatlarına hiç bir ehemmiyet verilmeyerek 18 nci Kolordu, nihayet Bağdat'a sevk olundu. Ancak bu iş birden bire bu şekilde yapılmamıştı. İlk önce 8/10/1915'te 18 nci Kolordunun lâğvı, Miralay Halil Bey'in Bağdat vali ve kumandanlığına tayini ve 5 nci Fırkanın da hemen Bağdat'a sevki için emir verilmişti. 52 nci Fırka, 3 ncü Ordu Kumandanının elinde ordu ihtiyatı

olarak bırakılmıştı. Hiç bir münasebeti olmadığı halde Halil Bey'in Bağdat vali ve kumandanlığına tayin edildiğini telefonla hususi görüşürken Mahmut Kâmil Paşa'dan haber alınca, hayretimi izhar ettim. Bu iş ikimizin de dikkatini çekmişti. Halil Bey'le 51 nci Fırkanın Bağdat'a hareketinden bir kaç gün sonra Goltz Paşa'nın Kumandası altında 6 ncı Ordu Kumandanlığının ihdas olunduğu, 18 nci Kolordunun tekrar teşkil edildiği ve 52 nci Fırkanın da Bağdat'a sevki resmen tebliğ olundu. Aynı zamanda 51 ve 52 nci Fırkalardaki cebel bataryalarının 3 ncü Ordu'da bırakılarak yerine 9.ncu Kolordudan iki sahra bataryasının, 10 ncu Kolordudan bir sahra bataryasının ve Erzurum kalesinden de 12 cm. lik birkaç bataryanın sevki için emir verilmişti...

1915 senesi Ekim, Kasım ve Aralık ayları umumi olarak düşmanın, cephemizi muhtelif noktalarında yoklama ve keşif hareketleriyle geçmişti. Bir aralık Van'daki düşman faaliyeti artarak ermeni kuvvetleri Vastan'daki müfrezemizi geri çekilmeye mecbur ettiler. Bu müfreze Murat cenup mıntıkasından gönderilen kuvvetlerle orduca takviye edilmekle beraber icabında oraya sevk olunmak üzere bizim 9 ncu Kolordudan 17 nci Fırkanın harekete hazırlanmasını 29/11/1915'te Ordu Kumandanlığından tebliğ olundu. Ben tekrar o tarafa kuvvet sevkini doğru bulmadığım gibi 17 nci Fırkanın çadır, elbise ve ayakkabı cihetinden yarı yarıya çıplak olduğunu bildiğimden bu fikirden vazgeçmesi için Ordu Kumandanına mütalaamı arz ederek rica ettim. Mahmut Kâmil Paşa, mütalaa ve teklifimi kabul ederek 17 nci Fırkamın Van tarafına sevkine hacet kalmadığını bildirdi.

Yakup Cemil Bey, 3 ncü Ordu Kumandanının emirlerine karşı serkeşlik göstermeğe başladığından hemen

Halil Bey'in arkası sıra Bağdat'a gönderildi. Onun yerine müfrezenin kumandası, Kel Ali namıyla maruf Kaymakam Ali Bey'e (Ali Çetinkaya) verildi. Aralık ayı da bu şekilde durgun olarak Kafkas Cephemizde sükünet ile geçti.

4/1/1916 tarihinde Başkumandanlıktan gelen emirde 9 ncu Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Ali İhsan Bey'in 13.ncü Kolordu Kumandanlığına tayin olunduğunu ve hemen Bağdat'a hareketi tebliğ edilmiş; Iraktaki Miralay Nureddin Bey'in de 9 ncu Kolordu Kumandanlığına nakledilmiş olduğu bildirilmiş. Bu emirleri bana tebliğ etmezden evvel 3 ncü Ordu Kumandanı, telefonla beni acele Erzurum'a çağırdı. Kısmen atla kısmen kızakla hareket ederek 5/1/1916 akşamı geç vakit Erzurum'a vardım. Mahmut Kâmil Paşa, pek memnun bir çehre ile, gülerek beni karşıladı ve:

- Rûya gördün mü? diye sordu. Ben de;

- Geçen akşam rüyamda trenle acele bir yere gidiyormuşum. Karşı taraftan gelmekte olan diğer bir trenle müsademe edecek kadar süratle iki trenin birbirine doğru geldiğini ve fakat bir müsademe olmadan yollarımıza devam ettiğimizi gösteren heyecanlı bir rüya gördüm, ama bir mana ve ehemmiyet vermedim. İşimiz rüya tabirine mi kaldı dedim. Mahmut Kâmil Paşa güldü:

- Benziyor, dedi. Gelen emirleri tebliğ etti.

Irak Kumandanı Miralay Nureddin Bey, müstakil olarak Irak Kumandanı iken şimdi Goltz Paşa'nın maiyetinde 13 ncü Kolordu Kumandanlığına tayin olunmasını hazmedememiş, kendisinin başka bir yere naklinde ısrar etmiş. Bu suretle o, 9 ncu Kolorduya ben de vekil değil asil olarak 13 ncü Kolorduya kumandan tayin olmuşuz. Ben bunu, artık tâlihimin güler yüz göstermeye baş-

ladığına atfederek çok sevindim. Vekil iken asil olarak kolordu kumandanı olmuştum. Mahmut Kâmil Paşa da:

- Bak, bu sefer artık vekil değil, asil Kolordu Kumandanı oldun. diyerek iftihar ediyordu. İkimizin de Tortum'daki münakaşaları hatırladığımız aşikârdı. Ruslar bir kış taarruzu yaparlarsa, Erzurum'un felâkete uğrayacağı pek muhtemeldi. Ben de umumi ricat içinde faydalı bir iş göremeyerek sürü içinde çırpınacaktım. Şimdi daha faâl bir cepheye gidecektim. Mahmud Kâmil Paşa'ya, Erzurum hakkındaki endişemi tekrar söyledim:

- Sen artık buradan kurtuldun. Ben de 3 ncü Ordunun ahvalini bizzat Başkumandana arzetmek üzere yarın sabah, (6/1/1916) Erzurum'dan İstanbul'a otomobille hareket ediyorum, cevabını verdi.

3 ncü Ordu Erkân-ı Harp Reisi Guzo. Ekim ayında paratifüse tutulmuş, Kasım ayında iyileşerek tebdil-i hava için İstanbul'a oradan da Almanya'ya gönderilmiş. Ordu Karargâhında 1 nci Şube Müdürü Aziz Samih Bey Ordu Ekrân-ı Harp Reisliğini vekil olarak yapıyormuş. Benimle beraber 14 Aralıkta miralaylığa terfi edilmiş olan bu zat, Ordu Kumandanı namına âdi işleri tedvir ve imza edecekmiş. Ordunun kumandasını Mahmut Kâmil Paşa elinde tutacakmış, eğer düşman taarruz ederek bir muharebe başlarsa 11 nci Kolordu kumandanı Abdülkerim Paşa'nın vekil olarak 3 ncü Ordunun Kumandasını deruhte etmesi için Mahmut Kâmil Paşa yazılı bir emir bırakmış. Bu emir ancak o zaman Abdülkerim Paşa'ya verilecekmiş. Mahmut Kâmil Paşa, artık Abdülkerim Paşa'ya itimat etmiyordu.

Ben 7/1/1916 sabahı Erzurum'dan hareketle akşam üzeri Avnik'e döndüm. Nurettin Bey gelinceye kadar 9 ncu Kolorduyu vekil olarak 18 nci Fırka Kumandanı Mi-

ralay Mustafa Nimet Beyin idare etmesi için emir verilmiş. Ben Avnik'e döndüğüm zaman, Mustafa Nimet Bey'i oraya gelmiş buldum. 8 Ocakta yol hazırlığımızı yaptık. 9/1/1916 da 9 ncu Kolordunun Kumandasını Mustafa Nimet Bey'e bırakarak iki yaverimle (Kurtcebe ve Cemil Tahir) Avnik'ten hareket ettim. Hınıs-Muş-Bitlis yoluyla karlar içinde bata çıka Musul istikametinde at üzerinde ilerlemeye başladık.

Abdülkerim Paşa ordunun kumandası kendisine bırakılmadığından dolayı Enver Paşa'ya şikayet etmiş. Oradan verilen emir üzerine Mahmut Kâmil Paşa Refahiye'den 8/1/1916 da yazdığı telgrafla kendisinin gaybubeti esnasında 3 ncü Ordu Kumandanlığını vekil olarak Abdülkerim Paşa'nın ifa edeceğini bildirmiş, bu emir 8/1/1916 akşamı geç vakit kolordulara tebliğ edilmişti.

Ben, 9 ncu Kolordudan ayrılırken, Erkân-ı Harp Reisi Cavit Bey'e bana sık sık şifreli telgrafla 3 ncü Ordudaki ahvalden haber vermesini rica etmiştim. Ben bir yandan Irak'a acele gitmekle beraber aklım, endişeyle Kafkas Cephesine bağlı kalmıştı. Erzurum'un Rusların eline geçmesinden endişe ediyordum. Karlara batarak zorluklar içinde 11 Ocakta Hınıs'a geldiğimiz akşam elime geçen şifrelerden anladım ki; Abdülkerim Paşa, 9/10 Ocak gecesi Erzurum'a gelerek kumandayı deruhde etmiş. Pek garip ve meşum bir tesadüf olarak Ruslar 10/1/1916 sabahı 11 nci Kolordunun cephesine ve 9 ncu Kolordunun sol cenahına karşı Aras nehrinin şimalinden ve cenubundan harekete geçmişler ve yoklama taarruzları yapmışlar. 11 Ocak 1916 da Rus taarruzları tedricen şiddetlenmiş. Biz yolumuza devam ederek 15 Ocakta Muş'a geldiğimiz zaman aldığım şifrelerde şu haberler vardı:

12 ve 13 Ocak günlerinde de Ruslar taarruzlarına de-

vam ettiklerinden, 29 ncu Fırka, 11 nci Kolorduya yardım için Aras nehri cenubuna gönderilmiş, fakat Rus taarruzlarını durduramadıklarından 13/1/1916 akşamı Abdülkerim Paşa ricat emri vermiş. 13/14 Ocak gecesi bu emre göre ricat yapılmış ise de, Ruslar mukavemetimizin kırıldığını görerek 14/15 Ocuk gecesi 11 nci Kolordunun sol cenahındaki 34 nci Fırkaya gece taarruzu yapmışlar ve 15 Ocakta Çermiksu cihetinden Hasankale istikametinde taarruza devam etmişler. Biz Muş'tan hareketle Rahova düzünde ve gediğinde atlarımız göğüslerine kadar karlara gömülerek zorlukla ve kısmen yürüyerek 18 Ocakta Bitlis'e geldik ve 19 Ocakta orada istirahat ettik. Bitlis'te iken şu haberleri aldık.

Abdülkerim Paşa, 11 nci Kolordunun çok zayiat verdiğini anlayarak 17 Ocak 1916 öğleden sonra şu emri vermiş: 9 ncu Kolordu Sakaltutan dağı-Hirto-Hasankale şarkı hattını Hasankale caddesine kadar 11.nci Kolordu, bu caddeden Hasanbaba dağı-Manastır-Ziyarettepe hattını, 10 ncu Kolordu Han Ahmet'te bir müfreze bıraktıktan sonra Başkale-Kireçli dağı-Ziyarettepe-Kızıldağ hattını dümdarlarıyla müdafaa edecekler. Kolordular kısm-ı küllileriyle 17/18 Ocak gecesi sabaha kadar yüreyerek, 9 ncu Kolordu kısm-ı küllisiyle Ebülkasım-Elvaz hattına ve karargâhı Çakmak'a, 11 nci Kolordu kısm-ı küllisiyle Sus-Gökçeçiftlik-Küçük Tubi-İzermik mıntıkasına ve karargâhı Korucuk'a gelecek.

Bu emir verildikten sonra, Erzurum kalesinin henüz tamamiyle müdafaaya hazır olmadığı anlaşıldığından dümdarların müdafaa edecekleri hatta, kolorduların kısm-ı küllileriyle müdafaa etmeleri için emir verilmiş. 9 ncu Kolordunun karargâhı 18 Ocak akşamı Alvar'a gelmiş. Zayiat o kadar ziyade olmuş ki, 9 ncu Kolordunun

fırkalarını 9 Ocakta üst üste vasatî beşer bin mevcutla bırakmışken 18 Ocak akşamı 17 ve 28 nci Fırkaların ceman mevcutları 2900 kişiye inmiş. 11 nci Kolordu daha çok erimiş.

Düşman 18 Ocakta da taarruzlarına devam ederek hiç soluk vermemiş. Hasan Baba dağı-Ziyaret tepe hattındaki 11 nci Kolorduya şiddetle taarruz etmiş ve kolordu geri çekilmeğe mecbur kalmış olduğundan Abdülkerim Paşa, 18/19 Ocak gecesi Erzurum kalesine çekilmek için emir vermiş. 9 ncu Kolordu, Palandöken-Höyükler hattını ve Erzurum-Hasankale yolunun müdafaa edecekmiş. 11 nci Kolordu Hasankale yolunu şimalinden itibaren Kızılkilise'den Gâvur dağına kadar olan hattı müdafaa edecekmiş. Murat nehrinin şimal ve cenup mıntıkalarıyla Van Gölü Cenup Müfrezesi düşman tarafından mecbur edilmedikçe vaziyetlerini muhafaza etmeleri için 3 ncü Ordu Kumandanlığından emir verilmiş. 19 Ocak günü sükunetle geçmiş. Esasen bütün düşman taarruzları Pasin Ovasıyla İd mıntıkasında cereyan etmiş ve Kafkas Cephemizin sair kısımlarında sükunet hüküm sürmüştür.

20 Ocuk 1916 da Bitlis'ten hareketle 21 Ocakta Siirt'e geldik. Tehlikeli ve uçurumlu yollarda kısmen yürüyerek 24 Ocakta Cizre'ye vardık. Ertesi sabah 25 Ocakta tekmil eşya ve hayvanlarımızla beraber kelcklere binerek gece ve gündüz nehrin akıntısıyla 27 Ocakta öğle vakti Musul şehri rıhtımlarına yanaştık. Orada Irak'tan gelmekte olan Miralay Nurettin Beye rast geldim. Ona Kafkas Cephesinden aldığım haberleri bildirdim; o da bana Irak ahvalini anlattı. Çanakkale'den gönderilmekte olup 13 ncü Kolordu emrine verilecek olan 2 nci Piyade Fırkasının Kumandanı Miralay Hasan Askerî Bey'i Mu-

sul'da buldum. Onunla da görüşerek 2 nci Fırka hakkında malumat aldım. Akşam yemeğini Musul'da yedikten sonra, bizi beklemekte olan keleğe binerek saat 21, 00 de iyi bir hava ile kendimizi nehrin akıntısına terk ettik. Üç gün-üç gece Dicle nehrinin dalgaları üstünde döne döne, tehlikeli bir yolculuktan sonra 30 Ocak 1916 sabahı saat 10.00 da Samerra'ya vardık. Orada karaya çıkarak hazırlanan trene bindik ve akşam üzeri saat 6.00'da Bağdat'a geldik. Doğru 6 ncı Ordu Kumandanı Golt Paşa'nın huzuruna çıkarak muvasalatımı bildirdim ve bu saatten itibaren 13 ncü Kolordunun Kumandasını deruhde ettim. Miralay Kâzım Karabekir Bey 6 ncı Ordu Erkân-ı Harp Reisiydi.

Onbirinci Bölüm
SABİS MUHAREBESİ

1916 senesi Ocak ayının 30 ncu günü akşamı 13 ncü Kolordunun kumandasını deruhde ettim,
Bu kumandanlıktaki ilk faaliyetlerim.
Başra'dan şimale doğru ilerleyen İngiliz Kuvvetlerine karşı aldığım müdafaa tertipleri,
Sabis tepesi - Sabis Muharebesi.
Kütülemare'deki İngilizlerin teslim olmaları.

2 nci Fırkaya mensup 6 ncı Piyade Alayı, bizden evvel Bağdat'a gelmişti. Dicle üzerinde işleyen vapurlardan birine binerek ve bu alayı da beraber alarak ertesi sabah 1/2/1916 da Bağdat'tan hareketle 4/2/1916 sabahı Kütülemare'nin batı tarafında karaya çıktık. Hemen atlarımıza binerek Kütülemare'nin cenup tarafında Garraf kanalı (Şattülhay) üzerindeki köprüden geçtik ve Küt'ün 10 km. batı cenubunda İmam Mansur'da çadırlı ordugâha girdik.

4/5 Şubat gecesi Grup Kumandanı Miralay Halil Beyle görüştüm. 13 ncü Kolordunun Dicle nehrinin sağ sahilinde bir yandan Küt'te kapanmış olan İngilizleri tarassut etmesi, diğer taraftan Basra'dan gelmekte olan İngiliz kuvvetlerine karşı Dicle nehriyle Şattülhay (Garraf kanalı) arasında müdafaa tertibatı alması kararlaştırıldı.

Küt'ün 16 km. kadar şarkında bulunan Sabis tepesinde (İngilizlerin Dijaila tabyası dedikleri, küçük, tahkim edilmiş tepe) 13 ncü Kolordunun emrine verilmiş olan 35 nci Piyade Fırkasına mensup kuvvetlerle Dağıstanlı Mücahit Fazıl Paşa'nın kumandası altında toplanmış olan Bedevi Aşiret Süvarileri vardı. 6 ncı Piyade Alayını Kütülemare'nin 15 km. kadar şarkındaki Sin ve Ebter tepeleri denilen sırtlara sürerek Basra'dan şimale doğru, Küt istikametinde ilerlemekte olan İngilizlere karşı bir müdafaa hattı vücuda getirmeği tensip etti.

4/2/1916 akşamı İmam Mansur'da çadırlı ordugâha girdikten sonra 8/3/1916 da vuku bulan Sâbis Muharebesine kadar bir aydan fazla süren vakit zarfında çölün hususiyetlerine kendimizi alıştırmak fırsatını ele geçirdik. Dicle nehrinin tuğyan zamanlarında nehir yatağının 4-5 km. civarı sular altında kaldığından buralarda yarım metreden bir metreye kadar yükseklikte çalılar yetişmişti. Bu çalıların içinde çöl çakalları saklanıyor ve gündüzleri hiç ses çıkarmıyorlardı. Akşam karanlığı basınca bu melun hayvanlar meydana çıkarak gayet fena sesle uluyorlar bizi taciz, hatta üzerimize hücum ediyorlardı. Bu sebeple arazide dolaşırken karanlık basmazdan evvel karargâh çadırlarına dönmeyi tercih ediyorduk. Nehir yatağından uzak yerlerde çöl iki şekilde bulunuyordu. Bir kısmında kış yağmurlarından yeşil ot yetişmişti. Bir kısmında ise tamamiyle kum yığınları bulunmakta ve rüzgar estikçe bunlar yerlerini değiştirerek acaip tepecikler vücuda getiriyorlardı. Buralarda hayvanla hareket etmek çok güçtü. Bereket versin Sâbis tepesi civarı kâmilen yeşil çayır halinde idi.

Diğer taraftan serap hadisesi, insanı çok aldatıyordu. Tepeden güneş vurunca titrek bir hava dalgası, uzaktan

yeşil ağaçlık gibi görünüyor ve insana orada su kaynağı bulunduğu zannını veriyordu. Çölün her tarafı düz olduğundan istikamet tayinine medar olacak hiç bir ağaç, bina vesaire bulunmuyordu. Bu sebeple insan yolunu şaşırıyor ve gideceği yeri bulamıyordu. Bu gibi ahvalde elde pusula olduğu halde bunun ibresine bakarak gideceğimiz yeri bulmaya çalışıyorduk. Yalnız İmam Mansur türbesinin tepesi biricik işaret noktasını teşkil ediyordu. Sabis tepesi benim dikatimi çektiğinden, buraya sık sık giderdim. Bu tepe ile çadırlar arasındaki istikameti pusula ile tesbit etmiştim. Bu suretle şaşırmadan doğruca karargâh çadırlarına dönebiliyordum.

Çölde içecek su meselesi de pek mühimdi. Bulanık akan Dicle nehrinden su alarak bunu durultup, dibine topraklar çöktükten sonra üst tarafta kalan suyu içmek mecburiyeti vardı. Fırsat ve imkân buldukça bu suyu kaynatmağa dikkat ediyorduk. Fakat bu, kolay ve her zaman yapılabilir bir iş değildi. Meselâ Kutülemare'nin pislikleri ve lâğımları Dicle suyu ile bizim önümüzden akıp Şeyhsait tarafındaki İngiliz kuvvetlerine doğru gidiyordu. Güneşin tesiri ile bu kirli sulardaki mikropların birkaç kilometre aktıktan sonra telef olmuş bulunmaları muhtemeldi. Bu düşünceyle teselli buluyorduk. Askerin su ihtiyacını temin için saka hayvanları kullanmak mecburiyetine düşmüştük.

Birkaç gün İmam Mansur'da kaldıktan sonra Kolordu Karargâhını Kütülemare'nin 10 km. kadar şarkında ve Dicle nehri yakınında Makasis kanalı denilen yere naklettim. Burası Dicle nehrine yakın ve kolordu müdafaa cephesinin merkezi gerisinde bulunuyordu.

7/2/1916 da ilk kolordu emr-i yevmisini neşrettim. Bunun birinci maddesinde şu cümleler vardı:

1- Bimennihilkerim 13 ncü Kolordunun Kumandasını fiilen deruhde ettim. Tekmil arkadaşlarımın vatanın içinde bulunduğu buhranla mütenasip bir derecede gayret ve fedakârlık göstererek elbirliği ile çalışacaklarını ümit ve bu suretle çalışmayı talep ederim. Her fert vazifesini kemal-i dikkat, gayret ve intizam ile ifa etmeğe ve hergün ifa-yı vazife hususunda terakki ve tekâmül eserleri göstermeğe çalışmalıdır. Daha ilk günden itibaren ihtar ederim ki, gözümden hiç bir şey kaçamaz. Hiç bir uygunsuzluğa lâkayt kalamam. Çalışanlar, gayret ve fedakârlık gösterenler daima teşvik ve taltif görür, bilakis ihmal, teseyyüp, tenbellik, itaatsızlık, dikkatsizlik, korkaklık göstereceklerin derakap muhtelif cezalarla tecziye olunacaklarına şüphe edilmemelidir."

Ben daha Irak'a gelmezden evvel geçen sene kumanda etmiş olduğum 1 nci Kuvve-i Seferiye (51.nci Fırka) ye mensup efrad ve zabitler, benim Kafkas Cephesindeki icraatımı yaymışlardı. Tatbik ettiğim şiddetli cezalar ve çalışanlara verdiğim mükâfatlar duyulmuştu. Şiddetli bir otorite ve disiplin temin etmek için bu şayia epeyce işime yaramıştı.

6/2/1916 akşamı 1 numaralı Kolordu emrini neşr ettim. Bu emir o zamanki vaziyeti ve vazifeleri izah ettiği için aynıyla buraya derc etmeyi münasip buldum.

İmam Mansur'dan 6 Şubat 1916
Saat: 10.45 sonra
Kolordu Emri
Numara: 1

1- Küt'te mahsur ve 5-6 bin nefer kuvvetinde dört düşman livasını muhasaradan tahlis için Şeyhsait civarına

gelen düşman kuvveti 12 bin nefer mevcudunda olup bu kuvvetin bir kısmı Dicle sol sahilinde Vadi-i Kûlâl garbında diğer kısmı da Dicle sağ sahilinde Seyit Hâşim Obası kurbunda bulunmakta ve her iki tarafta tahkimat ile iştigal olunmaktadır. Küt'te mahsur düşmanın, erzakı tükendiğinden mekkâri hayvanlarını kesmeye başladığını mülteciler ifade etmektedir. Felâhiye mevziine karşı 7,8 Kânun-i sani (20 ve 21 Ocak 1916) tarihlerindeki taarruzlarında muvaffak olamayan düşmanın Şeyh-sait'te istihzarat ile meşgul olduğu ve kısm-ı küllisiyle Dicle cenubundan Küt istikametinde taarruz niyetinde bulunduğu zannedilmektedir.

2- 18 nci Kolordu, 51 ve 45 nci Fırkalarıyla Küt muhasarasına devam etmekte ve 52 nci Fırkasıyla Felâhiye mevziini müdafaa eylemektedir. 9 ncu Piyade Alayı Makasıs kalesi şimalinde, Maduhhuri garbında ve Diclenin sol sahilinde gurup ihtiyatındadır. Maduhhuri garbında icabında kıtaatın sahil değiştirmesini temin için vesait-i nehriye ihzar edilmektedir. Süvari livası ve 7 nci Alay Kolordumuza rapt olundu. Kolordumuzun diğer fırkasını teşkil eden 2 nci Fırka 6.ncı Alayı Küt iskelesine geldi. Fırka Karargâhı Bağdat'a, 5 nci Alay Kolbaşısıyla Musul'a, 1 nci Alay Resülayn'a muvasalât eylediler.

3- 13 ncü Kolordu Sabis tepeleri -- Ebter tepeleri -- Sin tepeleri hattını tahkim ve müdafaa ve düşmanın Dicle sağında icra edeceği taarruzlarını tevkif edecektir.

4- Süvari Livası, ordugâhını Sâbis ve Epter tepeleri arasında tesis edecek ve Şeyh Kasabın Kalesiyle Zemzir tepelerinde birer keşif bölüğü bulunduracak, bu bölüklerden şarka doğru keşif kolları sevk olunarak daima düşmanla teması muhafaza ve onu tarassut edecek, düşmanın bütün hareketlerinden bana vaktiyle malumat

verecektir.

5- 35 nci Fırka Sabis tepesi -- Epter tepeleri -- Sin Tepeleri hattını işgal ve müdafaa ve mevcut tahkimatı ıslâh ve takviye edecek, Sâbis tepesinde serian boy siperleri vucuda getirecektir.

6- Bugün Garraf kanalı üzerindeki köprünün şarkına getirdiğim 7 nci Alay mezkür köprünün şark tarafında takriben 1000 metre nısf kutrunda bir köprü tahkimatı icra edecektir. Bu alay doğrudan doğruya bana merbut bulunarak kolordu ihtiyatını teşkil edecektir.

7- 6 ncı Piyade Alayı ve Süvari Bataryası Makasis kalesi civarında Dicle'ye müntehi olan Şule kanalının munsabbından üç km. kadar cenupta ve Nasafiye kanalı garbında ordugâh tesis ederek emrim altında bulunacaklardır. 6 ncı Alayın 1 nci Taburu doğruca mezkür mahalle gidecek, bu alayın 2 nci ve 3 ncü Taburları Küt iskelesinden oraya geleceklerdir.

8- Garrafta Köprübaşındaki kolordu anbarı İmam Mansur karyesine naklolunacaktır. 35 nci Fırka ekmekçi takımı fırkasına iltihak edecek; 2 nci Fırka ekmekçi takımıyla kolordu ekmekçi takımı şimdilik 7 nci Alaya misafir olarak Garrafta Köprübaşında kalacaktır. Kolordu ekmekçi takımından bir seyyar fırın ile bunu işletecek kadar efrad Kolordu Karargâhına gönderilecektir.

9- Küt'te menzil civarında bulunan 2 nci Seyyar Hastahane, hastalarını oradaki hastahanelere devr ile Garrafta köprü civarında bulunan 1 nci Seyyar Hastahane yanına gelecektir.

10- Kolordu Karargâhı ve Kolordu Telgraf Bölüğü yarın saat 7 evvelde İmam Mansur'dan hareketle 6 ncı Alayın 1 nci Taburu ordugâhı şimal tarafında ordugâh kuracaklardır. Kolordu Telgraf Bölüğü kendi malzemesiyle

Grup Telgraf Bölüğü hattına karargâhı rapt edecek, bu yeni hat tesis olununcaya kadar İmam Mansur'daki merkez kaldırılmayacaktır.

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Miralay
Ali İhsan

Tebliğ edilen mahaller:
35 nci Fırkaya
Irak Süvari Livasına
6 ncı Alay Kumandanlığına
6 ncı Alay 1 nci Tabur Kumandanlığına
7 nci Alay Kumandanlığına
Süvari Bataryası Kumandanlığına
Erzak ve Cephane Kolları Kumandanlığına
Kolordu İdare Reisliğine
Kolordu Baş Tabibliğine
Kolordu Karargâh Kumandanlığına
Kolordu Telgraf Bölüğü Kumandanlığına

Düşman karşısına ve muharebe sahasına gelir gelmez durumu süratle tetkik ederek vermiş olduğum 1 numaralı kolordu emrinden sarahatle anlaşıldığına göre, ilk düşünce ve endişem, göze çarpan dağınıklığı bertaraf etmek, düşmanın Şeyhsait tarafından, Dicle cenubundan doğruca garp istikametinde ilerleyerek Küt'te mahsur düşmanla birleşmek ve bizim kuvvetlerimizi mahveylemek niyetinde olduğunu anlayarak buna karşı biran evvel tedbirler almaktı.

Ben muharebe sahasına gelmezden evvel alınmış olan tedbirlere hayret etmemek kabil değildir. Birlikler parçalanmış ve her nerede bir delik görülürse orayı yamamak ve tıkamak düşünülmüş. Benden evvel de Şeyhsait'e gelmiş olan düşmanın Dicle cenubundan Küt istikametinde ilerleyeceği düşünülmüş ve acele tedbirler alınmış... Dicle nehriyle Garraf kanalı arasında bir müdafaa tertibatı yapmak istenilmiş, fakat bu işlerde bir intizam aranmamış. Kumanda meselesi iyi işler bir halde tesis edilmemiş. Düşman düşmanın halini bilmez. Eğer Şeyhsait tarafına gelmiş olan İngiliz kumandanı general Eilmer hemen seri ve enerijik taarruz hareketleri yapsaydı muvaffak olabilir ve Küt'teki General Townshend kuvvetleriyle birleşebilirdi. Daha sonra batı istikametinde Selmanipak ve Bağdat'a doğru ilerleyebilirdi. Bizim Dicle nehri şimalindeki 18 nci Kolordumuzun buna mani olma ihtimali yoktu. Felâhiye mevziinde durmaktan bir fayda hasıl olamazdı.

O zaman, yani 1916 senesinde henüz İngilizlerin elinde bile kâfi derecede uçak ve kara motorlu vasıtaları yoktu. Eğer bugünkü tanklar, kamyonlar, otobüsler, otomobiller bulunsaydı, Şeyhsait'ten Küt istikametinde kolayca ilerlemek ve iki üç gün içinde neticeye varmak mümkün olurdu. Şeyhsait ile Küt arasındaki düz çöl bu hareketlere pek müsaitti. Allah'a çok şükür ki İngiliz kumandanı çok ihtiyatkâr ve az cesur olduğundan böyle enerjik ve seri hareketlere veya sergüzeştlere atılacak bir azim gösterememişti. Belki onların da nakliye vasıtaları henüz gelmemişti. Ben de, Allah'ın inayetiyle, hazırlanmak, çölün hususiyetlerine alışmak, kıtalarımı toplayıp kuvvetli müdafaa tedbirleri almak imkânını bulabilmiştim.

1916 senesi Şubatı ibtidasında elimdeki kuvvet darmadağınık ve karmakarışıktı. Topluca göze çarpan 35 nci Fırka Irak'ın yerli halkından müteşekkil, talim, terbiye ve disiplini çok az, harp aletleri eski, maneviyatı sarsılmış, bir birlik idi. Asıl kuvvetimi Anadolu mehmetçiklerinden mürekkep 2 nci Fırka teşkil edecekti. Fakat onun meselâ 6 ncı Piyade Alayı muharebe sahasında Dicle nehri yakınına gelmişken, 5 nci Piyade Alayı Musulda, 1 nci Piyade Alayı Musul ile Halep arasında Re'sulayn istasyonunda bulunuyordu. Bu fırkanın toplanması ve elimde muharebe sahasında iş görebilir bir kuvvet teşkil etmesi için çok zaman lâzımdı.

İlk dikkat ve gayretlerimi Dicle nehrinden Sin ve Epter tepelerinden Sabis tepesine kadar bir müdafaa hattı vücuda getirmeye bu Sabis tepesinden Garraf kanalına doğru bir tahkimat zinciri vücuda getirmeye sarf ettim. Parçalanmış birlikleri tedricen toplamağa çalıştım. Bir gün sonra 7/2/1916 da verdiğim 2 numaralı kolordu emriyle 9 Şubatta verdiğim 3 numaralı ve 16 Şubatta verdiğim 4 numaralı kolordu emirlerinden bu gayretlerim ve kolordunun peyderpey muharebe sahasında toplanması hususları kolayca anlaşılır.

Makasis Kalesi civarından
7/2/1916
saat: 4.00 sonra
Kolordu Emri
Numara: 2

1- Düşmanın 4000 neferle bir batarya kadar imdat kuvveti aldığı ve bu günlerde Dicle'nin her iki sahilinden taarruz edeceğini Aşair Livasına ve Bedre müfrezesine

iltica eden müslüman İngiliz askerleri ve Araplar söylemişlerdir.

Bu sabah düşman 52 nci Fırka cephesindeki siperlerini 400 metre ileri sürmüş ve bütün gün bu cephede şayan-ı dikkat faaliyet göstermiştir.

2- Makasis kalesi karşısında ve Dicle sol sahilinde grup ihtiyatında bulunan 9 ncu Alay, yarın bir muharebe ihtimaline mebni bu akşam Felâhiye'deki 52 nci Fırkayı takviye için ileri gönderilmektedir.

3- Süvari Livası yarın sabah saat 6. 00 da ordugâhtan hareketle Zemzir tepelerine gidecek ve oradaki düşman ahvalini ve mevzilerini layıkıyla istikşaf edip öğleye kadar bir muharebe olmadığı takdirde öğleden sonra ordugâhına avdet edecektir. Muharebe olduğu takdirde düşman hareketlerini tarassut ve Zemzir tepelerinde teehhur edecek; faik düşman kuvvetlerinin ileri zorlaması halinde düşmanı oyalayarak Zemzir tepeleri gerisine çekilecektir. Yarın sabah kuvvetli bir keşif kolu Hür-i İbrahim cenubundan Zemzir tepeleri hizasına kadar ileri sürülecek ve bu Hur cenubundan Şeyhsait istikameti tarassut ettirilecektir. Bu keşif kolu yarın akşam Hur cenubunda geceleyecek, düşmanın hiç bir hareketi görülmezse 9 Şubat akşamı avdet ve düşmanın ilerlemesi halinde düşmanla teması muhafaza edecektir. Süvari livasından dolgun mevcutlu tam bir bölük yarın sabah saat 8. 00 de Kolordu Karargâhında bulundurulacaktır. Bu bölük bundan sonra doğrudan doğruya benim maiyetimde kalacaktır.

4- 35 nci Fırka Sâbis tepesi -- Epter tepeleri -- Sin tepeleri hattındaki tahkimatı bugün arazi üzerinde tarif ettiğim tarzda bir an evvel ikmâl ve ıslâh eyleyecektir. Kolordu Topçu Kumandanı, arazi üzerinde gösterdiğim

tarzda topçu ambülasmanları inşasına nezaret edecektir. 103 ncü Alay, Epter tepeleri ve Sin tepelerindeki tahkimata iştirak ettirilmelidir.

5- 7 nci Alay bu emri alır almaz Garraf köprüsünden hareketle Makasis kalesi cenubuna gelecek ve orada ordugâh kurarak yarın sabahtan itibaren her iki sahil de istihdama hazır bulunacaktır. Vesait-i nehriye bu gece Makasis kalesi önüne gelecektir.

6- 45 ve 51 nci Fırkaların istihkâm bölükleri 7 nci Alayın yerine ser köprü tahkimatında çalışarak bu tahkimatı bir an evvel ikmal eyleyeceklerdir.

7- Kolordu Karargâhı Makasis kalesinin 3 km. cenubi şarkîsinde ve Ebter tepelerinin 4 km garbındadır.

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Kıtaata tahriren tebliğ edilmiştir.

Makasis kalesinin 3 km cenub-i şarkîsinde
Kolordu Karargâhından
9/2/1916
Kolordu Emri
Numara: 3

1- Dün zevalden sonra saat 4. 00 ile 5. 00 arasında tayyaremizin yaptığı istikşaf neticesine nazaran düşmanın takriben 7 taburluk bir ordugahı Diclenin sol sahilinde Vadi-i külâl munsabbının şark ve garp taraflarında bulunmaktadır. Mezkür munsabbın karşısında Dicle sağ sahilinde tahminen 6 taburluk bir ordugâh görülmüş ise

de bunun mühim bir kısmının düşman süvarilerine ait olması muhtemeldir. Bundan başka Seyyid Haşim Obası şarkında ve Dicle kenarında bir piyade taburu ordugâhı vardır. Vadi-i Külâl mansıbında kıtaatın serian sahil değiştirmesini temin için motorlar, tulumlar ve dubalar bulunmaktadır. Bu kuvvetlerden başka Felahiye mevzii karşısında 4-7 piyade taburu ile bir süvari alayı ve topçudan mürekkep bir düşman kuvveti bulunmaktadır. Dün düşman Felâhiye mevziine karşı zayıf top ve tüfek ateşi yapmıştır. Dicle'nin cenup tarafında (sağ sahilinde) dün cereyan eden muharebelerde mücahitlerden birkaç mecruhtan başka zayiatımız yoktur. Düşmanla mücahitlerimiz arasında top, tüfek, makineli tüfek ateşi teati edilmiş ve düşmana biraz zayiat verdirilmiştir. Düşman süvarisi üç alay süvari, bir makineli tüfek bölüğü ve bir topçu bataryası kuvvetinde tahmin edilmiş ise de son gelen raporların neticelerine göre keşif kıtalarının seraptan aldandıkları ve düşman süvarisinin bir alay süvari, iki makineli tüfek, üç top (ikisi adi ateşli cebel) kuvvetinde olduğu ve ancak düşmanın bu süvariye istinad teşkil etmek üzere bilâhare iki tabur piyadeyi ileri sevkettiği anlaşılmıştır. Hatta bazı keşif kollarımız, serabın tesiriyle Hur-i İbrahim cenubundan da bir kuvvetin ilerlediğini ihbar etmişlerse de bilâhare bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. Düşman süvarisi dün Hur'ün şimal kenarından Zemzir köyünün 5 km. cenubuna kadar ilerlemiş ve öğleden sonra saat ikiye doğru ordugâhına avdet etmiştir. Dünkü tayyare istikşafları neticesine göre Hur-i İbrahim, Seyyid Haşim -- Ceriyye tepesi hattının 7-8 km cenubunda bulunmaktadır.

Şeyh Kasabın Kalesindeki keşif bölüğümüze mensup bir keşif kolu Şeyhsait civarına kadar şayan-ı teşekkür

bir cesaretle ilerleyip telgraf hattını tahrip ve düşman motoruna ateş etmiştir. Bu keşif kolu Şeyhsait civarında 50-60 çadırdan başka bir şey görmemiştir.

2- 35 nci Fırkanın Küt civarındaki mantelli bataryası bu sabah tekrar fırkasına iltihak etmiştir. 2 nci Fırkaya mensup 6 ncı Alayın 4 ncü Taburu 1 nci Makineli Tüfenk Bölüğü Küt iskelesine gelmiştir. Yarın 6 ncı Alaya iltihak edecektir. Fazıl Paşa maiyetindeki mücahitler yarın Şeyhsait civarına bir baskın yapacaklardır.

3- Irak Süvari Livası Hur-i İbrahim'i cenup kenarındaki ve Şeyh Kasabın Kalesinin 10 km. şimalindeki tatlı su kuyularına bugün bir keşif bölüğü daha sevk edecektir. Bu bölük orada bulunarak tatlı su kuyularını hüsn-i muhafaza edecek, Şeyhsait yolunu ve bu yol ile Dicle arasındaki sahayı ve Hur-i İbrahim'in şark ve şark-ı cenubi taraflarını her gün tarassut ve istikşaf ettirecek ve Hur'un vaziyetini daima yoklayıp tahavvülâtı bildirecektir. Bölük Şeyh Kasabın Kalesindeki bölükle daima irtibatta bulunmalıdır.

4- 35 nci Fırka tahkimata ve bunların ıslâhına, gerilerde geçitler ihzarına ve talim ve terbiyeye devam edecek, karargâhı Epter tepelerinin takriben 1,5-2 km kadar garp tarafına nakleyleyecektir.

5- Kolordu ihtiyatında bulunan 6 ncı ve 7 nci Piyade Alaylarıyla süvari bataryası ordugâhlarında kalarak talim ve terbiye ile iştigal edeceklerdir.

6- Kolordu Telgraf Bölüğü, telefon hattını İmam Mansur'dan doğru Kolordu Karargâhına gelecek surette tadil edecek ve kolordu karargâhından 35 nci Fırka karargâhını yeniden rapt edecektir. Keza Kolordu karargâhı, Makasis kalesi üzerinden Medhi civarındaki telgraf hattına ayrıca rapt olunacak, Sin tepelerindeki

104 ncü Alayı, muattal hatları söküp tanzim suretiyle 35 nci Fırka karargâhına bağlanacaktır.

7- Kolordu karargâhı, Makasis kalesi cenub-i şarkîsinde kalacaktır.

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Tebliğ edilen mahaller:
35 nci Fırka Kumandanlığına,
Irak Süvari Livası Kumandanlığına,
6 ncı ve 7 nci Piyade Alayları Kumandanlığına,
Süvari Bataryası Kumandanlığına,
Kolordu Karargâhı Şubelerine ve Karargâh Kumandanlığına,
Erzak ve Cephane Kolları Kumandanlıklarına,
Kolordu Telgraf Bölüğü Kumandanlığına.

Makasıs kalesi civarındaki Kolordu Karargâhı
16/2/1916 Saat 7. 30 sonra
Kolordu Emri
Numara: 4

1- Düşmanın sekiz tabur kuvvetindeki iki piyade livasıyla bir süvari livası Vadi-i külâl munsabbının garbında ve Dicle sol sahilinde ve aynı kuvvette diğer iki piyade livâsıyla bir süvari livâsı bu munsabbının cenubunda ve Dicle sağ sahilinde bulunmaktadır.

Bu kuvvetin kâffesi General Eilmer kumandasındadır. Her iki ordugâh beyninde Dicle üzerinde bir köprü kurulmuştur. Sol sahildeki düşman kuvvetinden başka ayrıca bir liva yani dört tabur kadar bir düşman kuvveti

de Felâhiye mevzii karşısında 600-800 metre mesafede bulunmakta ve üç sıra tahkimat yaparak şimdilik hal-i müdafaada durmaktadır. Arada sırada hudut takviye ile siperlerini bizim siperlere yaklaştırmaktadır. Kendi sağ cenahında kuvvetli bir istinad noktası vücuda getirmek için Küt'teki Hüsünyeri kalesine müşabih topraktan bir burç yapmaktadır. 4 motor, 4 duba, ve 30 kadar yelkenli sefine Vadi-i külâl munsabbında Diclenin iki kenarında bulunmaktadır. Sağ sahilde Seyyit Haşim obasının 1 km kadar garbından itibaren cenuba doğru düşmanın tahkimatı mevcut olup henüz bunları itmam ile uğraşmaktadır. Bu hat üzerinde düşmanın bir tabur piyade, dört makinalı tüfenk ve iki toptan mürekkep ileri karakolları vardır. Gündüzleri sol cenahtan Ümmül-İbrahim Huri'nin şimali tarafından bir alay süvari, iki makineli tüfek ve iki toptan mürekkep bir kuvveti garba doğru 4-5 km ilerleyip istikşaf icra ve ikindi vakti şark taraftaki ordugâhlarına avdet etmektedirler.

2- 9 ncu Alayla takviye edilmiş olan 52 nci Fırka Felâhiye mevziindedir. 7 nci Alay Maduh anbarı şarkında grup ihtiyatındadır. 18 nci Kolordunun mütebaki kısımları Küt muhasarasındadır.

2.nci Fırkamıza mensup 5 nci Alay kolbaşı ile Bağdat'a ve 1 nci kolbaşı ile Musul'a gelmiştir. Fırka karargâhı bir cebel bataryasıyla beraber yarın Küt iskelesine geliyor. Aşair Livası karargâhını Sabis tepesinin 1 km şarkına nakletmiştir.

3- 13 ncü Kolordu kemakân Dicle sağ sahilinde Küt muhasarasını setr ve temin edecektir.

4- Irak Süvari Livası 104 ncü Piyade Alayından bir taburla takviye edilerek yarın zevalden evvel saat 9. 00 da Sin tepelerinden hareketle Beyt-i İsa şarkına gidecek ve

kısm-ı küllisiyle orada bulunarak Dicle ile Ümmül-İbrahim Huri arasındaki sahayı daha dikkatli ve sıkı tarassut ve setr edecek, bir süvari ileri karakol bölüğü kemakân Zemzir köyü garbındaki tepelerde, diğer bir süvari ileri karakol bölüğü, Zemzir'in 5 km cenubunda bulunacak. Gündüzleri mücahidin ile tevhid-i mesai edilerek düşmanın sık sık top ateşiyle izac edilmesine ve tahkimata serbestçe devamına mümanaat etmeğe dikkat olunacaktır. Dicle ile Hur arasında ilerleyecek, ufak düşman kuvvetlerinin ileri hareketleri tevkif ve Dicle boyundan 52 nci Fırkanın yan ve gerisine tesir icra etmelerine mümanaat edilecek. Faik düşman kuvvetlerinin ileri hareketleri halinde, liva bunların harekâtını-kendisini tehlikeye düşürmemek üzere-tehir edip kolordunun muharebeye hazırlanması için vakit kazandıracak ve tedricen Dicle boyundan kolordunun sol cenahı gerisine çekilecektir. Hur cenubundaki keşif bölüğüyle Şeyh Kasabın Kalesindeki sabit keşif kolu harekât-ı askeriye raporlarını doğrudan doğruya bana gönderecekler ve hususat-ı sairece kemafissabık livaya merbut bulunacaklardır.

5- 35 nci Fırka kemafissabık Sabis tepesi -- Epter tepeleri -- Sin tepeleri hattı tahkimatına devam ve bu hattı müdafaa edecektir.

6- 2 nci Fırka kolordu karargâhı karibinde bulunarak kolordu ihtiyatını teşkil edecektir. Süvari bataryasını mezkür fırkaya rapt ediyorum.

7- Kolordu Telgraf Bölüğü Beyt-i İsa civarındaki liva karargâhını mevcut telefon hattından bilistifade kolordu karargâhına telefonla bağlayacaktır.

8- Kolorduya mensup sair aksam ve Kolordu karargâhı eski yerlerinde kalacaklardır.

İmza

Tebliğ edilen mahaller:
35 nci Fırka Kumandanlığına,
6 ncı Alay vasıtasıyla 2 nci Fırka Kumandanlığına,
Irak Süvari Livası Kumandanlığına,
Süvari Bataryası Kumandanlığına,
Bera-yi malumat Aşair Livasına,
Bera-yi malumat Irak Grubu Kumandanlığına,
Bera-yi malumat 52 nci Fırka Kumandanlığına,

Bu emirde bahsedilen 2 nci Fırka, yalnız fırka karargâhıyla 6 ncı Piyade Alayından ve bir cebel bataryasından ibaretti. Süvari bataryası da bu emirle muvakkaten 2 nci Fırka kumandanının emri altına verilmiştir. Elimizde iki süvari livası vardı. Biri Kaymakam Akif Bey kumandasında Irak Süvari Livası, diğeri Kaymakam Sami Sabit Beyin kumandasında Müstakil Süvari Livasıydı. Müstakil Süvari Livası 1 nci Mızraklı Süvari Alayıyla 13 ncü Süvari Alayından ve süvari bataryasından mürekkep olup, İstanbul'dan peyderpey gelerek 13 ncü Kolordu emrine girmekte idi. Süvari bataryası hepsinden evvel gelmişti. Sami Sabit Bey henüz gelmemişti. Müstakil Süvari Livasının süvari bataryasından mâada diğer kuvvetleri muharebe sahasına geldikçe bunları Irak Süvari Livasıyla takviye etmeyi kararlaştırmıştım. Fakat, bu livadan yalnız 1 nci Mızraklı Süvari Alayı ile Süvari Makineli Tüfek Bölüğü ancak 7 Mart akşamı Garrraf kanalına gelerek bu kanalın şarkında mevzi almak suretiyle Sabis Muharebesine iştirak edebilmiştir. Kaymakam Sami Sabit Bey geldikten sonra Irak Süvari Livasını Kaymakam Akif Beyle beraber Sami Sabit Beyin kumandası altına verdim.

Daha sonra 28 Mart 1916 da alınan emir mucibince,

Irak süvari livasının alaylarıyla Müstakil Süvari Livası takviye olunarak dört alay halinde mürettep bir liva teşkil olundu. Kaymakam Akif Bey süvarilerin talim ve terbiyeleri ile meşgul olmak üzere Bağdat'a gönderildi.

İngilizler en kestirme muvaffakiyet planını bir an evvel tatbik edecekleri yerde, yine Dicle şimalinde, 22 Şubat 1916 sabahı saat 6. 00'dan itibaren Felâhiye mevziine taarruza başladılar. Dicle cenubunda bizim karşımızda da 6 tabur piyade, iki alay süvari ve bir kaç batarya toptan mürekkep olduğu tahmin edilen bir düşman kuvveti aynı gün daha erken, saat dört buçukta Zemzir tepesine doğru ilerleyerek aradaki keşif bölüğümüzü geri çekilmeye mecbur etti. Ummül-İbrahim Huri cenubunda düşmanın bir hareketi görülmedi. Irak Süvari Livası düşman hareketlerini tehir ederek Dicle boyunca geri çekilmeğe başladı. Bu süvari livasının yanındaki piyade taburu ile topçuyu 35 nci Fırkaya iade için emir verdim. Livayı süvari alaylarıyla Epter ve Sabis tepeleri arasından Hur-i İbrahim cenubuna doğru ilerleyerek oralarını tarassut ve kolordunun sağ cenahını ve yanını temin etmeğe memur edecektim. Fakat düşman süvarisi Beyt-i İsa civarına kadar gelerek orada tevekkuf ettiğinden bizim süvari livamız da Beyt-i İsa garbinde durmuştur. Bugünkü muhtelif keşiflere ve tarassutlara göre, düşmanın Dicle cenubunda sağ sahilde 12-16 tabur piyadesi, iki alay süvarisi ve 6 batarya kadar topçusu bulunduğu anlaşılıyor. Düşmanın bu gece veya yarın sabah 13 ncü Kolorduya taarruz ihtimali kuvvetleştiğinden buna göre tedbirler aldırdım. Süvari livasına da dün vermek istediğim vazifeyi yarın sabah yapması ve Hur-i İbrahim cenubuna gitmesi için emir verdim. 23 Şubat 1916 gecesi ve sabahı beklediğimiz düşman taarruzu vuku bulmadı. 23

Şubat akşamı verdiğim emirle 6 ncı Piyade Alayı ile süvari bataryasının yarın sabah Beyt-i İsa'nın garbına gidip orada bir mevzi intihap ederek tahkim etmesini, düşman ilerlemek teşebbüsünde bulunursa onun ileri hareketlerini tehire çalışmasını, faik kuvvetlerin taarruzu karşısında Dicle boyunca çekilerek Kolordu Müdafa Cephesinin merkezi gerisine gelmesini ve kolordu ihtiyatını teşkil etmesini emrettim.

29 Şubata kadar düşmanda ciddi bir hareket görülmedi, bu suretle geçen günlerden faydalanılarak biz de geniş cephemizdeki tahkimat hatlarını ikmale çalıştık. Bugün 2 nci Fırkaya mensup 5 nci Piyade Alayının 4 ncü Taburu geldi. Bu tabura İmam Mansur civarında ordugâh kurdurdum. Kolordu emrine ihtiyat olarak aldığım bu tabura Sabis tepesiyle Garraf kanalı arasında bazı tahkimat yapmasını tebliğ ettim.

Elimize geçen helyostaları fırkalara ve süvari livasına üleştirerek telefon hatları bozulunca bunlar vasıtasıyla muhabere edilmesini temin eylemelerini ve şimdiden bu iş için talimler ve mümarese yapılmasını talep ettim.

Martın birinci ve ikinci günleri de ehemmiyetsiz düşman teşebbüsleriyle geçti. Düşmanın Dicle cenubunda 13 ncü Kolorduya taaruz ihtimali göz önünde tutularak 18 nci Kolordunun 51 nci Fırkası (7 nci ve 44 ncü Piyade Alaylarıyla bir seri sahra bataryası ve iki şinayder cebel topu) Maduh geçit yerinde grup ihtiyatına alındı. İcabına göre, 52 nci Fırka cephesini, veya Küt cephesini veya bizim kolordumuzu takviye temek üzere kullanılacaktır. 9 ncu Alay 52 nci Fırkanın emrinde bırakılmıştır. Irak Süvari Livasının ordugâhını Sabis tepesinin cenubuna aldırdım. Liva burada Hür-i İbrahim cenubunu keşif ve

tarassut ve kolordumuzun sağ cenahını ve sağ yanını temin ve muhafaza edecek.

General Eilmer'in tereddütlerini yukarıda izah etmiştim. İngilizler Irak seferine bidayette zayıf kuvvetlerle başlamışlardı. Esasen bir süvari zabiti olan General Townshend 1915 senesi Mayıs sonunda takriben 14000 kişilik bir fırka ile ileri harekete hazırlanmıştır. Basra'yı suhuletle ele geçirmiş olan İngilizlere Bağdat istikametinde ilerlemek kolay bir iş gibi görünmüştü. Yapılan muharebeler ve uğradıkları zayiat aldandıklarını meydana koymuş ise de sergüzeştin acı darbelerine katlanmak zarureti hasıl olmuştu.

Irak'ta yaz sıcağında hareket çok zordur. Buna rağmen İngilizler haziran ve temmuz aylarında Dicle ve Fırat boylarında ilerlemek cüretini göstermişlerdi. Kütülemmarede Miralay Nurettin Bey kumandasında kuvvetli bir Türk kıtasının bulunduğunu haber alan İngilizler Nurettin Beyi mağlup ederek Kütülemmare'nin işgali arzusuna düştüler; maksatları Kütülemmare'yi elde tutarak Basra vilâyetini ve limanını emniyet altına almak imiş.

1915 senesi Ağustosunun birinci günü General Townshed, maiyetinde bulunan 6 ncı Fırka ile ileri harekete başlayarak Kütülemmare ile Amara arasındaki Aliyülgarbî mevkiini işgal etti. Orada eylülün onikisine kadar kalarak hazırlıklarla meşgul oldu. Nehrin suları artık sığlaşmış olup Amara'dan sonra Dicle sahillerinde karadan yürümek mümkün olduğundan karadan yaya yürüyüş ile ilerlemek kararını verdi. Nehir bu kısımda çok dolambaçlı kavisler yapıyordu. Nehirden ancak kayıklarla erzak ve cephane taşımak hususunda istifade ediliyordu. Hava çok sıcak olmakla beraber Türk muka-

vemetine rast gelmediğinden 15 Eylülde Kütülemmarenin bir günlük mesafesine kadar sokuldu. Kütülemmare'deki Türk tahkimatını ve vaziyetini tesbit için İngilizler on gün daha vakit geçirdiler. 26 Eylülde Türk mevzilerine 8 km kadar yaklaşan İngilizler, 27 Eylül sabahı taarruza başladılar ve 28 Eylülde taarruza devam ettiler. Akşam geç vakitte ateş kesildi. Gece karanlığında Türk kuvvetleri geri çekilmişler, 29 Eylül sabahı Türklerin geri çekilmiş oldukları hakkındaki raporları Townshend alıp okuduğu zaman memnun olmuş, Türklerin topların büyük kısmını beraber götürdüklerini ve yalnız 17 top ve makineli tüfekle 1289 esir aldıklarını, Türk kuvvetlerinin şehit ve yaralı kayıplarının 1700 olduğunu, bunlarla birlikte tekmil Türk kayıplarının 3000 kişi tahmin edildiğini, İngiliz kayıplarının ise 1229 kişi olduğunu General Townshend "Irak seferim" adlı kitabında yazmıştır.

Şu suretle 29/9/1915 te İngilizler Küt kasabasını işgal etmişlerdi. Eğer, kendisine o zaman emir verilmiş olsa imiş, Nurettin Bey'in kuvvetlerini mağlup ettikten sonra Bağdat'ı zaptedebilirmiş.

Kütülemmare'ye kadar birçok zorluklar içinde ilerlemiş olan İngilizlerin orada kalmaları daha münasip olurdu. Fakat, kazandıkları muvaffakiyet üzerine Bağdat'ı ele geçirmek hülyası İngiliz kafalarını doldurmaya başlamıştı.

14000 kişilik İngiliz kuvvetlerinin muharebe ve hastalık zayiatı ile 10000 den aşağı mevcuda düştüklerini, Hindistan'dan gönderilen ikmâl efradının pek acemi olduklarını, ricat eden Türk kuvvetlerinin tekrar intizam altına girerek Selmanipak mevkiinde durduklarını ve orada bir müdafaa mevziinin hazırlandığını öğrenen

Townshend, Türkleri süratle takip ederek Bağdat'ı kolaylıkla ele geçirmek fırsatının kaybolduğunu nihayet anlayabilmiş.. Aziziye'ye kadar ilerlemiş olan Townshend orada durarak mafevki olan General Nikson'a gönderdiği 3/10/1915 tarihli telgrafta "Ricat eden düşmanı Selmanipak mevziinde mağlup etmek için ümit pek azdır. Orada muvaffak olamayarak ricatimiz halinde Arapların aleyhimizde hareketlerde bulunmaları ihtimali çok kuvvetlidir; Kütülemmare Muharebesine kadar gayemiz, Küt'ün zaptıyla Basra vilâyetindeki mevkiimizin tersininden ibaretti. Şu anda Türk kuvvetleri Selmanipak'ı müdafaa etmektedir. Çanakkale'deki vaziyetin meşkûk olmasından dolayı, hükümetçe Bağdat'ın şimdilik işgali muvafık görülmüyorsa Küt'teki mevziimizin hemen tahkim edilmesi lâzımdır. Nehrin suları pek alçalmıştır. Bizim kara nakliye vasıtalarımız yoktur. Bağdat'ın işgali lâzımsa, Kütülemmare'den usul ve kavaid-i askeriye mucibince ilerleyebilmek için iki fırkalık bir kolorduya ihtiyaç vardır" demiştir.

Bu telgraf üzerine General Nikson, Townshend'i ileri hareket için zorlamış; ve onu Aziziye'de bırakmış, eline fırsat ve imkân geçtikçe Townshend ceman bir piyade livası, iki süvari alayı, bir topçu bataryası göndermiştir.

Teşrini evvelin 24 ncü günü Fransa cephesinden iki fırkanın ayrılarak Irak cephesine gönderildiği haber alınmıştı... Şu hale göre Townshend'in teklifi kabul edilmiş ve Bağdat'a doğru ileri hareket icrası tekarrur etmiş oluyordu. Teşrin-i saninin onbirinci günü General Townshend pişdarını (öncü) Aziziye ordugâhından hareket ettirdi. Bu pişdar General Hamilton kumandasında olarak 18 nci Piyade Livasıyla bir sahra bataryasından ve General Roberts kumandasında bir süvari livasından mürek-

kep olup süvariler General Hamilton'un emri altında bulunuyordu. Dört gün sonra fırkanın baki kuvvetleri peşdarı takip etmiştir. Fransa'dan hareket eden fırkalar henüz Irak'a varmamışlardı. Townshend'in elinde şimdiki halde 12000 kişi kadar bir kuvvet bulunuyordu. Muharip kuvvet 9500 kişiye baliğ oluyormuş.

İngilizler Selmanipak'ta muvaffak olamadılar. 22 Kasım sabahı yaptıkları taarruzlarda çok zayiata uğradılar. Birçok top, tüfek, mecruh ve maktul bırakarak 22/23 Kasım gecesi biraz geri çekildiler.

23 Kasımda General Townshend dağılmış kıtalarını yeniden tensik etmek ve mecruhlarının bir kısmını toplamakla meşgul olmuş; 23/24 Kasım gecesi Türk kuvvetleri ingilizlere taarruz ederek onları iyice hırpalamışlar. Kasımın 24 ncü günü sükun ile geçmiş, İngilizlerin şimdiye kadar maktül ve mecruh 4000 kişiden fazla kayıpları olduğunu anlayan Townshend Türk kuvvetlerinin 24/25 gecesi yeniden mukabil taarruz yapmak üzere hazırlandıklarını düşünerek ricate karar vermiş. Artık kati olarak mağlubiyeti kabul eden İngilizler 25/26 kasım gecesi geri çekilmeye başlamışlar; 26 Kasım gününü Lihaç mevkiinde geçirmişler ve orada da tutunmanın imkânını göremeyerek Kütülemmare'ye kadar ricate devam etmişlerdir. 27 Kasımda başlayan bu ricat esnasında birçok İngiliz ganbotu karaya oturdu. 30 Kasımda Türk kuvvetleri tekrar İngilizlere saldırdılar. İngilizler nihayet 3/12/1915 te Kütülemmare'ye girip yerleştiler. İngiliz raporlarına göre 690 maktül ve 3800 mecruh insan kaybı verilmiş, ayrıca sığlığa oturan üç ganbot terk edilmiş. İngilizlerin eline düşmüş olan Türk esirleri ile İngiliz yaralılarından ve hastalarından mürekkep bir kafile 4 Aralıkta nehir tarikiyle Basra'ya sevk edilmiş. 6/12/1915 te

İngiliz Süvari Livasını 1500 atlı mevcuduyla ve bir ağır topçu bataryasıyla arabalı ve mekkarili nakliye kuvvetleri Dicle sağ sahilinden Şeyhsait istikametine sevk etmiş. Aliyyülgarbi'de toplanacak kuvvetlere iltihak edeceklermiş. 7 Aralıkta Türk kuvvetleri Küt'ün muhasarasını tamamlayarak hariçle her türlü irtibatı kesmişler ve şiddetli bombardımana başlamışlar. Nurettin Bey teslim olmalarını usulen teklif etmiş ise de İngilizler bu teklifi kabul etmemişlerdir. Miralay Nurettin Bey kumandasındaki kuvvetlerimiz bir kaç defa cebri hücum yapmışlar, yılbaşı gecesi bu hücumları tekrarlamışlar, İngilizler mukavemet göstermişlerdir. Townshend'in ifadesine göre Küt'te 8900 kadar muhariple mahsur kalmışlardır. Küt'te lüzümu olmayan şeyler ve ağırlıklar nehir tarikiyle Ammara'ya gönderilmiş...

Bundan sonra Türk kuvvetleri taarruz ve hücumdan vazgeçerek şehrin muhasarasıyla ve cenuptan gelecek imdat kuvvetlerine karşı müdafaa tertipleri almakla meşgul olmuşlardır. Selmanipak muvaffakiyetsizliği üzerine İngiliz Irak Kuvve-i Seferiyyesi kumandanlığında değişiklik yapılmış ve hastalık bahanesiyle Nikson tebdil edilerek yerine General Persy Leyk 19/1/1916 da Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına tayin olunmuş. 10/12/1915 te General Eilmer "Dicle'deki imdat kuvvetlerine kumanda etmek üzere Hindistan'dan Irak'a gelmiş ve kumandayı deruhde etmiş olduğunu, tahlis edilecekleri zamana kadar müdafaaya devam etmelerini" Townshend'e bildirmiş. 29 Aralıkta takviye kuvvetlerinin iki piyade fırkası ile bir süvari livasından mürekkep olduğunu tebliğ etmiş. Ocak ayı başında taarruzun nasıl yapılması icap ettiğini tedkik eden Eilmer Küt'ten bir huruç hareketi yapıp yapamayacağını Townshend'den

sormuş; müsbet cevap verilmemiş.... Bu cevabı, ordu kumandanına da bildirdiği için oradan gelen emirde huruç hareketi yapılmaması tavsiye olunmuş.

Ocak ayı ortalarında Kütülemmare'nin kurtarılmasına matuf ileri hareketlere ve taarruzlara başlanmış ise de İngilizler mühim zayiata uğramışlar, General Eilmer 17/1/1916 da Townshend'e gönderdiği telsiz telgrafta "7 ve 13 Ocak muharebelerinde 6000 den fazla telef ve mecruh verildiğini" bildirmiş. Yeni gelmiş olan İngiliz ve Hind askerleri düz arazide ve Türk ateşi altında perişan olmuşlar. General Eilmer'in Irak'ta, çölün düzlüğünü, çamur ve batağı ve bu aylarda yağan şiddetli yağmurları dikkate almadığı, en basit tabya kaidelerinden olan "cepheden taarruz ve cenahtan ihata" usulüne riayet etmediği veya buna imkân bulamadığı anlaşılıyordu.

İngiliz askerleri - Times gazetesinde neşredilmiş olan resmi tahkikat raporunda zikr olunduğu veçhile - ekin biçilir gibi yerlere serilmişler, ilk hücumu yapan İskoçya ve Hind piyadelerine geriden takviye kuvvetleri göndermeye imkan bulunamamış...

Bu zayiata ve güçlüklere rağmen, Eilmer 20 Ocağa kadar yeniden hazırlıklar yapmış, 21 Ocak sabahı Dicle'nin şimalindeki Felâhiye mevziine taarruza başlamış. Fakat bu taarruz ancak öğleye kadar devam ederek muvaffakiyetsizliğe uğramış. Öğleden sonra, akşama doğru ikinci bir taarruza daha kalkmışlar. Bu da pek ağır zayiat ile tard olunmuş. 21/22 Ocak gecesi, Eilmer "Dicle şimalinden bir huruç hareketi ile düşmanı arka tarafından muvakkaten tazyik etmesini ve 22 Ocakta yapacağı yeni taarruzlara bu suretle yardım edilmesini" General Townshend'ten istemiş... 22 Ocaktaki taarruzlar da yine muvaffakiyetsizlik ile neticelenmiş. Öğleden sonra ya-

ğan yağmurların da çok zararı dokunmuş, bu sebeple Eilmer artık bu taarruzlardan ve zayiattan yılarak bir müddet müdafaada kalmağa mecbur olmuş. 22 Ocak öğleden sonra Türklerle bir muvakkat mütareke yaparak ölülerin gömülmesi ve yaralıların kaldırılması teklifinde bulunmuş... Birkaç saatlik mütareke ile akşama kadar bu iş için çalışılmış. Bütün bu hadiseleri Küt'teki Townshend'e bildiren Eilmer Basra'da bulunan ordu kumandanı Persy Leyk'e de arzetmiş...

Ordu kumandanı, artık geriden yeni takviye kuvvetleri gelmeden ileri hareketin ve taarruz icrasının mümkün olmadığına kanaat getirerek Eilmer'in Dicle'nin iki sahilinde müdafaaya salih bir mevziye yerleşmesini ve menzil hatlarının arapların tecavüzünden muhafazasını tebliğ etmiş... Times gazetesinde neşr edilmiş olan resmi raporda Dicle nehrinin sağ tarafında müdafaa mevzilerinin daha zayıf ve az oldukları, Sin tepelerindeki Türk siperlerinin birkaç parça redottan mürekkep bulunduğu zikr olunmaktadır.

25 Ocakta General Townshend 84 günlük erzakın bulunduğunu bildirmiş. Şu hale göre ancak nisan ortasına kadar kifayet edecek bu erzak bitince açlıktan teslim olmak mecburiyeti hasıl olacaktı.

Eilmer'in taarruzlarının çabuk netice vermeyeceğini anlayan Townshend "Irak seferim" adlı kitabında diyor ki: "Bütün ümitlerim Rusların yapacağı hareketlerde idi. Küt'teki vaziyetimin Kasrışirin'de Rus Generali Baratof'a bildirilmesini Ruslar tarafından Bağdat üzerine ciddî bir tazyik icrasını tekrar talep ediyorum" (Sahife 325).

"Ordu kumandanına çektiğim telgrafnameye aynı tarihte aldığım cevapta "hâlâ beni kurtaracaklarına ümit

var oldukları" bildirilmişti. Ordu kumandanı 28/1/1916'da Eilmer'in karargâhına gittiği zaman bana daha kati bir fikir ve mütalâa beyan edeceğini zikrediyordu..

23/1/1916 da Ordu ve Kolordu kumandanlarına çektiğim telgrafta "kuvvetlerimi kurtarmak için 17/1/1916 da General Eilmer'in tavsiyesi mucibince sağ sahilden bir huruç yapmak" fikrini ileri sürmüştüm. 28 Ocak ile 3 Şubat arasında hal ve vaziyet 4000 kişilik dinç bir kuvvetin nehrin sağ sahiline geçirilmesine müsaade eden Ordu Kumandanı verdiği cevapta bunun tatbik edilebileceğini ve ancak bütün kıtaattan bu düşüncenin gizli tutulmasını bildiriyordu. Bu tekliflerine karşı Eilmer, Ordu karargâhına ve bir suretini de bana gönderdiği telgrafnamesinde "vürudüne intizar edilen takviye kıtaları alındıktan sonra bile beni kurtarmak imkânı olmadığını" bildirmiştir. 23 Şubat tarihli bu telgrafname aynıyle buraya dercedilmiştir. (sahife 326). " Ordu kumandanının benimle hemfikir olmayacağını biliyorum, evvelce arzettiğim veçhile şimdi de tekrar ederim ki son yapılan tecrübeler Townshend'i tamamiyle kurtarmak için Küt'ü elde edemeyeceğini ispat etmiştir. Yoldaki takviye kuvvetleri geldikten sonra bile bizim için muvaffakiyet istihsali pek şüphelidir. Benim emrimde birçok hezimete uğramış ancak 9000 piyade vardır. Hind kıtalarının maneviyatı pek bozulmuştur. Buna hiç şüphem yoktur. Bilhassa son zamanlarda mezkür kıtalar arasında kendi kendini yaralamak vakalarının ziyadeleşmesi, bu babtaki şüphelerimi büsbütün artırmıştır. Uzun boylu mülahazattan sonra fikrimce en muvafık hareket, teklifim veçhile Townshend'in tatbik edeceği plandan ibarettir ki mezkür planı ordu kumandanı reddetmişti. Eğer bu fikir

(yani huruç hareketi) tasvip buyurulur ise mümkün olduğu kadar süratle haberdar edilmekliğimi istirham ederim."

Mart 1916 iptidasında İngiliz kuvvetlerinin nehrin sol sahilindeki Türk mevzilerini zapt etmelerine imkân kalmadığı görülmüş olduğundan nehrin cenubundan ve sağ sahilinden bir gece yürüyüşü icra ederek Sâbis–Sin mevzilerine hücum yapmak meselesi tezahür etmiş, buna karar verilmiş. Bu planın en can alacak noktası ani bir baskın, bir sürpriz yapmak imiş. Bu plan muvaffakiyetle tatbik olunabilirse Kütülemmare aynı günde tahlis edilebilecek ve nehrin sol tarafındaki Türk mevzileri de işgal olunabilecekmiş... Times gazetesindeki bir rapora göre harekâtın heyet-i umumiyesini General Eilmer idare etmekte, iki hücum koluna da General Gambel ve General Gari kumanda eylemekte imiş. Güya General Eilmer, madûn kumandanlarına Sâbis (Dijailah) redotünü elde etmek için pek ziyade şiddetle ileri atılmaları lazım geldiğini telkin eylemiş ise de Times gazetesine göre "Bir kulaktan girip diğeinden çıkar" darbımeseli mucibince bu telkinler kayıtsızlıkla mukabele görmüş. Asıl hücum, cenuptan General Gambel tarafından yapılacak ve şarktan general Gari, General Gambel'i takviye için ilerleyecekti. Fecirle beraber Gari mevkiinde bulunmuş; Gambel ise bir saat gecikmeyle mevkiini alabilmiş, hatta bu bir saat gecikmeden sonra, Türk müdafaa mevzileri, henüz takviye kıtalarıyla kuvvetlerini arttıramamışlardı. İstikşaf icrası ve topların tesbiti için beklemek zaruretiyle İngilizler Türk mevzileri önünde üç saat atıl durmuşlar ve Türk imdat kuvvetlerinin kesif bir kitle halinde redota, siperlere girmelerine seyirci kalmışlar...

Persi Leyk raporunda bu izahatı vermiş. Times gaze-

tesi, "Mumaileyhin resmi beyanatını kaydediyoruz ve tahkik komisyonunun bu meseledeki raporunu bekliyorum. İngiliz efkâr-ı umumiyesi hata yapanların ithamını görmek hususunda sarih hak sahibidir" diyor. Aynı zamanda şunları lâve ediyor: "Şayan-ı hayret olan asıl nokta 8 Mart akşamının son saatlerine doğru yeni bir hücum yaptırılması. Mancester efradı ile diğer birliklerin redotun Türk askeriyle dolu olduğu bir zamanda bu hücumun icrasıdır.... O gün yapılan tamiri gayr-i kâbil hataların İngiliz generallerine parlak bir şeref ve kıymet verdirecek derecede olmadığı âşikârdır."

İngilizlerin Sabis Muharebeleri hakkında kendi kumandanlarını tenkit etmeleri ibretle görülmeye lâyıktır. Şimdi kendi muharebe hareketlerimizi ve muvaffakiyetlerimizi izaha geçmeden Erzurum cephesinden aldığım şifreli telgraflardaki can sıkıcı malumatı buraya derceediyorum:

17/18 Şubat 1916 tarihli bir şifrede deniliyor ki, "Moskoflar nihayet Gürcü boğazını geçerek Erzurum'u zaptettiler. 3 ncü Ordu şimdi Erzurum ovası garbinde Ilıca civarında olup düşman 10 ncu Kolorduyu zorlamaktadır. Galiba orada da durulamayacaktır. Düşman 24 Kanun-i saniden itibaren Erzurum istihkâmlarına taarruza başlamış. Kati darbeyi Gâvur dağları ve Gürcü boğazına tevcih eylemiş; Mahmut Kâmil Paşa 31 Ocakta İstanbul'dan Erzurum'a avdet etmiş. Düşman şubat ibtidasında taarruzlarını şiddetlendirmiş ve nihayet 16 Şubatta Gürcü boğazını zaptetmiş. Erzak ve cephane kifayetsizliği hasebiyle 3 ncü Ordu Erzurum'da kapanmayı muvafık bulmamış, Ilıca cihetine çekilmiş. 17 Şubatta düşman 10 ncu Kolorduyu takip ve tazyikte devam ettiğinden daha batı tarafa ricat edilmiş."

Daha sonra gelen diğer bir şifrede verilen malûmata göre, Mahmut Kâmil Paşa 3 ncü Ordudan ayrılarak yerine Vehip Paşa tayin olunmuş. İstanbul'dan, Erzurum'u istirdat için yeni kuvvetler sevkine başlanmış. İki fırka Diyarbakır istikametine, bir fırka Erzincan'a geliyormuş. Daha evvel gelen 10 ncu Fırkanın bir alayıyla Lâzistan mıntıkası takviye olunmuş. Diğer alayları henüz yoldaymış. Mustafa Kemal Paşa kumandasında 16 ncı Kolordu Bitlis tarafına sevk olunuyormuş. Miralay Nurettin Bey, 9 ncu Kolordu Kumandanlığını kabul etmediğinden 3 ncü Ordunun geri mıntıkasında kendisine vazife verilmiş.

Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak buna derler. Irak'ta ve Acemistan'da hülyalar kuran Enver Paşa Erzurum cephesini ihmâl ettiğinden şimdi bu hataları tamire çalışıyor. Erzurum'u istirdat için İzzet Paşa kumandasında Diyarbakır tarafında bir ordu toplayarak Rusların sol yanına taarruz etmeği düşünüyor. Daha sonra cereyan eden hadiseler bu teşebbüsünde muvaffakiyete müncer olamadığını gösterdi. Çünkü bu ordunun noksanlarını ve ihtiyaçlarını ikmal için geride mükemmel işler bir demiryolu ve menzil tertibatı yoktu...

Irak'ta Sabis Meydan Muharebesini tafsil etmeden evvel 13 ncü Kolordunun nizam-ı harbını ve mevcutlarını hülâsa ediyorum:

13 ncü Kolordu

Kumandanı: Miralay Ali İhsan Bey
Erkân-ı harp reisi: Binbaşı Kenan Bey

Ben muharebe sahasına geldiğim zaman erkân-ı

harp reisliğinde başka bir binbayışıyı bulmuştum. Bunu kifâyetsiz gördüğümden tebdil ederek yerine süvari livâsının erkân-ı harbı olan Binbaşı Kenan Beyi aldım.

2 nci Piyade Fırkası

Kumandanı: Miralay Hasan Askeri Bey
Ekrân-ı harbı: Mümtaz Bey

1 nci Piyade Alayı

Kumandanı : Kaymakam Talat Bey
Dört piyade taburuyla bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

5 nci Piyade Alayı

Kumandanı: Kaymakam Vehbi Bey
Dört piyade taburuyla bir makineli tüfekbölüğünden mürekkep ise de, 1 nci ve 2 nci tabur ları Bağdat'tan İran cephesine sevk olunmuş.

6 ncı Piyade Alayı

Kumandanı: Binbaşı Rifat Bey
Dört piyade taburu ve bir makineli tüfekbölüğünden mürekkep.

2 nci Topçu Alayı

Kumandanı: Binbaşı Münir Bey
Üç sahra bataryası ile bir cebel bataryasından mürekkep iki taburu, bir fırka süvari bölüğü, telgraf takımı, istihkâm bölüğü, sıhhiye bölüğü, ekmekçi takımı, mızıka bölüğü.

6 ncı Piyade Fırkası

Kumandanı : Miralay Nâzif Bey
Erkân-ı harbi : Yüzbaşı Nihat Bey

16 ncı Piyade Alayı

Kumandanı: Kaymakam Emin Bey
Üç piyade taburu ile bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

18. Piyade Alayı

Kumandanı: Kaymakam Mustafa Bey
Üç piyade taburu ile bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

22 nci Piyade Alayı

Üç piyade taburundan mürekkep ise de bu alay Musul grubunu takviye için o tarafta bırakılmış.

6 ncı Fırka Topçu Alayı

İki taburu, dört sahra bataryasıyla iki cebel bataryası, fırka süvari bölüğü, istihkâm bölüğü, telgraf takımı, köprücü takımı, sıhhıye bölüğü, ekmekçi takımı, mızıka bölüğü. Bu fırka Irak muharebe sahasına gönderilmeyerek Bağdat'tan Hanikin istikametinde İran hududuna sevkolunmuş, Ruslar İran içinden ilerleyerek İngilizlere yardım etmek istediklerinden Başkumandanlık bu moskof teşebbüsünü akîm bırakmak için 6 ncı Fırkanın İran hududuna gönderilmesini emretmiş.

35 nci Piyade Fırkası

Kumandanı: Miralay Abdürrezzak Bey
Erkân-ı harbi: Yüzbaşı Ömer Halis Bey

103 ncü Piyade Alayı

Üç Piyade taburundan mürekkep.

104 ncü Piyade Alayı

Üç piyade taburuyla bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

105 nci Piyade Alayı

Üç piyade taburuyla bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

35 nci Topçu Alayı

Herbiri üçer mantelli topu havi dört batarya toptan mürekkep. Bir süvari bölüğü, bir istihkâm bölüğü, sıhhıye bölüğü, telgraf takımı, ekmekçi takımı.

Kolordu emrinde iki seyyar hastahane. Bir ekmekçi müfrezesi. Cephane ve erzak kolları.

Kolordu nizam-ı harbindeki birliklerin 1916 senesi Şubatı nihayetinde Sabis Muharebe sahasındaki mevcutları:

Birliğin adı	Zabit	Er	Muharip
2 nci Fırka Karargâhı	17	149	
1 nci Piyade Alayı			
1 nci Tabur	9	580	440
2 nci Tabur	11	461	362

3 ncü Tabur	10	703	553
4 ncü Tabur	9	646	550
Makineli Tüfek Bölüğü	1	119	
5 nci Piyade Alayı			
3 ncü Tabur	15	825	651
4 ncü Tabur	9	426	276
6 ncı Piyade Alayı			
1 nci Tabur	15	607	433
2 nci Tabur	7	552	402
3 ncü Tabur	8	519	369
4 ncü Tabur	4	323	212
Makineli Tüfek Bölüğü	1	100	
2 nci seri sahra 1 nci bat.	10	209	
2 nci seri sahra 4 ncü bat.	9	208	
2 nci seri sahra 5 nci bat.	3	149	
Cebel bataryası	3	159	
Sıhhıye Bölüğü	6	232	
Ekmekçi Takımı	1	90	
Mızıka Bölüğü	1	43	
2 nci Fırkanın yekünu	**152**	**7296**	**4248**

35 nci Piyade Fırkasının 103 ncü Piyade Alayında bulunan üç taburun muharip mevcudu 750 kişi.

104 ncü Alayın üç taburuyla Makinalı Tüfek Bölüğünün muharip mevcudu 800 kişi.

105 nci Alayın üç taburuyla Makinalı Tüfek Bölüğünün muharip mevcudu 850 kişi kadardı.

Şu hale göre 35 nci Fırka 2400 muharipten ibaret idi. Buna 2 nci Fırkanın 4248 muharip mevcudu ilâve edilince yekün 6650 muharibe baliğ oluyordu.

Müstakil Süvari Livasının kuvveti, bir süvari bataryasından ve 676 atlıdan ibaret idi. Bu süvari livası, 1 nci

Mızraklı Süvari Alayı ile, 13 ncü süvari alayından, iki makineli tüfek bölüğünden, tahrip müfrezesiyle, bir süvari bataryasından mürekkepti. Süvari bölüklerinin beheri vasati 80 atlı mevcudunda ise de muharip adedi Mızraklı Süvari Alayında 280, 13 ncü Süvari Alayında 260 tüfekten ibaret idi.

Irak Süvari Livasına gelince, bunların bölükleri, Müstakil Süvari Livası bölüklerinin ancak yarısı kadar bir kuvvette idiler. Müstakil Süvari Livasının evvelce gelmiş olan süvari bataryasından başka ancak 1 nci Mızraklı Alay, 7 Mart akşamı Küt köprüsüne gelmiş ve 8 Mart saat 10 00 da Garraf kanalında sağ yanımızı temin ve muhafazaya memur edilmiştir. Bu sebeple Müstakil Süvari Livası Sabis Muharebesinde ateş kuvvetimizi artırmamıştır.

Öteden beri adetim veçhile akşam raporlarını alıp tetkik ederek icabına göre ertesi günü yapılacak işler hakkında emirlerimi verdikten sonra erkence çadırımı kapayarak seyyar karyolamda yatardım. Sabahleyin alaca karanlıkta kalkarak çadırımın kapısını aralar ve muharebe hatlarını tetkik ederdim. Şüpheyi mucip bir ses ve hareket sezmezsem sabah raporlarını toplatır ve kahvaltımı yerdim. 7 Mart 1916 akşamı ileride bulunan keşif kollarından, ileri karakollardan ve 6 ncı Piyade Alayından, sağ cenahımızdaki Irak Süvari Livasından ve Mücahidin Kumandanlığından düşman hareketine dair hiç bir haber gelmemişti. Her tarafta derin bir sükünet vardı. Ancak gece yarısından sonra tek bir ağır top sadası duyuldu. Nereden ve ne maksatla atıldığı kestirilemedi. Fakat düşman tarafından yapılmış bir işaret veya parola olacağını düşündüm. Bundan sonra kuşkuda, yarı uyanık sabahı bekledim.. Ortalık ağardı, güneş doğmak üze-

re iken kolordu karargâhındaki çadırımın pek yakınlarında işittiğim şiddetli top sadaları düşman taarruzunu meydana koydu. Düşman şarapnellerinin Sabis tepesinin üstünde yüksekte patlamakta olduklarını gördüm. Kolordu karargâhındaki bütün subayları emirberleriyle uyandırarak vazifeler verdim.

Sabis tepesinde bulunan 35 nci Fırkaya mensup 105 nci Alayın 3 ncü Taburu kumandanı, telefonla vaziyeti soran Kolordu Emir Zabitine şu malumatı vermiş: Düşman Sabis şarkındaki Cemaliyet tepelerine koyduğu toplarla Irak Süvari Livasının ve Aşair Kuvvetlerinin ordugâhlarına ateş baskını yaptığını ve her iki süvari kuvvetinin darma dağınık olduğunu düşman topçularının şimdi Sabis tepesini şiddetle dövdüğünü ve Cemaliyat tepelerinden düşman piyadesinin ilerlemeye başladığını söylemiş.

Sin ve Ebter tepelerindeki telefon merkezlerinden o taraftaki ahvali tahkik için emir subaylarına vazife vermekle beraber Kolordu Karargâhı civarında ve kolordu ihtiyatında bulunan 1 nci ve 105 nci Makineli Tüfek Bölükleri ile seri ateşli cebel bataryasına hemen harekete hazır olmalarını ve kumandanlarının emir almak üzere bana gelmelerini tebliğ ettirdim. Makasis kalesi şarkında ikinci ve üçüncü taburlarıyla iki gün evvel ordugâh kurmuş olan 1 nci Piyade Alay kumandanına da alayını hemen silah başına ettirip Sabis tepesi istikametine sevk etmesini ve kendisinin emir almak üzere Kolordu Karargâhına gelmesi için haber gönderdim. Makineli tüfek bölükleri ve cebel bataryası kumandanları beş dakika sonra geldiler, bunlara şu emri verdim:

Çadırımın önünde Sabis tepesini gösterdikten sonra "Düşman bu tepeye taarruz ediyor. Orada 105 nci Alayın

3 ncü Taburu var. 1 nci Piyade Alayının iki taburuyla 5 nci Alayın 4 ncü Taburunu da oraya gönderiyorum. 1 nci Makineli Tüfek Bölüğü Sabis tepesine giderek bu tepenin cenubunda ve 105 nci Makineli Tüfek Bölüğü de tepenin şimalinde mevziye girerek ilerleyen düşmanı durduracak. Cebel bataryası da Sabis tepesinde mevziye girerek düşman topçusuna mukabele edecek ve ilerleyen düşman kollarına ateş açacaktır" dedim. Bunlar hemen vazifeleri başına gittiler.

İmam Mansur'un 3 km cenubundaki 5 nci Piyade Alayının 4 ncü Taburuna da vaziyeti izah ettikten sonra, taburun hemen Sabis istikametinde hareketle 105 nci Alayın 3 ncü Taburunu takviye ederek düşmana karşı müdafaa etmesini telefonla bildirdim. Beyt-i İsa hattındaki 6 ncı Alayın harekete hazır olmasını 2 nci Fırka Kumandanlığına telefonla tebliğ ettirdim. 6 ncı Alayın karşısında düşmanın faaliyette bulunmadığı anlaşıldı. Düşmanın bu hatası bizim işimize yaradı. 6 ncı Alayı da Sabis tepesine göndermeye cesaretle karar verdim.

Ebter tepesinde düşmana dair ne görüldüğünü sordurmuştum. Orada tarassutta bulunan bir zabit uzun bir düşman yürüyüş kolunun Ebter'in 2 km şarkından Sabis tepesi istikametinde ilerlediğini bildirdi. Artık düşmanın ciddi bir taarruz ile Sabis tepesini ve kolordunun sağ cenahını tazyik etmekte olduğu anlaşılmıştı.

8 Mart 1916 sabahı saat 6. 35 te Irak Grubu Kumandanlığına vaziyeti bildirerek 51 nci Fırkanın hemen bu tarafa geçirilmesini rica ettim.

Ebter'in 2 km şarkından Sabis tepesine ilerleyen uzun düşman yürüyüş kolunun Beyt-i İsa şarkındaki düşman kıtalarından ayrılmış olduğunu tahmin eyledim. Görülüyor ki düşman Şeyh Said'in batı istikametin-

de yaptığı gece yürüyüşünde çok geç kalmış ve "süpriz baskın" yapamamıştır. İlk topçu ateşlerinin güneş doğarken icra edilmesi bunu ispat eder. Düşman taarruzları böylece gündüz ışığında ve güneş altında yapıldığı için biz düşman hareketlerini iyice görerek tedbir alabiliyorduk. 2 nci Fırka Kumandanına, 6 ncı Piyade Alayını hemen Sabis tepesine göndermesini ve orada müdafaaya iştirak etmesi için emir vermesini telefonla söyledim. Fırka kumandanı Sin ve Ebter tepelerinde bulunan 35 nci Fırka taburlarıyla bu tepeler hattını müdafaa edecekti. Lüzum hâsıl olursa Dicle'nin şimâlinden bizim tarafa geçmekte olan 51. Fırka taburlarıyla kendisini takviye edeceğini 2 nci Fırka kumandanına bildirdim.

35. Fırka Kumandanı Miralay Abdürrezzak Bey'le Erkân-ı harbi Yüzbaşı Ömer Halis Efendiye Sabis tepesi–Ebter tepesi hattını müdafaa etmelerini ve bu hattaki tekmil kıtalara kumanda eylemelerini ölünceye kadar Sabis siperlerinde ve Ebter hattında müdafaa ederek kimsenin geri çekilmesine meydan verilmemesini, geri gelenleri idam ettireceğimi top ve makineli tüfek ateşleriyle imha ettireceğimi tebli ettim. Bu emrimi icabında yapmakta tereddüt etmeyeceğimi artık herkes öğrenmişti. Kafkas cephesinde gösterdiğim ibret, buralarda da şimdi işime yarıyordu. Sabis tepesinin batı cenubundaki hatta 1 nci Piyade Alayı Kumandanı Talat Beyin kumanda etmekte olduğunu ve bu alayın bana bağlı bulunduğunu bildirdim. Talat Beyle doğrudan doğruya telefon irtibatımız vardı.

1 nci Piyade Alayının muharebe ve büyük ağırlıkları ile binek hayvanları Bağdat'tan kara yürüyüşüyle yola çıkarılmış olduğundan henüz gelmemişlerdi. Alay Kumandanı Talat Bey sabahleyin yaya olarak koşup gel-

mişti. Kendisine vaziyeti göstererek: "Alayı ile Sabis tepesinin sağ cenahında mevziye girerek müdafaa etmesini, oraya gönderdiğim 5 nci Alayın 4 ncü Taburunu da emrine almasını, düşman nereden ilerlerse o tarafa teveccüh ederek müdafaa ve icabında süngü hücumuyla düşmanı def eylemisini" söyledim. Alay ve tabur kumandanlarına Kolordu Süvari Bölüğünden birer binek hayvanı ve dört emir atlısı verdirdim. Talat Bey'in arkasını okşayarak ve alnından öperek başarı dilediğimi göz yaşlarımla söyledim.

Kolordu karargâhının mekkâri hayvanlarıyla 1 nci Piyade Alayının kendi ordugâhında bıraktığı cephaneleri alayın arkasından gönderdim. 6 nci Piyade Alayının yanında bulunan süvari bataryasının da Sabis tepesine gönderilmesini 2 nci Fırka Kumandanına tebliğ ettirdim. Küt iskelesine bir gün evvel gelmiş olan 2 nci Fırkaya mensup bir seri sahra bataryasının hemen Garraf köprüsünden geçerek Sabis tepesinin batı cenubuna ilerlemesini ve Talat Bey'in emrinde muharebeye iştirak etmesini, Küt iskelesindeki erzak kollarımızın kumandanı vasıtasıyla telefonla bildirdim.

Bütün bu emirler saat 9 00 a kadar birbiri arkası sıra verilerek elimizde ne kadar piyade ve topçu varsa hepsinin Sabis Muharebesine iştirak ettirilmesi için çalıştık. 9 00 dan sonra 51 nci Fırkanın ilk taburları karargâhıma doğru gelmeğe başladılar. Şimdi artık müsterih olarak muharebenin seyrini takip ediyordum. Çadırımın önünde tekmil muharebe meydanını ve cephesini gözümün önünde tutuyordum. Karargâhımızın çadırları Sabis tepesinden ancak 8 km kadar uzakta idi. Düşmanın uzun menzilli topları varsa bizi pekalâ izaç edebilirdi. Arkamızda batı tarafta Küt'te mahsur İngilizler de top ateşiy-

le bizi tazyik etmeğe uğraşıyorlardı. Onlar da güya huruç yaparak Eilmer cenaplarının taarruz kollarıyla birleşmek niyetinde olduklarını anlatmak istiyorlardı. Küt iskelesinde bulunan Müstakil Süvari Livasının 1 nci Mızraklı Alayının muharebe meydanına gelmesi için daha birkaç saat geçeceğinden toplanmış olan Irak Süvari Alayından istifade zarureti hasıl olmuştu.

Sabah saat 7'yi 10 dakika geçe verdiğim emirle bu livanın Cemaliyat tepeleri istikametinde düşmanın sol yanına doğru ilerleyerek, taarruz eden düşmanın kuvveti, Hur-i İbrahim'in cenubundan, başka bir düşman kuvvetinin ilerleyip ilerlemediğini ve kuvvetini keşf etmesini talep eyledim.

Düşman, topçu ateşi yaparken piyadesini ileri sürmemiş olduğundan onun bu hatasından istifade ettik. Kazanılan vakit zarfında Sabis tepesine gönderdiğim bütün kuvvetler oraya vasıl oldular. Bundan sonra düşman piyadesi taarruza kalkmış ise de tarafımızdan yapılan şiddetli piyade, makineli tüfek ve topçu ateşinden çok zaiyata uğramış ve 400 metre kadar geri çekilmeğe mecbur olarak orada bulunan bir kanal çukurunda durmuş.

Müstakil Süvari Livası Kumandanı Kaymakam Sami Sabit Bey beraber getirmiş olduğu otomobille saat sekiz buçuktа Garraf köprüsüne gelerek bana telefon etti ve Mızraklı Süvari Alayının ancak saat 10'a doğru oraya gelebileceğini bildirdi. Kendisine vaziyeti izah ettim: Irak Süvari Livasını ve aşair atlılarını kumandası altına almasını, Garraf köprüsünü müdafaa etmesini, bundan sonra Mızraklı Alay gelince, tekmil kuvvetleri ile oradan düşmanın sol cenahına ilerlemesini, düşmanın bu cenahını keşf ve taciz ve bizim sağ cenahımızı temin eylemesini emrettim. 2 nci Fırkanın Garraf köprüsüne gelmiş

olan seri sahra bataryasını maiyetine almasını tebliğ eyledim. Irak Süvari Livasında disiplin olmadığından buna karşı şiddetli davranmasını söyledim...

Düşmanın Garraf köprüsü istikametindeki hareketi endişemizi mucip olduğundan ve Müstakil Süvari Livası henüz bir iş görememiş bulunduğundan Dicle'nin şimalinden cenubuna geçirilen 7 nci Piyade Alayının 3 ncü Taburuna diğerlerini beklemeden Sabis tepesine yürümesini saat 9.40 evvelinde emrettim. Tabur kumandanını yanıma çağırarak izahat verdim ve 1 nci Piyade Alayımızın sağ tarafında muharebe hattına girmesini tebliğ ettim. 1 nci Piyade Alayı Kumandanı Talat Beyden saat dokuz buçuğa doğru gelen haberler, alayın iki taburunun da düşmanın Sabis tepesine sokularak hücum etmesinden evvel mevzi alıp müdafaaya başladığını bildiriyordu.

7 nci Piyade Alayının Dicle şimalinden cenuba geçen 1 nci ve 2 nci Taburlarıyla seri sahra topçu bataryasını da saat 10 00 da Sabis tepesine doğru sevk ettim. Talat Beye Sabis tepesinin cenub-i garbisindeki müdafaayı tanzim ve idare etmesini telefonla söyledim. Saat 10 00 da Müstakil Süvari Livasının 1 nci Mızraklı Alayı Garraf köprüsüne geldi. Ona saat 10 15'te telefonla verdiğim emirde son vaziyeti izah ettikten sonra İmam Mansur'un 4 km cenub-i garbisinden Garrafın şarkına geçerek düşmana ateşle yandan tesir yapmasını ve onu tard eylemesini bildirdim. İlerleyen düşman kuvvetinin iki veya üç tabur piyade ve bir alay kadar süvari tahmin olunduğunu söyledim.

Sabahtan beri uçurulmuş olan iki tayyaremizin verdiği malumatı grup kumandanı telefonla bize bildirdi. Bu malumata göre düşman üç liva piyade ile Sabis--Ebter hattına karşı açılmış birer liva piyadesiyle birer süva-

ri alayı düşmanın her iki cenahı gerisinde kademeli olarak ihtiyatta imiş.

51 nci Fırkadan saat 11 00'e kadar ancak üç tabur piyade Dicle cenubuna geçebilmişti. Üç-dört saat sonra belki iki tabur daha geçebilecekti. Ancak gece sabaha karşı 9 ncu Alayın geçmesi mümkün idi. Çünkü bu alay Felâhiye cihetinde bulunuyordu.

Saat 11 00'e doğru 51 nci Fırka Kumandanı Miralay Cemil Bey Kolordu Karargâhına gelebildi. Bu zat esasen Irak cephesine de yeni gelmiş ve çölün hususiyetlerine alışmamış idi. Kendisine vaziyeti izah ederek, İmam Mansur ile Sabis arasına sevk edilmiş olan 7 nci Alayın nezdine gitmesini ve yeniden geçecek taburları arkasından kendisine göndereceğimi, bunlarla kolordunun sağ cenahını muhafaza etmesini ve düşmanın ihatasına meydan vermemesini tebliğ ettim.

Öğle vakti birkaç esir ile yaralı ingiliz subaylarını karargâhıma getirdiler. Bunların isticvabından şu neticeyi çıkardık:

7/8 Mart gecesi düşmanın 9 ncu, 28 nci ve 37 nci Piyade Livasıyla bir süvari livası Cemaliyat tepelerine gelerek fecirle beraber bir baskın tarzında sağ cenabımıza taarruz yapılmasına karar verilmiş. Bu taarruz bir piyade livasıyla Sabis tepesine cepheden ilerlemek, bir piyade livasıyla Sabis'in cenubuna teveccüh ile Sabis mevziinin sağ cenahını ihata etmek, üçüncü bir piyade livası ve süvari livasıyla daha cenuptan İmam Mansur istikametinde ilerleyerek sağ yanımızı çevirmek suretiyle yapılacakmış. Bunlardan başka bir piyade livası Sabis-Ebter hattına karşı işgal muharebesi icra edecekmiş. Ayrıca bir liva da umumi ihtiyat olarak geride tutulmuş. Zemzir tepelerindeki piyade livası ise Beyt-i İsa civarındaki kuv-

vetlerimize karşı bırakılmış. Sonradan alınan haberlere göre, bu livanın da 8 Mart sabahı saat 8'e doğru Zemzir tepelerinden hareketle Sabis istikametinde ilerlediği ve 8 Mart akşamı grup zamanı yapılan son hücüma iştirak ettirildiği anlaşılmıştır.

Şu hale göre düşmanın ceman Dicle nehri cenubunda bizim kolorduya karşı altı piyade livası ve bir süvari livası kullandığı anlaşılıyordu. Bu kuvvet de esasen General Eilmer'in iki fırkalık kolordusundan ibaretti.

Her nedense düşmanın Sabis tepesine tevcih ettiği baskın taarruzu süratle yapılamamış, Irak Süvari Livasıyla keşif bölüklerinin dikkatsizliklerine mukabil piyademizin cesareti ve çevikliği düşman hareketlerini akamete uğratmış. Taarruza memur edilen düşman kıtaları açılıp taarruza hazırlanmadan evvel düşman topçusunun açtığı ateş bizim kolordumuza adeta "silâh başına!" borusu çalmak gibi bir şey olmuştu. Düşman piyadesinin tereddüdü, güya topçu ateşinin tesirini beklemesi ve hava istikşaflarından malûmat almak için tamam üç saatlık bir vakti İngilizler boşuna geçirmişlerdir. Bu gecikme bizim işimize çok yaramış, Sabis tepesine ve civarına gönderdiğimiz kuvvetlerin kâffesi vaktinde Sabis siperlerine ve civarındaki mevzilere yetişip ateşe iştirak imkânı bulmuşlardır. İngiliz generallerinin bu hareketleri bizim muvaffakiyetimize çok yardım etmiştir. Kendilerine teşekkür edelim.

Müstakil Süvari Livamızın da elindeki kuvvetlerle Garraf kanalı şarkından düşmana karşı ileri hareketi düşmanın bütün ihata ve çevirme hareketlerinden sarf-ı nazar etmesine ve tekmil bu hareketleri yapmağa memur etmiş olduğu kuvvetlerini Sabis tepesinin cenup tarafına çevirerek bu tepeyi cephe hücumu ve Sabis cenu-

bundan ihata suretiyle zapt etmeğe karar vermesine sebep olmuştur. Öğle vakti düşmanın Sabis tepesine karşı ateşleri şiddetlenmiştir. Buna mukabil bizim kıtalarımız da kahramanca müdafaa etmekte ve düşmana ağır zayiat verdirmekte idiler.

Düşmanın öğle vakti icra ettiği bütün taarruzların tard olunduğunu telefonla haber aldım. Artık vaziyet tavazzuh etmiş ve muharebe sükün devresine girmişti. Düşmanın akşam üzeri yeniden bir taarruz icra etmesi muhtemeldi. Biz de bu sükünetten istifade ederek birbirine karışmış kıtaatımızı tanzime, cephane noksanını ikmâle çalıştık.

8 Mart 1916 öğleden sonra saat bir buçukta şu kolordu emrini verdim:

Kolordu Emri
Numara: 16

1- Düşman dört tabur piyade ve bir miktar süvarisiyle Hur ile Dicle arasından ilerlemektedir. Bu düşman livasının bir kısm-ı mühimmi Hur şimalinden Ebter'e tevecüh etmiştir. Aynı kuvvette diğer bir düşman piyade livası Ebter-Sabis hattına taarruz etmektedir. Üçüncü bir düşman piyade livası Sabis'in Batı cenubunda sağ cenahımıza taarruz ediyor. İki alaylı bir düşman süvari livası, 2-3 tabur piyade, birkaç makineli tüfek bölüğü ve bir batarya topla Garraf'ın şarkından İmam Mansur istikametinde sağ cenahımızı ihataya çalışmakta ve süvarisini Garraf köprüsüne doğru sevketmek teşebbüsünde bulunmaktadır. Sabis'in cenup kenarına hücüm teşebbüsünde bulunan düşman kemal-i muvaffakiyetle tard edilmiştir.

2- 51 nci Fırka (Beş tabur piyade, iki makineli tüfek

bölüğü ve iki batarya toptan mürekkep) kolordumuzu takviye etmiş olup peyderpey İmam Mansur cenub-i şarkisine sevk olunmaktadır. 1 nci Mızraklı Süvari Alayı ile süvari makineli tüfek bölüğü ve bir seri sahra bataryası Garraf üzerinden gelerek Garraf kanalının şarkında mevzi almış ve kolordumuza iltihak eylemiştir.

3- 13 ncü Kolordu Dicle ile Garraf arasındaki asli müdafaa hattımızı müdafaa edecek ve düşmanın Küt'ten cenup istikametinde veya şarka doğru yapacağı huruçları men eyleyecektir.

4- 2 nci Fırka, Sin tepelerinde 6 ncı Alaydan bir taburla 35 nci Fırkaya mensup kıtaları bırakacak, Sin tepelerinde bulunan mütebakı kıtalarla bu emrin vurudunu müteakip Sabis tepesinin şimaline gelecek ve bu tepenin 2.5 km şimalinden 4 km. batı cenubuna kadar olan cepheyi müdafaa edecektir. Talat Bey kumandasındaki Sabis Müfrezesi mülgadır. 2 nci Fırka kumandanı oraya gelince mezkür cephedeki kıtalar (1 nci Piyade Alayı, 5 nci Alayın 4 ncü Taburu, 6 ncı Alayın 2 nci ve 3 ncü Taburları ve bu alayın Sin tepesinden gelecek diğer taburu, 105 nci Alayın 3 ncü Taburu, 1 nci Makineli Tüfek Bölüğü, seri cebel bataryası, süvari bataryası) 2 nci Fırka Kumandanının maiyetine gireceklerdir. Sin'den gelecek 6 ncı Alay kıtaları, Sabis tepesi şimalindeki 104 ncü Alayın 1 nci Taburunu, 105 nci Makineli Tüfek Bölüğünü tebdil edip bunları 35 nci Fırkaya iade edecektir.

5- 35 nci Fırka Sabis tepesinin 25 km şimalinden Dicle nehrine kadar olan mıntıkayı müdafaaya memurdur. Sin tepelerinde 6 ncı Alaydan kalacak olan tabur, 35 nci Fırkanın maiyetine girecektir.

6- 51 nci Fırka İmam Mansur'un 3 km cenubunda 2 nci Fırka müdafaa mevziinin sağ cenahı gerisine gidecek

ve düşmanın İmam Mansur istikametinde yapmak istediği ihata teşebbüslerini men edecek, ilk fırsatta mukabil taarruza geçerek düşmanı Garraf boyunca cenuba doğru atarak 2 nci Fırkanın sağ cenahını Garraf'a doğru temdit edecektir.

7- Müstakil Süvari Livası, 51 nci Fırkanın sağ cenahı ilerisinde bulunarak düşmanın Garraf köprüsüne karşı yapacağı her nevi teşebbüsleri men ve düşmanın sol cenahına doğru ilerleyerek keşif yapacaktır.

8- 103 ncü Alay düşmanın Kût'ten yapacağı her nevi huruç teşebbüslerini men edecektir.

(Bundan sonraki maddeler erzak, peksimet ve cephane ikmaline mahsus ve telefon irtibatlarına ait tebliğleri havidir.)

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Müstakil Süvari Livasından iyi haberler gelmeğe başladı. Bu livanın ileri hareketi karşısında düşman süvari ve piyadesi bir miktar geri çekilmiş ve bu suretle sağ cenahımızı ihata tehlikesi bertaraf edilmiştir.

51 nci Fırkanın iki taburlu 44 ncü Alayı, saat 14.30 da Dicle cenubuna geçme hareketini tamamlamıştı. Sağ cenahımızın ihata tehlikesi bertaraf edilmiş olduğundan bu iki taburu kolordu karargâhıyla Sabis tepesi arasında kolordu ihtiyatı olarak tuttum. 51 nci Fırkaya da malumat verdim.

35 nci Fırka Kumandanı saat 16. 20 de düşmanın Sabis tepesine taarruza başladığını telefonla bildirdi. Ebter

tepesinde ağır topçu ve mantelli bataryalar ile düşman hücum kollarına yandan ateş ettiriyormuş. Bunun üzerine saat 16.50 de 51 nci Fırka Kumandanlığına telefonla şu emri verdim: "Düşman Sabis'e taarruza başladı. Mevcut kuvvetinizle Sabis tepesine yaklaşınız ve topçularınızı mevziye sokarak düşman taarruzunu defediniz. İcap ederse piyadeniz ile de yardım ediniz."

Akşam yaklaşmıştı. Düşman hücümları muvaffakıyetsizliğe uğramakla beraber henüz muharebe sona ermemişti. Süvari livamız sağ cenahımıza yaklaşmıştı. Düşman İmam Mansur istikametindeki taarruzlarından vazgeçmiş görünüyordu. Düşmanın bütün gayretleri Sabis tepesine tevcih edilmişti.

Bu vaziyet üzerine 8 Mart 1916 günü saat 17 00 de şu emri yazdırmaya başladım:

Kolordu Emri
Numara: 11

1- Düşman vaziyetinde ehemmiyetli bir tebeddül yoktur. Yalnız düşmanın sağ cenahımızı ihata için yaptığı teşebbüsler akîm kalmış ve kendisine pahalıya oturmuştur. Düşmandan 10 esir aldık. Şimdi düşman kuvvetlerinin kısm-ı küllisini Sabis tepesinin etrafına toplayarak bu tepeyi ve civarını iyice ateş ile dövdükten sonra buraya hücum edecek gibi görünüyor.. Düşman esirlerinin ifadelerine göre, düşman dün akşam güneş battıktan sonra köprü civarındaki ordugâhlarından hareket ederek sabaha kadar fasılasız yürümüş ve sabahleyin Sabis tepesi ve civarına taarruz etmiş.

2- Felâhiye civarındaki 9 ncu Alay da peyderpey geri alınarak kolordumuzu takviye için gönderilmektedir.

3- 2 nci Fırkanın sağ cenahıyla irtibat peyda etmiş olan Müstakil Süvari Livası düşman süvarisini tard ederek kolordumuzun sağ cenahını muhafaza ve düşmanın sol cenahını keşif ve tehdit edecektir. Irak Süvari Livası bakiyesi ve Kaymakam Akif Bey kumandasındaki mücahitler Müstakil Süvari Livası kumandanının maiyetinde bulunacaklardır.

4- 2 nci ve 35 nci Fırkalar bundan evvelki kolordu emriyle tayin edilen cephelerde müdafaaya devam edeceklerdir. 2 nci Fırka aynı zamanda sağ cenahının ihata edilmemesine de dikkat edecektir.

5- 51 nci Fırka kolordu ihtiyatı olmak üzere Sabis'in 2 km garbında emre amâde bulunacaktır. Bu fırkanın 44 ncü Alayı Sabis tepesinin 2 km batı şimalinde bulunacaktır. Sabis tepesinin ciddi bir taarruza duçar olması halinde 2 nci Fırka kendisinin takviyeye muhtaç olduğunu hissederse, 51 nci Fırkaya müracaat edecek, bu müracaat derhal isaf olunacaktır. Yalnız 44 ncü Alay son zamana kadar benim için saklanacaktır.

6- Sair kıtaların ve müessesatın vaziyetlerinde tebeddül yoktur.

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

2 nci, 35 nci, 51 nci Fırkalara ve Süvari Livasına tahriren tebliğ olunmuştur.

Bu emir henüz yazılmakta iken düşmanın Sabis'e hücüm etmekte olduğu topçu ateşinin mezkür tepe üzerinde pek ziyade temerküz etmesinden anlaşılmıştı. 2 nci

Fırka Kumandanı henüz Sabis mıntıkasına varmış, Fakat 6 ncı Alayın taburları daha gelmemiş. Yalnız 15. 00 ile 16. 00 arasında seri süvari bataryasının Sabis ile Ebter arasında mevzie girdiği görülmüştü.

Saat 17. 20 de 35 nci Fırkadan telefonla aldığım şu rapor düşman hücümunun akamete uğradığının birinci müjdecisi oldu:

13 ncü Kolordu Kumandanlığına
Ebter'den 8 Mart 1916
saat : 17 00

Şimdi saat 17 00 de düşman Sabis'in cenub-i şarkisine doğru ilerlediyse de püskürtüldüğü görünüyor. Düşmanın bu kıtası geri çekilmektedir; Fakat düşmanın bu kuvveti ancak iki bölük kadardır. Sabis'in cenub-i şarki cephesi tamamiyle görünmüyor. Sabis ile Ebter arasında cephemize ateş eden düşman bataryalarından başka bir faaliyet yoktur.

35 nci Fırka
Kumandanı
Abdürrezzak

Saat 17. 30 da 51 nci Fırkadan şu rapor geldi:

İmam Mansur'un 3 km şimalinden
8 Mart 1916

1- Süvari Livasından şimdi aldığım malumata nazaran bir düşman süvari livası İmam Mansur istikametinde ilerlemektedir. Liva kumandanı bir piyade taburu istiyor.

2- 7 nci Alaydan bir taburla Sabis tepesini takviye ettim. Diğer bir taburu dahi mezkûr tepeye yaklaştırıyo-

rum. Son kalan taburu Süvari Livası Kumandanının iş'arına tevfikan her ihtimale karşı fırkanın ilk ihtiyat yerinde bulunduruyorum. Bunu da behemahal Sabis gerisine alayım mı? O halde sağ cenaha karşı suvariden başka hiç bir kuvvetimiz kalmamış olacaktır. Seri sahra ve cebel bataryaları mevzidedir. Karşılarındaki düşman topçusunu bırakarak Sabis'e taarruz eden düşmanı müessir ateş altına almak üzere topları ileri sürmelerini emrettim.

51 nci Fırka
Kumandanı
Hasan Cemil

Telefonla bu rapora karşı şu cevabı verdim:

Makasis civarından
51 nci Fırka Kumandanlığına
8 Mart 1916
saat : 17. 40

Son kalan taburunuzu Müstakil Süvari Livasının maiyetine veriniz. 44 ncü Alayın biraz daha Sabis'e yaklaşarak sizinle irtibat tesis etmesini emrettim.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

1 nci Piyade Alay Kumandanından telefonla saat 17. 35 te heyecanlı bir haber geldi. Bu haberde cephede şiddetli topçu ve piyade atışı başladığı, 5 nci Alayın 4 ncü Taburuyla 1 nci Alayın taburlarının telefat ve yaralı verdiklerinden dolayı takviye müracaatlarında bulundukları,

bir tabur ihtiyatın gönderilmesi için 51 nci Fırkaya defatla müracaat edildiği halde semere hasıl olmadığı, taburların takviyesi, elinde bir ihtiyatın bulunması için bir miktar kuvvetin gönderimesi ve cephane yetiştirilmesi talebi vardı.

Saat 18. 00 de telefonla şu cevabı yazdırdım:

8 Mart 1916
1 nci Piyade Alay Kumandanlığına

2 nci Fırka Kumandanı Sabis civarındadır. Sabis mıntıkası onun kumandası altındadır. Kendisine lazım gelen emirler verilmiştir. Muharebe hakkında ona müracaat ediniz. 51 nci Fırkaya her türlü muavenet talebini isaf etmesini tebliğ ettim.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

8 Mart 1916 saat 18. 10 da 51 nci Fırkadan şu raporu aldım.

1- 11 Numaralı kolordu emrini şimdi aldım. 7 nci Alayın son taburunu da Sabis'in 2 km garbindeki köy civarına sevk ediyorum. Şu halde 7 nci Alaydan yalnız iki tabur bu mevzide bulunacaktır. Çünkü bir taburu Talat Bey'in talebi üzerine Sabis tepesini takviye etmiştir.

2- Bundan evvelki kolordu emriyle bildirilen 2 nci fırka teşekkül edemedi. Henüz Sabis tepesinde Talat Bey müfrezesi bakîdir.

51 nci Fırka
Kumandanı Miralay
Hasan Cemil

Halbuki 2 nci Fırka Kumandanı saat 15. 00 den beri Sabis civarında idi. Hatta 7 nci Alayın 3 ncü Taburuyla, düşmanın hücumu esnasında Sabisi takviye etmek emrini veren de o idi. 51 nci Fırka Kumandanının 2 nci Fırka Kumandanı ile irtibat tesis edememiş olduğu anlaşılıyordu.

Saat 19 00 da 2 nci Fırkadan şu müjdeyi aldım:

8 Mart 1916

Bugün saat 16 00 raddelerinde Sabis tepesine saat 17 00 de başlayan taarruz Lehü'l-hamd süngü mübarezesiyle tard olundu; 7 nci Alaydan Sabis gerisinde hazır bulunan bir taburla Sabis tepesi derhal takviye edildi. Düşman bu sabahki eski mahalline çekildi. Zayiatı pek çok tur. Tafsilat ayrıca arzedilecektir.

2 nci Fırka Kumandanı
Miralay
Hasan Askeri

Müstakil Süvari Livası saat 18 15 te verdiği raporla, düşman süvari livasının ve piyade taburunun bir iş göremediklerini bildirdi. Süvariden dört bargirle iki nefer yaralanmış. Geceyi İmam Mansur'un 5 km cenubunda geçirecekmiş.

Sami Sabit Bey'in lüzumsuz bir telâş ile bir piyade taburunu isteyerek Sabis tepesini bu kuvvetten mahrum bıraktığı meydana çıkmış oluyordu.

Türk mehmetçiğin süngüsü, 1916 senesi martında Sabis Meydan Muharebesinde de iş görmüştü. Sonradan

anlaşıldı ki, akşam hücumunda bir kısım düşman kuvvetleri Sabis'teki siperlerimize girmeğe muvaffak olmuşlar ve o zaman süngü ve bomba ile mukabil hücum yapan mehmetçiklerimiz düşmanı girdiği siperlerden dışarı atarak perişan etmişler. 7 nci Alayın 3 ncü Taburundan Sabis'in cenubuna ilerleyen iki bölük de Sabis'teki ahvalin vehâmetini görerek kendiliğinden düşman üzerine atılmış ve siperlerimize girmek üzere olan düşmanı tard etmiştir. Geri çekilen düşman, şiddetli bir ateş takibi yapılarak külliyetli zayiata uğratılmış, İngilizler yalnız Sabis tepesi önünde 1000 kadar maktul bırakarak ilk önce 500-600 m. daha sonra 2km. kadar geri çekilmişler. Artık karanlık tamamıyla bastığından ateş kesilmiş ve muharebe meydanında sükunet hasıl olmuştu. Elimizde kâfi kuvvet olmadığından düşmana hemen bir mukabil taarruz yapacak kudrette değildik. Geceleyin bir sergüzeşte atılmağı muvafık bulmadım.. Dicle şimalinden geceleyin yeni kuvvet alırsak 9 Mart sabahı vaziyete göre mukabil taarruz icrasını ve düşmanı takip etmeyi muvafık buldum. Süvarimiz kafi olmadığından ve düşman süvarisi vaziyete hakim bulunduğundan süvari kuvvetlerimizle düşmanı amansız takip edebilmek imkanı da yoktu. 13 ncü Süvari Alayımız henüz gelmemişti. 8/9 Mart gecesini bu suretle sükun içinde açlık ve yorgunluğumuzu gidermekle geçirdik. 9 Mart sabahı ortalık ağarınca saat 5.30 da düşmanın Sabis ve Ebter tepelerine oldukça şiddetli topçu ateşi yaptığını gördüm. Düşmanın tamamıyla çekilmemiş olduğu anlaşılıyordu. Bu topçu ateşini sadece düşman süvarisi mi yapıyordu? Yoksa düşman piyadesi de var mıydı? Bu belli değildi. Mukabil taarruz için 9 Mart 1916 saat 6. 00 da şu emri yazdırdım:

9 Mart 1916
Saat 6. 00
Kolordu Emri
Numara: 12

1- Düşmanın dünkü muvaffakiyetsiz taarruz ve hücumlarında külli zayiata uğradığı esirlerin ifadeleriyle de tahakkuk etmektedir. Ebter-Sabis hattı karşısındaki düşman kuvvetinin üç liva yani 12 tabur piyade, 24 top ve her iki cenaha münkasim olmak üzere iki süvari livasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Düşmanın diğer bir piyade livası Cer'iye civarında ve 5 nci Piyade Livası da Felâhiye cephesindedir.

2- 51 nci Fırkaya mensup 9 ncu Alay kamilen Dicle cenubuna geçerek kolordu karargâhı civarında toplandı. 45 nci Fırkadan bir serî sahra bataryası şimdi İmam Mansur'a geldi.

3- 13 ncü Kolordu Ebter-Sin tepelerinde zayıf kuvvetlerle müdafaada kalacak ve kuvvetinin kısm-ı küllisiyle Ebter cenubundan şarka doğru mukabil taarruza geçecektir.

4- 2 nci Fırka Sabis'te serî sahra takımı ile 7 nci Alayın 3 ncü Taburundan maada 51 nci Fırkaya mensup kıtaları fırkasına iade edecek ve kumandası altında bulunan tekmil kıtalarıyla şarka doğru mukabil taarruz icrası için hazırlanacaktır. İmam Mansur'a gelen serî sahra bataryası şimdi Sabis cenub-i garbisinde mevziye dahil olarak 2 nci Fırka Kumandanının maiyetine girecektir.

5- 51 nci Fırka Sabis-Ebter hattının 1 km gerisinde ve sol cenahı Ebter tepesinin 1 km cenubunda olmak üzere bir taarruz icrası için tertibat alacak ve hazırlanacaktır. 9 ncu Alaydan bir tabur benim emrim altında ihtiyat ka-

lacaktır. Bu alayı şimdi Ebter tepesinin cenub-i garbisine gönderiyorum.

6- 35 nci Fırkanın Ebter'deki piyade makineli tüfek ve sahra topçu kıtaları bu mukabil taarruza 51 nci Fırkanın sol cenahı gerisinde kademe halinde ilerlemek suretiyle iştirak etmek üzere hazırlanacaktır. Sin tepelerindeki 6 ncı Alayın 4 ncü Taburu kolordu ihtiyatını teşkil etmek üzere Ebter tepesinin garp kenarı gerisine getirilecektir.

7- Müstakil Süvari Livası (7 nci Alaydan kendisini takviye eden bir taburla beraber) düşmanın sol cenahına ilerlemek ve her suretle icrayı tesir etmek üzere bu mükabil taarruza iştirak edecek ve kolordunun sağ cenahını muhafaza edecektir.

8- 9 ncu Alaydan kolordu ihtiyatında kalacak tabur Sabis tepesinin 2 km şimalinde mesturen duracaktır. En yakındaki kıtaat cidden sıkışınca kolordu ihtiyatları derhal kendilerine vaki olan muavenet talebini is'af edeceklerdir.

9- Bilcümle kıtaat mukabil taarruz başlayıncaya kadar kemâkân bulundukları hattı şiddet ve metanetle müdafaa edecekler ve şayet düşman bu esnada taarruz ve hücüm ederse her kıta vazifesini kemâkân yapacaktır.

51 nci Fırka kıtaatı, müdafaa kıtalarını takviye için vaki olacak müracaatları isaf edecek ve hin-i hacette düşmanın zaptettiği siperleri emir beklemeksizin istirdad eyleyecektir.

Mukabil taarruz hazırlığının ikmal edildiği bana bildirilecektir. Mukabil taarruza başlamak zamanını ben emredeceğim. Mukabil taarruz esnasında her fırkadan münasip bir ihtiyat kuvveti bir miktar topçu ile beraber asıl müdafaa hattında tutulmalı ve hin-i hacette bu kuv-

vetler himaye vazifesini görmelidir.

10- Piyade cephanesi kolordu karargâhından, topçu cephanesi İmam Mansur'dan alınacaktır.

11- Kolordu karargâhı şimdilik eski yerindedir.

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

2 nci, 35 nci, ve 51 nci Fırkalar ile Müstakil Süvari Livasına tahriren tebliğ edilmiştir.

Bu Kolordu emrine çok tafsilât koymaya mecbur oldum. Fakat fırka kumandanlarıyla Erkân-ı harbleri kendiliklerinden vaziyeti takdirle iş görmeye alışmamış ve tereddüt içinde vakit geçirmekte olduklarından böyle hareketi zaruri gördüm. Çok defa fırka kumandanları düşmanı tarassut ederken de vaziyeti kavrayamıyarak bana yanlış raporlar gönderiyorlardı. Gelen raporların hangisine inanmak caiz olduğunu kestirmek güç oluyordu. Hele 2 nci Fırka Kumandanı ve erkân-ı harbi bu sabah beni o kadar şaşırttılar ki mukabil taarruz icrası için verdiğim 12 numaralı kolordu emrinin tatbikini tehir etmek mecburiyetine düştüm ve buna göre muvakkat bir emir verdim. Bu benim hiç sevmediğim bir hakeket idi. Fakat hissiyatıma kapılarak yanlış bir iş yapmak istemedim.

Müstakil Süvari Livasından saat 8. 00'e kadar hiç bir rapor alamamıştım. Sami Sabit Bey, maatteessüf kendisini ve emrindeki süvari kuvvetlerini hiç rahatsız etmek istemiyor ve muharebenin icap ettirdiği faaliyeti ve cüretli hareketi göstermiyordu. Piyadelerimizin düşman karşısında ve siper içinde bütün geceyi uykusuz geçirme-

lerine mukabil, o, süvarilerini İmam Mansur civarına çekerek geceleyin istirahat ettirmiş. İleride bırakmış olması lazım gelen ileri karakol kuvvetlerinden, keşif kollarından da hiç bir haber almamış, bu hususta merak da duymamış olacak ki 9 Mart sabahı hala ordugâhından kımıldamamış. Evvelce vermiş olduğum 11 Numaralı kolordu emri mucibince düşman sol cenahını keşfetmek ve düşmana icrayi tesir ederek kolordumuzun sağ cenahını temin eylemek vazifesini yapmamıştı. Hiç olmazsa en geç 9 Mart sabahı düşman saat 5 30 da topçu ateşine başladığı zaman gecelik ordugâhını terk ederek hemen ileri harekete başlaması ve kendisine verilmiş olan vazifeyi yapması lazım gelirdi.

Irak Süvari Livasına mensup 31 nci Süvari Alayının 1 nci bölüğünden Mülâzım-ı evvel Mustafa imzasıyla saat 8 00 de yazılmış bir raporda; düşman süvarisinin geceleyin geri çekilmiş ve piyadesi saat 6 da ricat etmiş olduğu, bir miktar piyade ile bir batarya topçuyu Sabis tepesinin takriben 2,5 km şark-ı şimalisindeki sırtlarda dümdar olarak bıraktığı, muharebe sahasının düşman naaşları ve hayvan leşleriyle dolu olduğu bildiriliyordu. Bu mülâzım vaziyeti iyi takdir etmiş ve kavramış görünüyordu. Nihayet saat 9. 45 te Sami Sabit Beyden şu rapor geldi:

13 ncü Kolordu Kumandanlığına

1- Düşmanın piyade ve topçudan mürekkep kuvvetinin sağ cenahımızdan dolaşarak Garraf köprüsüne doğru yürüdüğüne dair şimdiye kadar alınan raporlarda malumat yoktur.

2- Düşmanın iki tabur piyade, mitralyoz ve topçudan mürekkep bir kuvveti, Cemaliyat tepelerinde ve Sabis

tepesinin 2 km şarkında bulunuyor. Saat 8. 10 da yazılmış bir raporda düşman süvarisinin de mestur batarya gerisinde bulunduğu bildirilmektedir.

İmza
Süvari Livası
Kumandanı
Kaymakam *Sami Sabit*

Bu rapordan biraz evvel gelen ve saat 6 30'da da İmam Mansur'un cenub-ı garbisinden yani gecelediği mahalden yazılmış olan bir raporda düşmandan alınan bir kaç esirin gönderildiği bildiriliyordu. Bu rapor göstermiştir ki süvari livası saat 6 30 da hala gecelediği mahalde bulunmaktadır. İleri hareket edeceğine dair bir işar yoktur. Bu hal canımı çok sıktı. Livaya şu emri gönderdim:

Makasis civarından
9 Mart 1916
Saat: 8 30

7. 35 te 2 nci Fırkadan alınan son raporda 4-5 km tûlünde bir düşman yürüyüş kolunun dümdar terk ederek Sabis cenub-i garbisinden şimâl-i şarkiye doğru çekildiği yazılıyor. Şu halde evvelce garba doğru ilerlediği bildirilen kolun hareket istikametinin yanlış görülmüş olması muhtemeldir. Süvari Livası serian Cemaliyat tepelerine doğru ilerleyip düşmanın hareketini keşf ve ricatını iz'aç etmelidir. Livadan bugün mevcudiyet ve cür'et göstermesini talep ederim. Saat 6 30 da İmam Mansurun cenub-i garbisinden değil, şimal-i şarkisinden raporunuzu almak isterdim.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Süvari Livasının saat 15 30 da yazmış olduğu bir raporda düşmanın dümdar kıtalarıyla ilk teması ancak saat 11 00 de yaptığı itiraf edilmiş, top ve makineli tüfek ateşleriyle ve yaya cenk ile düşman tazyik olunmuş ise de düşmanın muntazaman çekildiği ve ricatın hezimet haline konamadığı bildirilmiştir. Eğer verilen emirleri madun kumandanlar, vaktinde yapmazlarsa muvaffakiyet elde edilemez.

Sabis Muharebesi gibi bir muharebe her zaman vukua gelmez. Düşman Küt'te mahsur İngiliz kuvvetlerini kurtarmak için uğraşmaktadır. Küt'teki İngilizler açlık tehlikesine maruzdurlar. Gerek İngilizler için ve gerek bizim için kaybelidecek vakit yoktu. Her iki tarafın kendi hesabına muvaffakiyeti süratli ve dikkatli hareketleri ile temin olunabilirdi...

Tayyaremizle yapılan keşifte düşman kuvvetinin 12 numaralı kolordu emrinde zikredilen miktardan daha fazla olduğu görülmüş; Sabis--Ebter hattı karşısında daha iki piyade livasının topluca bulunduğu bildirilmiş ise de ben buna pek inanmadım.

Kıtaatımızın gözünde düşmanı büyütmeyi arzu etmedim. Düşmanın 9 Mart sabahı taarruza cüret edememesi ve sadece topçu ateşi yapması karşımızdaki kuvvetin ancak bir düşman dümdarından ibaret bulunduğunu bana tahmin ettiriyordu

8/9 Mart gecesi Hindli esirlerin ifadelerinden yalnız üç liva numarası meydana çıkmıştı. Fakat daha sonra karargâhımıza gelen diğer esirlerin ifadelerinden ve düşman maktullerinin üzerlerinde bulunup bana gönderilmiş olan apoletlerin ve subayların ceplerinde bulunan defterlerin tetkiki neticesi 8 Mart sabahı Sabis tepesine 9 ncu 28 nci ve 36 ncı livalarını, yani üç piyade livasının ve

akşam üzeri saat 17 00 de yapılan taarruzda ise 8 nci, 9 ncu, 28 nci ve 37 nci livaların, yani dört piyade livasının hücuma kalkmış olduğu ve bunlar arasında Lankaşir, Mancester, Deven İngiliz alaylarının bulunduğu anlaşılmıştır. Bu hale göre düşmanın Eilmer kumandasındaki iki piyade fırkasından başka ayrıca bir fırkanın daha Zemzir tepelerinde Dicle cenubunda ve Felâhiye karşısında Dicle şimalinde bulunduğu meydana çıkıyordu. Zemzir tepelerindeki düşman livası da akşam taarruzuna iştirak etmek üzere öğleden sonra oradan hareketle Sin–Ebter hattının şarkından geçerek Sabis tepesine veya İngilizlerin tabiriyle Dijaila Redotuna şimalden hücum teşebbüsünde bulunmuş ve fakat bizim 35 nci Fırkanın şiddetli topçu ateşiyle durdurulmuş. Şu hesaba göre akşam taarruzunda beş ingiliz livası kullanılmıştır. Zemzir ve Felâhiye cephelerindede 3 ncü Lahor Hind Fırkası varmış. Bu piyade fırkalarından başka Sabis tepesine taarruz eden düşman kollarının şimal ve cenup cenahlarında ceman iki süvari livası bulunuyordu. Düşmanın cep defterlerine göre 3 Martta bu taarruz için talimat ve emirler verilmiş ve 7/8 Mart gecesi saat 9 00 da Şeyh Sait civarından gece yürüyüşüne başlanmış...

Şurası teşekküre layıktır ki, Küt'te kapalı bulunan General Townshend Sabis tepesine taarruz edilirken hiç bir huruç teşebbüsünde bulunmamıştır.

Halbuki 29 Nisan 1916 da Küt'te teslim olan mahsurlar: 5 general, 476 zabit, 2500 halis İngiliz eri, 7000 den fazla Hindli muharip asker ve 400 kadar hindli gayr-i muharip asker ceman 13981 kişi idi. Bunların pek az miktarı hasta veya yaralı idi. Gayr-i muharipler de çıkarılırsa, en aşağı 8-9 bin askerle huruç hareketi yapılabilirdi. 1877 de Gazi Osman Paşa huruç hareketi yaparken

kendisini kurtaracak, Eilmer Kolordusu gibi bir kuvvet yoktur. Bundan başka muhacir kafilesi de askerimizin yürüyüş ve muharebesine engel oluyordu. Buna rağmen Gazi Osman Paşa yaralanıncaya kadar huruç hareketine devam olunmuştu.

8 Mart 1916 günü Sabis tepesine taarruz edilirken Küt'teki mahsur İngiliz kuvveti tarafından bizzat General Townshend kumandasında 8-9000 kişi ile huruç hareketi yapılsaydı muvaffak olabilirlerdi.

Hususiyle Kütülemmare'de mahsur kalmış olan kıtalar arasında, hepsi İngiliz olmak üzere üç topçu alayı, bir maksim makinalı tüfek bölüğü, beş İngiliz piyade alayı vardı. Hind ordusundan 23 ncü Süvari Alayı, köprücü bölüğü, projektör bölükleri 14 piyade taburu (veya alayı) vardı. Bu malumat İngiliz generali Persi Leyk tarafından verilmiş olan ve Times gazetesinde neşredilen resmi rapordan alınmıştır.

Elbette bu kıtalardan başta Townshend olmak üzere ceman beş general idaresinde çok kuvvetli bir huruç kıtası tertip olunabilirdi. Gerçi gıda azlığından dolayı umumi bir takatsizlik, dermansızlık vardı. Fakat kurtulmak ümidi herkesi heyecana getirip canlandırabilirdi. Böyle zamanlarda gayri mümkünü talep etmek lazımdır.

Allaha çok şükür; Townshend ile maiyetindeki generaller bu iş için icap eden yüksek cesareti, azmi ve mahareti 8 mart günü gösteremediler.

Eh.... elbette karşımızdaki düşman generalleri böyle ağır hatalar yapacaklar ki, biz de az zayiat vererek büyük muvaffakiyetler kazanacağız. Kendiliğinden vaziyeti takdirle iş görmeğe alışmamış kumandanlar daima böyle ağır hatalar yaparlar. Hatta kendilerine emir bile verilmiş olsa, bu emri ciddiyetle tatbik etmekten kaçar-

lar. Bu sebeple iş başlarına daima değerli kumandanlar koymak lazımdır. İltimas ve himaye ile yüksek kumandanlık işleri tanzim olunamaz. Değerli kumandanlar, biraz tok sözlü olurlar ama, onların bu hallerini hoş görmek icap eder. Vatanın yüksek menfaatı için buna katlanmak zaruridir.

9 Mart sabahı düşmanın şarktan Ebter tepelerine karşı yapmış olduğu topçu ateşi düşman dümdarı tarafından yapılmış. Bundan maksat İngiliz yaralılarından muharebe meydanında kalmış olanları toplamak için vakit ve imkân kazanmak imiş. İngilizlerin resmi raporlarında verilen bu malumat arasında toplanan birinci yaralı kafilesinin 9 Mart saat 16 00 da ve sonuncu kafilesinde 9/10 Mart gece yarısından iki saat sonra Şeyh Said'e vasıl oldukları zikrolunmaktadır. Düşman dümdarından başka asıl düşman kuvvetleri 9 Mart günü yürüyerek 9/10 Mart gecesi Şeyh Said'e varabilmişler.. 8 Mart 1916 daki İngiliz mağlubiyetinden sonra 12 Martta General Eilmer değiştirilerek yerine General Görrinz kumandayı deruhde etmiş.

İngilizlerden elimize geçen esirlerin hepsi yaralı değildi. Mecruh birkaç İngiliz zabitinden başka sağlam bir İngiliz mülazim-i sanisi (üsteğmen) de getirdiler. Her halde bu korkudan kaçamamış ve bir çukura sinmiş olacak. 9 Mart saat 9 00 a kadar üçte biri asıl İngiliz olmak üzere 60 esir karargâhıma sevk olunmuştu. Hindli esirlerin çoğu müslüman ve sağlam idiler. Artık sabahki tereddütler zail oldu. 35 nci Fırkadan gelen şu rapor vaziyeti açıkça gösterdi:

9 Mart 1916
saat : 9 30
13 ncü Kolordu Kumandanlığına

Düşmanın Sabis ile Ebter cephesi ilerisinde bir bataryası vardır. Süvarisi yere inmiştir. Sabis'in 5-6 km şimali şarkisindedir. Bu süvarinin arkasında yani cenubunda bazı piyade kıtaları şimal-i şarkiye doğru çekilmektedir. Ağır topla bu kollar üzerine ateş ettiriyorum.

35 nci Fırka Kumandanı
Abdürrezzak

Bundan sonra Süvari Livasından gelen raporda;

Düşmanın iki tabur piyade, makinalı tüfek ve topçudan mürekkep bir kuvvetinin Cemaliyat tepelerinde ve Sabis tepesinin 2 km şarkında bulunduğu ve düşman süvarisinin de düşman topçusu gerisinde durduğu bildiriliyordu.

9 Mart sabahı muvaffakıyyetli bir mukabil taarruz için artık fırsat geçmişti. Düşmanın yaptığı topçu ateşi, süvarimizin geç hareketi, ilk hatlardan yanlış malumat gelmesi ilk kararımı süratle tatbikten bizi alıkoymuştur. Bu hususta güneş ziyasının ve serabın da tesiri inkâr edilemez. Sabah güneşi bizim tarassutçularımızın ön tarafında şarktan gözlerine tesir ettiğinden iyi görememiş olabilirler. Saat 9 00'a doğru güneş yükselince iyi ve doğru tarassut mümkün olmuştu. Vakit geçmiş olmakla beraber muharebe sahasını temizlemek ve düşmanın bıraktığı ölüleri gömdürmek, ganimetleri toplamak için hiç olmazsa 10 km kadar Şeyh Sait istikametinde ilerlemeği ve düşman dümdarlarını sıkıştırmayı muvafik buldum. Acele telefonla şu emirleri verdim:

9 Mart 1916
Saat : 10 00
51 nci Fırka Kumandanlığına

Düşmanın ricatı teeyyüd ediyor. 12 Numaralı Kolordu emrinde tebliğ olunan mukabil taarruzu yapmak üzere fırkanızla Ebter tepesinin 1 km cenubuna geliniz ve vurudunuzu bildiriniz.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

2 nci Fırka Kumandanlığına
35 nci Fırka Kumandanlığına
9 Mart 1916
Saat : 10 00

1- Düşmanın ricatı teeyyüd ediyor 12 Numaradan Kolordu emrinde bildirilen mukabil taarruzu yapmak üzere tertibatınızı alınız. 51 nci Fırkaya Ebterin 1 km cenub-i garbisine gelmesi emrolondu. Mezkür fırka buraya geldikten sonra taarruz emrini vereceğim.

2- Sabis tepesindeki 105 nci Alayın 3 ncü Taburundan, 104 ncü Alayın 1 nci Taburundan ve makineli tüfeklerden madâ 35 nci Fırkadan 2 nci Fırka mıntıkasında bulunan kıtalar 35 nci Fırkaya iade olunacaktır.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Ricat etmekte olan düşmanı yakalamak için, elde

mevcut kıtaları hemen ileri sürmeyi muvafık bulmadım. Eğer böyle yapılsaydı, İmam Mansur cihetindeki 51 nci Fırka, 2 nci Fırkanın arkasında kalacaktır.

Saat 10 20 de 2 nci Fırkanın telefonla verdiği malumata göre; düşman kendi cephesinde 600-1000 metre mesafede tahkimat ile meşgul imiş ve ara sıra Sabis tepesine hafif topçu ateşi yapıyormuş.

Ebter'in 3.5 km şimal-i şarkisindeki bir keşif kolumuzun saat 8 30 da yazdığı ve bize iki buçuk saat gecikme ile saat 11 00 de gelen raporuna göre; düşmanın bir alay süvarisiyle bir batarya topunun ve takriben üç batur piyadesinin Cemaliyat tepelerinde Hür'un garbından Zemzir istikametine yürüdüğü ve kolbaşısını Ebter'in 4.5 km şarkında cephesi garba yani bize müteveccih olmak üzere durduğu bildiriliyordu. Bu rapor dahi 8 Mart akşamı Sabis tepesine yapılan taarruzda Zemzir'deki kuvvetlerin de iştirak etmiş olduğunu teyid etmiştir.

Saat 11 00 de 35 nci Fırka telefonla: "Düşmanın obüs toplarını geri çektiğinin ve Sabis tarafından şimâl-i şarkiye doğru büyük yürüyüş kollarının ricat etmekte olduğunun görüldüğünü" bildirdi.

Fırkalarımızın ancak saat 13 00 de mukabil taarruza hazır olabileceklerini tahmin ederek şu emri yazdırıp gönderdim:

Makasıs Kalesi cenub-i şarkından
9 Mart 1916 saat : 10 30
Kolordu Emri
Numara: 13

1- Düşman, dünkü hücümlarının muvaffakiyetsizliğe uğrayarak büyük zayiatı mucip olduğunu gördüğün-

den taarruza devamdan sarf-ı nazarla Seyyid Haşim Obası civarındaki asli mevzilerine çekilmeğe başlamıştır. Bir miktar kuvvetini Cemaliyat tepelerinde bırakmıştır. Bu dümdarın iki cenahında birer düşman süvari livası mevcuttur.

2- 13 ncü Kolordu Cemaliyat tepelerindeki düşman dümdarını tard edecek ve bir kısım kuvvetle boş olduğu tahakkuk eden Beyt-i İsa garbindeki 6 ncı Alay tahkimatını tekrar işgal eyleyecektir.

3- Ebter tepesi cenubuna celb edilmiş olan 51 nci Fırka bu tepenin iki tarafından şark istikametinde Cemaliyat tepelerine doğru ilerleyecektir.

4- 2 nci Fırka Sabis tepesinin iki tarafından şark-ı şimaliye doğru Cemaliyat tepeleri istikametinde ilerleyecektir.

5- Müstakil Süvari Livası 2 nci Fırkanın sağ tarafından düşmanın sol cenahına ve gerilerine doğru icrayı tesir edecektir.

6- 35 nci Fırka Ebter tepesinin şimalinden Beyt-i İsa istikametinde ilerleyecek ve Beyt-i İsa'nın 2 km garbında 6 ncı Alay tarafından yaptırılmış olan tahkimat hattını işgal edecektir. Bu fırkanın ileri hareketinde sol cenahı telgraf hattını takip edecektir.

7- Taarruz hareketi için 51 nci Fırka esas olacaktır. Tekmil kıtalar saat 13 00 te taarruza başlayacak surette hazır bulunacaktır. 51 nci Fırka bu saatte hazır olduğunu bana Ebter tepesindeki telefonla bildirmesini müteakip fırkalara ileri hareket emrini vereceğim.

8- Düşmanın dümdarı dahi çekildiği halde, düşmanı uzun boylu takip etmek vaziyetimize muvafık düşmediğinden kıtaatın Ebter tepesinden 10 km den fazla ileri gitmeyecek surette tertibat almaları lazımdır.

9- Kolordu ihtiyatını teşkil eden 9 ncu Alayın 1' nci Taburuyla 6 ncı Alayın 4 ncü Taburu Ebter tepesinin garp kenarında toplu bulunacaklardır.

10- Ben Ebter tepesinde bulunacağım. Her fırkadan ve süvari livasından birer zabit emir almak üzere oraya gelecektir.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

2 nci, 51 nci, 35 nci Fırkalarla, Müstakil Süvari Livasına yazılı olarak tebliğ olunmuştur.

Makasıs anbarında ancak bir günlük erzak vardı. Elde kalmış olan cephane de bir günlük ciddi bir muharebe vermeğe müsait idi. Kolordu erzak kolları ise ancak Küt iskelesindeki menzilden Sabis–Sin hattında bulunan kolordu kıtaatını iaşe edebilecek kabiliyette olup bu hattan ilerleyince iaşe imkânı kalmıyordu. Küt'te mahsur bir düşmanın bulunması menzil nihayet noktasını daha ileriye celbe müsaade etmiyordu. Keza menzilde cephane mevcut olmadığından cephane noksanını ikmal de kabil değildi. Hatta Sabis Muharebesini temadi ettirebilmek için bir miktar piyade ve sahra topçu cephanesini 18 nci Kolordu cephane kollarından almak mecburiyeti hasıl olmuştu. Şu sebepler, kolordunun ricat eden düşmanı uzun uzadıya takip etmesine engel idi. Bundan dolayı kolordu emrinde gecikmiş takip hareketimizin azami 10 km kadar yapılması tebliğ edilmişti.

Fırkalar saat 12 30 da hazır olduklarını bildirdiklerinden saat 13 00 de takibe başlamalarını emrettim. Bundan sonra ben de maiyyetimle at üzerinde Ebter tepesine gittim. Düşman Hur'un garbı yakınında ve iki kol

ile şimal-i şarki istikametinde keşif yürüyüş kollarıyla çekiliyordu. Bu esnada ricat eden düşman kollarının kolbaşısı Zemzir'in cenup hizasını geçmiş ve Seyyid Abdülkerim'e doğru gidiyordu. Kol nihayeti ise Sabis'in 4-5 km kadar şarkında idi. Taarruz kollarımız ilerledi. Düşmana evvela topçu ateşiyle ve en gerideki düşman kıtaalarına piyade ateşiyle uzak mesafeden zarar vermeğe başladılar. 35 nci Fırka Beyt-i İsa civarında bir gün evvel boşaltmış olduğu mevzileri işgal etti. Müstakil Süvari Livasının da Cemaliyat cihetinden düşmanı sıkıştırdığı görülüyordu. Düşmanın hiç mukabele etmeyip durmadan yürüyüşe devam ettiği ve bizden süratle uzaklaşmak istediği fark ediliyordu.

Düşman topçu ateşlerimizle müteessir olmaya başlayınca dümdarlarıyla Hür-i İbrahim'in şimal-i garbı kenarında mevzi alarak biraz mukabelede bulundu. Düşmanı daha ziyade sıkıştırmaları için saat 14 30 da verdiğim emirlerle kıtaların daha çok sürat ile ilerlemelerini ve sahra bataryalarını mümkün olduğu kadar ileri sürerek topçu ateşiyle düşmanın iz'aç edilmesini, süvari livasının Cemaliyat tepeleri üzerinden Hür'ün cenubuna doğru düşmanın yanına saldırmasını talep ettim.

51 nci Fırka Kumandanı Ebter tepesinde bulunarak fırkasının hareketlerini idare ediyordu. Bunun Sabis tepesinde kalmış olan iki sahra topunun da süratle Ebter tepesinin şarkına gelerek 51 nci Fırka Kumandanından emir almasını 2 nci Fırkaya tebliğ ettim.

Ebter Tepesinden
9 Mart 1916
Saat 15 00 de 2 nci Fırkaya şu emri verdim:

1- Karşınızdaki düşman bilâmükavemet çekiliyor.

Kumandanız altında 35 nci Fırkaya mensup ne kadar kıta varsa kâffesini Ebter garbına benim emrime gönderiniz.

2- Müstakil Süvari Livası Kumandanı ile muhabere ederek ilk fırsatta nezdinizdeki süvari bataryası ile onun yanında bulunan, sizin sahra bataryanızı mübadele ediniz.

13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

8 Mart Sabis Muharebesindeki zaruret hasebiyle kıtalar birbirlerine karışmışlardı. Elimize ne geçerse müdafaayı temin için düşmana karşı sevk etmiştik. Şimdi düşmanın çekilmesinden istifade ederek her birliği asıl nizam-ı harbindeki kıtasına iltihak ettirmek için uğraştım.

Sabis tepesinin önündeki düşman maktullerini gözden geçirerek bunların sayısının 1500 kadar olduğunu ve geri götürdüğü yaralılarıyla zayiatın 3000 den fazla olduğunu tahmin ettim. Bu miktara hastaları da ilave edince umum yekün hayli kabarır. Taarruz eden düşman kuvvetlerine nazaran bu zayiat % 30'u geçmektedir. İki gece birbiri arkasına uykusuz geçirerek yürümek ve 8 Mart sabahından akşam geç vakte kadar muharebe etmek, temiz içecek suyun yokluğu hasebiyle pis su birikintilerinden içmek gibi haller, ölü ve yaralıdan başka birçok düşman askerini de hasta düşürmüş ve dizanteriye uğratmış olabilir.

8 Mart sabahı uğradıkları baskın ile bedevi aşiret atlıları darmadağın olmuşlardı. Kumandanları Dağıstanlı Fazıl Paşa da şehit olmuştu. 9 Mart sabahı düşmanın ge-

ri çekildiğini ve bizim kıtalarımızın düşmanı takip ettiklerini görünce saklandıkları deliklerden çıkan bu aşiret atlıları şimdi muharebe meydanında yatan İngiliz maktüllerini soymakla meşgul oluyorlar ve nara atarak ölü soymakta birbirleriyle yarış ediyorlardı.

Artık akşam yaklaşıyordu. Tabya taktiğimizden beklediğimiz gaye hasıl olmuş ve Sabis Meydan Muharebesi bitmişti. Muharebe meydanına tamamiyle hâkim idik.

Kıtalarımızı muharebeden evvelki vaziyete getirmek ve 51 nci Fırkayı icabında Dicle'nin şimaline kolayca geçirebilmek üzere ihtiyata almak lâzım idi. Bu düşüncelerle saat 16-15 te 14 numaralı Kolordu emrini verdim. Bu emir mucibince 35 nci Fırka Dicle cenubuna yerleşecek; 2 nci Fırka, 35 nci Fırkanın sağ tarafına ve Dicle nehrinin 6 km cenubundan Sabis Tepesine kadar olan cepheye girecek, Sabis ile Garraf arasındaki tahkimat gruplarını ikmâl edecek Müstakil Süvari Livası 9/10 Mart gecesi Cemaliyat tepelerinde kalacak ve 10 Mart sabahı Dicle cenubunda Zemzir tepeleriyle Hür-i İbrahim arasında ve bu Hur'ün cenubunda keşif yapacak. Kıtaatın 10 Mart sabahı cephane noksanlarını ikmâl edecekler...

Bu emri yazılı olarak kıtalara gönderdikten sonra ben maiyetimle Sabis tepesine giderek muharebe meydanını dolaştım. Güneş battıktan sonra Makasis kalesi civarındaki karargâh çadırlarına döndüm.

Bizim 8 ve 9 Mart muharebelerindeki zayiatımıza gelince, bunların şu miktarda olduğu birkaç günlük tahkikat neticesinde anlaşıldı:

	Şeh.zb.	Şeh.er	Mec.zb.	Mec. er
2 nci Fırka	4	233	11	743
35 nci Fırka		31	2	72

51 nci Fırka	_	_	_	130
Irak Süvari Livası	_	_	1	1
Müstakil Süv. Liv.	_	_	_	1
Kolordu Karargâhı	_	_	_	1
Cem'an		**268 şehid**	**962 yaralı**	

44 ncü ve 9 ncu Piyade Alayları 10 Marttaki takibe iştirak etmişler, hiç bir kayıp vermemişlerdir. 7 nci Piyade Alayının 3 ncü Taburu hiç kimseden emir almadan Sabis Muharebesine ciddi bir gayret ve fedakârlık ile iştirâk etmiş ve bu taburdan iki bölük, kendi kumandanlarının insiyatifi ile düşman üzerine süngü hücumu yaparak siperlerimize girmiş olan İngilizleri tardeylemiştir. Bu sebeple 51 nci Fırkanın Sabis Muharebesindeki zayiatı 130 mecruhtan ibaret kalmıştır. İki günlük Sabis Muharebesinde kurban verdiğimiz 268 şehitten gayri 962 yaralının 528'i 1 nci Piyade Alayına, 115 kişi 6 ncı Piyade Alayına, 111 kişi 5 nci Alayın 4 ncü Taburuna, 93 kişi 35 nci Fırkaya ve 130 kişi 51 nci Fırkaya mensuptur. Yaralıların içinde binbaşı rütbesinde birkaç tabur kumandanı vardır. Yaralılara dikkatle baktırdığımız cihetle bunlardan çoğunun 10-15 gün içinde taburcu edilerek kıtalarına iltihak edecekleri anlaşılmıştır. Düşmanın 3000 den fazla ölü ve yaralı vermesine mukabil bizim şehid ve yaralı ceman 1230 kişi, kaybımız hamdolsun az idi. Düşman birçok hastalarını da geri nakletmişti. Bizim hastalarımız ise pek cüz'i idi.

1 nci ve 7 nci Piyade Alaylarının Sabis Muharebesinde gösterdikleri yararlığa binaen bu alayların sancaklarının nişanla taltifini Grup Kumandanına teklif ettim. Bu müracaatım kabul edilerek 1 nci ve 7 nci Alayların

sancaklarına altın ve gümüş İmtiyaz madalyaları verildi. Fedakârlıkları görülen zabitleri birkaç gün iyice tahkik ettikten sonra bunların listesini Grup Kumandanına arz ve taltiflerini talep eyledim. Grup Kumandanı 9 Mart 1916 akşamı tamim ettiği bir tebliğ ile 8 ve 9 Marttaki muvaffakiyetlerinden dolayı 13 nci Kolorduyu ve 51 nci Fırkayı tebrik etmiş ve "Bu muharebeyi sevk ve idare eden 13 ncü Kolordu Kumandanı Ali İhsan Beye teşekkür ederim" cümlesiyle takdirini izhar eylemişti. Fakat bütün takdiri bu kuru laflardan ibaret kalmış ve hiç bir inha yapmamış... Bunları Kâzım Karabekir bana mahrem olarak söylediği zaman hayret etmiştim.

1915 senesinde Kafkas cephesinde birçok muharebeler yaparak muvaffakiyetler kazanmış olduğum halde sadece bir harp madalyası verilmişti. 6 ncı Orduya geldiğim zaman Ordu Erkân-ı harp Reisi Miralay Kâzım Karabekir göğsümde hiç bir nişan olmadığını görünce şaşırmış ve "Liyakatiyle genç yaşında fırka ve kolordu kumandanı olmuş bir adamdan harp nişanları esirgenir mi? 3 ncü Ordu böyle şeylere hiç ehemmiyet vermemiş. Biz Çanakkale de sık sık hem nişan ve hem kıdem zammı alırdık. Harp nişanları herkesi gayrete getirmek ve teşvik eylemek için birer vesiledir" demiş ve benim eksik olan harp nişanlarımı tamamlatmak hususunda fırsatlar kollamıştı. Merhum Kâzım Karabekir'in bu hakşinaslığı tesiriyle 6 ncı Ordu Kumandanı Von der Goltz Paşa kendi salâhiyeti dahilinde birer gümüş liyakat ve imtiyaz madalyasını göğsüme taktı. Bunlar Sabis'teki muvaffakiyetimiz üzerine verilmişti. Daha sonra Zeimzir ve Beyt-i İsa muharebelerinden dolayı altın liyakat madalyası ile ve kıdem zammıyla taltif edilmekliğimi yine merhum Kâzım Karabekir Goltz Paşanın imzasıyla İstan-

bul'a yazdırmış... 26 Mart 1916 da Halil Bey'in paşalığa terfii hakkında Enver Paşa Padişahın iradesini almış. Şu hadiselere ve tarihe göre bütün Sabis Muharebesinin muvaffakiyeti amca Halil Bey'e hasredilmiş ve bu işte çalışmış olan diğer kolordu ve fırka kumandanlarına hiçbir takdir hissesi ayrılmamış oluyordu. Goltz Paşa'nın inhası bile dikkate alınmamış görünüyordu. Mareşal Von der Goltz 19 Nisanda Bağdat'ta lekeli humma (tifüs) hastalığından vefat etti. Biçare Küt'te mahsur İngiliz kuvvetlerinin teslim olmalarını göremedi. Amca Paşa, bu defa da Enver Paşa'dan himaye gördü. Goltz'un yerine 6 ncı Ordu Kumandanı tayin olundu. Halil Paşa'nın 6 ncı Ordu Kumandanlığına asil olarak tayin olunduğu hakkında 27 Nisan 1916 da Enver Paşa, Padişah'ın iradesini istihsal etti. Küt'ün 29 Nisanda teslim olmasına göre bu işler için hiç olmazsa Küt'ün teslim muamelesinin tamamlanmasını beklemek icap ederken buna bile bir ehemmiyet verilmedi. Halil Paşa hemen Bağdat'a giderek orada ordunun idaresinden ziyade zevk ve safa ile meşgul olmuştur. Halil Paşa'nın yerine Miralay Kâzım Karabekir 18 nci Kolordu Kumandanlığına tayin olundu. Bu çeşit hareketleri hoş görmemekle beraber bir seneden beri böyle keyfi hareketlere alışmıştık. Zaten daha Kafkas cephesinde iken Halil Bey'in Bağdat Vali ve Kumandanlığına tayin edilmiş olması takip edilen ve edilecek olan yolu göstermişti...

Sabis Muharebesinden sonra, düşmanın Beyt-i İsa şarkındaki Zemzir tepelerini de terk ederek şarka doğru çekilmiş olduğu anlaşıldığından 10 Mart 1916 da bu tepeleri 35 nci Fırkadan bir alay piyade, iki makineli tüfek ve üç toplu bir mantelli bataryadan mürekkep kuvvetli bir ileri karakol ile işgal ettirdim. Bu ileri karakol, kuv-

vetli düşman tarafından taarruza uğrarsa onun hareketini tehir ile beraber Dicle boyundan tedricen çekilerek Beyt-i İsa garbındaki fırka mevzi-i aslisine iltihak edecekti.

Zemzir tepelerinin bizim kolordudan ziyade, Dicle şimalindeki 52 nci Fırka için ehemmiyeti vardı. Düşman bu tepelerden 52 nci Fırkanın Felâhiye mevziine yandan ve geriden ateş edebilirdi. İmkân nisbetinde buna meydan vermemek ve düşmanın Zemzir tepelerini boş bularak böyle bir arzuya kolayca kapılmasına meydan vermemeyi münasip görmüştüm.

10 Mart 1916 sabahı verdiğim 15 Numaralı Kolordu emrinde 35 nci Fırkanın Zemzir'de ileri karakolda bulunan 103 ncü Alayından başka, diğer kıtalarıyla Beyt-i İsa garbında, 14 Numaralı kolordu emrinde bildirilmiş olan tahkimat hattında birleşerek bu tahkimatı ikmal etmesini talep ettim. 2 nci ve 51 nci Fırkaların vaziyetlerinde değişiklik yapmadım. 2 nci Fırka nezdinde muharebe hasebiyle karışmış diğer fırkalara mensup olanların esas kıtalarına gönderilmeleri, yalnız Ağır Topçu Takımının Ebter'de 2 nci Fırka emrinde kalmasını tebliğ ettim.

Müstakil Süvari Livasının diğer alayı gelinceye kadar ordugâhını Sabis tepesinin 2 km garb-ı şimalinde tesis etmesini, geceleri bu ordugâhta istirahat etmesini, gündüzleri Cemaliyat tepelerinin şark mebdeinde Kısmı küllisiyle bulunarak düşman sol cenahını ve yanını istikşaf eylemesini ve daimi surette Hur'un cenubunda ve Cemaliyet tepelerinde iki keşif bölüğü bulundurmasını emrettim. Eilmer'in Londra'ya çağırılması üzerine Dicle boyundaki İngiliz Kuvvetlerine yeni tayin edilen kumandan Ferik General Gorrinz, ilk icraat olmak üzere 11

Mart 1916 sabahı Zemzir tepelerindeki 35 nci Fırka ileri karakollarına taarruz etti.

İngilizler Sabis Muharebelerindeki acı tecrübeler üzerine artık susuz kalmamak ve pis su birikintilerini içmek mecburiyetinden kurtulmak için, Dicle'nin iki tarafında hareketler yapmak ve bu nehirden uzaklaşmamak kararını vermiş görünüyorlardı.

Eğer Fransa'dan iki fırka gönderirken bu fırkalarla beraber tank, motorlu topçu piyadeleri süratle nakletmek için motorlu nakil vasıtası ve su kamyonları da göndermiş olsaydılar, 7/8 Mart 1916 gecesi yapmak istedikleri baskında İngilizler kolaylıkla muvaffak olabilirlerdi. Çanakkale'de uğradıkları acı mağlubiyetlerin intikamını Irak cephesinde süratle alabilmek için zengin İngiltere'nin böyle hareketi lazımdı. Şimdi Küt'te açlıktan teslim olmak zaruretine düşmüş olan Townshend kuvvetlerini bir an evvel kurtarmak icap ediyordu. Avrupadan yeni harp malzemesi getirmek için artık beklemek caiz değildi. Bu sebeple Dicle nehrinin iki kenarı boyunca taarruz etmek mecburiyeti hasıl olmuştu. Fakat Türk Kuvvetlerinin metaneti İngiliz taarruzlarını akim bırakacaktı. İyi hazırlanmamış ve arkalarında demir yoluna dayanan iyi bir menzil hattı tesis edilmemiş taarruzlar muvaffak olamazlar. Dicle nehri çok dolambaçlı olup Basra'dan akıntıya karşı ileri hareket edecek vapurlar, kayıklar vesairelerle bu işleri iyi bir neticeye vardırmak mümkün değildi. Arapların yağmagirlik hücumları da güçlük veriyordu.

Zemzir muharebesinin tafsilatına gelince; düşmanın 11 Mart sabahı Zemzir'deki ileri karakollarımıza taarruzunda bizim 35 nci Fırka kıtaları hemen çekilmemişler, Sabis Muharebesinin verdiği şevk ve gayret ve bu muha-

rebede fedakârlık göstermiş olanları takdir ve taltif etmiş olmaklığım 35 nci Fırkaya yeni bir kahramanlık ruhu vermiş düşmana şiddetle mukabele eylemişler, adamakıllı döğüşmüşler, büyük bir azim ve metanet göstermişler. Düşmanı geri çekilmeye, hatta kaçmaya mecbur etmişler. Bu hareketi ve muvaffakıyeti takdir ederek 32 numaralı emr-i yevmide bunları bütün kolorduya ilan ettim. Bu muharebede 7 zabit ile 71 nefer mecruh olmuştu. Bu meyanda 104 ncü Alay Kumandanı Binbaşı Sadık Bey yaralarının tesiriyle 18 Martta fırka sıhhıye bölüğünde vefat etmiştir.

Zemzir tepeleri Dicle boyunca birbiri arkası sıra dizilmiş üç toprak yığınından ibaretti. İhtimal ki Dicle'den su almak için yapılmış hendeklerden çıkan topraklardan hasıl olmuş idi. Bunlardan en garbta bulunan tepeciğe Ceriyye tepesi namı veriliyordu. Tepelerin irtifaı 3-4 metreden ibaret olup düz çölde tarassut etmek, saklanmak ve ateş etmek için mühim bir fayda temin ediyorlardı. Bu tepelerin bizim için ehemmiyeti, Dicle nehrinin burada Felâhiye mevziinin arkasına doğru büyük bir kavis yapması hasebiyle bu kavisin içinden Felâhiye mevziinin arkası kolayca ateş altına alınabileceğinden buna mani olmak lüzümundandır. Diğer taraftan düşman kuvvetlerinin kısm-ı küllisini, Zemzir tepelerinin 10 km kadar şarkında Seyyid Abdülkerim ve Vadi-i Külal munsabbı civarında olduğundan düşman karargâhlarının bizden gizlenmesi ve uzun menzilli toplarımızla iz'aç edilmemesi için Zemzir tepelerinin İngilizlerin elinde bulunması lâzım idi.

8 Mart 1916 da Sabis muzafferiyetini müteakip düşman 8/9 Mart gecesi geri çekilmiş ve 9 Martta yaptığımız takip hareketleri karşısında İngilizler Zemzir tepelerini

tahliye etmişlerdi. Bu tepeleri 9/10 Mart gecesi kuvvetli üç piyade keşif kolumuz ile işgal ettik.

Düşmanın bir gece evvel çekilirken burada bırakmış olduğu bazı eşya ve erzak ganimet olarak keşif kollarımız tarafından alınmış ve bu esnada bir de esir ele geçirilmiştir. Bunun üzerine 10 Mart 1916 sabahı verdiğim 15 numaralı Kolordu emri mucibince Zemzir tepelerine 104 ncü Piyade Alayı, bir mantelli top bataryası ve bir istihkâm bölüğünden mürekkep kuvvetli bir müfreze 10 Mart öğle vakti yerleştirildi. Bu müfrezenin kendi ön tarafına, tepelerin 2-3 km şarkına sürdüğü keşif kolları, düşmanın kendilerinden 3 km ileride Şaha kermesi namiyle maruf bir kerme içinde büyük bir kuvvetin bulunduğunu ve süvarisinin de cenup tarafında, kendi sol cenahında durduğunu görmüşler.

35 nci Fırka taburlarının mevcutları çok az olduğundan düşmanın müfrezemizi, bir hamlede perişan ve belki de esir etmesi mümkün idi. 6-7 km geride bulunan fırkanın diğer kısmını da düşman mağlup edebilirdi. Böyle parça parça kendimizi ezdirmemek için tekmil 35 nci Fırkayı ileri sürmeye karar vermiştim. Grup kumandanı ile telefonla görüşerek bu fikrimi izah ettim. O da muvafık bulduğundan 10 Mart 1916 akşamı saat 21. 30 da icap eden emirleri verdim.

Bu emirler mucibince 35 nci Fırka 11 Mart 1916 sabahı Saat 6 00 da bu yeni tertibatı almış olacaktı. Telefon hattı bozulduğundan fırkaya verilen emri bir emir zabiti ile yazılı olarak gönderdim. Gece yarısından bir saat evvel bu emir fırka kumandanına verilmiş ve fırka, geride bulunan 105 nci Piyade Alayı ile bir bataryanın 11 Mart sabahı saat 3 00 de Zemzir tepelerine hareket etmeleri için emir vermiş ise de, bu emri de gece karanlıkta ancak

11 Mart sabahı saat 3 45 te piyade alay kumandanına vasıl olmuştur. Topçu alay kumandanı topçu bataryası için daha evvel emir vermiş ve batarya kumandanı piyade alay kumandanını bu emirden haberdar etmiş ise de alay kumandanı tembellik ederek kendiliğinden hiç bir tedbir almamış ve 3 45 te emri alınca da çabuk hareket etmeyerek ancak saat 5 20 de kolbaşısıyla ordugâhından ileri hareket etmiştir. Alay Kumandanı Binbaşı Salih Bey'in böyle münasebetsiz hareketlerini sonradan haber alınca kendisini alayın başından alarak tekaüde sevk ettim.

Düşman fecirle beraber saat 4 te Zemzir'deki mevzilerimize taarruza başlamış idi. 104 ncü Piyade Alay Kumandanı Binbaşı Mehmet Sadık Bey saat 5 00'te fırka kumandanına gönderdiği raporda: "düşman saat 4 00 te taarruza başlayarak ileri karakollarımızla tekmil cephe boyunca şiddetli tüfek ateşi yapmaktadır. Düşmanın 1000 metrelik bir cephe genişliğinde bulunduğu tahmin ediliyorsa da kuvveti henüz anlaşılamamıştır."

35 nci Fırka Kumandanlığından saat 6. 20 de gelen bir raporda alay kumandanının bu raporu aynen yazılmış ve sağ cenaha saat 4 00 te bir zabit keşif kolu çıkarılmış olduğu, kendisiyle erkân-ı harbinin de şimdi Zemzir'e hareket ettikleri bildirilmiştir. Fırka kumandanının saat 5. 20 de Zemzir'den yazıp gönderdiği ve bize saat 6. 30 da vasıl olan raporunda düşmanın piyade ve suvarisinin ileri hareket ettiğini, piyadesinin siperlerimize 300 metreye kadar yaklaştığı ve 105 nci Piyade Alayımızın ancak şimdi ileri hareket ettiği yazılı idi.

Bu esnada telefon hattı yapılmıştı. Saat 6. 45 te 35 nci Fırka kumandanı tarafından düşmanın 104 ncü Piyade Alayımızın sol cenahına beş batarya topla ateş ettiği, alayımızın ricat ettiği, Fırka erkân-ı harbini ileri gönderdiği

ve 105 nci Alay vaktiyle yetişmediğinden Beyt-i İsa civarında himaye mevzii aldırdığı bildirildi. Fırka erkân-ı harbı yüzbaşı Ömer Halis Efendi vaziyeti o kadar vahim görmeyerek ricat emrinin icrasından vazgeçmiş ve saat 6. 30 evvelde fırka kumandanına yazdığı raporda; Muharebe şiddetli olmakla beraber vahim olmadığını ve 105 nci Alay nezdindeki bataryanın bulunduğu yerde top indirerek hemen ateş açmasını ve mevcudiyetini düşmana hissettirmesini bildirmiş. Bu hal düşmanın ihata koluna icrayı tesir etmiş. Bu esnada metanetini kaybederek ricatı düşünen 104 ncü Alay Kumandanı da ağır surette yaralandığından fırka erkân-ı harbi kumandayı deruhde ederek herkese sebat emrini vermiş. 105 nci Alayın sağ taraftan ilerlemesi ve topçusunun ateşi düşmanı endişeye düşürerek tereddüde sevketmiş, bilâkis bizim piyade canlanarak 104 ncü Alayın 3 ncü Taburu 50 metreye kadar yaklaşmış olan düşmana hemen süngü ile ve "Allah! Allah!" sadalarıyla hücüm etmiş. Bu ses ve hamle diğer taburlara da sirayet edip onlar da aynı hareketi tekrar etmişler. Bunun üzerine düşman geri kaçmağa başlamıştır. Cepheden ricat başlayınca düşman ihata kolu da ricata başlamış. Bu suretle Zemzir Muharebesi saat 7. 45 te düşmanın kamilen tardı ile neticelenmiştir. Fırka erkân-ı harbi düşmanın ricat ettiğini, birçok esir alındığını, 105 nci Alay ile bataryanın hemen ilerlemesinin muvafık olacağını fırka kumandanına yazmış.

Takriben saat 8 00 de fırka kumandanı Zemzir civarına gelerek kumandayı deruhde eylemiş. Piyademizin süngü hücumu neticesinde düşmandan bir zabit ile iki küçük zabit ve 73 nefer esir alınmış...

Saat 7. 45 te bize ilk müjdeyi 35 nci Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Rifat Bey telefonla şu suretle bildir-

mişti:

"Düşman ricat ediyor, gerideki kıtalarımızı ilerletiyoruz. 104 ncü Alay Kumandanı yaralanmıştır. Fırka kumandanı Zemzir tepelerine gitmiştir. Bendeniz telefon başında bulunuyorum."

Saat 8. 30 da 35 nci Fırkadan gelen raporda şunlar yazılıydı:

"Düşman cepheden ve cenahtan kâmilen çekilmiştir. Mecruh ve maktulü çoktur. Şimdiye kadar bir zabit, üç küçük zabit ve 70 kadar esir alındı. Düşmanın kuvveti, iki alay piyade, üç batarya sahra ve iki ağır toptur. Kıtalarımızın kaybı pek azdır. Alay Kumandanı Sadık Bey iki yerinden şarapnel ile yaralanmış, 104 ncü Alayın Kumandası aynı alaydan Binbaşı Ahmet Beye verilmiştir. Saat 7. 45'e kadar fırka erkân-ı harbı sevk ve idareyi deruhde ederek ricatı tevkif etmiştir. Üçü zabit olmak üzere yeniden 14 esir daha geldi. Siperlerde iğtinam edilmiş cephane ve mühimmat pek çoktur. Saat 8 00 de Zemzir'e gelerek kumandayı deruhde eyledim. Düşman ricatı hala devam etemektedir."

Düşman esasen Sabis Muharebesinde fena halde hırpalanarak büyük zayiata uğramıştı. Bu sebeple manevi kuvvetleri sarsılmıştı. Ufak bir gayretle Zemzir tepelerini de istirdat edemeyeceğini anlayınca yeni zayiattan yılarak ricat etmiş ve ufak tefek keşif kolu ve ileri karakol müsademeleri müstesna olarak uzun müddet Zemzir'lere karşı ciddi bir teşebbüste bulunmamıştır.

Zemzir muharebesinde 35 nci Fırkamızın kayıpları

şunlardır:

	Şehit	mecruh	esir
Zabit	1	10	2
Nefer	33	86	25

Cem'an 157 kişi kaybetmiştik. 27 hayvan ölmüş, 23 hayvan yaralanmıştı. 11 Mart 1916 da vuku bulan Zemzir Muharebesinin 35 nci Fırkamızı canlandırdığını herkesin gözünde fark ettim. Kıtaları gözden geçirirken bunların büyük ağırlıklarında deve bulunduğunu hayretle gördüm. Bunları erzak kollarına aldırıp yerine mekkâri verdirdim.

14 Martta 1 nci Piyade Alayımızın 4 ncü Taburu Bağdat'tan Küt iskelesine gelerek alayına iltihak etti. 2 nci Fırka Süvari Bölüğü 6 ncı Ordu Kumandanlığınca muvakkaten Bağdat grubuna ilhak edilmiş, 2 nci Fırkanın muharebe meydanında süvari bölüğüne ihtiyacı dergâr olduğundan bölüğün bir an evvel fırkasına gönderilmesini istedim. 2 nci Fırkadan 5 nci Alayın üç taburuyla 1 nci Alayın 4 ncü Taburu, bir sahra bataryası bir fırka istihkâm bölüğü daha evvel Bağdat'tan çevrilerek İran cephesine gönderilmişti. 12 taburlu olan fırka bu suretle 8 tabura inmiş. Bunlar da Irak'taki muharebelerde büyük kayıplara uğradıklarından çok zayıf bulunuyorlardı.

17 Mart 1916 da 6 ncı Ordu Kumandanı Mareşal Von der Goltz Paşa bizim karargâhımıza geldi. Hep beraber at üzerinde ileri gittik. Mareşal, Zemzir Muharebesinden dolayı 35 nci Fırkayı tebrik etti. Ancak böyle topluca atlı bir grup halinde ilerlerken düşman topçusu üzerimize ateş açtı. İhtiyar mareşalı korumak için başka bir istikamete saptırmak istedim. Gözü iyi görmeyen mareşal teklifimi yapmadı. 6 ncı Ordu Erkân-ı Harp Reisi Kâzım

Karabekir, bana Goltz'un muharebe meydanında ölmek arzusunda olduğunu söyledi. Fakat biz boş yere ölmek değil, kıtalarımıza kumanda ederek memleketimize hizmet etmek istiyorduk.

Küt'te kapalı bulunan İngiliz kuvvetleri açlığa maruz idiler. Yiyecek ıstihkakını azalttıkları halde bile daha fazla dayanmaları mümkün olmadığından teslim olmak mecburiyetine düşeceklerdi. Bunun için onları kurtarmağa gelmiş olan İngiliz kuvvetlerinin Zemzir Muharebesinden sonra çok vakit geçirmeyerek yine Dicle'nin iki tarafından ilerlemek teşebbüsünde bulunacakları şüphesiz idi.

Onlar bir yandan taarruz hazırlığı yaparken diğer taraftan Küt'teki mahsurlara erzak yetiştirmek için yeni bir marifet gösterdiler. 16 Nisan 1916 günü sabahtan akşama kadar tayyarelere un çuvalı asarak bunları havadan yere atmağa başladılar. Bunlardan iki çuvalın Küt karşısında düşmanı tarassut eden 103 ncü Alayın 3 ncü Taburu siperlerine düşmüş, taburumuz da beyaz halis undan ekmek yaparak askerimiz afiyetle yemiş. Düşman tayyarelerine ateş ederek düşürmek için 16 Nisan akşamı muhtelif tedbirler aldık. Bu sebeple 17 Nisanda düşman tayyareleri daha yüksekten uçmaya ve un çuvallarını gelişi güzel atmaya başladılar. Bu çuvalların mühim bir kısmı bizim karargâh çadırlarının yanına düşmüştür.

Düşman bu tedbirlerle de Küt'teki mahsurları besleyemeyeceğini anlayarak başka bir marifet daha göstermeğe teşebbüs etmiş. 23/24 Nisan gecesi bir düşman gambotunun Dicle üzerinden garba doğru ilerlediğini saat 21 00 de Beyt-i İsa'daki kuvvetlerimiz haber verdiler. Bundan biraz evvel gecenin sükünetinden ben de

karargâhımda bir gemi hareketine dair bazı sesler duymuştum. Beyt-i İsa'daki kuvvetlerimizden telefonla sorduğum zaman düşman ganbotunun yaklaşmakta olduğunu söylediler. Hiç bir şey düşünmeyerek makineli tüfek ve piyade ateşiyle bu ganbota ateş edilmesini ve durdurulması için emir verdim. Bu ateşle düşmanın hareketini men etmek kabil olmayacağını düşünerek kolordu karargâhının muhafiz piyade takımını ve karargâh civarında ihtiyatta tuttuğum makineli tüfek bölüğünden bir takımı Makasıs kalesi şimalinde Dicle kenarına sevk ettim. 51 nci Fırkadan celp ettiğim bir seri sahra topunu efrat yedeğinde Dicle kenarına gönderdim. Çamur ve rutubetten ayaklarım şişmiş, çizme giyemiyordum. Bu sebeple ben de terlikle yaya olarak Dicle kenarına yürüdüm. O esnada 7 nci Alayın Dicle cenubuna yaptığı gece hareketini tatil ettirdim. Her iki sahildeki kıtaların düşman gemisine ateş etmelerini tebliğ eyledim. Dicle nehri dolambaçlı kavisler yaptığından düşman gemisi çamura saplanmamak için ağır ağır ve dikkatli ilerliyordu. Böyle hareket işimize yaradı. İki taraftan yapılan tüfek ve makineli tüfek ateşleri gemi bordasında takırdıyor ve aşan mermiler bize de zarar veriyordu. Ben bizzat sahra topunun başına geçerek gemiye düz nişangâhla nişan aldırıp top ateşi yaptırmağa başladım. Gemi bordasında bu mermiler de rahne açamadı. Bunun üzerine geminin kaptan köprüsüne nişan alıp gemi bacasına ateş açtım. Kaptan köprüsü ve baca yıkıldı. Artık gemide kumanda ve idare kalmamıştı. Derakap bi fenerle bir beyaz bayrak çektiler. Gemiden demir atıldığını duyduk. Gemi şimdi hareketsiz duruyordu. Geminin teslim olacağına artık kanaat getirdim. 15 dakika mütemadiyen bu ateşlerle uğraşmıştım. Ateş kestirdim. İki sahildeki askerimiz ayağa

kalkarak bağrışıyorlardı. Sandalımız olmadığı için bir şahtor gönderdim, içindeki kaptanı ve mürettebatı şahtor ile yanımıza getirdiler. Geminin ganbot olmayıp içine üç makineli tüfek konmuş ve Dicle üzerinde seyreden en süratli yolcu ve yük vapurlarından biri imiş. Gemide dört top mermisi ve bir çok piyade mermisi isabeti vardı. Gemi böyle bir sefer ve sergüzeşt için ihzar edilmiş. Mühim yerleri 6-7 milimetre kalınlığında sac levhalar ile takviye olunmuş, bunların arkasına un çuvalları istif edilmiş olduğundan bordasına yaptığımız ateşlerden müteessir olmamış. Kaptan köprüsü ve baca yıkılınca yola devamın mümkün olmadığını anlamışlar. Geminin birinci kaptanı ölmüş, ikinci kaptan ile 14 nefer esir aldık. İkinci kaptan ile dört tayfa da yaralı idi.

Gemide 5000 kişiyi iki ay beslemeğe kafi her cins erzak, konserve, içki vesaire var idi. Bunları ganimet alarak askerime dağıttım. Herkes memnun ve şadan. Gemide de ehemmiyetli bir ziyan yoktu. Teknesi sağlam kalmıştı. İngilizler bu vapura culnar sefinesi diyorlar. Nehir üzerinde çalışan en süratli vapurlardan biri olan bu gemiye İngiliz filosundan Yüzbaşı Ferman'ın kumandası altında Yüzbaşı Kowley ve bazı efrad ile teçhiz edilen culnar sefinesi 270 ton erzakı hamil olduğu halde Kütülemmare'ye gitmek için 24 Nisan akşamı saat 20 00 de Felâhiye civarından hareket ettirilmiş. Bizim dikkatimizi başka tarafa celp etmek maksadıyla mevcut toplar ve makineli tüfekler ile ateş edilerek bu geminin hareketini setr etmeğe çalışmışlar, fakat bütün bu gayretlere rağmen gemi Türkler tarafından keşfolunmuş ve top ateşi altına alınmış. 25 Nisanda General Townshend geminin Küt'e gelmediğini bildirmiş. Gece yarısı nehir tarikiyle 8.5 mil (takriben 14 km mesafede) Makasis mevkiinde

şiddetli top ateşleri duymuş ve sonra bu ateş kesilmiş. Bu rapor üzerine İngilizler 25 Nisan akşam üzeri yaptırdıkları tayyare keşfinde culnarın Makasis'te Türklerin elinde bulunduğunu görmüşler. Bundan sonra 29 Nisana kadar yine havadan un atmakla uğraşmışlar. Bir İngiliz tayyaresini Türkler düşürmüşler, bir tanesini de fena halde hasara uğradığı halde kendi mıntıkalarına dönmeğe muvaffak olmuş... Nihayet 29 Nisanda Küt'teki İngiliz kuvvetleri teslim olmuşlar. Bu malumat Birinci Ferik General Persy Leyk tarafından verilen resmi raporda zikr edilmiş ve 1916 yazında Times gazetesiyle aynen neşr olunmuştur.

Biz bu culnar sefinesine "kendi gelen" ismini koyduk.. Gerek geminin zaptı ve gerek birkaç gün sonra Küt'teki mahsur İngiliz kuvvetlerinin teslim olması neşemizi son derece artırmış idi.

Sabis ve Zemzir Muharebelerinde yararlık gösterenlerden henüz harp madalyası olmayan zabitlere 18 Martta birer harp madalyası vermiştim. Goltz Paşa da 15 Mart tarihiyle Bağdat'tan gönderdiği ve bize 18 Mart akşamı gelen ordu emr-i yevmisinde Sabis ve Zemzir Muharebelerini yeniden takdir ederek Alman İmparatoru namına Iseni, erkân-ı harp reisim Binbaşı Kenan Beyi, fırka kumandanlarını ikinci rütbeden demir salip nişaniyle taltif ettiğini tebliğ ve tamim eyledi.

Goltz Paşa 21 Martta karargâhımıza gelerek bu defa da Sabis tepesini ve tahkimatını teftiş etti ve takdirlerini söyledi.

Sabis ve Zemzir Muharebelerinde yararlık göstermiş olan zabitlerden evvelce harp madalyası almış olanlar, 22 Martta gümüş liyakat madalyasıyla taltif olundular.

Küt'ten bize iltica eden bir Hindli çavuşun ifadesine

göre, Sabis Muharebesinin ilk günü bir huruç yapmak üzere üç tabur piyade, bir makineli tüfek bölüğü ve bir batarya toptan mürekkep bir kuvvet hazırlanmış, fakat muharebenin kazanılmadığını görünce Townshend bu askeri tekrar dağıtmış. Her halde generalin böyle bir sergüzeşte atılmak hususunda kâfi derecede enerji göstermediği ve kendisini sıkıntıya sokmak istemediği anlaşılıyor.

20/21 Mart gecesi Zemzir cephesinden bize iltica eden üç Hindli asker, Dicle Kolordusunun Lahor ve Mehert Fırkalarından mürekkep olduğunu 7 nci, 8 nci, 9 ncu Piyade Livalarından mürekkep olan Lahor Fırkasının Dicle sağ sahilinde ve diğer fırkanın Dicle sol sahilinde ve Felâhiye cephesinde bulunduğunu, Dicle sağ sahilinde Lahor Fırkasının 7 nci Livasının Zemzir tepelerinde olduğunu söylediler. Bu esirlerin ifadelerine göre, Sabis Muharebesini 7 nci Mehert Fırkasıyla 3 ncü Lahor Fırkası yapmış.

28 Mart 1916 da gelen emir hasebince Irak Süvari Livasıyla Müstakil Süvari Livası dört alay halinde birleştirilerek Kaymakam Sami Sabit Bey'in emri altına verildi. Irak Livası kumandanı Kaymakam Akif Bey, süvarilerin talim ve terbiyesi ile iştigal etmek üzere Bağdat'a gönderildi.

4 Nisan 1916 da bize tebliğ edilen emre göre kolordumuzu takviye için 6 ncı Piyade Fırkasının İstanbul'dan gelmekte olduğu, kolbaşısının 20 güne kadar Küt iskelesine vasıl olacağı anlaşıldı.

5 Nisan 1916 da Düşman Dicle şimalinde Felâhiye cephesinde taarruza başladı. Dört gün süren taarruz ve hücumları püskürtülerek yine muvaffakiyetsizliğe uğradı. 5000 kadar maktul ve mecruhunu siperlerimizin

önünde bırakarak geri çekilmişti. Biri mülâzım olmak üzere 16 yaralı İngiliz esiri elde edilmiş. Bu taarruzu yeni gelmiş olan 13 ncü İngiliz Fırkası yapmış. Bu fırka General Mund kumandasında 38, 39 ve 40 ncı livalardan mürekkep imiş. Her liva dört taburdan mürekkep olup taburların mevcudu 800 kişi imiş. 5-8 Nisan 1916 da Felâhiye Muharebesinde 18 nci Kolordumuz 190 şehit, 589 yaralı ve 105 kayıp olmak üzere ceman 884 kişi kaybetmiş.

Düşman Felâhiye cephesindeki son mağlubiyetinden sonra 13 ncü Fırkasını belki istirahat için, Dicle cenubuna, sağ sahile geçirmiş. Onun yerine 2 veya 3 Hindli livası konmuş. Dicle cenubunda bizim karşımızda 13 ncü Fırkadan başka 2-3 Hind livası ile 4 alay kadar süvari varmış.

Düşman 12 Nisanda öğleden sonra Beyt-i İsa'ya doğru ilerleyerek bir yoklama taarruzu yapmış ve geceleyin geri çekilmiştir. Bu musademede 35 nci Fırkamızdan 7 nefer şehit, iki zabit ile 43 neferimiz mecruh olmuştur. Fırka, düşmanın zayiatını 150 kişi kadar tahmin etmiş idi.

17 Nisan 1916 sabahı düşman Beyt-i İsa'daki kıtalarımıza tarruz etmiş, 35 nci Fırka ilk önce geri çekilmiş ise de akşam üzeri tertip ettiğim mukabil taarruz ile gece yarısına kadar tamam 7.5 saat süren mükerrer süngü ve bomba hücumları yapılmış ve düşman kâmilen tard ve bir kısmı da imha edilmiştir. Aldığımız düşman esirleri, taarruz eden düşmanın Lâhor Hind Fırkasının 7,8 ve 9 ncu Livaları olduğunu, arkada bulunan 13 ncü Fırkanın bunlara yardım için gece karanlığında ilerleyemediğini söylediler.

18 Nisan 1916 akşamı düşman bir kısım kuvvetle yi-

ne taarruz etmiş ise de geri püskürtüldü.

19 Nisan sabahı düşman tekrar taarruz etmiş ise de geceden almış olduğumuz tertibat karşısında muvaffak olamayarak 19 Nisan sabahı saat 7. 30 da mühim zayiat ile tard olunmuştur. Bizim zayiatımız 3500 kişi kadar olmuştur. Beyt-i İsa Muharebesi, Säbis Muharebsinden daha kanlı olmuş ve birbiri arkası sıra dört gün taarruz ve hücum yapıldığından zayiatımızın miktarı da ona göre yükselmiştir. Gece hücumları da bu hususta tesir yapmıştır.

Son tahkikata göre, 12, 17, 18 ve 19 Nisan 1916 günlerinde yaptığımız Beyt-i İsa Muharebesinde kolordumuzun zayiatı:

619 zabit ve nefer şehid
1585 zabit ve nefer yaralı
1337 zabit ve nefer kayıp
Cem'an 3541 kişiye baliğ olmuştur.

Kayıpların mühim bir kısmının da şehit olarak düşmanla bizim mevzilerimiz arasında kaldıklarından dolayı toplanamayan efraddan olması muhtemeldir. Zayiatımızın fazla olmasından dolayı tekrar 51 nci Fırkayı istemiştim.

22 ve 23 Nisan günlerinde de düşman 2 nci Fırkaya taarruz etmiş ve bu fırka yeniden 33 nefer şehit ve 62 nefer yaralı vermiştir.

Talebim üzerine 51 nci Fırka 21 Nisanda kısmen Dicle nehri cenubuna geçti. Fırka karargâhıyla 44 ncü Piyade Alayı ve bir seri ateşli sahra bataryası 21 Nisan akşamı Ebter mevziine geldi.

23 Nisan gecesi 51 nci Fırkanın 7 nci Alayı da Dicle ce-

nubuna geçmeye başlamıştı. Fakat Culnar (kendi gelen) vapurunu zapt etmek için yaptığımız müsademeler hasebiyle muvakkaten bu alayın cenup tarafına geçmesini durdurmuştum.

Zayiatın kıtalar üzerindeki hesabı:

2 nci Fırka:	1477
35 nci Fırka:	1390
Diğer kıtalar:	674
Yekün :	3541

2 nci Fırkanın 20 Mart 1916 daki mevcudu 151 zabit 4877 muharip 35 nci Fırkanın 20 Mart 1916 daki mevcudu 191 zabit 2376 muharip ve kolordu karargâhının 20 Mart 1916 daki mevcudu 97 zabit 71 muharip erden ibaret idi. Şu hesaba göre 2 nci Fırka muharebe mevcudunun üçte birini, 35 nci Fırka maherebe mevcudunun üçte ikisine yakın miktarını kaybetmiştir. 6 ncı Ordu Kumandanı Goltz Paşa lekeli tifo hastalığına tutulmuş ve hastalığının 11 nci günü 19 Nisan 1916 sabahı Bağdat'ta vefat etmiştir. Mütevelfa Kütülemmare'deki İngiliz kuvvetinin teslim olduğunu görmeden hayata gözlerini kapamıştır. Cenazesi İstanbul'a gönderilecektir. Ordu kumandanlık vekâletini Halil Paşa, 18 nci Kolordu Kumandanlığını ordu erkân-ı harp reisi Miralay Kâzım Karabekir Bey yapacak, ordu erkân-ı harp reisliği vekâletini henüz yolda olan Alman Miralay Von Goltz ifa edecekmiş.

22 Nisanda düşman Felâhiye cephesine taarruz etmiş ise de püskürtülmüş, bu taarruzu yapan düşmanın Mehert Hind Fırkası olduğu anlaşılmış, düşmanın zayiatı 3000 tahmin olunmuş. Bizimkiler 1000 kadar şehit ve

yaralı vermişler. Düşmanın bu cepheye hep gündüz taarruz yapması bize faydalı oluyordu. Bu muhareben sonra düşman artık Küt'ü muharebe ile kurtarabilmek ümidini kâmilen kaybetmiş görünüyordu.

23/24 Nisan 1916 gecesi İngilizler Culnar (kendi gelen) vapurunu Dicle nehrinde Küt'e doğru ileri sürerek 270 ton miktarındaki yiyecek hamulesini General Townshend'e yetiştirmeğe çalışmışlar, fakat bunu da biz zaptettik. Küt'teki mahsur İngiliz kuvvetlerinin kursaklarına girmeyen bu güzel yiyeceklerle askerlerimize ziyafet çektim. İngilizler bundan sonra 29 Nisana kadar havadan erzak göndermek teşebbüslerine tekrar başladılar. Fakat hiçbir fayda hasıl olmadı. Bir tayyarelerini de düşürdük. Nihayet Küt'te mahsur olan düşman kuvvetleri 29 Nisan 1916 da teslim oldular. Biz de arkamızdaki bu belâdan kurtularak bütün dikkatimizi önümüzde, şark tarafında bulunan İngilizlere tevcih ettik.

Times gazetesinde neşredilmiş olan İngiliz resmi raporlarına göre, İngilizlerin Irak seferi iyi hazırlanmamış, gayet fena sevk edilmiş ve Türk kuvvetleri biraz zorlayınca teslim olacak veya geri kaçacak zannıyla gelişi güzel ileri hareketler ve taarruzlar yapılmış. Cephane, erzak, sıhhiyye malzemesinin ikmâl işleri fena halde yapılmış, gerek İngiliz, gerek Hindli askerler dizanteriden pislik içinde yüzmüşler. Hastane vapurlarıyla yaralı ve hastalar geri sevk olunurken dizanteri hastalarının pislikleri güverteleri doldurmuş, bunları bile temizlemeğe imkân bulamamışlar. Sıhhiye zabitleri, hatta doktor generaller vazifelerini yapmamış. Bunların çoğu yaşlı, tembel ve beceriksiz insanlarmış..

İngilizlerin hatalarını arayacak ve bunları mesul edecek biz değiliz. Ancak bizim için bunlardan alınacak

dersler ve ibretler vardır. Her zaman olduğu gibi burada da gerek tabya ve gerek sevkulceyş bakımından her türlü taarruzun behemahal iyi düşünülüp hazırlanması, menzillerin mutlaka demir yollarına veya emniyetli deniz yollarına istinat etmesi, bunların bulunmadığı yerlerde, yeniden yapılıncaya kadar taarruza teşebbüs edilmemesi lâzımdır. Bu kaidelere dikkat edilmezse taarruz, felâketi mucip olur. Birinci Dünya Harbinde bu neviden bizim pekçok hatalarımız vardır. Düşmanın tazyik ve taarruzları karşısında bizim gayri kâfi kuvvet ve vasıtalar ile müdafaaya mecburiyetimiz başkadır. Fakat biz kendi düşüncemizle düşmana taarruz yapacağımız zaman her şeyi lâyıkıyla düşünmek ve hazırlamak icap eder.

Townshend, erzak yetiştirme teşebbüslerinin fayda vermediğini görünce 25 Nisanda 6 ncı Ordu Kumandanlığına Küt'ün teslim şartlarını müzakere etmeyi teklif etmiştir. 26 Nisanda müzakere başladı. İngilizler ilk önce tekmil topların ve silahlarla malzemenin ve hatta Küt'te mevcut bir milyon lira nakdin tahrip edilmeksizin Türk ordusuna teslimini, buna mukabil zabitlerle efradın Küt'ten çıkarak Hindistan'a gönderilmesine müsaade edilmesini ve bu şartlarla hemen mütareke akdini teklif ettiler. Buna karşı kayıtsız ve şartsız teslim olmaları cevabı verildi. İki taraf arasında 26 Nisan akşamından itibaren mütareke akdolundu. İngilizler kayıtsız ve şartsız teslim olmağa mezun olmadıklarından Londra'dan telsiz telgrafla istizan ettiler. Nihayet 29 Nisan 1916 da kayıtsız ve şartsız teslim oldular. Bu arada mevcut topları, silâhları ve hayvanların bir kısmını imha ederek Dicle nehrine attılar. Buna rağmen 29 Nisanda yine bir çok ganimet elimize geçti. Teslim olan İngilizlerin miktarı, 5 general, 481 zabit ve 13100 erden ibaretti.

Düşmandan Dicle nehrinde zaptettiğimiz erzak gemisinden elimize geçen miktardan aşağıda yazılı olanları 13 ncü Kolordunun kıtalarına tevzi ettirdim.

14 çuval sarımsak,
331 sandık peksimet,
14 çuval biber,
157 sandık süt hülasası,
508 sandık et konservesi,
171 zenbil hurma,
10 sandık çikolata,
47 sandık reçel,
66 sandık balık eti konservesi,
41 sandık kakao,
54 sandık tereyağı,
45 sandık peynir.

Tabii biz de yedik ve 18 nci Kolorduya da verdik. Ayrıca dolu un ve pirinç çuvallarıyla yağları Kolordu anbarına ihtiyat olarak koydurdum. Bunlarla askerlerime arada bir helva ve pilav yaptırıp Mehmedciklerimi besledim. Dolaşırken hepsinin ellerini havaya kaldırıp dua ettiklerini gördüm, iftihar ettim.

27 Nisan 1916 tarihli Padişah iradesiyle Mirliva Halil Paşanın asıl olarak 6 ncı Ordu Kumandanlığına tayin edilmiş olduğu tebliğ olundu. 6 ncı Ordu Kumandanlığının 4 Mayıs 1916 tarihli ve 1551 Numaralı emrine göre "Küt'ün teslîminden dolayı kazanılan zaferden Padişahın çok memnun olduğunu ve Padişah namına Halil Paşa'ya muharebe altın imtiyaz madalyasının verildiğini" Enver Paşa tebliğ etmiş. Bu meyanda Sabis Muharebesinde 1 nci Piyade Alayının yaptığı kahramanlık ve

fedakârlıktan dolayı alay sancağına bir kıta altın ve gümüş imtiyaz madalyası verilmiş olduğu da 6 ncı Ordu Kumandanlığının 4 Mayıs tarih ve 1527 Numaralı emirleri ile bildirilmiştir.

Enver Paşa, amcasının nişanla, rütbeyle taltifi için fırsatlar icad etmekte pek mahir davranmıştır. Bu gidişle yakında ferik general olduğu duyulacaktır. Bu tebliğler bize ordu emr-i yevmileriyle gelmekte ve biz de ayniyle bunları kendi emr-i yevmilerimizle tekmil kıtalarımıza tamim etmekte idik. Bunları okuyan madûn kumandanların herhalde bu hareketleri hüsn-i telâkki etmediklerine şüphe edilemezdi.

Onikinci Bölüm
HANİKİN MUHAREBESİ

Kütülemmare'den İran Hududuna hareket. Hanikin muharebesi.

Küt'ün teslîminden sonra mayıs ayı girmiş, Irak çöllerinin cehennemi sıcakları başlamıştı. Bu sebeple İngilizler, sâkin görünüyorlardı. Fakat Küt hadisesinin intikamını almak için bütün yaz hazırlık yapacaklarına ve nihayet sıcaklar geçtikten sonra Bağdat'ı zaptetmek için ileri harekete başlayacaklarına intizar olunabilirdi. Bizim de buna mani olmak için elimizdeki kuvvetlerin noksanlarını ikmâle çalışmak lazım gelirdi. Esasen İngilizlerin Dicle nehri üzerinde hareket imkânları vardı. Bundan başka, Basra'dan Bağdat'a doğru geniş hatlı bir demir yolu yapmak suretiyle taarruzda muvaffak olmak için menzil hatlarını takviyeye teşebbüs etmişlerdi. Bizim vaziyetimiz ise berbât idi. İstanbuldan Resül'ayn'a kadar zayıf kabiliyetli bir demir yolu vardı. Ondan sonra karadan Musul'a gidilecek ve oradan kelekler ile cephane, teçhizat vesaire naklolunacaktı. Bunları hiç olmazsa kısmen islâh icap ederdi. Bağdat'ı İngiliz taarruzlarına karşı müdafaa edebilmek için 13 ncü ve 18 nci Kolordularımızın noksanlarını ikmal etmek lüzumu aşikârdı. Böyle makul tedbirler ve hareketler bırakıldı. 13 ncü Kolordunun 6 ncı Fırkası Bağdat'tan İran hududuna sevk olunduğu gibi, bununla kanaat edilmeyerek Dicle boyun-

da yalnız 18 nci Kolordunun 51 ve 52 nci Fırkalarıyla 35 ve 45 nci Fırkalar zayıf mevcutlarıyla terk edilerek 13 ncü Kolordu 2 nci Piyade Fırkasıyla ve Müstakil Süvari Livasıyla Küt cephesinden İran'a sevkedildi. Güya İngilizlere yardım maksadıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rusların Baratof kolordusuna karşı 13 ncü Kolordu, 2 nci ve 6 nci Piyade Fırkalarıyla Müstakil Süvari Livasından mürekkep olarak Rus taarruzunu defetmeğe memur edildi.

Ben, Halil Paşanın kumandası altında kalmayı istemediğim için istifa ederek başka bir yere nakledilmekliğimi, kabul etmezlerse tekaudüünü talep eylemeği düşünmüştüm. Fakat şu Rus belâsını def ettikten sonra, bu talebimi yapmayı vatanımın menfaatı namına lüzumlu addetmiştim. Rusları Hanikin'den tard ettikten sonra İran Hudut dağlarında durarak yazı geçirmeyi, kolordumu Islah ve takviye eylemeyi, sonbaharda süratle Bağdat cephesine dönerek Kâzım Karabekir'e yardım etmeyi ve Bağdat'ı İngilizlere karşı müdafaa kudretini temin hususunu düşünüyordum. Bu sebeple İran cephesine hareket emri verildiği zaman, bu emri hüsn-i telâkki etmiştim. Şimdi, sıcak çölde Küt'ten İran hududuna kadar kolordumu cehennem sıcağının tesiriyle zayiat vermeden sevk etmek cihetine çalışmak lâzım gelmiş idi.

Küt'teki İngilizlerin teslim olmasından sonra, cephemiz şarka müteveccih olarak Dicle'nin iki tarafında İngilizlere karşı müdafaa tertibatı alıyorduk. Bu esnada Müstakil Süvari Livasını 3 Mayıs 1916 da ordu kumandanı kendi emri altına almış idi. İran'da Kirmanşah'a kadar gelmiş olan ve General Baratof kumandasında bulunan bir Rus kolordusu Hanikin istikametinde İran-Türk hududuna doğru ilerlemeğe başlamış.

Sonradan edindiğimiz malumata göre bu Rus kolordusunda, 16 tabur piyade, 4 batarya toptan mürekkep 4 ncü Türkisten Avcı Tümeni, bundan başka her biri dört tabur piyadeden mürekkep 17 nci, ve 153 ncü Avcı Alayları, herbiri altışar bölük süvariden mürekkep altı alay süvari, bir tabur topçu kuvvetinde 1 nci Kafkas Kazak Süvari Fırkası varmış. Şu haberlere göre İran içinde bizim hududumuza doğru ilerleyen Rus kuvvetlerinde 24 tabur piyade, 36 bölük süvari, ve altı batarya top varmış. Bunlardan ne kadarının İran içinde Kazvin, Hemedan ve Kirmanşah'ta bırakıldığı ve ne kadarının bizim hududa ilerlediği tabii malum değil idi. Yalnız Hanikin Muharebesinde bizim karşımızda 6 tabur piyade, 5 alay süvari ve muhtelif çapta 18 top bulunduğunu elimize geçen esirler söylemişlerdir.

İran'da Rusların böyle ileri hareketleri karşısında evvelce İran'a sevkedilmiş olan ve Bağdat Grubu namı verilen kuvvetlerimizin başlarındaki kumandanların, acem devlet adamları ile Nizamüssaltananın Tahran'da bulunur iken Rusların karşısında geri çekilen Ataşemiliter Binbaşı Fevzi Bey'in ortalığı velveleye veren feryadları gerek Enver Paşa'yı ve gerek Halil Paşa'yı endişeye sevk etmiş. Bunun üzerine 7 Mayıs 1916 akşamı Bağdat'ta 6 ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa bana şu emri göndermişti:

7 Mayıs 1916
13 ncü Kolordu Kumandanlığına

Bağdat Grubundan şimdi alınan malûmatta düşmanın iki buçuk fırka ile taarruz etmekte olduğu ve dün gece Hanikın'in tahliye olunduğu bildirilmektedir. 18 nci

Alay bugün Bakuba'dadır. Yarın 16 ncı Alay Bağdat'tan hareket edecektir. Müstakil Süvari Livasının bataryasıyla beraber heman Bağdat'a gönderilmesi ve 2 nci Piyade Fırkasının da ilk emirde siz de beraber olduğunuz halde hareket etmek üzere Makasis civarında şimdiden toplanarak ihtiyatta bulundurulması.

6 ncı Ordu Kumandanı
Halil

Artık Dicle boyundaki İngilizler unutulmuş ve Almanlarla Acemlerin umumi sevkulceyş vaziyetimizi ve menzil hatlarımızı, noksanlarımızın ikmali zorluklarını düşünmeyerek yaptıkları müracaatlara ehemmiyet verilmiştir. Esasen 2 nci Fırkamızın 5 nci Alayının 1 nci ve 2 nci Piyade Taburları ile, 37 nci Alayın 1 nci Taburu, 44 ncü Alayın 2 nci Taburu Hanikin Hudut Taburu, 2 nci Fırkanın Süvari Bölüğü, dört seri ateşli sahra topu, 6 şinayder cebel topu, dört makineli tüfek bölüğü, daha evvel Binbaşı Şevket Bey kumandasında İran içinde Kirmanşah'a kadar ileri sevk olunmuş ve zorla Rusların bize taarruz etmelerine meydan verilmişti. Bağdat Grubunda bir çok İran atlıları, jandarma ve milis kuvvetleri varsa da hiç bir işe yaramayan kuru kalabalıktan ibaretti. Düşmanın ileri hareketi karşısında darma dağın kaçıyorlardı.

Almanların İran'da güttükleri siyaset, bizim ahvalimize hiç uymadığı halde bütün bu hadiseler ve hareketler maatteessüf bir Alman olan Goltz Paşa'nın sağlığında atılmış idi. Almanların para ve emek sarf ederek İran'da mevcudiyet göstermeye çalışmaları boş bir hülyadan ibaretti. Hadiseler bunu ispat etti. Fakat bizim bu arada Irak'ta mağlup olarak Bağdat'ı İngilizlere kaptır-

maklığımıza Almanların bu hülyası sebep olmuşdur. Almanların her talebini isaf eden Enver Paşa ve verdiği emirleri itiraz etmeden tatbikten çekinmeyen Halil Paşa bu işlerde çok fena rol oynamışlardır. Bütün düşünce, belki, İranlılara bir kıymet vererek onları tensik edip Rusya dahiline saldırmak ve Rusların dağılmalarını temin etmek idi. Enver Paşa, bu fena rollerinin acısını, 1 nci Dünya Harbinden sonra, memleketimizden kaçarak Türkistan'a geçip Ruslarla yaptığı muharebelerde hayatını feda etmekle çekmiştir. Aynı hatayı Mısır'a sultan olmak isteyen Cemal Paşa da yapmış ve o da nihayet bir düşman kurşunuyla hatasını ödemiştir.

Halil Paşa, süvari livasının hemen Bağdat'a gönderilmesini istemiş ise de bu süvari hareket ettirilmezden evvel gelen diğer bir emir üzerine hep beraber Küt'ten hareket ettik. 6 ncı Ordu kumandanının bu son emri üzerine 9 Mayıs 1916 tarihinde saat 15 :30 da verdiğim 27 numaralı kolordu emrinde hulâsa olarak şunları tebliğ ettim:

1- Küt cephesindeki düşman vaziyetinde tebeddül yoktur. Hanikın cihetindeki kıtalarımız Hanikının 2 km ilerisindeki mevzilerde sebat etmektedir. İlerleyen Rus kuvvetleri püskürtülmüştür.

2- 18 nci Kolordu, 51 nci, 52 nci, 35 nci ve 45 nci Fırkalarla birlikte Dicle'nin iki tarafındaki mevzileri müdafaa edecektir.

3- Kolordumuzun 6 ncı Fırkası Hanikın cihetindeki kıtalarımızı takviye etmektedir.

4- 13 ncü Kolordunun 2 nci fırkasıyla Müstakil Süvari Livası benim kumandam altında olarak bu gece Aziziye istikametinde hareket edecektir. Müstakil Süvari Livası

bu gece Küt civarındaki ordugâhtan hareketle Küt kasabasının 20 km batı şimalinde Dicle'nin şimale doğru yaptığı sivri çıkıntı civarına kadar yürüyerek orada istirahata geçecektir.

5- 2 nci Piyade Fırkası, saat 19 30 da ordugâhtan hareketle İmam Mehmet civarındaki köprüden geçerek Küt kasabasının 15 km garbindeki dirsek mahalli civarına kadar gidecek ve orada yol boyunca ordugâh kurup istirahat edecektir.

6- Kolordu karargâhı, kolordu telgraf bölüğü ve kolordu süvari bölüğünün ağırlıkları saat 20.30 da ordugâhlarından hareketle 2 nci Fırkayı takiben İmam Mehmet köprüsünden geçerek Küt kasabasının 15 km garbına gidecek ve 2 nci Fırka kolbaşısının ön tarafında ordugâh kuracaktır. Cephane ve erzak kollarıyla seyyar hastaneler kolordu karargâhının arkasını takip edecek ve Küt kasabasının 10 km garbında 2 nci Fırkanın kol nihayeti gerisinde ordugâh kuracaklardır.

7- Ben saat 10 00'a kadar eski karargâh mahallinde bulunacağım. Bundan sonra aynı yoldan 2 nci Fırkanın kolbaşına geçeceğim. Kolordu süvari bölüğü benimle beraber bulunacaktır. Doğrudan doğruya benden emir alan kıtalar yarın sabah saat 4 00 te 2 nci Fırka kol başısındaki kolordu karargâhında emir almak üzere birer atlı zabit bulundurmalıdır.

Ertesi sabah verdiğim emirde Aziziye istikametinde yürüyüşe devam olunmasını saat 4 00 den 8 00 e kadar yürüyüş yapıp ondan sonra istirahata geçilmesini, akşam üzeri saat 16 00 da tekrar yürüyuş icra edip 4 saat sonra durulmasını, gecenin bu vaktinde yol boyunca istirahata geçilmesini, askere sıcak yemek yedirilmesini

tebliğ ettim. Bundan sonraki yürüyüşlerde de düşmanla temas mıntıkasına gelinceye kadar hep böyle yürüyüş yapılacağını, benim suret-i umumiyede 2 nci Fırka ile süvari livası arasında hareket edeceğimi kolordu karargâhının birinci kademesiyle Kolordu Süvari Bölüğünün benimle beraber bulunacağını bildirdim.

Bundan sonra telgraf direkleri bizim yolumuza kılavuz oldu. Süvari livasına, istihkâm müfrezesini yanına alarak yolda rast geldiği bozuk yerleri, hendekleri topçunun mürurına müsait hale getirtmesini tebliğ ettim. Artık sabah erkenden aydınlık oluyordu. Saat 3 00 te herşeyi görebiliyorduk.

Yolda askerin yorgunluk gösterdiğini fark ettim. Bunun için sabah yürüyüşlerini altı saate çıkararak akşam yürüyüşleri yapılmamasını ve askere sıcak yemek yedirilmesini tensib ettim. Akşam yürüyüşü yapılmayacağı için sabah yürüyüşünü müteakip hemen çadırların kurulmasını ve askerin sıcaktan ve güneş çarpmasından korunmasını tenbih eyledim. Bu maksada göre verdiğim 31 numaralı kolordu emriyle 13 Mayısta Aziziye'ye varacağımızı ve 14 Mayısta orada istirahat edileceğini tebliğ eyledim.

Bu kadar dikkatimize rağmen sıcakta sırtındaki çanta ile yürüyüş yüzünden askerlerimiz arasında bayılanlar, güneş çarpmasından yere düşüp ölüm buhranları gösterenler oldu. Bunların birkaç tanesini ben rast geldim. Atımdan inerek göğüslerini açtırdım. Su döktürüp sun'i nefes aldırma yaptırarak ayılmalarıyla şahsen uğraştım. Zabitleri ve doktorları sıkıştırarak zayiata meydan verilmemesini kaşlarımı çatarak, şiddetle ihtar ettim. Benim ihtarımın ne netice vereceğini herkes bilmediği için daha ziyade dikkatle çalışmağa ve efrad ile meş-

gul olmaya başladılar. Bizzat kendim Dicle'nin çamurlu suyunu içerken bir bardak soğuk berrak suya ne kadar hasret çektiğimi hissederdim.

Hanikın'deki muharebeye süretle yetişmek düşüncesi varsa da gerek zabitleri ve gerek askerleri takatten düşürmemek ve zindeliklerini, sıhhatlerini korumak lâzım idi. Dermansız bir halde muharebeye giren askerle muvaffakiyyet kazanılamazdı. Aziziye'den sonra Bağdat'a gitmeyerek kısa yoldan 17 Mayısta doğruca Bakuba'ya gittik; askerime Bakuba'nın evlerinde ve Diyale nehrinin kenarındaki portakal bahçeleri içinde iki gün istirahat verdim; Portakal ağaçlarında bulunan portakallar askerlerimizi canlandırdı. Bağdattan daha evvel getirmiş olduğum sabun ve temiz çamaşırları askere dağıttım. Herkes yıkandı ve kirlilerini de temizledi.

Bu esnada Acem politikacılarının başı palavracı Nizamüssaltana yanıma geldi. Bu adamı tekdir ettim. Yanlış veya mübalâğalı haberler ile ortalığa yelvele verdiklerini söyledim, adeta bu ahmak adamı Bakuba'dan koğdum.

Bağdat'tan, ordu karargâhından telefonla alınan malumata göre; 19 Mayıs akşamı Enver Paşa İstanbul'dan Bağdat'a gelmiş; ertesi sabah Halil Paşa ile beraber Kütülemmare'ye gidecekmiş.. O tarafı acele gördükten ve Kâzım Karabekir'le görüştükten sonra, Bağdat'a dönecek; ve oradan 13 ncü Kolordu kıtalarını da görerek Hanikın'e kadar gidecekmiş. Ahvale intizaren Diyale kenarında bir müddet daha kaldık. Rusların önünde Tahran'da kalmayarak geri çekilen kıtalarımızla beraber Irak'a gelen İran nezdindeki ateşemiliterimiz Binbaşı Fevzi Bey'le İran'ın bazı mebusları ve Nizamüssaltana, yanlarında bazı İran jandarmaları ve İran aşiret atlıları

olduğu halde hemen Bağdat'a gitmişler. Orada ateşemiliterimizle Nizamüssaltana'nın aldatıcı sözleri üzerine Enver Paşa bunlarla ve İran'dan dönmüş olan Alman zabitleriyle bir sözleşme yapmış. Almanların arzuları üzerine 13 ncü Kolordu İran içine sürülecekmiş. Düşmandan temizlediğimiz yerlerde Nizamüssaltana muvakkat bir hükümet kuracakmış. İranlılardan asker ve jandarma kaydedilip teşkilat yapılacak ve şimdilik bir fırkaya kadar bu teşkilat ilerletilecekmiş. Nizamüssaltana'nın maiyyetine bir fırka karargâhına kâfi zabitler ile İranlıları teşkil ve talim edecek zabitler, Osmanlı zabitleri arasından verilecek ve bunların tekmil masraflarını Alman misyonu ödeyecekmiş.

Bizim bunlardan hiç bir haberimiz yoktu. Bana birşey söylenmedi. İran hududunda Kasrışirin civarlarına kadar ilerlemiş olan Rus kuvvetlerini tarda memur edilen 13 ncü Kolordunun Hanikın istikametinde zayiatsız sevkini düşünüyordum.

Enver Paşa, 24 Mayıs 1916 da Bağdat'tan Hanikın'e doğru geçerken 13 ncü Kolordunun 2 nci Fırkasıyla kolordu karargâhı Bakuba'da, Süvari Livası Şehriban'da ve iki alaylı olan 6 ncı Fırka Hanikın'de idi. Bu fırkanın bir alayını daha evvel Musul şehrinin şark taraflarına sevk etmişler.

Enver Paşa, beni görmeksizin erkenden ileri geçmiş, yolunun üzerinde Şehriban'da önüne çıkan süvari livasını süratle gözden geçirmiş. Kızılrabat'tan Hanikin kasabasına acele gitmiş.. Hanikin'de 6 ncı Fırka karargâhında öğle yemeğini yemiş, kasaba civarında bir tepeye çıkarak etrafa biraz bakmış ve hemen süratle aynı gün Bağdat'a gelmek üzere geri dönmüş. Bunları haber alınca Bakuba'daki kıtalarımızı, Başkumandan Ve-

kili tarafından yoklama edilmek üzere dışarı çıkarıp toplu bir nizama koydum. Enver Paşa'nın hayvanlara binerek kıtalarımızı kamilen gözden geçirmesi, Kütülemmare'de bu kadar kahramanlık göstermiş olan zabitlerimizi ve erlerimizi hiç olmazsa bir kaç söz ile taltif etmesi, bilhassa alay sancağına altın ve gümüş imtiyaz madalyası takılacak olan 1 nci Piyade Alayına beraber getirdiği bu nişanları bizzat takması için lazım olan hazırlıkları yapmış idim. Bakuba'ya gelen Enver Paşa süratle Bağdat'a dönmek istiyordu. Fakat son derece ısrar ettiğim cihetle red edemeyerek hazır bulunan atlara bindi. 2 nci Fırka alaylarını süratle gözden geçirdi. Nişanı bizzat takması için vaki olan teklifim üzerine yaverinden nişanları istediyse de bu nişanların henüz yetişemeyen gerideki otomobillerde olduğunu haber alınca artık durmayarak Bağdat'a dönmeğe kalktı. Sabrım tükenmişti:

"Paşam hiç olmazsa topladığım şu atlı zabitlere takdirlerinizi söyleyiniz. Ne için Hanikin'e gittiğinizi hepimize izah buyurunuz. Erzak ve cephane ikmâli hususunda zorluk çekiyoruz, menzil tertipleri ve faaliyeti çok eksiktir" dedim. Acelesinden uzun boylu izahat vermedi.

"Hududumuza gelmiş olan şu Rusları bir an evvel def ediniz. O zamana kadar sulh olur. İnşallah hepimiz istirahata nail oluruz" demekle iktifa etti. Otomobile binerken tekrar sokuldum:

"Paşa hazretleri güle güle gidiniz; fakat İngilizler Küt'ün intikamını almak üzere sonbaharda Bağdat'a taarruz edeceklerdir. 18 nci Kolordu yalnız bu işi yapamaz. Bağdat'a süratle dönerek bu kolorduya yardım edebilecek vaziyetten fazla bizi ileri göndermeyiniz" dedim.

"Orasını elbette düşünürüz, sonbahara kadar 4-5 ay var. Halil Paşa size izahat verir ve eksikleri tamamlar"

cevabını vererek otomobili hareket ettirdi.

2 nci Fırka Kumandanına gece ordugâhlarına dönmelerini ve istirahat etmelerini söyledim. "Yarın da burada kalacağız" dedim. Menzil tertipleri düzelmedi. 6 ncı Fırka şimdiden açlıktan bahsederek arpa unuyla askerini beslemeğe çalıştığını bildirdi. Kolordunun diğer kıtaları Hanikin'e gidince hepsinin aç kalacağı aşikâr görünüyordu.

Enver Paşa'nın Bakuba'dan Bağdat'a dönerken büyük bir gurur ile verdiği cevap kuru bir laftan ibaret kaldı. Hadiseler gösterdi ki, biz Rusları mağlup edip tard ettikçe bize yürü emrini vermekten çekinmediler. Ben de nihayet Hemedan'da sert mukabelede bulunarak ayak direttim. "kanaatımca aykırı harekette mazurum. Benim yerime başka kumandan tayin ediniz. O adam istediğiniz şeyleri yapsın" cevabını verdim. Bu kat'i cevabım üzerine ısrardan vaz geçtiler. Tabii bunu kafa tutmak sayan Enver Paşa, beni taltif ve takdir cihetlerini büsbütün terk etti. Her muvaffakiyetimizi Amca Paşa yapıyormuş gibi gösterdi. Enver Paşa ile Hemedan'dan makine başında yaptığım telgraf muhaberesi ileride Hemedan Muharebelerini naklederken tekmil tafsilatıyla aynen bu harp hatıralarıma derc olunacaktır. Yalnız şu noktayı burada kaydetmek isterim: Korktuğumuz felâket başımıza geldi. İngilizler Bağdat önlerine gelerek taarruza başlayıncaya kadar bizi İran'da tuttular. Ancak o zaman, 1917 Şubat ayında İran'ı terk edip Bağdat'ın imdadına koşmaklığımı bana tebliğ ettiler. Fakat vakit çok geçmişti. İngilizler Bağdat'ı zapt eyledikten başka Ruslarla kendi aralarında bizim kolordumuzu sıkıştırarak imha veya esir etmeye bile çalıştılar. Fakat, biz Allâh'ın inayetiyle her iki düşman arasında muvaffakiyetle çalış-

tık. Bu arada feyezan etmiş olan Diyale nehri üstünde uzun bir köprü kurup tekmil kolorduyu Diyale garbına geçirdik. O zaman Enver Paşa'nın esirgediği taltifi, Talat Paşa yaparak Padişaha keyfiyeti arz ile paşalığa terfiime irade istihsâl etmiş. Bunu bizzat kendisi telgraf ile tebliğ ve bizi tebrik etti. Bu kadirşinashğı unutmak kabil olmadığı gibi Amca Paşa ile Enver Paşa'nın hırsını ve hasedini de unutmak hiç mümkün olmadı. Hırslarını ileride başka fırsatlar zuhur ettikçe göstererek intikam almaktan geri kalmadılar.

25 Mayısta kolordu idare memurlarını, Bakuba, Şehriban, Mendeli köylerine ve taraflarına göndererek mahallî mülkiye memurlarıyla işbirliği yapmalarını ve icabına göre onları tazyik edip Hanikin'e sür'atle erzak sevkine çalışmalarını tenbih ettim. Bunun neticesine intizaren 2 nci Fırkayı Bakuba'da ve süvarî livasını Şehriban'da alıkoydum. Bunlara da civardan erzak ve arpa toplamalarını emrettim.

Rusların Hanikin'de 6 ncı Fırkayı münferiden yakalayıp diğer kıt'alar gelmezden evvel imha etmeye çalışmaları muhtemel olduğundan kendim karargâhımla 26 Mayıs 1916 da Hanikin'e hareket ettim. Aynı günde 6 ncı Fırkayı takviye edebilmek üzere bir alay piyade ile bir topçu taburunu Hanikin'e sevk için emir verdim. Otomobilim yoktu. Halil Paşa'dan istediğim halde vermemişti. Ben de at üzerinde Hanikin'e gidiyordum.

Hanikin'e vardığım zaman erzak mevcudunun biraz düzelmiş olduğunu ve sevkiyatın devam ettiğini görerek 2 nci Fırkanın mütebaki kıtalarıyla süvarî livasına da Hanikin'e doğru hareket etmelerini telgraf ile bildirdim. 2 nci Fırkadan, ilk önce sevkedilmiş olan 5 nci Alay 2/3 Haziran gecesi Hanikin'e vasıl oldu. Bu alayın iki taburu

daha evvel İran'dan çekilerek 6 ncı Fırkanın emrine girmişti. Süvari livasıyla 2 nci Fırka ancak 2/3 Haziran gecesi Hanikin'den bir günlük mesafe uzakta olan Kızılrabat'a geleceklerdi.

3 Haziran 1916 sabahı saat 4. 00'te Ruslar cepheden 6 ncı Fırkaya ve İran'dan çekilmiş olan kıtalarımıza şiddetli piyade ve topçu ateşi yapmaya başladılar. Hanikin'in cenup kenarında yattığım evden bu ateşleri işitince derhal etrafı dürbünümle tetkik ettim. Hanikin'in arka tarafını da, mühim miktarda Kazak süvarileri Elvant nehrinin şarkından dolaşarak kapatmaya çalışıyordu. Bir kaç alaylık diğer süvari kuvveti Hanikin'in şimalindeki mevzilerimizin sol cenahını ihata etmek üzere hareket ediyordu. Elvant şarkından ilerleyen Kazak süvarileri telgraf hatlarını kestiler. Bir erzak kolumuzu da yakalamışlar. Hariçle muvasalamız kalmamıştı. Telsiz, telgraf ve tayyare gibi vasıtalar da elimizde yoktu. 6 ncı Fırka kumandanının göndermiş olduğu raporları da gözden geçirerek cephemizi zayıf gördüğüm cihetle derhal kendi emrimde olan 2 nci Fırkanın 5 nci Alayına mensup iki taburla bir sahra bataryasını nehrin şimâl tarafına geçirip cepheye sevk ettim. Ancak şark tarafından Elvant nehrinin cenubundan dolaşan Rus süvarileri tehlikeli bir surette arkamızı sarıp tehdide ve şiddetli top ateşine başladılar. Bunun üzerine cepheye doğru göndermiş olduğum 5 nci Alayın iki taburuyla sahra bataryasının geri çevirerek kasabanın cenup kenarına sevk ettim. Cephede düşmanın artık oyalama muharebesi yaparak 800 metreden fazla cephemize sokulmadığını gördüğüm cihetle 5 nci Alayın, 6 ncı Fırka emrinde olan diğer iki taburunu da istedim. Bu dört taburu 5 nci Alay kumandanının maiyetinde Hanikin kasabasının cenup kenarın-

daki köprüden geçirerek Rusların işgal ettiği tepelere taarruz ettirdim. Topçu bataryasıyla, kasabanın kenarından, Rusların üzerine şiddetli bir topçu ateşi yaptırdım. Bu esnada 6 ncı Fırka erkân-ı harbi yüzbaşı Nihat Efendi Rusların 6 ncı Fırka cephesinin gerisine ateş etmekte ve nehre doğru sokulmakta olduklarını görerek telâşa düşmüş. Benim kasaba cenup kenarından yaptırdığm taarruza da vakıf olmadığından en yakın bulunan 16 ncı Alayın bir taburuyla makineli tüfek bölüğünü derhal düşmanın sokulmakta olduğu Elvant nehri geçidine doğru ileri sürmüş. Bunlar düşman piyade ve topçu ateş altında suyu geçerek, Rus kuvvetlerini, işgal ettikleri tepeden tart edeceklermiş. Hatta bu kuvveti daha başka kuvvetlerle de takviyeyi düşünüyormuş. Bunu bana telefonla söyledikleri zaman bu tedbirleri lüzumsuz buldum. "Düşman ateşi altında bir suyu geçmek zayiatı muciptir. Su soğuk, efrat tüfeği ıslatmamak için çabalayacak. Geçidin ne kadar derinlikte olduğunu da bilmiyoruz. At ve araba için pek derin olmayacak bir su geçidi yaya yürüyecek bir asker için güç olabilir. Belki askerin göğsüne kadar su gelebilir. Ben kasaba kenarından 5 nci Alayı ve topçu bataryasını düşman kuvvetlerini tarda memur ettim. Siz su geçidine sevk ettiğiniz kuvvetlerinizi geri aldırınız ve sol cenahımızdaki Rus süvarilerine de dikkat ediniz" emrini verdim. Düşman süvarisi ancak tard olunabilir. O, piyade ve topçu ile imha olunamaz. Süvari serian ata binerek dağların eteğinden dolaşıp geri çekilebilirdi. Rusların Hanikin cenubundaki tepelere bir miktar piyade de getirmiş oldukları anlaşıldı. 5 nci Alayımızın taarruzu tesirini gösterdi. Düşmanın Kızılrabat'ta bizim süvari ve piyade kuvvetlerimizin bulunduğunu haber alması da onu ürkütmüş olabilirdi. Rus süvarileri ve piya-

deleri iki üç saatlik muharebeden sonra Hanikin cenubundan çekilip gözden kayboldular. 6 ncı Fırka cephesindeki muharebe bir oyalama "işgâl" muharebesi şeklinde hafif piyade ve topçu ateşiyle akşama kadar devam etti. Ruslar geceleyin geri çekilip gittiler. Akşam üzeri, cenuptaki Rus kuvvetleri geri çekildikten sonra, iki alay kadar süvari ve iki toptan mürekkep bir düşman kuvveti 6 ncı Fırkanın sol cenahına ve gerisine doğru ilerlemek teşebbüsünde bulunmuş ise de, topçu ateşimizle düşmanın bu hareketi de neticesiz kaldı.

Karanlıkta her tarafta ateş kesilerek muharebe hitam bulmuş ve Ruslar geri çekilip muharebe meydanını bize bırakmışlardı. Hanikin'in cenubunda yaptırmış olduğum taarruz hareketinin tesiriyle elimize yaralı ve sağlam 200 kadar Rus esiri geçmişti; muharebe meydanında 500 kadar düşman ölüsü kalmıştı. Bizim zayiatımız ise cephede 70 ve cenupta 250 şehit ve yaralıdan ibaret idi.

Rus esirlerinin ifadelerine göre, düşman dört tabur piyade ile bir alay süvari, altı cebel, dört sahra ve iki obüs topundan mürekkep bir kuvveti Kasrışirin'den Hanikin istikametine sevk ederek Hanikin kasabası şimâlinde cephemize taarruza memur etmiş. Ayrıca iki tabur piyade, iki süvari alayı, bir makineli tüfek bölüğü, dört cebel topundan mürekkep bir kuvveti de Elvant suyunun şarkından Hanikin kasabasının cenup kenarına sevk ederek kasabayı zapta memur etmiş. Bunlardan başka, iki alay süvari ve iki cebel topunu da bizim müdafaa hattımızın sol cenahına taarruza memur etmişler. Bunlar layıkıyla işbirliği yapamayarak mağlup olmuşlar ve geri çekilmişler.

3/4 Haziran gecesi ateş kesildikten sonra cephemiz-

den bir mukabil taarruza kalkarak geri çekilen düşmanı daha çok hırpalamak cihetini düşündüm. Fakat 6 ncı Fırkanın yalnız 16 ve 18 nci Alayları vardı. Bir bataryadan başka topçusu yoktu. Piyadelerin de nakliye vasıtaları tamam değildi. Henüz kumandam altına girmiş bu fırka ile bir gece taarruzu yapmanın iyi bir netice vermeyeceğini düşünerek böyle bir sergüzeştten vazgeçtim. Çanakkale'deki müdafaa muharebeleri başka, buradaki gece taarruzları ve gece takipleri başka mahiyette idi. Eğer Kızılrabat'a gelmiş olan 2 nci Fırka ile Müstakil Süvari Livası 3 Haziran sabahı top sesleri duyarak muharebe meydanına yürüseydiler öğle vakti muharebe meydanına gelebilirlerdi.

Telgraf hatlarının kesilmiş olması ve top sesleri, bunların kendiliklerinden hareketi için kâfi sebep idi. Top sesine yürümek kaidesini Napolyon Bonapart bir asır evvel madûn kumandanlarına öğretmeye çalışmıştır. Bu düşüncelerle 2 nci Fırka kumandanı Miralay Hasan Askerî Bey derakap süvari livasını da emri altına alarak kendi insiyatifi ile hareket edebilir ve bu hareketi bize çok faydalı olurdu. O zaman bu fırka ve süvari livası elimizde bulunmuş olacağı için onları Hanikin'de tutmak ve 6 ncı Fırkayı biraz takviye edip belki bir gece taarruz ve takibine memur etmek mümkün olabilirdi. Görülüyor ki ne fırka kumandanları ve ne erkân-ı harpleri zati teşebbüsleriyle hareket etmek kudretini gösterememişlerdi. Bunun için bunlarla gözümün önünde ve sıkı emirler altında iş görmek iktiza ediyordu. Talim terbiyeleri iyi olmayan kıtalar ile gece sergüzeştleri iyi netice veremezdi. Her ne oursa olsun biz galip gelmiştik. Rus kumandanı Baratof her türlü ümidini kaybederek geri çekilmişti. Ruslar ile ilk defa temas ederek onları tard eden kıtaları-

mızın maneviyatı yükselmiş idi. Pek tabii olarak bu maneviyat yüksekliği bundan sonraki muharebelerde işimize yaramıştır. Elinde büyük süvari kuvvetleri bulunan bir düşmana karşı kuvvetli ihtiyatlar tutarak muharebeyi idare etmek ve kazanmak mümkün olacağı Hanikin Muharebesi bize anlatmış oldu.

Kütülemmare taraflarındaki muharebelerde gerek 2 nci Fırka ve gerek Müstakil Süvari Livası kumandanları ile çok meşgul olmuş ve onların tabya sahasında müşterek iş görme kabiliyetlerini artırmak için çalışmış idim. Buna rağmen bu kumandanların Kızılrabat'ta âtıl kalarak Hanikin Muharebesine iştirak etmek için gayret göstermemiş olmaları canımı sıkmış ve Kütülemmare'deki didinmelerimizin kâfi gelmemiş olduğunu anlatmıştı. Kızılrabat'la Hanikin arasındaki telgraf hattını Rus kazakları kesmişlerdi. Fakat Kızılrabat'ın geri ile ve Bağdat ile irtibatı baki kalmıştı. Sonradan haber aldığıma göre, 6 ncı Ordu karargâhı Kızılrabat'taki kıtalarımızdan Hanikin Muharebeleri hakkında malumat almak istemiş. O zaman ordu karargahından, "İlerdeki hattın kesik olmasına göre kolordu kumandanından emir beklemeyiniz. Hemen siz de ileri yürüyünüz ve muharebeye iştirak ediniz. O zaman kolordu kumandanı size lâzım gelen emirleri verebilir" meâlinde bir ihtar da yapılmış. Buna rağmen 2 nci Fırka Kumandanı ile Müstakil Süvari Livası Kumandanı Kızılrabat'ta istirahatı tercih etmişler. Şimdi kumandam altına giren 6 ncı Fırka Kumandanı Miralay Nazif Bey'in askerlik ve kumanda kudret ve kabiliyetini bilmemekle beraber 2 nci Fırka kumandanından farklı olacağını tahmin etmiyordum. Şu hale göre 13 ncü Kolordunun yapacağı hareket ve muharebelerde fırka ve Müstakil Süvari Livası kumandanlarının direk-

tif tarzında kısa emirler ile değil, tafsilâtlı emirler ile ve bu emirleri sıkı takip ederek kullanılmaları lâzım geliyordu.

Bir yandan kıtaların talim ve terbiyesi ve kumandanlarının yetiştirilmeleri, diğer taraftan erzak, cephane ve teçhizat noksanlarının ikmâli ile uğraşmak icap ediyordu. Geriden erzak gönderilemediğinden madeni para ile civardaki köylerden erzak mübayaası için 6 ncı Ordu Kumandanlığına müracaat ettim. Mükerrer taleplerim üzerine para gönderildi. Nakit para ile mübayaa teşebbüslerimizden fayda gördük. Belki bu nakit parayı Almanlar vermişlerdi. Askerin ayakkabıları parçalanmıştı. Çarık kullanmak ve bu çarıkları bizzat kendimiz yapmak zarureti hâsıl oldu. Mekkârilerin semerlerini bile tamir etmekle çok meşgul olduk. 6 ncı Ordu Kumandanı Hanikin'de durmayıp İran içine girmekliğimi ve Rusları İran'dan tard etmekliğimi istiyordu. Ben de İran hududunu geçerek Kasrişirin'i işgal etmek ve oradan şarka doğru yürüyerek yüksek dağları ve Paytak buğazını tutmak şeklinde bir hareketin faydalı olacağını düşündüm. Bu suretle az kuvvetle dağ geçitlerini tutup müdafaa etmek ve Kolordunun kısm-ı küllisini bu müdafaa hattı gerisinde istirahat ettirmek; kıtalarımızın talim terbiye ile ve noksanlarını ikmâl ile meşgul olmalarına fırsat vermek mümkün olacaktı. (Sonbahara kadar böyle serin bir yerde kalırız; Bundan sonra İngilizlerin ileri hareket ettikleri görülünce süratle Bağdat cephesine dönebiliriz) fikri beynimde hâkim bir hale geliyordu.

3 Haziran 1916 daki Hanikin Muharebesinden sonra, 13 ncü Kolordu şu harp nizamıyla maiyetimde toplanmıştı:

13 ncü Kolordu :

Kumandanı: Miralay Ali İhsan Bey
Erkân-ı Harp reisi: Binbaşı Kenan Bey

2 nci Piyade Fırkası :

Kumandanı: Miralay Hasan Askerî Bey
Erkân-ı harbı: Yüzbaşı Mümtaz Efendi

1 nci Piyade Alayı :

Kumandanı: Kaymakam Talat Bey,
4 tabur piyade 1 makineli tüfek bölüğü.

5 nci Piyade Alayı :

Kumandanı: Kaymakam Vehbi Bey,
4 tabur piyade.

6 ncı Piyade Alayı :

Kumandanı: Binbaşı Rıfat Bey,
4 tabur piyade 1 makineli tüfek bölüğü

2 nci Topçu Alayı :

Kumandanı: Binbaşı Münir Bey
4 sahra bataryası 1 cebel bataryası.
Sıhhıye Bölüğü
İstihkâm Bölüğü
Telgraf Takımı
Ekmekçi Takımı
Mızıka Bölüğü

Vasati olarak piyade taburları 400 muharip tüfek mevcudunda idiler. Tekmil fırka 4800 muharip tüfek mevcudunda idi.

6 ncı piyade Fırkası :

Kumandanı: Miralay Nazif Bey
Erkân-ı harbı: Yüzbaşı Mehmet Nihat Efendi

16 ncı Piyade Alayı :

Kumandanı: Kaymakam Emin Bey
3 tabur piyade 1 makineli tüfek bölüğü.

18 nci Piyade Alayı :

Kumandanı: Kaymakam Mustafa Bey
3 tabur piyade, 1 makineli tüfek bölüğü.
1 sahra bataryası
1 süvari bölüğü
1 istihkâm bölüğü
Telgraf takımı
Köprücü bölüğü
Sıhhıye bölüğü
Ekmekçi takımı
Mızıka bölüğü

Bu fırkanın 3 ncü Piyade Alayını teşkil eden 22 nci Alay Musul'a geldiği zaman oradan Musul grubuna verilmiş ve Musul'un şarkındaki hududa yaklaşan Ruslara karşı sevk olunmuştu.

Piyade taburu vasati olarak 800 muharip mevcudunda ve tekmil fırka altı taburuyla 4800 muharip mevcudunda idi.

Müstakil Süvari Livası :

Kumandanı: Kaymakam Sami Sabit Bey
Erkân-ı Harbı: Yüzbaşı Saffet Efendi

1 nci Mızraklı Süvari Alayı :

Kumandanı: Kaymakam Mehmet Ali Bey,
4 süvari, 1 makineli tüfek bölüğü.

13 ncü Mürettep Süvari Alayı :

4 süvari, 1 makineli tüfek bölüğü, süvariye mülhak 1 tahrip müfrezesi bir seri ateşli süvari bataryası. Süvari alaylarında vasati 330 mevcut var idi. Beher süvari bölüğü 80 atlı muharip kılıç mevcudunda idi.

Kolordunun emrinde ayrıca şu kuvvetler var idi:

37 nci Piyade Alayının 1 nci Taburu Hanikin Hudut Taburu, 44 ncü Piyade Alayının 2 nci Taburu, 4 Osmanlı makineli tüfeğinden mürekkep 1 bölük, 3 İran makineli tüfeğinden mürekkep bir bölük, 4 Osmanlı seri sahra topundan mürekkep 1 batarya, 6 Osmanlı şinayder cebel topundan mürekkep 2 batarya, 1 İran cebel bataryası.

Bu kuvvetler, Bağdat grubu namı altında ve Kaymakam Şevket Bey'in emrinde olarak evvelce İran'a gönderilmiş idi. Rusların karşısında geri çekilmiş olan bu kuvvet Hanikin'de kolordunun emri altına alınmıştır. Bunlarla beraber bir kaç yüz İran aşiret atlısı var ise de bu atlılar hiçbir işe yaramayan kuru kalabalık idi.

Mareşal Von Der Goltz İran ve Irak'taki Rus ve İngiliz kuvvetlerine karşı Irak'ı ve Bağdat'ı müdafaa etmek üzere İstanbul'dan Bağdat'a doğru gönderildiği zaman, Musul'a gelince İran topraklarını istila etmekte olan Ruslara karşı tedbirler almağa ehemmiyet vermiş ve bu sebeple Musul grubu, Bağdat grubu ve Irak grubu diye müdafaa tertiplerini üç gruba taksim etmişti. Bağdat'a karşı büyük tehlikenin Basra'dan ilerleyen İngilizler tarafından geleceği aşikâr olmakla beraber İran'ı Ruslara bı-

rakmaya bir türlü razı olamamıştır. Moskofları arkadan vurarak Alman şark cephesine karşı Rus ordularının tazyikini azaltmak düşüncesiyle hareket ediyordu. Alman Karargâh-ı Umumisi de bu hususta gerek madeni para vermek ve gerek malzeme göndermek suretiyle bu maksadı temine çalışıyordu.

Goltz Paşa, İstanbul'dan Irak'a doğru kuvvet gönderildikçe bu kuvvetleri, ahvale ve kendi düşüncelerine göre parça parça gruplara tevzi ediyordu. İran'dan edilecek istifadeyi Alman zabitleri gözlerinde büyüterek mütemadiyen Goltz Paşa'yı kandırmaya çalışmışlardır. Bu Almanlar, evvelce İran jandarmasını tensik etmek için harpten evvel İran'a gönderilmiş zabit ve küçük zabitlerden ibaret idi. Von Der Goltz bunların sözünü dinleyerek yanında bulunan Türk erkân-ı harp reisi Miralay Kâzım Karabekir'in mütalâalarına ehemmiyet vermezmiş. İhtiyar mareşal İran ahvalini yakından tedkik için Kirmanşah'a giderken Kâzım Karabekir'i huduttan Badat'a göndermiş, ve kendisi Alman subaylarıyla beraber Kirmanşah'a gitmiş idi.

Kolordunun nakliye katarı deve ve mekkârilerden mürekkep olarak

10 erzak kolu
7 cephane kolu
2 seyyar hastahaneden mürekkep idi.

Kolordu karargâhında:

1 süvari bölüğü,
1 telgraf bölüğü,
1 ekmekçi bölüğü,
1 hayvan hastanesi vardı.

Tekmil Kolordu:

20 tabur piyade,

11 bölük süvari,

87 makineli tüfek

38 toptan mürekkepti. Bu miktar haricinde bulunan Hanikin Hudut Taburuyla, İran Piyade Taburunu ve 500 kadar İran aşiret atlılarını, işe yaramayan bir kuvvet addediyorum.

Tekmil kolorduda muharip piyade tüfeği ancak 10400 miktarında idi. İaşe mevcudu ise; kesirsiz 20000 insana ve 11000 hayvana baliğ oluyordu.

Kolorduda bulunan kumandanlarla erkân-ı harpler arasında benim düşüncelerimi anlayabilen tek adam, Kolordu erkân-ı harp reisi Binbaşı Kenan Bey idi. Bu zat erkân-ı harp mektebinde talebe iken 1911'de ben Almanya'dan yeni gelmiş idim. Erkân-ı harp mektebinde tabya ve harp tarihi dersleri veren Binbaşı Anbert Beye muavin tayin edilmiştim. O zaman Kenan Beyi çalışkan, anlayışlı ve dikkatli bulmuştum. Müstakil Süvari Lîvası Irak'a geldiği zaman Kenan Beyi bu livanın erkân-ı harp zabiti olarak görünce; bu vaziyeti beğenmeyerek kolordu erkân-ı harp reisi yaptırdım. Gerek Sabis Muharebesinde, gerek Zemzir ve Beyt-i İsa Muharebelerinde bana yardımı dokunmuş idi. Terbiyeli, itaatlı ve zeki bir erkân-ı harp zabiti idi. Hanikin cephesinde kendisiyle istişarede bulunmak imkânı ve zamanı bulundukça vaziyeti beraber tetkik ederek icrası kabil bir karara varırdık. Hanikin Muharebesinden sonra, kolordu kumandanlığını sadece at üzerinde yapmak artık güç olmuştu. Halil Paşa bana otomobil vermedi. Kolordu ve fırka kumandanlarının otomobili yok iken, Müstakil Süvari Livasında bir binek otomobilinin bulunması uygunsuz oluyordu. Kenan Beyi, liva kumandanı Sami Sabit Bey'e göndererek bize ordudan otomobil verilince, yine iade et-

mek üzere iki kişilik küçük otomobilini istedim. Şöförüyle beraber alıp getirdi. Sami Sabit Bey'e beni bu işte mazur görmesini, gücenmemesini söylemesini de Kenan Bey'e tembih etmiştim. İnsaf gösterilmiş ve talebim haklı bulunmuş idi. Hanikin Muharebesinden sonra 4,5,6,7 Haziran günlerinde kolorduya istirahat ettirip noksanları ikmâl ile ve kıtaları nizam-ı harplerine uygun bir hale getirmekle uğraştık. Demirbaş erzak, büyük ağırlıklardaki yem ve yiyecek ve Kolordu nakliye katarında ayrıca üç günlük iaşeye kafi bir hamule temin ettik. Bu işleri nakit para ile mubayaa suretiyle yapabildik. Ancak cephane noksanlığını ikmâl mümkün değil idi. Bağdat'ta 6 ncı Ordu Kumandanından mükerrer taleplerim üzerine bir miktar piyade ve topçu cephanesi sevk edildi.

Düşman sakin olup dağlara çekilmiş idi. Yalnız düşman süvarisiyle ve atlı keşif kollarıyla temasımız vardı.

4 Haziran 1916 da, bir gün evvel yaptığımız Hanikin Muharebesinin yaralılarını sıhhıye bölüklerinde ve seyyar hastahanelerde ziyaret ederek hatırlarını sormuş ve yaraları hakkında malumat almıştım. Bunların çoğunun bir hafta içinde kıtalarına iltihak edebileceklerini anlayarak memnun olmuştum. Yapılan uzun kara yürüyüşlerinde yollarda bir çok efradımız geri kalmışlardı. Bu döküntüler peyderpey gelerek kıtalarına iltihaka başladılar. Gerek mecruhların ve gerek yolda kalmış olanların kıtalarına avdetleri üzerine mevcutlarımız yükseliyordu. 6 ncı Fırka taburlarını teftiş ederken bir kısım efradın yalınayak olduklarını görmüştüm. 4 Haziran tarihli kolordu emr-i yevmisinin 1 nci maddesinde bu hale üzüldüğümü bildirdim. Kıta'atın kendilerinin de çarık yapmalarını ve mübayaa etmelerini tebliğ ettim. Süret-i umumiyede ihtiyaç hasıl oldukça kıtaların çarık, yemeni

ve koyun mübayaasına mezun olduklarını ve sarf evrakı gösterildikçe kolordu idaresinin bu mübayaalara sarf edilen parayı vereceğini tamim ettim. Gerek efrat ve gerek zabitler kendi ihtiyaçlarıyla da böyle sık sık meşgul olduğumu görerek memnun oluyorlardı.

3 Haziran'daki Hanikin Muharebesinde Rus Süvarilerinin gösterdikleri cüreti misal olarak gösterdim. Ve bizim süvarilerimizin de bunlar gibi cevval, faal ve müteşebbis olmalarını istedim. Kıtalarımıza, düşman süvarisinden ürkülmemesini, ona karşı yere yatıp ateş edilmesini tavsiye ettim. Hastahanelerdeki yaralıları ve bazı şehitleri tetkik ederek hemen hepsinin kurşun yarası almış olduklarını, süvari kılıcıyla yaralanmış iki kişi bulunduğunu bildirdim. Talim ve terbiyesi az olan kıtalarımıza emr-i yevmilerde sık sık bu suretle tavsiyeler yaparak istikbalde yapcağımız hareketlere ve muharebelere hazırlamak için çalışmağa başladım.

Hanikin Muharebesinde kasabanın cenubundan düşmana taarruz eden piyadelerimizden bazıları, tahminen bir Kazak süvari bölüğünün atlı hücumu karşısında geri çekilmişler. Bu hususta 4 Haziran tarihli kolordu emr-i yevmisinde kıtalarımızın bir gün evvelki muharebede göstermiş oldukları gayret ve fedakarlığa teşekkür ettikten sonra şu ihtarı yaptım:

"Dünkü muharebede 50 kadar düşman süvarisi karşısında 70-80 piyade neferinin kaçması hiç af olunmayacak bir kabahattir. Tahkik ettim. Bölüğün her iki zabitini ve taburun kumandanını yaralanmış bulduğumdan artık fazla tahkike lüzum görmedim. Efradın kaçışmalarının cehaletten ve zabitanın bunlara, süvariye karşı mukabeleyi öğretmemelerinden ileri geldiği aşikardır. Çünkü bu tabur Sabis Muharebesinde pek yiğitçe kavga

etmiş idi. Korkak olsaydı o zaman belli olurdu. Binaenaleyh efradın kabahatı yoktur. Bütün kabahat, takım, bölük kumandanlarıyla daha büyük tekmil mafevklerdedir. Karşısında kaçılan bu süvari hücumundan kaç kişinin mütessir olduğunu tetkik ettim. Seyyar hastahanelerde kılıç darbesinden bir zabit ile bir neferi mecruh buldum. İşte süvari hücumunun bütün maddi tesirleri... Şehitler üzerinde tetkikat yaptırdım. Kâffesi kurşun yarasından vefat etmişler. Bunun için süvari hücumları hiç bir zaman maddi büyük zararları mucip olamaz. Bunun tesiri daima manevidir. Düşman süvari hücumlarına karşı sükuneti muhafaza ile yere yatıp ateş etmek kafidir. Tekmil kıta kumandanları bu noktaları her nefere layıkıyla öğretip anlatmalıdır. Karşımızdaki düşmanın çoğu süvari olduğundan bundan sonraki muharebelerimizin hemen daima bu şekilde olacağına şüphe edilmemelidir."

Onüçüncü Bölüm
İRAN İÇİNDE İLERİ HAREKETLER

Hanikin Muharebesinden sonra İran içinde ileri hareketler.
Paytak boğazının ve Kirind'in zaptı.
6 ncı Ordu Kumandanının ileri hareket için bizi zorlaması.
Bunun üzerine mecburi olarak Kirmenşah'a kadar gitmek.

3 Haziran 1916 da vuku bulan Hanikin Muharebesindeki kuvvetlerimiz şu şekilde idi.

6 ncı Fırka:

3 Piyade taburu ve 4 makineli tüfekten mürekkep 16 ncı Alay (Kaymakam Emin Bey)

3 piyade taburu ve 6 Alman 3 İran cem'an 9 makineli tüfekten mürekkep 18 nci Alay (Kaymakam Mustafa Bey)

5 nci Alayın 1 nci ve 2 nci taburlarından 37 nci Alayın 1 nci taburundan, 44 ncü Alayın 2 nci taburuyla bu tabura bağlı 2 Osmanlı, 4 Alman ve 1 İran cem'an 7 makineli tüfekten mürekkep makineli tüfek bölüğünden, Hanikin Hudut Taburundan cem'an 5 taburlu mürettep alay (Kaymakam Şevket Bey)

2 nci Fırkanın süvari bölüğü

6 ncı Fırkanın süvari bölüğü

2 nci Fırka topçu alayına mensup 4 cebel topu (2 nci bölük)

6 ncı Fırka topçu alayına mensup 4 cebel topu
4 toplu süvari bataryası
1 İran sahra topu
1 istihkâm bölüğü, 1 telgraf takımı, 1 köprücü takımı, 1 sıhhıye bölüğü, 1 seyyar hastane, 1 ekmekçi takımı

6 ncı Fırkanın sahra topçu alayı kolbaşıyla yeni Bağdat'a gelmişti. Diğer kısımları henüz Bağdat'a doğru yürümekte idiler.

6 ncı Fırka karargâhının ağırlıkları ve binek hayvanları bile henüz Bağdat'a gelmeden Hanikin cephesindeki vaziyeti tehlikeli gören 6 ncı Ordu Kumandanı, fırka karargâhını derme çatma vasıtalara bindirerek acele Hanikin'e sevketmişti. 13 ncü Kolordu kumandanın emrinde ayrıca şu kuvvetler vardı. 5 nci Piyade Alayının 3 ncü ve 4 ncü taburları (Beşinci Alay Kumandanı Kaymakam Zihni Bey)

2 nci Sahra Topçu Alayının 4 cebel topu (Birinci Bölük). Bir tayyare (Bu tayyarenin Bakuba'daki depoda benzini yanmış ve tayyare yalnız kendi içindeki benziniyle kurtularak elde kalmış.) Bu sebeble Bağdat'tan benzin gelinceye kadar bu tayyareyi mahdut işlerde kullanabildik. İçindeki rasıt ve pilot da Rus kuvvetleri hakkında bize doğru malumat veremiyorlardı. 37 nci Piyade Alayının Hanikindeki 1 nci Taburundan başka, diğer 2 nci ve 3 ncü Taburları Alay kumandanı Kaymakam Abbas Hilmi Bey kumandasında olarak 6 Haziran 1916'da yani 3 Hazirandaki Hanikin Muharebesinden üç gün sonra Bağdat'tan Süleymaniye'ye hareket ettirilmiş. Orada Süleymaniye grubunun esasını teşkil edecek olan bu alay ancak 24 Haziran 1916 da Süleymaniye'ye varmıştır. Prens Dö Meklenburg adlı bir Alman zabiti güya bu Süleymaniye grubunun kumandasını deruhde ederek

İran içine saldıracakmış.

Musul'dan 12 Haziran 1916'da 6 ncı Ordu Kumandanlığına çektiği telgrafta kumandayı deruhde etmek üzere birkaç gün sonra Musul şehrinden hareket edeceğini bildirmiş olmasına rağmen ahvali zor gören ve arzu ettiği konforu da bulamayan bu prens cenapları sözünü tutmayarak Süleymaniye cephesine gitmemiş ve kumanda yükünden ve mesuliyetinden kaçmıştır.

Alman Karargâh-ı Umumisi bir türlü İran ve hatta Afgan hayalinden kendini kurtaramamıştı. Gönderdiği Alman zabitleriyle Türklerin yapamadıkları işlerin yapılacağını zannediyordu. Bu hususta altın ve gümüş para sarfından kaçmıyor ve İran'ın gümüş sikkesini Almanya'da aynıyla basarak İran'da sarfetmek üzere gönderiyordu. Gerçi Goltz Paşa ölmüştü. Fakat onun yerine 6 ncı Ordu Kumandanı Halil Paşanın yanına verilen Alman erkân-ı harb reisleri Alman Karargâh-ı Umumisinin emirlerini dinliyor ve İran'da meşgul Alman zabitlerinin yalanlarına inanıyorlardı. Mesela Miralay Bop isminde bir Alman evvelce İran'daki Rusları ehemmiyetsiz gösterir ve Acem Jandarmaları ve aşiretleriyle iş göreceğini ileri sürerken Ruslar bir hamle yapınca Kirmanşah'tan Bağdat'a kadar kaçmayı göze almış idi. Maiyetindeki müfrezeye evvelce Hanikin'e çekilmelerini emrederken kendisi ta Bakuba'da soluğu almış ve müfrezenin de Hanikin'den Bakuba'ya gelmesini tebliğ etmiş.

6 ncı Fırkada Kaymakam Şevket Beyin kumandasındaki mürettep alay, sabık İran gurubunu teşkil eden müfreze idi.

1915 senesinde, Rusları İran içine girmeğe sevk eden mecburiyet Almanların hulyaları ve İran'daki faaliyetleri idi. Alman zabitleri vasitasıyla İran jandarması ve or-

dusu tensik edilerek İran'ı elde etmek ve gerek bizimle Kafkas cephesinde, gerek Alman Ordularıyla Lehistan cephesinde muharebe eden Rusların arkasını tehdit eylemek suretiyle Lehistan cephesindeki Rus tazyikini hafifletmek düşünülüyordu. Alman Karargâh-ı Umumisi bu fikre kapılmıştı.

Gerçi düşünce fena değildi; Fakat bu iş o zamanki Acemlerle yapılamazdı. İran'da Almanların 1915 senesinde gösterdikleri bu faaliyet Rusları tahrik etmişti. General Baratof Kumandasındaki piyade fırkalarıyla süvari fırkalarından ve topçu kuvvetlerinden mürekkep kuvvetli bir kolordu Hazar denizinde İran'ın şimalindeki Enzeli limanına çıkarıldı. Bunlar bir kol ile Tahran - Kum - Devletabad, ikinci bir kol ile Kazvin - Awe - Hemedan, üçüncü bir kol ile de Tahran - Kum - Isfahan istikametlerinde yelpazevâri, cenup, cenub-i garbi ve garp taraflara doğru yayılmağa ve önlerine kattıkları Alman zabitleriyle tarftarlarını kovalamağa başladılar.

Alman Karargâh-ı Umumisinin tazyıkı üzerine Mareşal Von der Goltz Paşa Bağdat ve Musul guruplarını icat etti. Bağdat grubundan Binbaşı Şevket Bey kumandasında ve İran grubu adı verilen bir müfrezeyi Kirmanşah'a sevketti. Bu müfreze 24/1/1916 da Kirmanşah'a vardı. Orada durarak bir müddet Rus taarruzlarına mukavemet etti. Fakat Rus tazyiki kuvvetleşince Kirmanşah'ı terketti. Hanikin istikametinde Türk - İran hududuna doğru geri çekildi. Almanlarla onlara taraftar Acemler ve Nizamüssaltana daha çabuk kaçarak Bağdat yolunu tutmuşlardı.

Diğer taraftan İran'ın cenup tarafları da İngiliz istilası ve nüfuzu altına alınmak isteniliyordu. 1915 senesinde zayıf bir İngiliz atlı grubu Isfahan'a doğru ilerleyerek

şehri işgal etmişti.

İngilizler demiryolu ya da deniz irtibatı olmayan böyle çetin yerlere sokularak oraları elde tutmak işlerine gelmediğinden o taraflardaki Bahtiyâri aşireti reisleriyle uyuşarak İran cenubuna doğru Almanların yayılmalarına set çektiler ve İngilizler geri döndüler. Şimalden Almanları önlerine katarak Isfahan'a 19/3/1916 da gelen Rusların karşısında Almanlar garba doğru firar ettiler.

Alman Miralayı Bop Bey'in 4/5/1916 da Kasrışirin'i bırakarak Bakuba'ya kadar ricat emri verdiğini haber aldığı zaman Halil Paşa Kütülemmare'de bulunuyor ve 18 nci Kolordu kumandanı Kâzım Kararbekir'le görüşüyordu. Biz de 13 ncü Kolordu karargâhıyla Makasıs kalesi yanındaki eski çadırlı ordugâhımızda idik. Halil Paşa hemen yanında bulunan 6 ncı Ordu Erkân-ı Harp Reisi Miralay Glanz ile birlikte Selmanipak ganbotuna binerek Bağdat'a hareket etmiş. Orada bizzat vaziyeti tetkike mecbur olmuş. 6 ncı Fırkanın kolbaşındaki 18 nci Piyade Alayını 6/5/1916 da Bağdat'tan Hanikin'e yollamış. Bağdat'ta teşkil edilmiş olan 6 adet maksim ağır makineli tüfekten mürekkep Alman Makineli Tüfek Bölüğünü 18 nci Alayın arkasından sevkederek bu alaya bağlamış. 8 Mayısta 6 ncı Fırka karargâhını derme çatma vasıtalarla ve 16 ncı Piyade Alayı, İstihkâm bölüğü, telgraf takımı Bağdat'tan Hanikin'e hareket ettirilmiş. Musul'dan itibaren karadan gelmekte olan tekmil büyük ağırlıklar, hayvanlar, topçu alayı, erzak ve cephane kolları henüz pek geride imişler. 12 Mayıs akşamı fırka kumandanı, Bağdat'tan bindirildiği nalsız bir mekkâri hayvanıyla Hanikin'e muvasalat ederek kumandayı deruhde etmiş.

6 nci Piyade Fırkası Çanakkale'deki İngiliz hezimetinden sonra Trakya'ya çekilerek oradaki 2 nci Ordunun

nizam-ı harbine verilmiş ve şonra Irak'ta, Kütülemmare muharebelerindeki buhranlı vaziyetler üzerine, onun da 2 nci Piyade Fırkasının ve Müstakil süvari Livasının arkasından Irak'a gönderilmesine karar verilmiş idi. Bu kuvvetlerin hepsi Derince'den Pozantı'ya kadar şimendifer ile sevk olunmuştur. Toros dağlarındaki tüneller henüz ikmâl edilmediğinden Pozantı'dan beş yürüyüşle Gülek'e, Gülek'ten Mamure'ye trenle, Mamure'den tekrar beş yürüyüşte Katıha'ya ve oradan trenle Resülayn'a gönderilmişler. Burası şimendiferin son istasyonudur. Bundan sonra çölde kara yürüyüşüyle 10 günde Musul'a ve oradan keleklerle Dicle nehri üzerinden insanlar Samarra'ya ve buradan tekrar trenle 2,5 saatte Bağdat'a muvasalat olunuyordu. Hayvanlar ise Musul'dan karadan Bağdat'a ve Küt cephesine sevk ediliyordu. Atlı kıtalarımızın kâffesi, piyade kıtalarının hayvanları gibi karadan Bağdat'a ve Küt cephesine gönderiliyordu.

6 ncı Piyade Fırkası Irak cephesine gönderilirken Resülayn'dan sonra verilen emir üzerine bu fırkanın 17 nci Piyade Alayıyla 3 ncü Cebel Topçu Taburu, bir dağ cephane kolu, bir hafif ve bir ağır erzak kolu Bitlis taraflarındaki 16 ncı Kolorduyu takviye için o tarafa sevk olunmuş. 6 ncı Fırkanın baki kuvvetleri Bağdat istikametinde yürüyüşlerine devam etmişlerdir. 17 nci Alayın yerine 6 ncı Fırkaya 22 nci Piyade Alayı verilmiş ise de bu da Rus tazyikleri karşısında endişeye düşen 6 ncı Ordu kumandanı tarafından Musul'dan Revandüz cephesine sevk olunmuş. Esasen Rusların sadece bizim İran'a girmemize mani olduklarını hiç bir zaman da Türk hududunu geçerek Türk topraklarını ve şehirlerini zaptetmek emelinde olmadıklarını ne karargâh-ı umumi ve ne 6 ncı Ordu Karargâhı bir türlü takdir edememiştir. Yalnız

Ruslar Hanikin tarafında bizim hududumuzu tecavüz ederek Bağdat'a istikametinde bir yürüyüş yapmak istemişler ve bu da Kütülemmare de güç vaziyette bulunan İngilizlere yardım için düşünülmüş ve yapılmıştır. Kütülemmare'nin sukutundan sonra Ruslar Hanikin cephesinde de Bağdat doğru ileri hareketten vaz geçmişler, bizim 13 ncü Kolordunun İran'a girmesine karşı mukavemet için çalışmışlardır. Hatta Hanikin Muharebesinden evvel İran'daki Türk ve Acem kuvvetlerini tardederek kolbaşısıyla Kasrışirin taraflarına ilerlemekte olan Baratof Kolordusunun kuvvetini ehemmiyetli bir şey zanneden İngilizler, Rusların Bağdat istikametinde ilerleyerek burayı zapt etmelerini ve İngiliz cephesindeki 18 nci Türk Kolordusunun ricat hattının kesilmesini; bu kolordunun bir yanında İngiliz, diğer tarafında Rus kuvvetleri arasında sıkıştırılarak imhâ edilmesini talep etmişlerse de Rus kumandanı bu talebe muvafakat etmemiş ve askerinin kışlık elbiseli olduklarını, Kazakların çölde muharebeden hoşlanmadıklarını ve bir iş göremiyeceklerini ileri sürerek bu İngiliz talebini reddetmiştir. Baratof doğru düşünmüş ve yaz sıcağında Irak'ta bir iş görülemiyeceğini, İngilizlerin dahi yaz sıcağında Bağdat'ı zapt için uğraşmıyacaklarını isabetli olarak tahmin etmiştir. Gerçi bu muhaberenin ve taleplerin vukuunu harpten sonraki neşriyatta gördük. Fakat Rusların ne Türkleri, ne Almanları belki de hatta ne İngilizleri İran'a sokmamak istediklerini anlamak güç değildi. Lakin bu iş Karargâh-ı Umumideki Almanların işine gelmiyordu. Onlar mütemadiyen İran'ı istila ederek Rus kuvvetlerinin arkasına düşmeyi sabit fikir yapmışlardı. Alman Karargâh-ı Umumisi de maatteessüf İran, Afgan hülyalarına inanıyordu. Buna bir misâl göstereyim: Biz Heme-

dan'da iken Afganistan içinde dolaşarak bir hayal kırıklığı ile karargâhıma gelmiş olan bir Alman erkân-ı harp zabiti bana acı itiraflarda bulunmuştu.

Enver Paşa'ya gelince o da İran'ı istila edip İran halkından muntazam bir ordu vücuda getirmek ve bu ordu ile Kafkas cephesindeki Rus kuvvetlerinin arkasını almak, Azerbeycan'ı, Turan'ı, Türkistan'ı istila etmek hayallerine düşmüştü. Enver Paşa, Bingazi'deki İtalyanları tart için Şeyh Senusi Araplarından vücuda getirmiş olduğu mücahit kuvvetlerinden istifade etmiş ise de bu tecrübenin İran'da Acemlere tatbiki hiç bir netice vermiyecektir. Acemler sadece talan, yağmakârlık, kim para verirse onun yüzüne gülmek, zor karşısında kaçıp gizlenmekten başka hiç bir marifet göstermemişlerdir. Acemler için o zaman vatanperverlik, milliyet hisleri, din kardeşliği, cihad-ı mukaddes heyecanı bahis mevzuu bile olamazdı. Ben bunu Kafkas cephesinde iken Kürt aşiretlerinden ve aşiret süvari fırkalarından ilk defa anlamıştım. Esasen onlar Türklere bir yabancı kuvvet ve millet gözüyle bakıyorlardı. Sonra Irak cephesinde Fazıl Paşa'nın kumandasındaki güya mücahit sanılan bedevi arap atlılarını aynı halde gördük. Nihayet İran'da Acem aşiretlerini, mücahitlerini, hatta muntazam Acem askerini bile aynı şekilde buldum. Fakat bunu ne Halil Paşa'ya ve Enver Paşa'ya anlatmak mümkün olmadı. Benim kumandam altındaki muntazam askerimde yalnız Türk mehmetçiğine itimadım vardı. Onları iyi beslemek, iyi giydirmek ve iyi talim terbiye etmekle daima meşgul olmuş idim. Bu gayretlerimin semeresini en buhranlı muharebe anlarında görerek Allah'a şükür ederdim. Kolordu kumandanın bayrağını görünce, veya küçük otomobilimin korna sesini işitince, Türk mehmetçik ve onla-

rın sadık, fedakâr zabitleri "Kolordu kumandanı geliyor! Ali İhsan Paşa geliyor, şimdi herşey düzelir" derler ve verdiğim emirleri büyük bir şevk ile yaparlardı. Neticede düşmana galebe çaldığımızı anladıkları zaman yeniden bana itimatları bir kat daha kuvvetleşirdi. Bir kumandan için maiyetinin her hususta itimadını kazanabilmek lazımdır. Bugünkü genç zabit arkadaşlarımın ve evlatlarımızın bu tecrübelerimizden istifade etmeleri emeliyle esasen bu hatıralar yazılmıştır.

Hamdolsun bizim yaşımız ilerledi, bu fani dünyaya, herkes gibi, elbet biz de bir gün veda edeceğiz. Nizam-ı alem böyledir. Şimdi en büyük zevkim, hatıralarımı okuyarak istifade eden genç silah arkadaşlarımıza rast gelmek, onların takdirkâr düşünce ve hislerini dinlemektir. 1952'de resmi davet esnasında genç Türk generalleriyle beraber bulunuyorduk. Büfe başında Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce yanımda bulunan bir generale "Ali İhsan Paşa'mı tanıyor musunuz?" diye sormuştu. O da tereddütsüz şu cevabı vermişti: "Nasıl tanımam, onun tatbik ettiği prensiplerle, onun izinden yürümeye ve vatana hizmet etmeğe çalışıyoruz." Masa kenarında sağımda duran bu generalin solumdaki Milli Müdafa Vekiline vermiş olduğu bu cevabı dinlerken ben kıpkırmızı olmuştum. Yüreğim, insanlık icabı, zevkten heyecanla çarpmağa başlamıştı.

Yukarıda 2 nci ve 6 ncı Piyade Fırkalarıyla Müstakil Süvari Livasının İstanbul'dan Bağdat istikametindeki hareketlerini tafsil ederken şimendifer hattımızın halini, kesik yerlerini, Resülayn'dan Musul ve Bağdat'a gidiş şeklini hususi olarak izah etmiştim. Bu halde bulunan bir irtibat yoluyla bir yandan Filistin cephesindeki kuvvetlerimiz, bir yandan Kafkas ve Irak cephesindeki ordu-

larımız beslenecek, noksanlarımız ikmal olunacaktı. Bunu düşünmeyenler daima yanlış ve zararlı kararlar ve emirler vermekte ve kıtalarımızı beyhude zayiata ve yorgunluklara uğratmakta idiler. Evvelce yazıldığı vechile Halil Paşa 4 Mayıs 1916'da Kütülemmare'de iken Alman Miralayı Bop Bey'in Bakuba'ya kadar ricat haberini bildiren atideki raporunu almış.

"3/4/Mayıs 1916'da Şevket Bey müfrezesi büyük zayiat ile Paytak geçidinden geri atılmış. Kasrışirin'de ictima emredildi. Bakuba'ya kadar ricata mecburuz. Bakuba köprüsünü islâh ettiriniz." Kasrışirin ile Bakuba arası takriben 200 km dir. Bu kadar geride bir noktaya çekilmeye karar vermek, Bop Bey'in uğradığı paniği gösterir.

Bu rapor üzerine Halil Paşa Küt'ten 4 Mayıs akşamı hareketle 5 Mayıs'ta Bağdat'a geldiğinde ve ilk tedbirleri alarak Bağdat'tan Hanikin'e 18. Piyade Alayı ve makineli tüfek bölüğünü sevk ettikten sonra 6 Mayıs akşamı telgraf makinesi başında Kaymakam Şevket Bey ile konuşarak vaziyet hakkında malumat almış. Şevket Bey Bop Bey'in talimatına tevfiken Kasrışirin'i terk ederek 6 Mayıs'ta Hanikin'e geldiği zaman Rusların yalnız bir süvari alayı Şevket Bey'in müfrezesiyle temas halindeymiş. Şevket Bey'in kumandasındaki müfrezeden başka diğer İran ve Alman teşkilâtı ve Miralay Bop, Nizamussaltana vesaire Bakuba-Bağdat yolunu tutarak geri kaçmışlar. Şevket Bey'den vaziyeti öğrendikten sonra Halil Paşa telgraf makinesi başında Kaymakam Şevket Bey'e şu emri vermiş: (6. 5. 1916)

"Bop Bey Bağdat'a çağırılacak; Bağdat grubunun kumandasını Kaymakam Şevket Bey deruhde edecek. Kaymakam Şevket Bey Hanikin'de Rusları tevkif edecek. Çekilmek mecburiyetinde kalırsa, Bop Bey'in talimatı

gibi Bakuba değil, her defasında 5-10 kmlik bir mevzi tebdili yapacak. Bugün Bağdat'tan Hanikin'e sevk edilen 18. Piyade Alayı ile ağır makineli tüfek bölüğünün oraya muavsalatı için lazım gelen zamanı kazanacak. İran jandarmasının kumandanı Binbaşı Eberhart aşiretler kumandanlığını Binbaşı Leon Hardi veya Yüzbaşı Çizmer deruhde edecek. Bunlar da Kaymakam Şevket Bey'in emrinde bulunacaklar. İran kuvvetlerinin Bağdat'a ricatlarına mümanaat edilecek, ricata devam edenler firari muamelesi görerek idam edileceklerdir."

Bu muharebeden sonra 6/7 Mayıs gecesi Ruslar Hanikin istikametinde ileri hareket etmişler. Bu esnada Şevket Bey'e Acem uydurması bir takım mübalağalı haberler gelmeye başlamış. Güya iki fırka ile cepheden ve ayrı bir kolla da Diyale nehri boyunca garpten ilerliyorlarmış. Şevket Bey bu raporu Halil Paşa'ya yazarak geceleyin Hanikin'i tahliye edeceğini bildirmiş ise de haberin yalnışlığı ve mübalağası anlaşılınca tahliyeden vazgeçiyor. 7 Mayıs 1916 sabahı Ruslar, 3 kmlik bir cephe üzerinde açılarak Hanikin kasabasının şimal kenarına çekilmiş olan Şevket Bey'in kıtalarına karşı yayılıyorlar ve taarruza başlıyorlar. Şevket Bey Hanikin kasabasının şimal kenarını müdafa ediyor. Ruslar muvaffak olamayarak çekiliyorlar. 7 Mayıs'ta Halil Paşa'nın yaptırdığı tayyare keşfinde Kasrışirin ile Hanikin arasında Ruslardan iki süvari alayıyla 4 toplu bir batarya görülüyor.

8 Mayıs'ta Şevket Bey ufak bir mukabil taarruz hareketiyle Rusları tekrar hudut kuleleri hattına geri çekilmeye mecbur ediyor. Düşmanın bir kaç süvari bölüğüyle iki ağır makineli tüfek ve iki toptan mürekkep bir dümdarı bizimle temasta bırakarak çekilmiş olduğu anlaşılıyor.

Bu esnada Enver Paşa, Rusların Bağdat'ı yakından tehdit edemiyecek kadar, hiç olmazsa Kirmanşah'a kadar tardını 6 ncı Ordudan talep etmiş. Yazın Kütülemmare cephesinde mühim harp hareketleri vukuu muhtemel olmadığından ordunun fazla kuvvetleriyle Ruslara bir darbe vurmak münasip görülmüş. 6 ncı Ordu Kumandanlığından verilen emir üzerine 13 ncü Kolordu Kumandanı miralay Ali İhsan Bey'in emri altında 2 nci Piyade Fırkası, Müstakil Süvari Livası, Kolordu nakliye mekkâresi v.s. 9 Mayıs 1916'da Kütülemmare'den hareket etti. Aziziye-Bakuba yoluyla Hanikin'e doğru ilerlemeye başladı. Bu esnada Ruslar Hanikin tarafından tekrar taarruz teşebbüsünde de bulunmuşlardır.

9 Mayıs 1916'da yaptırılan tayyare keşfinde Rusların Serpul'de bir fırkalık, Kasrışirin şimalinde bir alaylık ordugahı görülüyor. 12 Mayıs 1916 yaptırılan teyyare keşfinde Kasrışirin ile Hanikin arasında üç grup halinde 350 çadırlık ordugâh ve 6 top tesbit olunmuş.

11 Mayıs 1916'da, 18 nci Piyade Alayı 12 Mayıs akşamı 6 ncı Fırka karargâhı, fırka istihkâm bölüğü, muharebe takımı Hanikin'e varmışlar. 16 ncı Alay Hanikin'e yaklaşıyor. 6 ncı Fırkanın 2 nci seri sahra taburu peyderpey Bağdat'a geliyor ve Hanikin'e doğru yola çıkarılıyor. İranlı jandarmalardan, piyade ve süvariden hiçbir haber yoktur. Bunların Bağdat'a doğru akınları devam ediyormuş; Bakuba'da toplanan bu heriflerden cephede hizmet etmek istemeyenler, silahları alınarak, Mendeli tarikiyle İran'a sevk olunmuşlar. Cephede hizmet etmek istiyen bir kaç yüz kişi Bakuba'da toplanarak güya inzibat altına sokulmuşlar. Hanikin civarındaki Türk kuvvetleri nezdinde bulunan 150 kadar İranlı piyade ve süvariden her gün bir kaç kişi firar ettiğinden bunlar da Şehriban'a

geri getirilmiş. Nihayet iki süvari bölüğü, iki ağır makineli tüfek ve iki toptan mürekkep bir kuvvet İranlı kolağası Habibullah adında bir zatın kumandasında sevk edilmişler. İranlıların içinde biricik itimat edilebilir adam olarak bu Habibbullah Han zikrolunabilir. Evvelce zikrolunduğu üzere 9 Mayıs akşamı Küt civarından gece yürüyüşle hareket eden Müstakil Süvari Livası, 2 nci Piyade Fırkası, kolordu karârgahı ve nakliye katarı Küt'ün takriben 20 km kadar garp tarafında Dicle kenarına vasıl oldular. Bu suretle İngiliz tayyerelerinin istikşafından ve tacizinden kurtuldular.

İngiliz tayyareleri her gün ancak Kütülemmare'ye kadar gelip, geri dönüyorlardı. 22 Mayıs 1916'da Müstakil Süvari Livası ve 23 Mayıs'ta diğer kıtalar Bakuba'ya vasıl oldular. Bakuba'da bir kaç gün istirahat ile yolda dökülen efradı toplamak ve gece yürüyüşleriyle takatten düşmüş ve muntazaman sıcak yemek yiyememiş efradımızı dinlendirmek istiyordum. Bu esnada iaşe vaziyeti hakkında yaptırdığım tahkikattan şu netice meydana çıktı: Hanikin'de toplanan kıtaların iaşesinde zorluk bulunduğu, gündelik buğday istihkakının tedarik olunamadığı, tedarik edilen buğdayların da ancak yarısının un haline getirilebildiği, değirmenlerin ıslahıyla uğraşıldığı 6 ncı Fırka kumandanı tarafından bildirildi. İaşe vaziyetinin islâhına kadar 2 nci Piyade Fırkasını Bakuba'da tuttum. Arpa tedariki daha kolay olduğundan süvari livasını 23 Mayıs akşamı Bakuba'dan Hanikin'e doğru hareket ettirdim. Bakuba ve civarında erzak tedariki için kolordu süvari bölüğünü Bakuba'ya Horosan kazası kaymakamının emri altına verdim. Civar kazalarda da aynı faaliyete girişildi. Kifri (Salahiye) kazasından erzak tedariki ve doğruca Hanikin'e sevki için kolor-

du idaresinden memurlar gönderdim. 6 ncı Ordu kumandanı bizim bu zorluklarımızı hiç düşünmeyerek boyuna karakuşvari emirler vermeye çalışıyordu. 9 Mayıs'ta 13 ncü Kolordu Küt'ten hareket ettirilince sıkıntı çekilmemek için Bakuba'dan erzak toplatmak, hem Hanikin'deki 6 ncı Fırkaya sevk etmek, ve hem birkaç gün sonra 13 ncü Kolordunun Bakuba'ya gelecek süvari livasıyla 2 nci Fırkasının iaşesini temin eylemek vazifesi 6 ncı Ordu Kumandanlığına ait bir iş idi. Fakat böyle düşünce ve tedbirler Halil Paşanın kafasında yer tutmazdı. Erkân-ı harpleri de böyle şeyler düşünmezlerdi. 19 Mayıs 1916'da Bağdat'a gelerek Küt cephesini teftiş eden Enver Paşa 24 Mayısta Bağdat'tan Hanikin'e doğru hareket etmiş, bana bu hususta hiçbir haber verilmemişti. Bu sebeple beni görmeden Şehriban'a doğru geçmiş. Şehriban'da süvari livasının evvelce verdiğim emir mucibince Hanikin'e doğru yürüyüşe başlamış olduğunu görünce onu hemen durdurup Kifri üzerinden Süleymaniye'ye gitmesini söylemiş. Halil Paşa ile Enver Paşa aynı günde Hanikin'e giderek geri dönmüşlerdi. Bakuba'da Enver Paşa'yı karşılayarak 2 nci Fırkayı teftiş ettirdim. Bu esnada olsun bana ne Enver Paşa ne Halil Paşa, süvari livasına verilen emri söylemediler. Enver Paşa'nın bu düşüncesini bana bildirmek icap ederdi. Bu vazife Halil Paşa'ya taallük ederdi. Müstakil Liva Kumandanı Sami Sabit Bey'in ise aldığı emirden usulen beni haberdar etmesi lazım iken o da bunu yapmadı. Şehriban'dan Kifri'ye gitmek için yol bulamayan Sami Sabit Bey Bakuba'ya gelerek oradan Kifri'ye gitmeyi kararlaştırmış, Müstakil liva, Bakuba'ya geldiği zaman onun Süleymaniye'ye gönderilmesinden sarfınazar olunarak tekrar kolorduya iade olunduğu bana tebliğ edilmedi. Sami Sabit Bey ihti-

mal ki, Küt cephesinde iken Sabis Muharebelerinde gösterdiği beceriksizlikten dolayı kendisine yaptığım ihtarların intikamını almak için beni kasten haberdar etmemişti. Belki Süleymaniye'ye gidip orada rahat etmeyi düşünüyordu...

Müstakil Süvari Livasına tekrar emir verdim. Hemen Bakuba'dan tekrar ileri hareket ederek Hanikin'e gitmesini tebliğ eyledim. Evvelâ Şehriban'dan geri gelen ve şimdi tekrar ileri sürülen süvari livası, pek yorgun olarak 3 Haziran sabahı Kızılrabat'a vasıl olabilmiş. Halbuki Bakuba'dan Hanikin dört günlük (120 km) mesafede olduğundan ve Bağdat'tan hareket etmiş olan 6 ncı Fırka piyadeleri beş günde Hanikin'e varmış olduklarından süvari livasının 120 kmlik yolu nihayet üç günde ikmâl edip 28 Mayıs'ta Hanikin'e varması lazım gelirdi. Fakat hayvanlar ileri geri hareketlerde takattan kesilmişler. Belki iyi tımar edilmediler, iyi beşlenmediler. Liva kumandanında da Hanikin'deki tehlikeli vaziyeti takdir ederek oraya bir an evvel yetişmeye heves yok. İşte bu sebeplerle süvari livası 3 Haziran 1916 sabahı bir gece yürüyüşünden sonra Kızılrabata'a gelmiş idi. O gün Hanikin'e Ruslar taarruz ettiklerinden, Müstakil Süvari Livası kumandanı yorgunluk ve uykusuzluğu düşünerek Kızılrabat'tan kımıldamamış ve top sesine yürümek prensibinden bile gaflet göstermişti. Halbuki Kızılrabat'tan top sesleri duyulunca Süvari Livası adeta yürüyüşle bile ağır ağır ileri hareket etseydi bir, nihayet iki saat sonra Ruslar yürüyüş kolunu görerek geri kaçacaklardı... İşte Sami Sabit Bey, bu çeşit hareketleriyle Hanikin Muharebesine iştirak etmek veya fayda temin eylemek şerefinden mahrum kalmıştır. Diğer taraftan gerek Enver Paşa'nın, gerek Halil Paşa'nın böyle müteredditt

kararları, emirleri ve muhalif emirleri aynı zararları doğurmuştur. Aynı hatalar, Hanikin Muharebesinden sonraki hareketlerde de tekrar edilmiştir.

Süvari Livasının Mendeli'ye sevkine Halil Paşa karar vermiş. Livanın 13 ncü Kolordu ile irtibatını kesti. Onun, 6 ncı Ordu emrinde olarak Mendeli'ye gönderilmesini bize tebliğ eyledi. Maksat, güya Mendeli'den Kirmanşah'ın garbındaki Mahideşt ovasına süvari livasını sevk ederek Rusların ricat hatlarını kesmek ve mukavemetlerini kırmakmış. Coğrafya haritaları üzerinde düşünülen tabya hareketleri ve tertipleri, haritaların teraziye uymamaları yüzünden akîm kalıyor. Süvari livası, Mendeli'den Mahideşt'e giden katır yolu üzerinden süvari bataryasını ve arabalı ağırlıklarını götüremezdi. Topsuz süvari bölükleri, düşman kazakları karşısında bir iş göremezlerdi. Bu sebeple Müstakil Süvari Livası Kirmanşah'a kadar 13 ncü Kolorduya faydalı bir hareket yapamamış ve Kolordu tarafından Kirmanşah'ın işgalinden sonra oraya gelerek kolorduya iltihak eylemiştir.

Başkumandan vekili Bağdat'tan İstanbul'a hareket ettikten sonra, Halil Paşa, 27 Mayıs 1916'da 13 ncü Kolordu Kumandanını Bağdat'a çağırdı. Benim otomobilim olmadığından bir atlı arabaya ot döşeyerek erkân-ı harp reisim Binbaşı Kenan Bey'le birlikte ciğerlerimiz sarsıla sarsıla Bağdat'a gittik. Bu halimizi de hikaye ettiğimiz halde Halil Paşa insaf edip bir otomobil vermedi. Aynı arabayla aynı zahmet içinde Bağdat'tan Bakuba'ya döndük.

Halil Paşa-ihtimalki Enver Paşa'dan aldığı emir üzerine- İran taarruzu hakkındaki projesini bize şöyle izah etti:

1- 13 ncü Kolordu Kirmanşah istikametinde

2- Süleymaniye grubu oraya gönderilmek üzere olan 37 nci Piyade Alayı ile ve iki hudut taburundan mürekkep olarak Süleymaniye'den Sine istikâmetinde,

3- Musul grubu (4. Piyade Fırkası) Revandiz-Savuhbulak istikâmetinde taarruz edecekler.

Süleymaniye grubu, Almanya'lı Prens de Meklenburg'un kumandası altında bulunacakmış. Küt cephesinde sıcak mevsimde ehemmiyetli bir hareket yapılamıyacağından 18 nci Kolordunun fırkalarına mensup 37 nci ve 44 ncü Alayları Küt cephesinden geri çekiyormuş. Bunlar Bağdat'a geldikten sonra Kirmanşah istikametinde taarruz ederken 13 ncü Kolorduyu takviye için ileri gönderilecekmiş. 51 nci Fırkaya mensup 44 ncü Piyade Alayı 7 Temmuz 1916 da Bağdat'tan Kirmanşah'a hareket ettirilmiştir. 37 nci Piyade Alayının 1 nci Taburu esasen Bağdat grubunda bulunduğundan şimdi 6 nci Fırkanın 3 ncü Alayını teşkil eden ve Kaymakam Şevket Bey kumandasında bulunan mürettep alayında ve 44 ncü Alayın 2 nci Taburu da aynı suretle bu mürettep alayda bulunuyordu. 37 nci Alayın 2 nc ve 3 ncü Taburları alay kumandanı Kaymakam Abbas Hilmin Bey kumandasında olarak Bağdat'tan Süleymaniye'ye hareket ettirilecekmiş. Bunlar 6 Haziran 1916'da Bağdat'tan hareketle 24 Haziranda Süleymaniye'ye vasıl olmuşlardır. 44 ncü Alayın kısm-ı küllisi Bağdat'ta ordu ihtiyatında tutulacakmış. 6 ncı Ordu kumandanı Kasrışirin civarındaki Korato gaz (neft) madenlerinin veya kuyusunun bir an evvel elde edilmesini ve ordunun gaza ihtiyacı bulunduğunu sözlerine ilave etti. Bu izahatı aldıktan sonra demir tekerlekli ve içine ot döşediğimiz at arabasına tekrar binerek geceleyin Bakuba'ya döndük.

Goltz Paşa'nın vefatından sonra Halil Paşa 6 ncı Ordu

Kumandanlığına tayin olununca, ordu erkân-ı harp reisliğini Alman Miralayı Von Glanz (Mirliva Glanz Paşa ünvanı ve üniformasıyla) deruhde etmişti. 6 ncı Ordudaki Alman teşkilatının ve zabitlerinin işlerine nezaret etmek vazifesi Alman imparatoru tarafından Von Glanz Paşa'ya verilmişti. İran harekatı teşkilatı için Almanya tarafından tahsis edilen paranın sarfı selâhiyeti de Von Glanz Paşa'nın elinde bulunuyordu. 28/29 Mayıs 1916'da 5 nci Piyade Alayının 3 ncü ve 4 ncü Taburlarını ve 2 nci Fırka Topçu Alayının 1 nci sahra bataryasını Hanikin'e hareket ettirmiştim. 1 Haziran sabahı Hanikin'e vardılar. Bu alayın 1 nci ve 2 nci Taburları daha evvel Hanikin'de Kaymakam Şevket Bey'in mürettep alayında bulunuyordu. Hanikin'e gidince 5 nci Piyade Alayını toplayacaktım. Süvari bataryasını süvari livasından ayırarak Hanikin'e sevk ettiğim cihetle bu batarya 1 Haziranda Hanikin'e vasıl olmuş ve muharebede bize çok faydası dokunmuştu. Biiltizam gittim de, kolordu karargâhının 1 nci kademesiyle aynı 28/29 Mayıs gecesini at üzerinde Bakuba'dan hareketle 30/31 Mayıs gecesi Hanikin'e vasıl oldum. Yani Bakuba'dan 20 km uzakta olan Hanikin'e üç gece yürüyüşle varmış oluyorduk. Müstakil Süvari Livasını 1/2 Haziran gecesi Bakuba'dan hareket ettirdim. 2/3 Haziran gecesi Kızılrabat'a vasıl oldu. 3 Haziran sabahı top seslerini duyunca, Süvari Livamızın gece yorgunluğuna rağmen adeta yürüyüşle birkaç kilometre ilerlemesi düşmanı geri kaçırmak için kafi idi. Düşman taarruzu başlayınca saat 5.55'te Kızılrabat'taki süvari livasına orada durmayarak Lüti Bahçesi sırtlarına doğru ilerlemesini telgrafla tebliğ etmiştim. Aynı zamanda 6 ncı Orduya da muharebeden malumat vermiştim. Bu telgrafların çekildiği ve ondan sonra düşman süvarisinin

telgraf hattını keserek muharebeye mani olduğu tahkikat ile sübut bulmuştur. Yalnız 2 nci Fırkaya, akşam üzeri hareketle Hanikin'e gelmesini aynı suretle telgrafla tebliğ etmiştim. Fakat bu fırka da telgrafla verdiğim şu emre rağmen akşam üzeri biraz erkence hareket dirayetini gösterememiştir. Çünkü muharebenin akşam üzeri ne şekil alacağını kimse kestiremezdi. Binaenaleyh daha erken hareketle Hanikin'e bir an evvel yaklaşmak iktiza ederdi. Böyle işler için yetişmek ve elbirliğiyle düşman karşısında iş görmek azmi ve hüsnüniyeti lazımdır. Bu vakalar, bana bundan sonraki muharebelerde tesadüf edeceğim güçlükleri anlatmıştır.

3 Haziran 1916'da Hanikin Muharebesini akşama kadar uğraşarak kazanmıştık. Bunu ve 3/4 Haziran gecesi çekilen Rusları ne için takip etmemiş olduğumuzu evvelce izah etmiştim. İaşe vaziyetimiz henüz düzelmediğinden ve süvari livasıyla 2 nci Piyade Fırkasını ancak 4 Haziran sabahı elimin altına girdiğinden 4 Haziranda dahi düşmanı takip etmedik. Esasen düşmanın elinde büyük süvari kuvvetleri var idi. Bunlar bizimle temasta bırakılarak düşman piyadesinin 3/4 Haziran gecesi hiç olmazsa 20 km geri çekilmiş olacağı aşikâr idi. 4 Haziranda biz takip hareketine başlarsak düşman piyadesi yine uzaklaşmaya devam edecek, düşman süvarisi de oyalama muharebeleri ve dümdar hareketleriyle bizim ileri hareketimizi geciktirecek idi. Yorgunluğumuz boşuna gidecekti. Henüz biz Hanikin'e doğru giderken ve Hanikin Muharebesi vuku bulmazdan evvel 29 Mayıs 1916'da Halil Paşa "Mümkün olan süratle Kasrışirin-Korato hattının elde edilmesi ve bu iş için Hanikin'deki kuvvetler kafi gelmez ise 2 nci Fırkanın bir kısmıyla olsun 6 ncı Fırkanın takviyesini" tebliğ etmişti. "Şimdiden

başladılar, düşman henüz Hanikin önündedir biz Hanikin Muharebesini bekliyoruz. Bunun neticesi ne olacaktır? Bunları düşünmeden emir veriyorlar" dedim. Ben esasen Hanikin vaziyetini tehlikeli gördüğümden ve o tarafta iaşe ve erzak vaziyeti biraz düzelmiş olduğundan 2 nci Fırkaya 1 Haziran sabahı Şehriban'a varmasını ve orada bir gün istirahattan sonra 3 Haziran sabahı Kızılrabat'a ve 4 Haziran sabahı Hanikin'e vasıl olacak suretde hareketini tanzim etmesi için emir vermiştim. İşte bu emir mucibince Hasan Askeri Bey 2 nci Fırka ile 3 Haziran sabahı Kızılrabat'a gelmişti. Benim telgrafımı alınca Kızılrabat'tan itibaren dirayet göstermek fırka kumandanının vazifesi idi. Kolordu Karargâhının 2. kademesi 2 Haziran sabahı Hanikin'e vasıl olmuştu. Yani ağırlıklarımıza ancak böyle iki gün sonra kavuşabilmiştik.

Hanikin Muharebesinde Ruslar 400 metreden fazla 6 ncı Fırka cephesine yaklaşamamışlar ve geceleyin Kasrışirin istikâmetinde geri çekilmişlerdi. Elde ettiğimiz Rus esirlerinin ifadelerine göre taarruz eden Rus kuvvetleri 4 ncü Kafkas Hudut Alayının 1 nci ve 2 nci Taburlarıyla 2 nci Hudut Alayının 1 nci ve 2 nci Taburlarından, 17 nci Nijeni Garoski Süvari Dragon alayından, bir sahra veya cebel ve bir süvari bataryasıyla 2 toplu obüs bataryasından mürekkep imiş. Hanikin'de sağ cenahımızı ve gerilerimizi ihataya uğraşmış olan Rus sol cenah kolu yine esirlerin ifadelerine göre; 4 ncü Hudut Alayının 3 ncü ve 4 ncü Taburlarıyla 18 ncü Severeski Dragon Alayı ve 1 nci Harfereski Kazak Süvari Alayından, bir ağır makineli tüfek bölüğü ile bir sahra veya cebel bataryasında mürekkep imiş. Bu kuvvetler 2 Haziran 1916 akşamı Kasrışirin'den Elvant suyunun şarkına geçerek bütün gece yürümüşler ve 3 Haziran sabahı saat 5'te pişdarı olan 2

süvari bölüğü Hanikin'in 6 km cenub-i şarkisine vasıl olmuş. Gece yürüyüşünde piyadeler Kazakların terkilerine alınmıştır. Bu koldan bir süvari alayı Kızılrabat'tan Hanikin yolu üzerine sevk olunmuş. Bu alay bir deve kafilemizi vurmuş, telgraf hattını 2 km tahrip eylemiş. Bu düşmanı 5 nci Piyade Alayımız kahramanca Hanikin cenub-i şarkisindeki sırtlardan tart ve bir müddet takip etmiştir. Düşman mühim zaiyata uğrayarak ve esir bırakarak 3/4 Haziran gecesi geldiği istikametten ricat eylemiştir.

İki süvari alayı ile iki toptan mürekkep Rus sağ cenah kolu Kasrışirin'in garbından ilerliyerek Hanikin'in şimal-i garbisinden Elvant suyunu geçerek Rus sol cenah koluyla birleşmeye çalışmış. Bu kolun hareketi biraz gecikmiş ve 6 ncı Fırkanın sol cenahı gerisindeki ihtiyatları ve 2 nci Topçu Alayının 2 bataryasına mensup topçu takımının ateşi karşısında epeyce müteredditane hareket etmiş ve nihayet şimale doğru geri çekilmeye mecbur olmuş. Bıraktıkları yaralı esirlerin ifadesiyle bu kuvvetler ve hareketler tesbit olunmuştur. Görülüyor ki Rusların maksadı, Hanikin'deki Türk kuvvetlerini her taraftan sarıp kapayarak imha ve esir etmek idi. Buna muvaffak olamamışlardır.

Ruslar muharebe meydanında 200 maktül bırakmışlar, mecruh ve sağlam 200 kadar esir alarak 600 kadar yaralıyı beraber götürmüşlerdir. Bizim zaiyatımız ise 81 şehit er, 9 yaralı subay 267 yaralı er, 68 esir veya kayıp, ceman 423 kişidir.

Evvelce yapılan yürüyüş ve muharebelerde birbirine karışmış kıtaları tanzim etmek, her fırkayı kendi esas nizam-ı harbine koymak için 4,5,6,7 ve 8 Haziran 1916 günlerinde kolorduya istirahat verdim. Kütülemmare

Muharebelerinde hayli zahmet çekmiş ve oradan Hanikin'e kadar sıcak çöllerde gece yürüyüşleriyle çok yorulmuş ve nihayet Hanikinde ehemmiyetli bir muharebe yapmış olan Kolordum bu istirahata hak kazanmıştı. Efradımızı iyi beslemek, ve çıplak ayaklılara çarık tedarik etmekle meşgul olduk. Şimdiye kadar kumsal yollarında çıplak ayaklar ile geceleyin yürümek mümkün oluyordu. Fakat şimdi taşlık bir araziye geldik. Mehmetçiklerimizin ayakları yaralanmadan, hatta parçalanmadan, ileri hareket kabil değildi. Düşmana rast geldiğimiz zaman, ateş altında taarruz ve icap ederse süngü hücumu yapacaktık. Ayakkabıları ve çarıkları olmayan çıplak ayaklılar geride ve döküntü kalacaklardı. Bu vaziyet benim işime gelmiyordu. Çünkü kıtalarımızın mevcutları azalmıştı. Böyle birkaç günlük istirahat, geride kalmış döküntülerin ve yaraları iyi olan hafif mecruhlarımızın kıtalarına iltihaklarını temin eylemişti.

Halil Paşa bu vaziyeti düşünmeyerek boyuna ileri hareketten bahsediyordu. Bu ısrarlar karşısında gayet haklı olarak kulaklarımızı bu gülünç emirlere karşı tıkamakla ve icap eden cevapları vererek noksan ikmalini talep ile mukabele ediyorduk.

Ben esasen sıcak yerlerden dağlar üzerine çıkarak, serin dağ geçitlerinde yazı geçirmeyi ve zayıf kuvvetlerle gedikleri tutarak bunların gerisindeki yaylalarda askerime istirahat vermeyi, talim terbiye ile meşgul olmayı düşünüyordum. Sonbaharda İngilizlerin Bağdat'ı zapt için ileri harekete ve taarruzlara başladıkları görülünce süratle Dicle tarafına giderek 18 nci Kolorduya yardım etmek lâzım gelecekti. Böyle bir yardım için kolorduyu hazırlamak istiyordum. Kafi derecede istirahattan sonra bu düşünceler ile 8/9 Haziran 1916 gecesi 13 ncü Kolor-

duyu hazırlık vaziyetine soktum. Maksadım Kasrışirin'deki Rusları tart veya imha etmek, Korato petrol kuyularını ele geçirmek idi.

Kasrışirin denilen Acem kasabası hududumuzun hemen ilerisinde Elvant nehri kenarındaydı. Bu nehir, Hanikin ile Kasrışirin arasında bir çok kıvrım yaptıktan sonra Kasrışirin önünden Paytak boğazına doğru gidiyordu. Kasrışirin'in cenup doğusunda Sünbüla kûhu adında yüksek bir dağ vardı. Kasrışirin'in şimal-i şarkisinde de Kûh-i Hanziran adında hafif dalgalı tepeler bulunuyordu. Bu tepelerin garp tarafında petrol vadisi ve Korato neft kuyuları görünüyordu.

Kasrışirin'de ne kadar Rus kuvveti vardı? Kasabanın garbındaki tepelerde ve hudut kuleleri hattında Rusların bulunduğu anlaşılıyordu. Ancak buradaki kuvvetin miktarı ve cinsi bilinmiyordu. Bundan başka bu tepelerin şarkta kasaba civarında ne kadar Rus kuvveti ihtiyatta idi? Takdir ve tahmin edilemiyordu. Eğer Ruslar burada mukavemete kalkarlarsa, her taraftan sararak onları imha ve esir etmeyi düşünüyordum. Bu suretle onların Hanikin'de bize karşı tatbik etmek istedikleri ve fakat muvaffak olamadıkları şeyi biz burada yapabilecektik. Eğer Kasrışirin'deki Rus kuvvetleri yalnız süvariden ve süvari topçusundan mürekkep bir dümdar ise, çabuk kaçıp kurtulabilirlerdi. O zaman biz de süratle Paytak boğazına girip Kirind'in batı şimalindeki Paytak gediğini tutabilirdik. Şu halde ben zaiyat vermeden sarp dağların geçitlerini elde etmiş olacaktık. Bir Alman subayının idare ettiği tayyaremiz hiç bir işe yaramıyor ve yanlış raporlar veriyordu.

Rusların mukavemet edeceğini göz önüne alarak taarruz hareketlerimizi şöyle tertip ettim: 6 ncı Piyade Fır-

kası Elvant suyunun garbından Kasrışirin'in batısındaki tepelerde bulunan Ruslara karşı taarruz edecekti.

Elvant suyunun şarkındaki arızalı istikamette oraları iyi bilen Hanikin Hudut Taburu ilerliyerek Kasrışirin'in şarkındaki tepelerden Rusların ricat istikametini kapayacaktı. Bu taburların şarkından da disiplin altına soktuğumuz İran jandarmaları ilerliyerek Hanikin Hudut Taburuyla birlikte taarruz edeceklerdi.

Daha ziyade hareket imkânı görülen sol cenahımızdan 2 nci Piyade Fırkası Korato neft kuyuları civarından Rusların sağ cenahını ihata edecek surette taarruz edeceğinden bu fırkayla süvari livasının yürüyecekleri mesafe 6 ncı Fırkanın yolundan iki misli büyük olduğundan bunları bir gün evvel 7/8 Haziran gecesi Hanikin'den hareket ettirmiştim. 8 Haziranda arazi mesturiyetinden istifade ederek istirahat edeceklerdi. 2 nci Fırka 8/9 Haziran gecesi saat 2.00'de ve süvari livası ise aynı gece saat 12.00'de hareket ederek düşman sağ cenahını ihata edecek ve Serpul istikametinde düşmanın ricat hattını keseceklerdi. Bu suretle Kasrışirin ve civarındaki Rusların şarka doğru Kirind istikametinde kaçmaları men edilmiş olacaktı. Bu tertibat ile düşmanın cephesine taarruz ve sağ canahı ihata edilmek suretiyle taarruz etmiş olacağından bize iltihak etmiş olan aşiret süvarilerini de Müstakil Süvari Livamızın emrine vermiştim.

37 nci Alayın 1 nci Taburuyla, 44 ncü Alayın 2 nci Taburunu, 1 makineli tüfek bölüğünü Kolordu ihtiyatı olarak elimde tutmuş ve bunları da 2 nci Fırkanın arkasından yürütmüş idim. 8/9 Haziran gecesi 6 ncı Piyade Fırkası düşman cephesine yaklaşacak ve 9 Haziran sabahı ortalık ağarınca taarruza başlayacaktı. 2 nci Piyade Fırkasıyla süvari livası da yukarıda yazılı olduğu üzere ha-

reket edecekler, düşmanın sağ cenahına sokulacaklar ve ortalık ağarınca onlar da taarruza başlayacaklardı. Bu defa kıtalarımızın hareketleri daha intizamlı bir surette yapıldı. Herkeste Rusları yakalayıp imha etmek şevk ve hevesi seziliyordu. Fakat maattessüf düşman, Kasrışirin'de durmayarak çabuk çekildi.

Kasrışirin'in işgalinde elimize geçen Rus esirlerinin ve Kasrışirin ahalisinin ifadelerine göre Rusların Kasrışirin'de yalnız bir süvari alayı ile bir batarya bırakmış oldukları ve Hanikin Muharebesinden sonra Kasrışirin'deki piyade kuvvetlerini 5 Hazirandan itibaren Serpul ve Kirind istikametinden çekdikleri anlaşıldı. Karşımızdaki 1 Rus süvari alayı ile 4 makineli tüfek ve 4 toptan mürekkep dümdar kuvveti biraz oyalama muharebesi yaptıktan sonra süratle Paytak boğazına dalarak çekildi. Kasrışirin'e saat 8.00'de 6 ncı Fırkanın süvari bölüğü girdi. 6 ncı Fırka piyadesi de saat 9.00'da girerek kasabanın şarkında su kenarında mola verdi. Süvari livası saat 5.00'te Korato suyuna vasıl oluyor. Serpul caddesi üzerindeki kesif tozlardan düşmanın ricat ettiğini tahmin ediyor. 2 nci Piyade Fırkası Kasrışirin'in 5 km kadar şimaline varmıştı. Düşmanın çekildiğini ve Kasrışirin'e gelmesini 2 nci Fırkaya tebliğ ettim. Bu fırka da saat 11.00'de Kasrışirin'e geldi. 6 ncı Fırkayı kasabanın şark tarafına sürmüştüm. 2 nci Fırkayı da Kasrışirin kasabasının cenubunda, su kenarında istirahate koydum.

Müstakil Süvari Livasını Kasrışirin'in şimal-i şarkisindeki tepelerden şarka doğru düşmanı takip etmeye memur ettim. Fakat liva mutadı olan betaatle ilerlemiş, süvari bataryasını beraber götürememiş, ben arazinin zorluğunu düşünerek daha evvel 2 nci Fırkadan bir cebel bataryasının verilmesini ve livaya da bu bataryayı aldır-

masını tebliğ etmiştim. Süvari liva kumandanı cebel bataryasını istememiş. 2 nci Fırka kumandanı da kendiliğinden göndermemiş. Topçu kuvvetinin olmaması bahanesiyle süvari livası duraklamış. 6 ncı Fırkaya bir miktar piyade ve topçu ile süvari livasına yardım edilerek düşman dümdarının tardını tebliğ eyledim. Vakit geçmişti düşman mutadı vechile karanlık basınca geri çekildi. Bunun üzerine Kasrışirin'in 10 km şarkında bulunan Serpul-Zuhab hattını tutarak müdafaa vaziyetine geçmesini 6 ncı Fırkaya tebliğ ettim. Süvari livası 9/10 Haziran gecesini Serpul'un 10 km garbında geçireceğini bildirdi. Süvari livamızla beraber hareket etmiş olan aşiret süvarileri daha ilk düşman topçu ateşi karşısında darmadağınık kaçmışlardı. Bu heriflerin bir daha yanımıza sokulmasına müsaade etmedim.

10 Haziran 1916 saat 13.00'te Halil Paşa Bağdat'tan Kasrışirin'e geldi. Bir an evvel Kirmanşah'ı zaptetmemizi istiyordu. İçinde bulunduğumuz zorlukları tafsilen söyledim. İaşe vaziyetimiz bir türlü düzelmemişti. Kolordunun elindeki nakliye vasıtaları ve ahaliden teşkil olunan erzak kafileleriyle kolorduyu ancak Kasrışirin'de iaşe mümkün olmakta ve daha ileriye harekete imkan vermemekteydi. Kasrışirin'de elimize hiç erzak geçmedi. Yalnız Rusların yakamadıkları bazı tarlalardan, süvarileri otlatmak suretiyle istifade mümkündü. Kasrışirin'de yeniden erzak ve cephane iddiharı ve depoları yapılmadıkça 13 ncü Kolordunun ileriye gitmesine imkân olmadığını ordu kumandanına izah ettim. Esasen ordunun ilk maksadı Korato neft kuyularını elde etmek idi. Burayı işgal ettik. Ordu idaresi arzu ettiği şekilde bu kuyuları işlesin dedim. Ordu kumandanı izahatımı dinledikten sonra 13 ncü Kolordunun Kasrışirin civarında

şimdilik durmasına ve ileri hareket hazırlıklarının serian ikmâline karar verdi.

Süvari livasına, hem yorgunluktan korumak ve hem iaşesini kolaylaştırmak için Kasrışirin'in 5 km şimalinde Korato suyu kenarına gelmesi için emir vermiştim. 10 Haziran sabahı liva burada istirahata geçti. 6 ncı Piyade Fırkası kısm-ı külliyesiyle Kasrışirin şarkında, 2 nci Fırka iaşe mülahazasıyla Kasrışirin'in 5 km cenubunda ordugâh kurdu.

8 ve 9 Haziran 1916 günlerindeki Kasrışirin hareket ve muharebelerinde 85 erimizi güneş çarpmış ve bunlardan 5 'i maattessüf vefat etmiştir. 2 zabit ile 4 küçük zabit ve 1 neferimiz mecruh olmuştur.

6 ncı Ordu kumandanı Küt cephesindeki İngilizlerin şimdilik bir şey yapamayacaklarını söyleyerek 13 ncü Kolordunun Kirmanşah'ı zapt etmesini ileri sürüyorsa da Kirmanşah'a kadar kolordunun iaşesi için 15 günlük erzak lâzımdı. Kolordunun harekete geçmesi için 15 gün kadar Kasrışirin civarında kalarak hazırlık yapması ve erzak mubayaası için nakit paraya ihtiyacımız olduğunu izah ederek bu paranın bir an evvel gönderilmesini nakliyatın temini için de 15 yük otomobilinin veya kamyonun verilmesini istedim. Bunlar vaad edildiyse de gönderilmeleri zamana muhtaç idi.

6 ncı Ordu kumandanı elimizde bulunan 37 nci Alayın 1 nci Taburunun Süleymaniye'den toplanmakta olan alayına ve 44 ncü Alayın 2 nci taburunun da Irak cephesindeki alayına gönderilmesini 10 Haziranda tebliğ eyledi. Bunları ertesi gün gönderdim. Mürettep alayda geri kalmış olan 5 nci Alayın 1 nci ve 2 nci taburlarını da 2 nci Fırkadaki alayı ile birleştirdim. Bu suretle 6 ncı Fırkadaki mürettep alayı lağvolundu.

Bir müddet sonra 6 ncı Ordudan nakit para gönderilmiş ise de vaad edilen kamyonların hiçbirisi gönderilmedi.

10 Haziran 1916'da Müstakil Süvari Livasının Mendeli'ye gönderilmesini ve ordunun emri altına alınmış olduğunu Halil Paşa tebliğ eyledi. Bu emir üzerine 11 Haziran'da Süvari Livasını Mendeli'ye sevk ettim. Bu emrin verilmesi sebebini ordu şöylece izah etmişti: İngilizlerin Süveyce Huru şimalinden Felahiye'deki 18 nci Kolordunun gerisine düşmek istemeleri ihtimali varmış. Buna karşı 18. Kolordunun sol cenahını himaye için Müstakil Süvari Livasından istifade olunacakmış. 13 ncü Kolordunun Kasrışirinden Kirmanşah'a ilerleyeceği zamana kadar İngilizlerin anlaşılacak maksat ve vaziyetlerine göre livanın yeniden 13 ncü Kolorduya raptı ve Mendeli'den doğru Kirmanşah'a sevki orduca mutasavvermiş.

Bu izahatı aldıktan sonra kendi kendime güldüm. Erkân-ı harp reisim Kenan Beyi çağırarak bu gülünç tasavvurları anlatan şifre hallini okuttum. Bu adamlar coğrafya haritaları üzerinde böyle hülya ve hayal kuruyorlar. Kıtaları da bir oraya, bir başka yere koşturuyorlar. İngilizlere karşı Küt cephesinin takviyesi lazımdır. En mühim düşünce budur. Diğer tertip ve tedbirler boşuna kuvvet dağıtmaktan başka bir şey değildir, dedim. Kenan Bey de düşüncemi pek haklı bularak bize sabır ve tahammül etmek lazım geldiğini ileri sürdü. Tabii dedim, Böyle şeyler için kavga çıkaracak değiliz; Fakat Eyüp Peygamber sabrı da olsa bir gün sabrımız tükenecek; nihayet isyan bayrağını çekerek ayak diremek lazım gelecek ya sabır dedim. 6 ncı Fırkanın topçuları da peyderpey Bağdat'tan gelmişlerdi. Böylece gidenler ile gelenlerden sonra kolordumuzun nizam-ı harbı 14 Haziran 1916 da

şu vaziyeti aldı:

13 ncü Kolordu :

Kumandanı : Miralay Ali İhsan Bey
Erkân-ı harp reisi : Binbaşı Mehmet Kenan Bey

2 nci Piyade Fırkası :

Kumandanı : Miralay Hasan Askerî Bey
Erkân-ı harbı : Yüzbaşı Hulusi Bey

1 nci Piyade Alayı :

Kumandanı : Kaymakam Talât Bey,
4 piyade taburuyla 4 tüfekli 1 makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

5 nci Piyade Alayı :

Kumandanı : Kaymakam Vehbi Bey,
4 piyade taburuyla, 5 tüfekli 1 makineli tüfek bölüğünden mürekkep.

6 ncı Piyade Alayı :

Kumandanı : Binbaşı Rifat Bey,
4 piyade taburuyla 4 tüfekli bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep. (5 nci alayın 1 bölüğü)

2 nci Fırka Süvari Bölüğü

2 nci Fırka Topçu Alayı :

Kumandanı : Binbaşı Münir Bey,
16 sahra topuyla 4 cebel topundan mürekkep
2 nci Fırka istihkâm bölüğü, fırka sıhhıye bölüğü, fırka telgraf takımı, ekmekçi takımı.

6 ncı Piyade Fırkası :

Kumandanı : Miralay Nazif Bey
Erkân-ı harbı : Yüzbaşı Nihat Bey

16 ncı Piyade Alayı :

Kumandanı : Binbaşı Emin Bey,
3 piyade taburuyla 1 makineli tüfek bölüğü.

18 nci Piyade Alayı :

Kumandanı : Kaymakam Mustafa Bey,
3 piyade taburuyla 1 makineli tüfek bölüğünden mürekkep. 6 ncı Fırka Süvari Bölüğü
(6 ncı Alayın 5 nci bölüğü).

6 ncı Fırka Topçu Alayı:

16 sahra topuyla 2 cebel topundan mürekkep.

6 ncı Fırka istihkâm bölüğü, fırka sıhhıye bölüğü, fırka telgraf takımı, ekmekçi takımı.

13 ncü Kolordu emrindeki kıtalar:

Hanikin Hudut Taburu, kolordu telgraf bölüğü, kolordu süvari bölüğü, kolordu tayyare bölüğü, (tek tayyare) kolordu ekmekçi bölüğü.

2 seyyar hastane
Kolordu nakliye katarı
3 adet hafif arabalı kolu
3 adet ağır mekkâre kolu
3 adet deve kolu

4 at arabalı, 1 mekkarili ve 1 develi cephane taburu (Süvari livası ordu emrinde olarak Mendeli'ye sevk olunmuştu. Süvarilerimiz artık atlı piyade vazifesini görmekte olduğundan filintalarını alarak onlara piyade tü-

feği olan küçük çaplı mavzer tüfeği vermiştim.)

13 Kolurdunun 20 Haziran 1916'daki Mevcutları:

	Zabit	Er	Hayvan	Top
Kolordu karargâhı	43	243	208	
2 Fırka Karargâhı	16	127	110	
1 nci Piyade Alayı makineli tüfekle beraber	43	2.343	480	
5 nci Piyade Alayı makineli tüfekle beraber	38	2.248	401	
6 ncı Piyade Alayı makineli tüfekle beraber	43	2.098	473	
2 nci Fırka süvari bl.	2	88	106	
2 nci Topçu Alayı ve hafif cephane kolları	33	987	1.026	20
2 nci Fırka istihkâm bl.	2	3	37	
2 nci Fırka sıhhıye bl.	6	189	60	
2 nci Fırka telgraf müfrez.	1	73	42	
2 nci Fırka ekmekçi tak.	1	69	24	
YEKÜN	**288**	**8.548**	**2.994**	**20**
6 ncı Piyade Fırkası karargâhı	17	166	104	
16 ncı Piyade Alayı makineli tüfekle beraber	51	2.993	358	
18 nci Piyade Alayı makineli tüfekle beraber	51	2.826	322	
6 ncı Fırka süvari bl.	4	90	98	
6 ncı Fırka Topçu Alayı (4. Alay)	33	908	831	18
6 ncı Fırka istihkâm bölüğü ve köprücü treni	10	281	126	
6 ncı Fırka telgraf takımı	1	73	42	

6 ncı Fırka sıhhıye bölüğü	6	273	60	
6 ncı Fırka ekmekçi takımı	1	102	21	
6 ncı Fırka Yekünü	174	7.712	1.962	18
Kolordu karargâhıyla beraber 2 nci Fırka	228	8.548	2.994	20
Her iki fırkanın Yekünü	**402**	**16.260**	**4.956**	**38**

Kolordu emrindeki birlikler:

Hanikin Hudut Taburu	7	368	116	
Kolordu Süvari Bölüğü	3	67	86	
1 numaralı seyyar hastane	7	84	47	
2 numaralı seyyar hastane	8	93	48	
13. Kolordu telgraf bölüğü	4	60	39	
Kolordu ekmekçi takımı	1	102	24	
Nakliye katarı erzak kolları	30	831	1.104	
Cephane kolları	24	476	722	

Tekmil 13 ncü kolordu iaşe mevcudu.

	486	18.641	7.142	38

Bu yekünden muharib piyadeler miktarı:

2 nci Fırka 1 nci Alay	23 Zabit 1.619 er
2 nci Fırka 5 nci Alay	27 Zabit 1.661 er
2 nci Fırka 6 ncı Alay	31 Zabit 1.447 er
2 nci Fırka muharip piy. yek.	**81 Zabit 4.727 er**

6 ncı Fırka 16.Alay	37 Zabit 2.533 er
6 ncı Fırka 18 nci Alay	36 Zabit 2.334 er
6 ncı Fırka muharip piy. yek.	**73 Zabit 4.867 er**

Görülüyor ki 2 nci Fırkanın 12 taburunun çıkardığı muharip piyade miktarıyla 6 ncı Fırkanın 6 taburunun çıkardığı muharip piyade miktarı birbirine müsavi gibi idi. Hatta 6 ncı Fırka muharip piyadesi 140 kişi fazladır. 6 ncı Fırka taburları dolgun mevcutludur. 2 nci Fırka çok zayıf düşmüştür. Yukarıda tafsilatıyla zikredilen rakkamlar kıtalarımızın lüzumsuz zaiyattan korunmasını bize ihtar etmekte idi. İşte bu sebeplerle ayakkablarını ve çarıklarını islah etmek, askeri her nevi hastalıktan korumak, bit muayenesi yapmak ve fırsat bulunca askeri sık sık yıkamak, çamaşırlarını etüvden geçirmek vazifeleri bize yükleniyordu. Bunu temin için fırkaların sıhhiye bölüklerine ve doktorlarına sıkı emirler verip bizzat muayene ve takip ettirdim.

3 ncü Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa 1 nci Dünya Harbinin başında Erzurum'da tifüsten ölmüştü. Hasankale'de tifüsten yatan hastaları dolaşırken bit denilen hayvanlardan biri ordu kumandanının esvabına ilişmiş ve nihayet hamil olduğu hastalık mikrobunu, paşanın vücudunu ısırmak suretiyle aşılamış, Erzurum'a nakledilen merhum bir kaç gün içinde vefat etmişti. Keza 6 ncı Ordu Kumandanı Mareşal Von der Goltz da tifüsten Bağdat'ta 16 Nisan 1916'da vefat etmişti. Bu misaller bize hastalıkla çetin mücadele lüzumunu anlatıyordu. Sıcak mevsime girdiğimiz için askeri yıkamak, çamaşırlarını yıkamak, etüvden geçirmek işlerini kolaylaştırmıştı. Elimize madeni para geçtiği için bulunduğumuz yerlerde sabun tedariki mümkün oluyordu. Kirind ovasına iner-

sek Kirind kasabasında aradıklarımızı kâfî derecede bulabileceğimizi anladık. Kasrışirin'de bulduğumuz bir miktar sabun ilk ihtiyacımızı temin etmişti. Bağdat'tan da istedik, fakat ordu idaresi göndermediği gibi elimizde kamyon olmadığından Bağdat'a memur gönderip sabun mubayaasına ve celbine imkân bulamadık.

Meşguliyetimizin idare ve sıhhî cihetleri şu izahatle anlaşılabilir: Taktik cihetinde piyade taburlarını muharebeye sevk ederken 2 nci Fırkaya mensup iki taburun 6 ncı Fırkaya mensup 1 tabura mevcut itibariyle müsavi geldiğini dikkate almak lazım geliyordu. Kasrışirin'de birkaç gün durmaklığımız, hazırlıklarımızı yapmak fırsatını bize vermişti. Taburlarımızın mevcutları da dökküntülerin, iyi olan hasta ve yaralılarımızın kıtalarına iltihâklarıyla bir miktar yükselecekti. Bağdat'tan, bize ikmâl efradı göndermedikleri için şehitlerimizin boşluklarını kapatamıyorduk. Düşmanın oyalama muharebeleriyle bizi meşgul ettiğini, maksadının belki de bizi İran içine çekerek Bağdat tarafından uzaklaştırmak ve kendisine İran'ın içinde dağınık bulunan kuvvetlerini iltihak ettirmek düşünceleri olabilirdi.

11 Haziran'da 6 ncı Ordudan istediğimiz madeni para ile 15 kamyon için Halil Paşa'dan şu cevap geldi; "Bu hususta her türlü tedbire tevvessül edilmesine rağmen bu işler, ancak 15 gün sonra semere verecektir. Binaenaleyh bu müddet zarfında elde mevcut vasıtalardan azami istifade etmekten başka çare yoktur. Bunun için kolordu erzak ve cephane kollarının ve diğer tasarrufu kabil vasıtaların Bakuba ile Hanikin arasındaki nakliyata tahsis edilmesi ve kıtaların büyük ağırlık hayvanlarının da erzakı Hanikin'den almaları lazımdır."

12 Haziran 1916'da Halil Paşa şu cevabı verdim:

1- Çok yorgunluktan dolayı hayvanların dörtte biri yaralı ve hastadır. Arabaların çoğu kırıktır.

2- Kolordu her zaman muharebeye mecbur olacak vaziyettedir. Binaenaleyh muharebe ağırlığı hayvanlarını kıtaların yanlarından uzaklaştırmak mahsurludur.

3- Bölük ağırlık hayvanlarını 15 km den fazla geriye göndermek kabil değildir. Çünkü kolordu kıtalarının bir kısmı Kasrışirin'in 8-10 km muhitinde bulunuyor. Mevcut hayvanlar ise ancak kıtaların bir günlük erzakını nakle kafidir. Yevmiye azimet ve avdet ceman 30 km fazla katedemezler.

4- Nakliye katarı ise Dekke ve Kızılrabat'tan nakliyat yapmakta ve cephane kolları da Hanikin ile Kasrışirin arasında çalıştırılarak ambarın yevmiye sarfiyatına mukabil erzak sevk etmektedirler. Nakliye katarından Hanikin Muharebesinde 240 devenin ziyaı esasen bu katarın nakliye kabiliyetini çok sarsmıştır."

Halil Paşa'nın teferruata aklı ermez ve bunları düşünmek bile istemez. Ordu karargâhındaki erkân-ı harp zabitleriyle idare memurları da şimdiye kadar yaptığımız yürüyüş ve muharebeleri, uğradığımız kayıpları hatırlarına getirmiyerek böyle ukalaca cevaplar yazarlar, Halil Paşa imzasını atar, bize gelir biz de onların kafalarına vurur gibi böyle cevap vermeye mecbur olurduk.

Bağdat tarafından ve Halil Paşa'dan ümidim kesildiğinden artık bir an evvel Kirind ovasına ilerleyip oralarda bulacağımız menbalardan istifade eylemeye karar verdim. Kirind ovasının şarkındaki dağlarda zayıf kuvvetlerle düşmanı tutmak kabil olacaktı. Böyle bir hamle 6 ncı Ordu kumandanını da memnun edeceğinden evvelki taleplerimizi kabul ve icra etmesini temin edebilirdi.

11 Haziran 1916'da düşmanın Paytak civarındaki or-

dugahında bir faaliyet olduğunu ve ağırlıkların şarka doğru gittiğini keşif kollarımız bildirmişlerdi.

12 Haziran'da Paytak'ın şimal-i garbisindeki Zuhab'da bulunan düşman çekilmiş ve Zuhab boş bulunmuştur.

13 Haziran 1916'da yaptırdığım tayyare keşfinde Paytak'ın hemen garbında caddenin iki tarafında bir düşman süvari alayı görülmüş, Serpul ile Paytak köyünün şarkındaki Paytak boğazı arasında başka bir kuvvet görülmemiştir.

Bu haberlere ve keşiflere göre 14 Haziranı 1916'da 6 ncı Fırka Süvari Bölüğünün Serpul istikametinde ileri hareketini tebliğ ettim. Bu süvari bölüğümüz, Serpul'da düşmanın iki süvari bölüğüne tesadüf ederek geri çekildi.

Netice itibariyle düşmanın ancak bir alay süvarisinin Paytak köyü civarında bulunduğu ve iki bölüğünü Serpul'a sürdüğünü tahmin ederek Serpul ve Zuhab'ın 14/15 Haziran gecesi işgali için 6 ncı fırkaya emir verdim. Bu emir üzerine 6 ncı Fırkadan bir tabur piyade, iki ağır makineli tüfek, bir süvari ve bir cebel bataryasından mürekkep bir müfreze tarafından Serpul işgal olundu. 15 Haziran'da 6 ncı Fırkanın iki sahra bataryası daha Bağdat'tan gelerek fırkaya iltihak etmiştir. 16 Haziran'da düşmanın Serpul'un 4 km şark-ı cenubusindeki Miyangöl boğazından da çekildiği görülerek bu köy ile şimalindeki Piran köyü 6 ncı Fırka tarafından işgal olundu.

Bu hadiselerden, düşmanın Paytak boğazını ciddi bir surette müdafa etmeyeceğine ve evvelki tahminlerime göre şarka doğru çekilerek kendi esas kuvvetleriyle birleşmek istediğine kani oldum.

16 Haziran'da yaptırdığım tayyare keşfinde Paytak

köyünün şimal kenarında beş bölüklü bir süvari alayı ordugâhı, köy civarında ayrıca 20 çadırlık bir ordugâh, şarktan bu ordugaha doğru sabahleyin saat 6.00'da 4 bölük piyadenin yürüdüğü görülmüştür.

Kirind kasabasının cenub ve cenub-i şarkisinde biri 120, diğeri 100 çadırdan mürekkep iki piyade ordugahı, ayrıca 100 çadırdan mürekkep bir süvari ordugahı ve bunlardan başka piyade ve süvari karışık 200 kadar çadırdan mürekkep bir ordugah görülmüştür. Kirind'den Harunabad'a giden yol üzerinde hiçbir şey görülmemiştir. Bütün bu müşahedeler, düşman kısm-ı küllisinin Kirind civarında olduğunu, anlatıyordu. Düşmanın bu kuvvetlerinin tekrar Paytak boğazını takviye etmelerine meydan vermeden hemen süratle ileriye harekete karar verdim. 20 Haziran 1916'da iki piyade keşif bölüğü Paytak boğazı içinde, bir piyade keşif bölüğü Paytak boğazı cenup sırtlarından, bir piyade keşif bölüğü Paytak boğazı şimali sırtlarından, bir piyade keşif bölüğü Piran-Yivaniç istikametinden, bir piyade keşif bölüğü Zuhab'dan şimal-i şarkiye doğru Hanra istikametinde bir piyade keşif bölüğü daha şimalde Sünbüla kûhu üzerinden Kirind kasabasının şimal taraflarına, diğer bir piyade keşif bölüğü Sermil cenubunda Kuhnua üzerinden Kirind kasabasının cenup taraflarına doğru ileri hareket edeceklerdi.

Paytak boğazının cenup ve şimal sırtlarından ilerliyecek bölükler bu sırtların hareket edilemiyecek kadar sarp olduğunu gördüklerinde boğazın cenup ve şimal yamaçlarından yürümeye yani tekmil bir tabur piyade boğazı zorlamıştır. Boğaz medhalindeki düşman süvari bölüğü tart olunmuş ve Paytak köyünün garbındaki sırtları bu tabur işgal etmiştir. Düşman dağ toplarıyla ateş et-

tiğinden 20 Haziran akşamı bu vaziyette tevekkuf olundu. 20/21 Haziran gecesi Serpul'dan sevk edilen tabur piyade iki ağır makineli tüfek ve bir dağ bataryası ilerideki müfrezemizi takviye etti. 21 Haziran 1916 sabahı tekrar taarruza başlandı. Düşmanda bu gün iki sahra, iki cebel topu ve bir piyade bölüğü ve bir süvari alayı ile Paytak köyü şimalindeki sırtlarda müdafaya devam etti. Boğaz çok dar olduğundan bu kadar küçük bir müfrezenin bile hareketine gayri müsait idi. Paytak köyünün cenubundaki sırtlardan dağı tırmanmaya muvaffak olan bir piyade bölüğü yüksek tepeden düşman topçusunu yan ateşine alınca düşman pek metin olan müdafa mevziini hemen boşaltarak geri çekildi. Bunun üzerine boğazın içindeki ve Paytak'ın cenub-i şarkisindeki Surhadize köyü zaptolundu. 6 ncı Fırkanın bu müfrezesini iki sahra bataryası ve bir istihkam bölüğü ile takviye ettirdim. 16. Piyade Alayı kumandanının eli altında olan bu müfreze 22 Haziran saat 5.00'de hareketle düşman topçusunun şiddetli ateşine rağmen boğazın şark mahreci civarında bulunan Sermil köyünü de zaptetti. Bu suretle tekmil Paytak boğazı elimize geçti. Boğazın cenubundan şimalinden Kirind istikametinde sevk edilmiş olan keşif bölüklerimizin faaliyetleri de düşmanı bir an evvel çekilmeye sevk etmiştir.

Artık Kirind ovasına hakim bir vaziyete gelmiştik. Sarp dağ geçitlerini tutan bu düşmana karşı müteaddit ufak kollar ile sarp dağ yollarından istifade ederek geçitlerdeki düşmanın arkasını almak ve ricat hatlarını tehdit etmek, bizi muaffakkiyete nail etmişti.

Kasrışirin'de geçirdiğimiz sukünet günlerinde kolordu kıtalarını tanzim ederken bizimle beraber bulunan İran jandarmalarını da bir dereceye kadar intizama sok-

mak istemiştim. Düşüncemi 6 ncı Orduya bildirerek onların muvafakatini de aldım. Bu İran jandarmasını iki piyade ve iki süvari bölükten mürekkep bir tabur haline koydum ve 14 Haziranda süvari livası emrine verdim. Evvelce yazıldığı vechile Müstakil Süvari Livasını 6 ncı Ordu kumandanının 10 Haziranda verdiği emirle 11 Haziranda Mendeli'ye göndermiştik. Mendeli Hudut Taburunu ve Mürettip İran Taburunu da bu livanın emrine vererek hepsini Sami Sabit Beyin kumandasında kuvvetli bir kol haline koyduk. 6 ncı Ordunun emri altında bulunan Müstakil Süvari Livasına ordudan verilen 13 Haziran 1916 tarihli emirde "Mendeli'yi merkez ittihaz ederek burasını Geylan civarındaki düşmana karşı setr ve temin etmesi, Mendeli-Geylan istikametinde keşif ve düşmanla teması muhafaza etmesi, Kasrışirin civarından 13. Kolordunun ileri harekete başlayacağı vakit harekât-ı umumiyeye iştirak etmesi, İran jandarma Taburuyla Mendeli Hudut Müfrezesini emrinde bulundurması" tebliğ olunmuştu. Kasrışirin'den ileri hareketc başlanınca harekât-ı umumiyeye iştirak vazifesi kâmilen ihmâl olunmuştur. Bu mühim vazifesini asla dikkate almayan liva kumandanı mutad olan istirahati hiç terk etmiyerek Mendeli'de oturmuş; yalnız Geylan'daki Rus süvarisini tarassut için Mendeli'nin 40 km kadar şimal-i şarkisinde içinde katır yollarının ayrıldığı dar boğaza iki bölük süvari göndermiştir. Geylan'daki Rus süvarisi Kasrışirin istikametinde de ilerleyebilirdi. Buna karşı Kasrışirin'in cenup taraflarında Geylan'dan gelen yolun üzerine Hanikin Hudut Taburunu sevkederek emniyet tertibatı aldırmıştım.

Bu taburun orada durması canımı sıktığından 23 Haziran'da bu taburun Geylan'a ilerleyip Rus süvarisini

tart etmesini emrettim. Rus süvari alayı cenuptan gelen iki bölük süvarimizle Kasrışirin tarafından ilerliyen piyade kuvvetimiz arasında sıkışmamak için 20 km kadar şarka çekilmiş ve Kirind civarında bulunan Rus kısm-ı küllisinin sol yanını Geylan'dan gelebilecek tehlikeye karşı temine devam etmiştir. Hanikin hudut taburunun Geylan'a gelmesi ve Rus süvarisinin şarka çekilmesi üzerine Sami Sabit Bey Mendeli Hudut Taburunu ve İran jandarma mürettep taburunu Geylan'a sevk etmiş fakat kendisi yine bir buçuk alay süvari ile Mendeli'den kımıldamamıştır. Bu kuvvetler 24 Haziran 1916'da Geylan'da toplanıyorlar, 25 Haziranda orada istirahat ediyorlar, fakat başlarında kendilerini sevk edecek kumandan bulunmadığından 6 ncı Ordu kumandanı Halil Paşa da süvari livasına yeni bir emir vermediğinden günlerce Geylan'da hareketsiz duruyorlar, Kirind civarındaki Rus kısm-ı küllisine karşı 26 Haziran'da 13. Kolordu taarruz ederken Müstakil Süvari Livası tamamiyle atıl kalmış ve hiç bir yardım ve tesir yapmamıştır. Halbuki 13 Haziran tarihinde 6 ncı Ordunun verdiği emirde livanın hareket-i umumiyeye iştirak etmesi tebliğ olunmuştu. Bu vazife kâmilen ihmal olunmuştur. Diğer taraftan kolordunun Hanikin ve Kasrışirin'den Rusları tart etmesi üzerine Paytak şimalindeki Dalaho dağının garb ve şimalinde bulunan aşiretler Zuhab'ta toplanarak Zuhab'ın 80 km şimal-i şarkisindeki Civanru üzerinden Kirmanşah istikametinde Ruslara saldırmak arzusunu izhar ettiler. Kolordumuzun idare reisi süvari kaymakamı Hacı Arif Bey bu aşiretlerin kumandasını deruhde ederek Kirmanşah istikametinde akın yapacağını söyledi. Hemen kendisini bu işe memur ettim ve 24 Haziranda Dalaho dağında Küran aşireti reislerinden Kanber Sultanın

obasına gönderdim. Orada yapılan ictimada takip edilecek hareket tarzı tesbit olundu. Silahlarını ve lâzım gelen eşyalarını kendileri beraber getireceklerdi. İaşelerini girecekleri acem topraklarından bizzat temin edeceklerdi. Kürt aşiret süvarilerinin böyle talan işlerinde mahir oldukları malum idi. Biz ilerledikçe onlar da bu işi görebileceklerdi. Fakat kendilerinden icabında bir yerde durup düşman taarruzuna mukavvet kudreti beklemiyordum. Ötedenberi tecrübelerimiz göstermiştir ki bunlar top ateşinden çok ürkerler. Birkaç düşman şarapneli üstlerinde patlayınca darmağınık kaçarlar. O zaman ahvale göre tedbir alacaktım. Süvari Kaymakamı Hacı Arif Bey, kolordu idare işlerinde zorluk gördüğünden böyle bir vazifeye kendiliğinden talip olmuş ve hakikaten Kirmanşah'ın garbındaki Mahideşt ovasına doğru süratle ilerliyerek Rusların arkasını tehdit eylemek suretiyle 13 ncü Kolordunun muharebelerine faydası dokunmuştur. Şimal tarafta elinde hiçbir muntazam askeri olmadığı halde sırf aşiretleri kullanarak kolordunun muharebelerine yardım eden yüreği sağlam ve müteşebbis bir süvari kaymakamı ile cenup tarafta elinde iki alay muntazam süvari ve üç tabur piyade kuvveti bulunan Müstakil Süvari Livası kumandanın hareketleri arasında pek büyük bir fark bulunduğu aşikârdır. Sami Sabit Bey burada da ordunun katî emrine rağmen vazifesini yapmamıştır. İran içinde yapılacak hareketlere dair 6 ncı Ordudan usulü dairesinde bize hiçbir emir tebliğ olunmamıştır. Bağdat ve Kasrışirin mülakatlarında 6 ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa şifahen "Kirmanşah'ın zaptı arzu olunduğunu 13 ncü Kolordu Kirind-Kirmanşah istikametinde ilerlerken Süleymaniye grubunun Sine'ye, Musul gurubunun Savuhbulak istikametinde ilerliyeceklerini 2

nci Ordunun da Van gölü ile Erzurum arasından taarruz edeceğini söylemişti." Evvelce kolordunun hareket planını tanzim edebilmek için mücavir grupların ne zaman hazır olacaklarını ordudan sormuştum. 19 Haziran 1916'da gelen cevapta: "Mendeli'deki müfrezenin ve süvari livasının kolordunun hareketlerine iştirak ettirileceği, o esnada Süleymaniye gurubunun Sine istikametinde tahrikinin tasavvur edildiği, bu grubun esasını teşkil eden 37. Alayın 18 Haziranda Salahiye'den Süleymaniye'ye hareket ettiği, Musul grubunun hareket sırasında faaliyete getireleceği, 2 nci Ordunun bizim hareketimizle münasebeti olmadığı, Rusların dümdar muharebeleri vererek Miyanduab-Gerros-Hemedan hattının gerisine kadar çekileceklerinin orduca tahmin edildiği bildirildi.

37. Alayın Salahiye'den Süleymaniye'ye üç gün, Süleymaniye'den Pihost'a üç gün yürüyüş yaptıktan sonra 24 Haziranda Pihost'a bulunabileceğini, orada iki gün istirahattan ve hazırlıktan sonra 27 Haziranda Pihost'an Sine istikametine hareket edebileceğini hesap ve tahmin ettim. Musul grubuyla bizim hareket birliği yapmamıza lüzum yoktu. Bu hesaplara göre 13 ncü Kolordunun da 27 Hazirana kadar ileri harekete hazırlanması muvafık olacaktır.

2 nci Ordunun Erzurumu kurtarmak üzere yapacağı büyük taarruzun Haziran sonuna bırakılmış olmasına hayret ettim. Çok geç kalınmış oluyordu. Fakat İstanbul'dan Resülayn'a kadar demiryolunun Toros dağlarındaki kesik yerleri dikkate alınırsa ve bu hat ile bir yandan Filistin cephesine, diğer taraftan 2 nci Ordu için Diyarbakır tarafına, üçüncü istikamet olarak 6 ncı Ordu için Musul tarafına sevkiyat yapılacağı düşünülürse el-

bette iki ordunun Van-Erzurum hattında yapacağı taarruz gecikmiş olur. Halil Paşa'nın izahatına göre Hemedan ile Erzurum arasında büyük bir sevkulceyş taarruzu yapılacaktı. Bu taarruz için ne kuvvetlerimiz ve ne menzil hatlarımız asla kafi değildi. Erzurum'u kurtaralım, İran'ı zaptedelim hülyaları arasında bocalarken İngilizlerin Bağdat'ı zaptedebileceğini ne Halil Paşa ve Enver Paşa düşünmèmiş görünüyordu.

Ben ilk hareketlerimiz için artık zaman gelmiş olduğunu ve Rusları şimdilik Kirind ovasından tard etmeyi ve bu ovada istirahat edip yazı geçirmeyi, Bağdat tarafına süratle, yardım için daha ileriye gitmemeyi düşünerek şu kolordu emrini verdim:

Kasrışirin'den
22 Haziran 1916
Saat : 17 00
Kolordu Emri
Numara : 44

1- Paytak boğazından tardedilen düşman Sermil'i dahi tahliye ederek geri çekilmektedir. 18 Haziranda İranlı mücahitlerimiz Kirind'in şimalinde Yuvaniç ovasında düşman süvarileriyle müsademe ederek bunlara güya 300 kadar zayiat verdirmişler ve düşman süvarisini geri püskürtmüşlerdir. Civanru cihetine iki makineli tüfek ve iki cebel topunu havi bir düşman süvari alayının geldiği haber alınmıştır. Düşmanın bu günkü ricatına nazaran Geylan'dan da geri çekilip çekilmediği anlaşılmamıştır.

2- Mendeli'deki müfreze Geylân'a ilerleyip orayı işgal edecektir.

3- 6 ncı Fırka, üç tabur piyade bir makineli tüfek bölüğü, fırka süvari bölüğü, iki sahra ve bir dağ bataryası ve bir istihkâm müfrezesinden mürekkep kıtalarıyla Sürhadize hizasında Kirind cihetinden gelecek düşmana karşı bir mevzi işgal ve tahkim edecektir. Bu mevzi Sürhadize'nin şimal ve cenubundaki tepeleri de ihtiva etmeli ve Yuvaniç'ten Sürhadize'ye gelen yola karşı müdafaa nazar-ı dikkate alınmalıdır. Sermil bir tabur piyade, bir miktar süvari ve lüzum görülürse adi ateşli iki dağ topundan bir ileri karakol müfrezesiyle işgal ve tahkim edilmelidir. Fırkanın mütebaki kısmı yarın sabah Serpul cenub-i şark cenup ve cenub-i garbiye doğru basit emniyet tertibatı ile temin edilmelidir. 6 ncı Fırka karargâhı Paytak civarında bulunacaktır.

4- Sol cenah müfrezesi Hanziran-kûhu üzerindeki ileri karakolları toplayarak yarın sabah Serpul'un 4 km şimali şarkısında Piran yolu üzerine gidecek ve orada ordugâh kuracaktır. Zühal şarkında bir bölük piyade ile bir kaç süvariden mürekkep bir ileri karakol bölüğü Piran'dan Yuvaniç'e giden yolun Takcira (Tak Kesra) gediğinin 6 km şimal-i şarkisindeki gediği aştığı mahalde bulundurulacaktır. Bu bölük, düşman taarruzunda, bulunduğu yeri müdafaa edecek ve lüzumunda müfreze kısm-ı küllisinden takviye edilecektir. Sol cenah müfrezesi kısm-ı küllisi ordugahının şimal, şark ve garp cihetlerinde basit emniyet tertibatı alınmalıdır.

5- 2 nci Fırka 23 Haziran sabahı Kasrışirin'in 6 km şimal-i şarkisine gidip orada telgraf hattı civarında ordugâh kuracaktır.

6- Kasrışirin'de bulunan 6 ncı Alayın 4 Taburu, Kasrışirin'deki inzibat bölüğü Kasrışirin'deki inzibatın ve Kolordu irtibatının muhafazasına terk ederek mütebaki

aksamiyle 24 Haziran sabahı Serpul'e gidecek ve köyün 2 km cenub-i garbisinde ordugâh kurarak benim emrimde bulunacaktır. Hanikin hudut taburu Kasrışirin'e döndükten sonra 6 ncı Alayın 4 Taburundan Kasrışirin'de terk edilen bir bölük taburuna iltihak edecektir.

7- Hanikin Hudut Taburu yarın sabah Abi Geylan vadisinden ilerleyerek 24 Haziranda Geylan'ı zapt ve işgal edecek ve badehu buranın muhafazasını Mendeli'den gelecek müfrezeye terk ederek Kasrışirin'e avdet edecektir.

8- Nakliye katarı ve cephane kolları kemakân merkezleriyle Hanikin'de bulunarak Kasrışirin'deki kolordu anbarına erzak nakliyatıyla meşgul olacaktır. 1 ve 2 seyyar hastaneler Kasrışirin'de bulunacaklardır. Bunlardan 1.seyyar hastahane hasta kabul etmeyerek harekete hazır olmalıdır.

6 ncı Fırka ve sol cenahtaki müfreze kemakân erzakını Kasrışirin'de kolordu anbarından alacaklardır. 2 nci Fırka ile seyyar hastaneler Hanikin'de menzil anbarından aldıracaklardır. Cephane kollarıyla nakliye katarı kendi ihtiyaçlarını Kızılrabat'tan celbedeceklerdir.

9- Kolordu Karargâhı 24 Haziran sabahı Serpul'e nakledilicektir.

İmza
13 ncü Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

22 Haziran 6 ncı Fırka tarafından Sermil istikametinde yapılan hareketlerle Sermil şarkında ve Kirindi civarında düşmanın iki tabur kadar pyadesiyle iki alay kadar suvarisi iki sahra ve bir cebel bataryası, bir obüs takımı tesbit edilmiştir. Sermil şarkında terk edilen 6 Fırkaya mensup Emin Bey müfrezesine ait bir tabur ve bir sü-

vari takımı bugün (22 Haziran'da) düşman topçusunun fasılalı surette yaptığı ateşlerden 5 şehid, 21 mecruh vermiştir. Emin Bey müfrezesi yukarıdaki Kolordu emri mucibince Sermil'de ileri karakola bir tabur memur ettikten sonra 23 Haziran'da büyük kısmıyla Sürhadize'ye çekilmiştir.

Bir düşman süvari Alayının Geylan'da bulunduğunu haber aldığımız zaman Hanikin Taburuyla Mendeli'deki süvari livasından bir kısım kuvvetin bu düşmana karşı sevkolunması ve bu suretle tehdit altına giren Kasrışirin ve Hanikin istikametlerinin emniyet altına alınması düşünülmüştü. Bu maksatla süvari livasına emir verilmesini 6 ncı Ordu Kumandanından rica etmiştim. Ordunun Müstakil Süvari Livasına ne emir verdiğini bilmiyorum. Fakat ben yukarıdaki Kolordu emrinde yazıldığı veçhile Hanikin Hudut Taburunun 23 Haziran'da Geylan istikametinde ilerleyerek 24 Haziran'da burayı zapt etmesini talep ettim. Geylan'ın muhafazasını Mendeli'den gelecek müfrezeye terk ettikten sonra Hanikin Hudut Taburu Kasrışirin'e dönecekti.

23 Haziran günü saat 18 00'e kadar sükünetle geçmişti. Fakat bu saatten sonra düşman iki sahra veya cebel bataryası ve iki obüs topuyla gayet şiddetli bir topçu ateşine başladı. Sermil ilerisinde ileri karakol kuvvetlerimize karşı taarruz eden düşman iki piyade taburuyla iki süvari alayı ve bir makineli tüfek müfrezesi olarak tahmin olundu. Bunlarla birlikte birçok Acem gönüllüleri de Ruslara yardım ederek taarruz ediyorlardı.

6 ncı Fırkanın 16 Alayı'nın ileri karakolda bulunan birinci taburu düşman taarruzlarını muvaffakıyetle tard etti. Bu taburun münferiden Sermil'in garbındaki tepede bırakılmasını tehlikeli görerek 23/24 Haziran gecesi Ser-

mil'in iki km garbindeki diğer bir tepeye taburu aldırması için 6. Fırkaya telefonla emir verdim. 24 Haziran 1916 günü saat 13 00'te 6. Piyade Fırkası Kumandanlığına yazılı olarak verdiğim diğer bir emirde bir gün evvelki muharebeyi takdir ettim. Düşmanın ciddi bir taarruz karşısında 6 Fırkanın Sürhadize'yi müdafaa etmesi, Sermil'in 2 km kadar garbına aldırdığımız tabur muztar kalmadıkça kazanılmış olan arazinin terk edilmemesini, her ihtimale karşı birkaç km geride birbirini müteakip müdafaa hatları tesis ve işgalini, düşmanın gece baskınlarına karşı müteyakkız bulunulmasını, Sürhadize mevziine iki sahra bataryası yerleştirilmesini, dağ bataryalarının ihtiyatta alıkonmasını, Kolordunun 28 Haziranda ileri harekete başlayacağını, erzakın suret-i ikmalini, Kolordu karargâhının, bugün 24 Haziran öğleden sonra Serpul'e yarın gece Paytak'a geleceğini bildirdim.

Düşmanın dün akşam yapmış olduğu mukabil taarruz, adeta Paytak Boğazını tahliye ettiğine nadim olarak burayı tekrar ele geçirmek için uğraştığı düşüncesini vermişti. Belki de burayı tahliye eden kuvvetlerin kumandanını, Rus Kolordusu Kumandanı General Baratof tekdir etmiş olacaktı.

Kolorduyu iaşe etmekte güçlük çekiyorduk. Ordu Kumandanlığı bize vaadetmiş olduğu şeyleri göndermedi. Bunun üzerine ileri harekete başlamazdan evvel 6. Ordu Kumandanlığına şu raporu şifreli telgrafla göndererek dert yandım:

Kasrışirin'den
23 Haziran 1916
Bağdatta 6. Ordu Kumandanlığına

Otomobillerin gelmesi pek uzun sürdü. Henüz para

gelmedi. Fakat Ordu idare Reisi para almak üzere 25 mekkâre ile bir memur istediğinden kâfi derecede para verileceğini ümit ediyorum. Vasıtaları gönderdim bir arızaya düçar olmadıkları halde 8 Temmuz'da Karargâhıma vürudu muhtemeldir.

9 Haziran Kasrışirin Muharebesinden sonra nihayet 15 gün zarfında ileri hareketlere tekrar devam kararlaştırılmış ve Başkumandanlığa arzedilmişti. Bu vaadi yapmamak beni pek müteessir ettiğinden on günlük erzak iddiharına çalıştım. Fakat 5 günlük peksimet ile 5 günlük un ve iki günlük arpadan fazla iddihar edemedim. Mütemadi sa'yim hergün yevmi sarfiyattan mâda ancak 1/4 günlük iddihardan fazla semere vermiyor.

28 Haziran sabahı musammam taarruza başlanacaktır. İki gün muharebe sekiz gün takip devam ederse, inşaallah 25 Haziran'da Kirmanşah'ı zaptedeceğimizi tahmin ediyorum. Askerin üzerindeki üç günlük peksimetle beraber insan yiyeceği bizi Kirmanşah'a götürebilir zannederim. Hayvanlarınki yarı yolda kalacaksa da otla biraz beslemek kabil. Kirmanşah'a vardıktan sonra para ile iş görmeyi ve kısmen de Kasrışirin'den getirebilmeyi ümit ediyorum. İşte bu mütalaalara binaen 28 Haziran'da taarruza başlayacağım. Gerek Mendeli müfrezesinin ve gerek Süleymaniye grubunun aynı zamanda ileri harekete başlamalarını temin ve onlara ne vazife ve talimat verildiğinin inba buyurulmasını istirham ederim. Kirmanşah'ı işgal ettikten sonra hatt-ı hareketimiz hakkında emrinize muntazırım. Muharebelerin tahminden fazla sürmesi ve Rusların yolda bir daha mukavemete imkân bulmaları muhtemel olduğundan aç kalmamak için bir defaya mahsus olmak üzere Bağdat ile Kasrışirin arasında işleyen ne kadar ahali ve menzil vasıtaları var-

sa kâffesinin hemen peksimet, un ve arpa yüklü olduğu halde Serpul'e sevkedilmesi için icap edenlere serian müessir emirler verilmesini rica ederim.

İmza
13. Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu raporu hususi bir kast ile Halil Paşa'ya ümit ve koltuk verici bir şekilde yazmıştım. Fakat Kirind civarındaki Rusları mağlup ve tard ettikten sonra Kirind ovasından daha ileriye gitmeye hiç niyetim yoktu. Bu ovanın şakındaki sırtlarda, Çeşme-i sefid (Akçeşme) ile Harunbad arasındaki tepelerde müdafaada kalabilirdik. Bağdat'tan gelecek 25 mekkâri yükü para ile Kirind ovasındaki köylerden ve daha uzaklardaki mevkilerden ve aşiretlerden kafi yiyerek ve yem bulacağımızı, askere çarık tedarik edebileceğimizi kuvvetle ümit ediyordum. Raporda Kirmanşah'ın zaptı ve ondan sonraki hareket hattımız hakkında yazmış olduğum fıkraları aynı zamanda Almanları ümitlendirmek, bize para ve kamyon vermeleri hususunu temin etmek için ilâve etmiştim. Ordunun erkân-ı harp reisi bir Alman olduğundan bu rapor kendisine okununca, Alman kafası hoşlanacaktı. Halil Paşa'ya da Almanlardan para talebi için bir vesile teşkil edecekti. Tabii ben bu düşünceleri tamamıyla gizli tutuyordum. Yalnız itimat ettiğim erkân-ı harp reisime şifahen görüşerek düşüncelerimi söylüyordum. Bununla beraber ona da bu düşüncelerimi kimseye söylememesini tenbih ediyordum. Gerek yazdığım raporlarda ve gerek verdiğim emirlerde hitap ettiğim adamların bilgisini, karakterini dikkate alarak iş yürütmek mecburiyetinde idim. Meselâ 22 Haziranda verdiğim 44 numaralı kolor-

du emrinde de zahiren pek fazla teferruat bulunduğu göze çarpar. Fakat ordugâh kurmuş bir kıtanın kendi yakın emniyet nöbetçilerini bile ihmal ettiğini görmüştüm. Kolordu Karargâhını İleri mevkilere sürerek ufak bir düşman taarruzunda bile en yakın tepelere çıkıp ahvali bizzat görmeğe ve icabına göre emirler vermeğe imkân temin ediyordum. O zamanki kıtalarımız, uzaktan telefonla emir ve rapor vermek suretiyle sevk ve idare edilemiyordu.

Müstakil Süvari Livasından 24 Haziran 1916 tarihli şu telgraf geldi:

Mendeli'den
24 Haziran 1916
13 ncü Kolordu Kumandanlığına

1- Düşmanın 22 Haziran 1916 akşamına kadar Geylani tamamiyle boşaltlığı anlaşılmıştır.

2- İleri kıtaatın bugün, Geylan'ı işgalini müteakip Muayine geçidi istikametinde 20 km ileri sevkedilmiş olan keşif kollarının icra ettikleri tahkikata nazaran düşman Harunabad istikametine çekilmiştir. Kalhur ayanından biri bu düşmanın Muayine geçidini geçtikten sonra Kifrova (Kifrihor) üzerinden Kirind'e tevcih edeceğini söylemiştir.

İmza
Müstakil Süvari Livası
Kumandanı
Sami Sabit

Şu raporda gözüme çarpan noktalar benim için pek mühimdi:

1- Liva kumandanın hala 24 Haziranda Mendeli'de oturmaktadır.

2- Düşman 22 Haziranda Geylan'ı terk etmiş, fakat bizim ileri kıtalarımız, yani o taraftaki iki bölük süvari 24 Haziranda Geylan'ı işgal etmişler.

3- Düşman kısm-ı küllisi henüz Kirind civarında dururken, Geylan'dan çekilen düşman süvari alayının Harunabad istikametine çekilmesine imkân yoktur. Herhalde bu alay Kirind'in cenub-i garbisindeki sırtlarda durarak Geylan'ı işgal eden kuvvetlerimize karşı emniyet tertibatı almıştır.

4- Liva kumandanının Mendeli'de durmayarak hiç olmazsa Geylan'a gitmesi ve düşman süvari alayını tardederek Kirind istikametinde ilerlemesi lazım gelirdi.

5- Hanikin Hudut Taburunu Kasrişirin'e iade etmesi iktiza ederken bunu da yapmamaştır. Bu kadar tazyiklere ve teferruatlı emirlere rağmen süvari livasının hiçbir fayda temin etmemesi hayrete şayan idi. 24 Haziran akşamı saat 18.30'da Kolordu karargâhı Serpul'un 1 km şimal-i garbisine gelince Paytak köyündeki 6 ncı Fırkadan, bir alay kadar düşman süvarisinin Kaleyişahin tepeleri üstünde Harebe Hüsrevi (yani Serpul) istikametinde ilerlediği bildirildi. Bu düşmanın Sermil cenubundaki ileri karakol kuvvetlerimizin ve daha arkasında Sürhadize'deki 6 ncı Fırka müdafaa mevziinin sağ yanlarını ve gerilerini tehdit ettiği aşikârdı. 6 ncı Fırkanın 18 Alayı bir cebel bataryası ile birlikte Serpul civarında fırkanın ihtiyatında bulunuyordu. 6 ncı Fırka kumandanı kendi 18 Alayına bu düşman süvari alayını tart vazifesini vermemiş ve raporuna bu hususta hiçbir kayıt koymamıştı. Ben, 6 Fırkanın raporu okununca bizzat işe müdahale lüzumunu hissettim ve fırka kumandanını atla-

yarak yakınımızda bulunan 18. Piyade Alayı kumandanına iki cebel topuyla birlikte derhal Kaleyişahin istikametinde ilerliyerek düşman süvari alayını tart etmesi vazifesini verdim. Bu alayın kumandanını yanıma çağırarak gideceği istikameti arazi üzerinde gösterdim. Alay derhal harekete geçti ve bir saatte vazifesini gördü.

Bana şu raporu gönderdi:

24 Haziran 1916
Saat 19.17
13 ncü Kolordu Kumandanlığına,

1- Kaleyişahin istikametinde ilerleyen bir düşman süvari alayı ile iki toptan mürekkep bir düşman kuvveti kamilen tart edilerek Kaleyişahin vadisini düşmandan temizlemiştir. Düşman cenub-i şarki istikametinde çekilmiştir.

2- Alay, düşmanı Kaleyişahin'den geçen suyun menbalarına kadar takip etmiş ve düşman gözden kaybolmuştur.

3- Alay cenub-i şarki ile şarka karşı kendini setr ve temin etmek üzere zayıf ileri karakol tertibatı alarak istirahate geçmiştir.

İmza
18 Alay Kumandanı
Mustafa

İşte benim şahsen müdahalem üzerine süratle yapılan iş ve aldığı vazifeyi dirayetle yapmış olan bir alay kumandanı.... Şimdi bu alay kumandanı ile Müstakil Süvari Livası Kumandanını birbiriyle nasıl mukayese edelim veya musavi tutalım? Vermiş olduğum emirleri dikkatle

okuyup anlayan ve bunlardan kaide ve usul öğrenen bir ma'dun kumandan için Kaymakam Mustafa Beyi iyi bir misal olarak zikredip takdir ve kolorduya tamim eyledim.

Paytak boğazında ve Sermil taraflarında çok vakit geçiyordu. Düşman süvarileri, yanlarında bulunan iki cebel topla bizi hayli oyalıyorlardı. Zayiata bakmayarak 26 Haziran'da 6 Fırkaya Kirind istikametinde taarruz için emir verdim. 2 Fırkayıda 6 Fırkanın arkasından ileri yürüttüm. Düşmanın Kirind'i tahliye ederek geri çekilmesi üzerine 27 Haziran sabahı 6. Fırka burayı işgal etti. Geylan'ı zapt ve işgal etmek üzere Kasrışirinden göndermiş olduğum Hanikin Hudut Taburu, 24 Haziranda bu köyü boş bularak işgal etmiş ve 26 Haziran'da Kasrışirin'e avdet etmiştir. Düşmanın Geylan'dan 22 Haziranda çekilmiş olduğunu bu tabur da teyid eylemiştir. 28 Haziran'da yapacağımız taarruzdan evvel tayyaremizle Kirind-Harunabad istikametinde bir keşif yapılmasını istediğim halde Alman tayyarecilerin ileri sürdükleri bir takım mazeretler dolayısıyla bu hava keşfi yapılamadı. 27 Haziran sabahı Kirind'i ele geçirdiğimiz cihetle Kirind ovasındaki düşman vaziyetini piyade ve süvari keşif kolları ile anlayabilmiştik. Bu sebeple tayyare keşifinin yapılmaması bir zarar vermedi. 25 Hazirah 1916 da 6 Ordu Kumandanlığından gelen bir emirle süvari livası tekrar 13. Kolordu emrine verildi. Bunun üzerine şu emri verdim:

Sermil garbından
27 Haziran 1916 Mendeli'de
Müstakil Süvari Livası Kumandanlığına

1- Düşman Kirind'de de durmaya cesaret edemiyerek

Kirmanşah istikametinde geri çekiliyor. Dün Sermil'in şarkında dümdarlarıyla muharebe ederek hepsini geriye püskürttük.

2- Kolordu Kirind ve Yuvaniç üzerlerinden Mahideşt-Kirmanşah istikametinde düşmanı takibe başladı. İnşallah takip Kirmanşah'ın işgaliyle neticelenecektir.

3- Süvari Livası, İran jandarma Taburu ve Mendeli Hudut Taburu ile beraber düşmanı Harunabad üzerinden Kirmanşah istikametinde takip edecektir. Liva geçtiği arazide mubayaa ve sair suretle iaşesini temin edip, takibi süratle icra etmeli ve aşiretlerin yağmasından evvel Kirmanşah'ı işgal etmelidir.

4- Ben 28 Haziran'da Kirind'de bulunacağım.

imza
13 ncü Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu emre süvari livası aynı günde şu cevabı verdi:

Mendeli'den
27 Haziran 1916
13 ncü Kolordu Kumandanlığına

Emir-i telgrafilerini bugün saat 11. 30'da aldım. Ve derhal Kifrova (Kifir Ovası)ndaki kıtalarıma kolordu kıtalarıyla temas aramak üzere Harunabad üzerinden takibe başlaması için emir verdim. Bu kıtaların Geylan'da üç günlük iaşesi vardır. Bunlara iktiza eden nakliye vasıtaları da ayrılmıştır. Daha geniş mikyasta arpa ve erzak nakline hemen başlanması için hükümet-i mahalliyeye

de müracaat ettirdim. Ancak liva bütün kıtaatiyle emir buyurulan takibi yapabilecek halde değildir. Sahra bataryası tebdil edilmediğinden liva kendi istiklâlini kaybetmiştir. Nakliye vasıtası olan arabaları burada terke mecburdur.

Erzak ve arpa Kasrışirin'e hasredildiğinden ileride bir yerde erzak iddihar edememiştir. Mubayaa için istenilen nakit para da verilmemiştir. Mamafih suret-i katiyede emir verildiği halde hiçbir şey düşünmeksizin ve bu yüzden hiçbir mesuliyet kabul etmeksizin hareket etmek üzere kıtaatıma hazırlık emri verdim. Ordu kumandanına da keyfiyeti arzettim. Alacağım emre göre hareket edeceğim maruzdur.

İmza
Müstakil Süvari Livası
Kumandanı
Sami Sabit

Süvari livasının bu cevabı üzerine Mendeli'de ordu emrinde bulunduğum müddet zarfında livanın ileri hareketi için hiçbir hazırlık yapılmamış olduğunu anladım. Süvari livası kumandanı ayak sürtüyor, Kolordu emrine verildiği halde ordu kumandanıyla muhabereye kalkarak vakit geçiriyor. Ordudan alacağı emri bekliyor. Halbuki Bağdat'ta 6 ncı Ordudan emir gelmek için birkaç gün geçeceği aşikârdı. Livanın Geylan civarındaki yollarda süvari bataryasını ve arabalarını yürütemiyeceği bedihi olduğundan bunları değiştirmek için hiç bir teşebbüste bulunmamış. Ve şimdi şikayet etmektedir. Halbuki bunları bizim karargahımıza gönderebilir, mekkâri ve cebel topu istiyebilirdi. Biz de bunları memnuniyetle verirdik. Çünkü arabalarla süvari bataryası bize Kasrışi-

rin-Kirind caddesi üzerinde daha çok fayda temin ederdi. Fakat süvari livası kumandanı eski inadında devam ederek iş görmek istemiyor. Ve menfur adedini bir türlü bırakamıyordu. Livayı yakınlarıma getirince, yüzyüze gelerek sıkı ve şiddetli emirlerle hırpalamak kararını verdim. Bunun için livanın bize verdiği son cevaba mukabil yeniden bir şey yazmadım. 6 ncı Ordu Kumandanının livaya vereceği emri verdim. Süvari livası 27/28 Haziran gecesi gönderdiği bir telgrafta 28 Haziranda Harunabad istikametinde yürüyüşe geçebileceğini bildirdi. Fakat bunu da vaktinde, lüzumu kadar süratle yapacağına itimadım yok idi.

6 ncı Ordudan cevaben aldığı emirde belki "Kolordu Kumandanının verdiği emri yapınız" tarzında bir ihtar vardı. 27 Haziran sabahı saat 5.00'te Kirind'i 6 ncı Fırka işgal ettikten sonra emniyet kıtalarını Kirind'in 2 km kadar şarkına sürerek kısm-ı küllisiyle Kirind etrafında ordugâh kurdu. Fırka, Kasrışirin'den Sürhadize'ye gelerek ordugâh kurdu. 27 Haziran'da vermiş olduğum kolordu emrinde hülasa olarak:

1- General Baratof kumandasındaki Rus kuvvetlerinin mecmuû 6-8 taburdan beheri 6 bölüklü 6 süvari alayı 1 sahra ve 2 cebel bataryası ve 2 obüsten ibaret olduğu,

2- Civanru cihetindeki düşman müfrezesiyle Kaymakam Hacı Arif Bey kumandasındaki İran mücahitlerinin, çarpışarak düşmanı tart ettikleri,

3- 6 ncı Fırkanın 28 Haziranda Kirin'in 6 km cenüb-i şarkisindeki Hüsrevabad tarafına gitmesi ve Harunabad'a doğru keşif yaptırarak düşmanın nerede bulunduğunu tahkik etmesi,

4- 2 nci Fırkanın 28 Haziranda kolbaşısıyla Kirind'e gelmesi, fırka karargahının kolbaşında bulunması,

5- Bir miktar peksimet ve arpayı hamil bir erzak kolunun 28 Haziran öğle vakti Kirind'de kolordu karargâhı yakınında bulunacağı, boşalan ağırlık hayvanlarının bu erzak kolundan noksanlarını ikmal etmeleri,

6- Her nevi cephaneyi hamil cephane kollarıyla diğer erzak kollaranını 28 Haziranda Sürhadize'ye ve 29 Haziran sabahı Kirinde gelecekleri,

7- 1 nci Seyyar hastanemiz 28 Haziran akşamı Sürhadize'ye geleceği, Kasrışirin'deki 2. Seyyar Hastanenin hasta ve mecruhları Hanikin'e sevk ederek ileri hareketle kolorduyu takip edeceği,

8- Kolordu karargahının 28 Haziran sabahı saat 8 00'den itibaren Kirind'de bulunacağı kıtaların emir zabitleriyle emir atlılarının saat 14 00'de emir almak üzere kolordu karargâhında bulunmaları tebliğ olundu. Kaymakam Hacı Arif Bey kumandasındaki aşiretler faaliyetlerine devam ediyorlardı. Hacı Arif Bey'in 25 Haziran 1916 tarihli raporunu 27 Haziranda aldım. Bu raporda 23 Haziran cuma günü Civanru'nun 4/5 km cenüb-i şarkisindeki Kaleyişir'de düşmanın 200 nefer piyade 400 süvarisiyle 1 takım top ve makineli tüfekten mürekkep kuvvetini çevirmek üzere Serdar Nasır Kasım Han ve Emir Esad'ın biraderi Emir Muktedir aşiretlerinin taarruzu üzerine düşmanın üç nefer maktul ve bir zabit mecruh, birçok eşya ve erzak terkederek Kirmanşah caddesini takiben Civaru'dan 35 km uzak olan Hasanabad'ın gerisindeki Dar-ı Direfşt tarafına çekildiği ve aşiretlerin ceman 1.050 piyade ve 1.250 süvariden mürekkep kuvvetleriyle 26 Haziranda Şahengam da toplanarak Haziranın 27. günü fecirle beraber Dar-ı Direfşt'teki düşmanı tart için hareket edileceği ve bade Kirmanşah istikametinde ilerliyeceği bildiriliyordu. Bu raporu okuyunca keş-

ke süvari livası kumandanı Hacı Arif Bey olsaydı dedim. 28 Haziran 1916 sabahı Kirind'in cenub-i şarkisine geldim. Çadırlarımız kuruluncaya kadar ben erkan-ı harplerimle beraber o civardaki tepelerden birinin üzerine çıkarak etrafı bizzat tarassut ettim. Düşmanın 27-28 Haziran gecesini Kirind'in 16 km kadar cenüb-i şarkisindeki Çeşmeisefid (Akçeşme) de geçirdiği, iki tabur piyade bir batarya, bir alay süvari ve birkaç makineli tüfekten mürekkep olduğunu tahmin ettiğimiz kuvvetli bir dümdar müfrezesini henüz Kirind'in 8 km cenüb-i şarkisindeki sırtlardan Hüsrevabad'a doğru çekilmekte olduğunu gördüm. Kirind ahalisinin verdiği malumata göre düşman 26 Haziran sabahı çekilmeye başlamış ve bizzat Baratof 26-27 Haziran gecesi Kirind'i terketmiştir. Kasabayı ertesi sabah da biz işgal etmiştik.

6 ncı Ordu Kumandanlığına 28 Haziran 1916 saat 10 30 da Kirind'den yazdığımız bir raporda vaziyetimizi izah ettikten sonra "25 haziranda göndermiş olduğum şifreli telgrafta maksat ve kararımı arzetmiş ve bu kararın heyet-i umumiyeye tevafuk edip etmediğini sormuştum. Elan bir cevap alamadığım cihetle intizarda bulunduğumu arzederim." diye bu rapora bir fıkra ilave ettim.

27 Haziranda vermiş olduğum kolordu emri mucibince 28 Haziran sabahı saat 9 00 da 6 ncı Fırka Çeşmeisefid istikametinde ileri harekete başladı. Üç piyade taburu birkaç makineli tüfek, iki süvari alayı, 8 sahra ve 2 obüs topundan mürekkep bir düşman kuvvetinin Çeşmeisefid sırtlarını işgal ettiği, cephesinin 2 km genişliğinde olduğu, cenahlarını sarp dağlara istinad ettirdiği tesbit olundu. 6 ncı Fırka, bu düşmana karşı 16 ncı Alay önde ve 18 nci Alay ikinci hatta olmak üzere açılıp taarruza başladı. Bir kısım topçu kuvvetini mevzie sokmuş ve ateşe başla-

mıştı. 2. Fırka kolbaşısı ile Kirlind'e geldi, Kirind'in 5-6 km kadar şarkında düşman topçu ateşinin tesiri haricinde yürüyüş nizamından çıkarak açılmış olduğu halde durmasını ve emrime intizar etmesini fırka kumandanına tebliğ eyledim. Saat 11 00'e doğru muharebe şiddetlendi. Çeşmeisefid'in 2 km kadar şarkındaki sırtlardan düşman oldukça şiddetli topçu ve piyade ateşi yapıyordu. Düşmanın bol cephane sarfiyla yaptığı topçu ateşine rağmen 16 ncı Piyade Alayımızın avcıları cesaretle taarruza devam ediyorlardı. Bizim topçularımız da müessir ateşe başladıklarından nihayet saat 16 00 da düşmanın 2 piyade taburuyla 2 süvari alayının Çeşmeisefid sırtlarından Hüsrevabad'a doğru çekildiği görüldü. 6 ncı Fırkanın taarruzu muvaffak olduğu için 2 nci Fırkayı bugün için muharebeye sokmaya lüzüm görmedim. Bu fırka uzun bir yürüyüş yaparak yorgun gelmiş idi. Kirind'in cenubunda şose kenarındaki kervansarayın 15 km kadar cenub-i şarkisinde Aliabad civarında ordugâha girmesi için emir verdim.

Çeşmeisefid'den çekilen düşman 5-6 km daha şarktaki sırtlarda yeni bir müdafaa mevzii almış ve takip eden kıtalarımızı tevkife çalışmıştır. Akşam karanlığı yaklaştığından 6 ncı Fırka'ya durup bir gece ikamet vaziyetine geçmesini tebliğ ettim.

6 ncı Fırka bugünkü muharebesini sadece bir cephe taarruzu şeklinde yapmış ve düşmanın uzun müddet mukavemet etmesine meydan vermişti. Halbuki 16 ncı Piyade Alayına sahra topçularıyla beraber cephede taarruz ettirirken 18 nci Piyade Alayından cebel topları ile birlikte bir ihata taarruzu için istifade edebilirdi. 18 nci Alayı, 16 ncı Alayın arkasından ikinci hat olarak cepheye soktuğundan düşman ateşi altında bu alayı çekip bir iha-

ta taarruzuna memur etmek için müdahale etmekliğime imkan kalmamıştı. Aşağıda yazılı 46 numaralı kolordu emrini yazılı olarak fırkalara tebliğ ettikten sonra kolordu karargâhını Kirind'in cenub-i şarkisinden kaldırarak akşam üzeri Çeşmeisefid civarına naklettirdim. Ve geceyi orada geçirdik.

Düşmanın 29 Haziranda ne yapacağı bilinemezdi. Çekildiği sırtlarda onu bırakmak bizim için zararlı idi. O sırtların tarafımızdan zapt olunarak düşmanın Harunabad tarafına atılması lazım idi. Bu düşünce ile şu kolordu emrini verdim:

Kirind'den
28 Haziran 1916 Saat : 16 45
Kolordu Emri
Numara 46

1- Düşman dümdarı Kirind'in 7 km cenub-i şarkisindeki Çeşmeisefid civarında dün geceyi geçirmişti. Bu dümdar kısm-ı küllisiyle bu sabah saat 7 00 de Harunabad istikametinde ricata başlamış ise de 6 ncı Fırkanın ilerlemesi üzerine Hüsrevabad'ın garbındaki sırtlarda durarak ileri hareketimizi tehire çalışmış ve nihayet akşama doğru mezkür fırka tarafından tard olunmuştur.

2- Kolordu yarın taarruza devam edecektir.

3- 6 ncı Fırka yarın sabah saat 6 00 da kolbaşısıyla hareket ederek Harunabad üzerinden ilerleyecek ve düşman mani olmadığı takdirde Harunabad'ın 6 km şarkındaki dağ geçidini pişdarıyla işgal ederek 29/30 Haziran gecesini bu vaziyette geçirecektir. Fırkanın kol nihayeti, Harunabad'ın lâekal bir km şarkında bulunmalıdır. Mahideşt istikametinde istikşafat yaptırarak düşmanın ri-

catına devam edip etmediğini ve bilhassa Mahideştin birkaç km garbındaki Çar-ı Zavar geçidinin gerisine gelip gelmediğini keşf ve tahakkuk ettirecektir. Harunabad ile fırka karargâhı arasında telefon muvasalası temin olunmalıdır.

4- 2 nci Fırka yarın sabah saat 6 00 da Kirind şark-ı cenubisindeki ordugâhından hareketle düşman muharebeye mecbur etmediği takdirde kolbaşısı ile Harunabada gelecktir.

5- Cephane kollarıyla erzak kolları yarın akşam Kirind'e gelecektir.

6- Yaralılar Kirind'e sevk olunacaktır. 2 nci Fırka Sıhhıye Bölüğü Kirind'e celp etmekte olduğum Birinci Seyyar Hastahaneye gelinceye kadar bu yaralılara bakacak ve geri gidecek vasıtalar ile bunları Hanikin Menzil Hastahanesine sevk edecektir.

7- Kolordu Karargâhı yarın sabah saat 5 00 de Çeşmei Sefi'dden hareketle düşman mani olmadığı takdirde Harunabada gidecektir. Kolordu telgraf bölüğü Harunabada kadar telgraf hattını tamir edecektir.

Fırkalara yazılı olarak tebliğ olunmuştur.

İmza
13 ncü Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

28 Haziranda ileri hareket edeceğini bildirmiş olan müstakil süvari livasından hala bir haber yok idi. Geylan ile Harunabad arasındaki mesafe takriben 50 km idi. Bir süvari kıtası için 50 km büyük bir mesafe değildir.

Fırkaların süvari bölükleriyle yaptırabilecekleri keşif hizmetleri kafi gelmiyordu.

29 Haziran 1916 da fırkalar kendilerine verilen vazifeleri yaptılar. Yalnız 2 nci Fırkanın 5 nci Piyade Alayı çok yorgun olduğu için ve külliyetli parekende dökünütüleri yolda kalmış olduğundan bu alay istirahat etmek üzere; Kirind şarkında bırakılmıştır.

6 ncı Fırka pişdarı saat 9 00 da Harunabad'a yaklaşınca orada bırakılmış olan iki alay kadar düşman süvarisinin hiç mukavemet etmeksizin Mahideşt'e doğru geri çekildikleri ve Geylân taraflarından ricat ettikleri zan olunan bazı perakende rus kuvvetlerinin de cenup tarafından ve uzaklardan Harunabad istikametinde yürümekte oldukları görülmüştür.

Yorgun olan 6 ncı Fırka pişdarı, süvari olan düşmanı takip edemediğinden Harunabad'da, durularak mola eylemiş ve verdiğim emir üzerine 6 ncı Fırka 29 Haziran akşamı kıtalarıyla Harunabad'ın iki km şarkında ve büyük kısmıyla Harunabad'ın şark kenarında ordugâha girerek İstirahata geçmiştir.

2 nci Piyade Fırkası da Harunabad'a gelerek bu kasabanın garbında ordugâh kurmuştur. Kirind'de kalmış olan 5 nci Piyade Alayı henüz Harunabad'a gelememiştir. Kolordu Karargâhı Harunabad'ın garp kenarında ordugâh kurmuştur.

Bugün piyade kıtaları suret-i umumiyede 40 km yol yürümüşlerdi.

29 Haziranda Bağdat'tan şu telgrafı aldım:

Bağdat-Konok
28 Haziran 1916
13 ncü Kolordu Kumandanlığına

Rusların perişan edilerek Kirind'i zapt ve işgal ettiği-

nize memnun oldum. Şecî muzafferiyetinizin ve azimkâr hareketinizin neticesini tebrik için bugün öğleden sonra Kirind'e hareket ediyorum.

İmza
Altıncı Ordu Kumandanı
Halil

Bu telgrafı okuyunca canım sıkıldı. Para isteriz; göndermez, kamyon ve otomobil isteriz vermez. Bizim bin türlü zahmet ve fedakârlık çekerek Rusları tard ettiğimizi duyunca güya bu muvaffakiyetler kendi tedbirleri ile kazanılmış gibi hemen otomobile atlayıp yanımıza koşar. Buraya gelince Rusların Harunabad'da hiç mukavemet göstermeyerek Mahideşt'e doğru ilerlemek ve Kirmanşah'ı zapt etmek için zorlayacaktır. Netice olarak istemediğim şeyi yapmaya mecbur olacağız ve Kirmanşah'ı zapt edeceğiz. Halbuki ben Bağdat cihetinden uzaklaşmayı hiç arzu etmiyordum. Şu adamın otomobili yolda bozulsa'da buraya gelmese diye dua ettim.

Rusların hiç mukavemet etmeyerek Mahideşt istikametinde ricat etmelerine Hacı Arif Bey'in Mahideşt'in şimal-i garbisinden Mahideşt ve Kirmanşah istikametinde ileri hareketleri tesir etmiş olabilir. Hacı Arif maiyetindeki piyade ve süvari aşiret kuvvetlerinin gayri muntazam çapulcu yığını olduğunu Ruslar anlayamamış olabilirler.

Bizim meşhur müstakil süvari livamızdan bugün 29 Haziranda da hiçbir haber alınamadı. 29 Haziran gecesi Kirind'e gelmiş olan Hali Paşa ile telefon muhaberesi yaptım. Bizim mutlaka Kirmanşah'ı zapt etmekliğimizde israr etti. Ben de "para gelmedi, cephane ve erzak göndermiyorsunuz, kamyon vermiyorsunuz, sarfiyatımızı

telafi edemiyoruz; Bir an evvel bunlar gönderilir ise, istediğiniz hareketi yapmaya imkân buluruz." cevabını verdim. Halil Paşa, "ne yapıp yapıp her halde Kirmanşah'ı zapt etmelisiniz.; Sizin maharetiniz bunu temin eder" dedi. Ertesi günü Bağdat'a döndü. Kendi kendime "Onlar Bağdat'a karşı ingiliz taarruzunu düşünmezlerse ben ne yapayım? Rusların Mahideşt sırtlarına kadar mukavemetsiz ve çabuk çekilmeleri üzerine Kirmanşah'ı zapt ederek orada kalmak ve Kirmanşah'ın zaptı neşesi üzerine Almanların verecekleri nakit para ile Kirmanşah'tan Kolordu ihtiyaçlarını temin etmek bizim de işimize yarar" diyerek hemen Mahideşt istikametinde harekete karar verdim. Ahval bizi arzumuz hilâfında harekete sevk ve mecbur eyledi.

30 Haziran 1916 da Harunabad'dan erken hareket ederek Rusların Mahideşt'in şarkındaki sırtlarda tahkimat yapmalarına ve sol cenah koluyla Hacı Arif Bey'in kolunu yakalayıp ezmelerine meydan vermemek istedim. Ve hulasa olarak şu emri verdim:

Harunabad'dan
29 Haziran 1916 Saat : 15 00
Kolordu emri
Numara 47

1- Dün Çeşme-i Sefid şarkında (Husrevabad'ın garbında) mukavemet eden düşman dümdarı saat 16 30 da ricata başlayarak gece Harunabad'a çekilmiş ve 29 Haziran sabahı Mahideşt istikametinde ricate devam etmiştir. Bu düşman dümdarının iki tabur piyade, iki alay süvari, iki batarya sahra topuyla iki adet 12 santimetrelik obüsten mürekkep olduğu anlaşılmıştır. Mezkür düş-

man bu sabah iki alay süvariyi Harunabad civarında bizi tarassut için bırakarak mütebaki aksamiyle ricata devam etmiştir. Yuvaniç'ten Kehsuvare üzerinden Mahideşt'e doğru ilerleyen sol cenah müfrezemizin karşısında dün Kehsüvare civarında bir alay düşman süvarisi mukavemet göstermiş ise de sol cenah müfrezemizin top ateşi karşısında geri çekilmiş ve 30 maktul bırakmıştır. Civanru tarafında Hacı Arif Bey kumandasındaki İran mücahitleri karşısında da ricate mecbur olan düşman süvarisi biraz piyade ve topçu ile takviye edilerek Kirmanşah'ın 30 km şimal-i garbisinde ve Civanru-Kirmanşah yolu üzerinde tevakkuf ederek Kirmanşah'ı o istikametten müdafaaya memur edilmiştir. Aldığımız esirlerin ifadesine göre: General Baratof tekmil kuvvetiyle Kirmanşah'ın 15 km garbında ve Mahideşt'in şarkındaki tepeler üzerinde müdafaa edecekmiş.

2- Kolordu yarın da düşmanı takibe devam edecek ve Harunabad ile Mahideşt arasındaki Çarzavar şimalinde düşman dümdarının sol cenah müfrezemiz tarafından ricat hattının kesilmesinden doğması melhuz muharebeye iştirak edecektir.

3- 6 ncı Fırka yarın sabah saat 3 00 de Hasanabad-Çarzavar-Mahideşt istikametinde yürüyüşe başlayacak ve sol cenah müfrezemizle Çarzavar civarında muharebe ettiğini görürse derakap düşmana taarruz edecektir.

4- 2 nci Fırka yarın sabah saat 4 00 de kolbaşısıyla Harunabad'dan geçmek üzere ileri hareket edecek ve 6 ncı Fırkayı takip edecektir.

5- Cephane taburuyla erzak kollarının bir kısmı yarın akşam Harunabad'a gelecek ve takriben bir günlük erzakı bu koldan yarın sabah ikmal etmelidirler.

6- Kolordu Karargâhı yarın sabah saat 3 00 te Haru-

nabad'dan hareketle 6 ncı Fırkayı takip edecektir. Ben, 3 30 da Harunabad'dan hareketle 6 ncı Fırka pişdarına yetişeceğim, ve bu pişdarla beraber bulunacağım. Kolordu telgraf bölüğü yarın Harunabad'dan Mahideşt'e kadar telgraf hattını tamir edecektir.

13 ncü Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

30 Haziran sabahı bu emir mucibince harekete başlandı. Saat 8 00 de 6 ncı Fırkanın pişdarı Çarzavar geçidinden mukavemete uğramadan geçti. Sol cenah müfrezemiz bu geçidin 5 km şimaline dahil olarak Mahideşt istikametinde ilerledi. Ben de bu esnada Çarzavar geçidinin şark-ı şimali mahrecine geldim.

İki düşman süvari alayının Mahideşt'in cenubundan ve şimalinden bu kasabanın 10 km şarkındaki dağ geçitlerine doğru çekildiklerini gördüm. Elimizde işe yarayacak haritalar olmadığından ahaliden yapılan tahkikat ile ve kendi müşahedelerimizle düşmanın tutmuş olduğu mevzileri tetkik etmek mecburiyetinde idik. Mahideşt'e kadar ilerleyerek orada yapacağımız tetkiklere ve keşiflere göre taarruz tertibatını kararlaştırmayı münasip buldum ve 6 ncı Fırkaya Mahideşt'e doğru ilerlemesini söyledim. Sol cenah müfrezesine'de 6 ncı Fırka yürüyüş kolunun solundan ve ovadan Mahideşt istikametinde ilerlemesi için emir gönderdim. Geriden gelmekte olan 2 nci Fırkaya sahra topçu bataryalarını süratle ileri sevk etmesini tebliğ ettirdim. Bir müddet daha bulunduğum tepede tarassutlara devam ettim ve kıtalarımızın hareketlerini tetkik eyledim. Süvari livamızın hala bize yetişmemesi keşif işlerimizi aksatıyordu. Liva kumandanı-

na beceriksizliğinden ve betaetinden dolayı yeniden lanet okudum. Ahaliden aldığım malumat ile arazinin dürbünle tetkiki neticesinde düşmanın tuttuğu mevziin sol cenahına doğru cebel toplarını çıkarmanın mümkün olacağını anladım. Bu tarafta bir dağ yolu, patika göze çarpıyordu. Bir kaç günden beri müteakip mağlubiyetlere ve sıkı takiplerimize uğramış olan düşmana göz açtırmadan ve Kirmanşah'ı tahrip etmesine meydan vermeden bugün düşman mevzilerine taarruz ederek Kirmanşah'ı çabuk ele geçirmeye karar verdim. Sol cenah müfrezesine düşmanın sağ cenahını ihata etmesini, 2 nci Fırkaya 10 dakikadan fazla mola vermeyerek ve efraddan dökülecekleri bakmayarak Mahideşt'e bir an evvel gelmesini bir emir zabiti ile tebliğ ettim. Aynı yerden 6 ncı Fırkaya da saat 10 30 da yazılı bir emir gönderdim. Bu emirde sol cenah müfrezesine verdiğim emri bildirdikten sonra 6 ncı Fırkanın düşmanın Mahideşt'in şarkında tuttuğu mevzilere doğru ve düşmanın sağ cenahını ihata edecek surette taarruz etmesini tebliğ ettim. Bundan sonra Çarzavar geçidinin şark-ı şimali mahrecinden hareketle Mahideşt'e doğru ilerledim. Sol cenah müfrezesinin yorgunluktan ağır davrandığını ve fazlaca mola vermekte olduğunu görerek hemen bu müfrezenin yanına sokuldum. Benim gelmekte olduğumu anlayınca müfreze hemen yürüyüşe geçti; Kumandanına daha çabuk hareket etmesi lüzumunu söyledim. Hacı Arif Bey kolunun Mahideşt şimalinde gelmekte olduğunu haber alarak buna sol cenah müfrezemizin solu ilerisinden hareketle düşman sağ yanını çevirmesi ve Kirmanşah'a doğru ilerlemesi ve bir yağmakirliğe meydan verilmemesi için saat 11 15'te bir emir yazdırıp gönderdim.

Bundan sonra Mahideşt'e gittim. 6 ncı Fırka kuman-

danı da burada idi. Düşman saat 12 30 da 6 ncı Fırkanın süvari bölüğüne top ateşi açtı. Fırkanın pişdarındaki sahra bataryası düşman obüs toplarının ateşine rağmen açık arazide süratle ilerleyerek zayiatsız mevzie girdi ve saat 12 45 te bizim toplarımız ateşe başladı. Fırkanın kısm-ı küllisindeki diğer sahra bataryası da yarım saat sonra yetişerek o da mevzie girdi. Ve ateş açtı. Düşmanın iki sahra bataryası ile obüs topları ateş ediyordu. Saat 18 00 den itibaren 18 nci Piyade Alayımız ile düşman arasında piyade ve makineli tüfek ateşi başladı. 2 nci Fırka Hasanabad da fazla mola vermiş ve çabuk ilerlemesi için göndermiş olduğum emri saat 11 00 de alarak tekrar yola koyulmuş ise de henüz Çarzavar'dan geçmemişti. Evvelce geride bırakılmış olan 5 nci Piyade Alayı da ancak bu sabah Harunabad'a gelebilmiş ve orada istirahata geçmişti. 6 ncı Fırkanın cepheden ilerleyen 18 nci Alayını lüzumsuz zayiata uğratmamak için ihata kolları tesir edinceye kadar ağır davranmasını ve işgal muharebesi yaptırmasını tebliğ eyledim; 18 nci Alay Kumandanı Mustafa Bey ateşli bir alay kumandanı olduğundan yalnız başına ileri atılmasını önledim.

Saat 17 30 da ihata kollarımız tesirlerini göstermeye başlamış ve 18 nci Alay da işgal muharebesine devam ettiğinden 6 ncı Fırka cephesi bir dereceye kadar sükûnet bulmuştu. İkinci Fırka Çarzavar boğazını geçmiş ve Mahideşt'e doğru ilerliyordu. Bu esnada hiç haberimiz olmadan Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, otomobille gelerek Mahideşt'te bizimle buluştu. Soğuk bir selâm verdim. Muharebenin buhranlı bir anında bizi meşgul etmemesi için vaziyet hakkında izahata girişmeyerek vazifeme ve icap eden emirleri vermeye devam ettim. 6 ncı Fırka'ya 2 nci Fırka'dan bir sahra topçu taburu gön-

dererek kendisini takviye ettiğimi ve ihata kolları tesirlerini gösterdiğinden 6 ncı Fırka'nın derhal karşısındaki düşmana taarruz etmesini, 2 nci Fırka'nın şimdilik Mahideşt'e gelince oradaq kolordunun ihtiyatını teşkil edeceğini tebliğ eyledim. 2 nci Fırkanın yeni gelen Birinci Piyade Alayına saat 18 30 da çanta çıkartarak düşmana gece taarruzu yapacağı zannını vermek için sahte bir ileri hareket yaptırdım. Bir saat sonra gece karanlığı basınca alayı geriye Mahideşt'e aldırdım. 6 ncı Fırkaya, gece hücumu yapılmamasını, bulunulan hattın tahkimini, geceleyin kuvvetli, zabit keşif kollarıyla düşmanın geri çekilip çekilmediğinden tahkik edilmesini ve gelecek raporlara göre yarınki hareketlerimiz için karar verileceğini tebliğ ettim. Keşif kollarına ait emirler ancak gece yarısı kendilerine tebliğ olunabilmiş ve bundan sonra bu keşif kolları düşman mevziine sokularak bu mevzileri boş bulmuşlar ve düşmanı takibe koyulmuşlardır. Bu haberler gece yarısından sonra saat 3 00'de 18 nci Alay kumandanına ve oradan 6 ncı Fırka Kumandanına nihayet bize gelinceye kadar saat beş buçuğu geçmişti.

1 Temmuz 1916 sabahı saat 5 50 de 6 ncı Fırka'ya verdiğim emirde hemen ve mola vermeksizin Kirmanşah'ı işgal etmesini, ve şehrin şarkındaki Karasu nehrinin kenarına kadar ilerleyip burada karargâh kurmasını, suyun şarkında Hemedan yolu istikametinde emniyet tertibatı almasını tebliğ eyledim.

2 nci Fırkaya saat 6 00 da verdiğim emirde düşmanın ricatını, 6 ncı Fırka ile sol cenah müfrezesinin Kirmanşah'a doğru ilerlediklerini bildirdikten sonra 2 nci Fırka'nın evvelce verilmiş olan yürüyüş istikametinde Kirmanşah'a ilerleyerek şehrin cenub-i şarkisinde Karasu nehri kenarına giderek orada 6 ncı Fırka'nın cenup tara-

fında ordugâh kurmasını, Hemedan yolu istikametinde Karasu'yun şarkında ve şark-ı cenubisinde emniyet tertibatı almasını tebliğ eyledim.

Geriden gelerek bu sabah Mahideşt'e girmiş olan 5 nci Piyade Alayı ile cebel bataryası kolordu ihtiyatı olarak bugün Mahideşt'te istirahat etmesi ve 2 Temmuz sabahı Kirmanşah'a yürümesi için emir verdim.

Kolordu Karargâhı ile 1 Temmuz öğle vakti Kirmanşah'a geldim. Şehri geçerek 1 km şarktaki tepeye çıktım. Bu tepede yaptığımız tarassut neticesinde düşmanın 5-6 alay kadar süvarisiyle iki batarya kadar kuvvetinin Karasu'yun şarkındaki sırtlardan çekilmekte olduğu ve diğer kuvvetlerinin daha evvel Hemedan istikametinde ricat etmiş bulundukları anlaşıldı. Düşman dümdarına 6 ncı Fırka topçusu tarafından ateş ettirdim. Kolordu büyük yorgunluklar ve zahmetli muharebelerden sonra Kirmanşah'ı zapt etmişti. Uzun bir istirahata ve noksanlarını ikmâle ihtiyacı var idi. Bu münasebetle şu emri tebliğ eyledim:

Kirmanşah'ın şarkındaki sırtlardan
1 Temmuz 1916 saat : 15 . 15
Kolordu emri
Numara 48

1- Düşman Kirmanşah'ı tahliye ederek Hemedan istikametinde ricat etmektedir. Bir liva kadar süvari kuvvetini Kirmanşah'ın 4 km kadar şarkındaki Karasu köprüsünün şark tarafında bulunan sırtlarda dümdar olarak terk etmiştir. Sine tekrar Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

2- Süleymaniye grubunun kısm-ı küllisi Pençivan da

toplanmıştır.

3- 13 ncü Kolordu Kirmanşah'ın zaptiyle iktifa ederek taarruz hareket ve tazyiklerine Kirmanşah'ta nihayet verecek; Hemedan ve Sine cihetindeki ruslara karşı Kirmanşah'ı müdafaa edecektir.

4- 2 nci Fırka bugün Karasu köprüsünün garb-ı cenubisinde ordugâh kuracak; Köprünün 4 km şarkındaki sırtlardan düşman süvarisini tard ederek Kirmanşah-Hemedan caddesi ile bu caddenin cenubunda Karasu ile cadde arasındaki mıntıkayı ileri karakol tertibatı ile temin edecek; cenub-ı şarkiye doğru giden Karasu vadisini ayrıca tarassut ettirecektir. 5 nci Alayı bugün tekrar kendisine ilhak ediyorum. 6 ncı Fırka'ya mensup olup sağ cenah müfrezesini teşkil etmiş olan kıtalar bugün fırkasına verilmelidir. Keza 5 nci Alaya rapt edilmiş olan şinayder cebel bataryası dahi 6 ncı Fırkaya iade edilmelidir. Yarın sabah saat 9 00 da 2 nci Fırka Karasu köprüsünü geçerek ordugâhını bu köprünün 4-6 km şark tarafına nakl edecek Kirmanşah-Hemedan ceddesinin iki tarafında sol cenahı yüksek kayalara müstenit olmak üzere bir müdafaa mevzii intihap ve hemen tahkime mübaşeret edecektir. İleri karakollarını bu mevziin daha ilerisine sürmeli ve Hemedan cihetinden gelecek düşmana karşı Kirmanşah etrafında toplanmış kıtaların emniyetini istihsal etmelidir. Müdafaa mevziinin sağ cenahı cenub-i garbiye doğru bükülerek Karasu'ya istinat etmelidir. Karasu vadisi ayrıca küçük bir ileri karakol kıtasıyla setr ve temin olunmalıdır. Kirmanşah'tan Hemedan'a giden caddenin üzerinde ve Karasu vadisinde lâekal 15 km uzaklara sabit süvari keşif kolları konarak tarassut yaptırılmalıdır.

5- 6 ncı Piyade Fırkası bugün kısmı küllisiyle Karasu

köprüsünün şimal-i garbi cihetinde ordugâh kuracak ve Karasu köprüsünün 4 km şarkındaki sırtlarda Kirmanşah-Hemedan caddesiyle şimalindeki dağlar arasında ileri karakol tertibatı alacaktır. Caddenin temini 6 ncı Fırkaya aittir. Bugün 2 nci Fırkaya mensup Sahra Topçu Taburu, fırkasına iade edilecektir. Yarın sabah saat 6 00 da 6 ncı Fırka ordugâhını Karasu köprüsünün 6 km şimaline nakledecek ve Hemedan istikametindeki ileri karakollarını saat 8 00 de toplayacak, Kirmanşah-Hemedan caddesi üzerindeki emniyet ve müdafaa tertibatını kâmilen, 2 nci Fırkaya bırakacak; kayalıklar arasındaki Tak Bostan'yoluyla onun daha şimalinde ve yine kayalıklar arasındaki dağyolunu ve Sine ve Revanser istikametlerini ileri karakollar ile setr ve temin edecektir. Bu istikametlerden ilerlemesi melhuz düşman kıtalarına karşı müdafaa mevzileri intihap ve tahkim edecektir. Sine ve Revanser istikametlerinde 10 km uzaklara sabit süvari keşif kolları konarak rasat ve istikşaf yapılacaktır.

6- Sol cenah müfrezesi bugün Karasu köprüsünün şimalindeki geçidin 4 km şarkına ilerleyip burada ordugâh kuracak ve Hemedan istikametini, Tak Bostan istikametini, Sine istikametini zayıf ileri karakollar ile setr ve temin edecektir. Yarın sabah saat 8 00 de sol cenah müfrezesi lağv olunacak ve ordugâhından hareketle 2 nci Fırkanın yeni ordugâhına gidip fırkaya iltihak edecektir.

7- Cephane kolları 2 Temmuzda Kirmanşah'a gelecektir. Cephane noksanı bu kollardan ikmal edilmelidir. Kasaba dahilinde hükümet konağının yakınındaki Osmanlı Şehberderhanesinde bir kolordu anbarı tesis ediyorum. Kıtaat bu akşamdan itibaren mezkür şehbenderhanedeki kolordu idare memuruna müracaat ederek ek-

mek de dahil olmak üzere her nevi erzak alacaklar. Bu akşamdan itibaren askere ekmek ve sıcak yemek verilecektir.

8- Kolordu Karargâhı kasabanın şarkındaki İngiliz Konsoloshanesindedir.

Kolordu Kıtalarına aynı ile yazılı olarak merbut kıtalara hülasa olarak tebliğ olunmuştur.

İmza
13 ncü Kolordu Kumandanı
Ali İhsan

Kolordunun hareket ve tertiplerini yakından görmek üzere Kirmanşah'a gelmiş olan 6 ncı Ordu Kumandanına kolordumuzun son hareketlerini ve vaziyetini izah ettim. Müstakil Süvari Livası kolordunun İran cephesindeki hareket ve muharebelerine hemen hiç iştirak etmemiş ve fayda göstermemiştir. Hanikin muharebesine iştirak edememiş idi. Yalnız Kasrışirin muharebesine iştirak ettirilmiş idi. Ondan sonra bu livanın mevcudiyetinden hiç istifade edilmemiş ve nihayet ve bu livaya bağlamış olduğumuz Mendeli Hudut Taburu ve İran Jandarma Taburuyla beraber 3 Temmuz 1916 da yani biz Kirmanşah'ı zaptettikten iki gün sonra Kirmanşah'a gelebilmiştir.

Elde ettiğimiz Rus esirlerinden ve Rus kıtalarıyla Mahideşt Muharebesinde hazır bulunup ondan sonra dini hisleriyle bize iltihak ve iltica etmiş olan Kafkasyalı bir müslüman zabitin ifadesinden çıkardığımız neticeye göre: Ruslar Mahideşt Muharebesine 2 nci ve 4 ncü Hudut Alaylarıyla Kafkas Dragon ve Kazak Süvari Fırkalarının yani 8 tabur piyade, 48 bölük süvari ve 16 toptan mürekkep bir kuvvet ile iştirak etmişlerdir.

Bizim taraftan 2 nci Fırkayı muharebeye sokmamıştık. 6 ncı Fırkanın 6 tabur piyadesiyle 6 ncı Piyade Alayı ve iki bölük süvari ve 16 top Mahideşt Muharebesine fiilen iştirak etmişti. Bizim taburların muharip mevcutları vasatî 500 kişi olduğundan 10 taburdan 5000 piyadenin ateş hattına girmesine mukabil dolgun mevcutlu 8 Rus taburu 6400 tüfekle ateş etmiştir. Süvari kuvveti bunun haricindedir. Her hususta maddi üstünlüğü haiz olan ve bol cephane sarfeden Ruslar mağlup edilerek çekilmeğe icbar edilmiş ve Kirmanşah'ı bize terk etmişlerdir.

Kasrışirinden Kirmanşah'ın işgaline kadar zayiatımız şundan ibarettir:

Şehit Zabit	4
Mecruh Zabit	23
Şehit er	111
Mecruh er	615
Yürüyüşten, ayak vurgunu ve hastalık dolayısıyla	1200

Halil Paşa mevzilerimizi görerek Kirmanşah'dan Hemedan'a gidileceğini buna göre hazırlık yapmamızı söyledi. Kendisine ihtiyaçlarımızı tafsilen söyledim. Diğer taraftan Bağdat cihetinden çok uzaklaştığımız cihetle nihayet iki ay sonra İngilizlerin taaruza geçeceklerini, Bağdat'ın müdafaasına yardım için 18 nci Kolorduyu vaktinde takviye edemeyeceğimizi İran'da sarfedilen emeklerin ve dökülen kanların boşuna gideceğini izah ettim. Herşeyden evvel bize 10.000 çift kundura, 10.000 takım elbise, 20.000 kat, çamaşır ve çorap, 3000 portatif çadır, 5000 ikmal efradı, 1000 kadar tüfek, mekkâri ve hayvanı gönderilmesini, İran'da kağıt paramız geçmedi-

ğinden maaşlar için 57000 lira madeni para ve ayrıca erzak mübayaası için hiç olmazsa şimdilik 15.000 lira madeni para verilmesini ileri sürdüm. Bunlar verilmedikçe kolordunun hiç bir tarafa kımıldaması imkânı yoktur dedim.

Halil Paşa benden aldığı bu cevaptan sonra Kirmanşah'ta durmayarak Bağdat'a döndü.

9 Temmuz 1916 tarihinde Bağdat'tan yazılmış olan 435 numaralı şifrede: "İran dahilinde bulunan tekmil Osmanlı kuvvetlerinin iaşesinin Almanya tarafından deruhde olunduğunu, aşiretlerle İran teşkilât-ı sairesinin de mesarifinin Alman misyonu tarafından yapılacağı, ordudan kolorduya yalnız maaşlar için para gönderileceği" işar edildi. Bu şifre açıkça göstermiştir ki İran hareketleri Almanların teşvik ve himayesiyle yapılmaktadır. Alman menfeatlerinin temini için bu masrafları Almanya hususi olarak ödemektedir. Bu esnada Almanyalı Braun isminde bir müteahhid Kirmanşah'a gelerek kolordunun iaşe işleriyle, erzak tedarikiyle meşgul olurken kağıt paralarımızı kıymetinden düşürmüş ve bunları gizlice toplamağa başlamış. Bu herifi çağırttım ve kendisini şiddetle haşladım, devam ederse Kirmanşah'dan cebren koğacağımı söyledim. Birçok meşguliyetlerim arasında bu adamla da şahsen uğraşmağa mecbur oluyordum. Alman misyonu reis vekili 15000 lira madeni akçe göndereceğini vadetmişti. Bu paraya mukabil kolordu kasasındaki ihtiyat paramızla ayakkabı, elbise, çamaşır gibi ihtiyaçlarımızı doğrudan doğruya tedarik ve mübayaaya başladık. Bize taraftar olan İranlı demokrat vali ile görüşerek kendilerini Rus zulmünden kurtardığımızı, fakat askerlerin yürüyüş ve muharebelerde ayakkaplarını kayıp ederek çıplak kaldıklarını, ihtiyaç-

larımızın Bağdat'tan halline imkân bulunmadığını söyleyerek Kızılay'a muavenet şeklinde gerek eşya ve gerek nakit para ile yardım yapılmasının münasip olacağını bu suretle askerimizin yeni muharebelere çabuk hazırlanacağını izah ettim. Bu teşebbüsüm çok fayda verdi. Çamaşır, çarık, çapula (yemeni), çorap, yiyecek erzak ve bir miktar para şeklinde yerli zenginler yardım ettiler.

Ruslara yeni takviye kıtaları gönderildiğini elimize geçen Rus esirleri söylemişlerdi. Son günlerde Rusların Harsin'de 12000 kişilik bir kuvvetin toplandığını duyduk. Bunu 6 ncı Ordu Kumandanlığı'na yazdım. 7 Temmuz 1916 da gelen cevapta "12000 kişilik Rus kuvvetinin Harsin'de tecemmuunun doğru olamayacağı ve Kirmanşah'ta iktiza eden erzakın ihzarından sonra Hemedan'ı zapt etmek üzere ileri hareketin muhtemel olmasından şimdiden bunların tedkîkına başlanmasını, ileri hareket esnasında muhtemelen Sine istikametinde kullanılmak üzere Bakuba'da bulunan ve kolera zuhur ettiğinden dolayı tecrid edilen 44 ncü Piyade Alayının karantinası kaldırılınca ve ikmal efradı Bağdat'a geldikçe gönderileceği" bildirildi. Rusların Sine'de bir tabur kadar piyadesi bir süvari alayı ve iki toptan mürekkep bir kuvveti var idi. Bunlara karşı biz Kirmanşah'ta yalnız emniyet tertibatı almış ve Sine'den Rusların tardı için kuvvet ayırmak istememiştik. 6 ncı Ordu Kumandanının 4 Temmuz 1916 tarihli telgrafında "Musul grubunun Savuhbulak ve Süleymaniye grubunun Sakız istikametinde yapacakları taarruzlarda Süleymaniye gurubunun sağ yanından emin olması için kafi görülecek bir kuvvetle 11 Temmuz akşamına kadar Sine'nin işgal edilmesi" kolorduya tebliğ olundu. Buna karşı verdiğim ce-

vapta: "Kolordu Rusların takviye kuvvetleri alarak 20 tabur piyade, 48 bölük süvari, ve 40 topa yükseldiklerini, Sine'ye buradan kuvvet ifrazını tehlikeli gördüğümü, aynı zamanda Sine'ye gönderilecek müfrezenin ikmal ve iaşe işlerini temin için Sine ile Kirmanşah arasında nakliye kollarına ihtiyaç olduğunu, müfrezeye mahallinde mübayaa icrası için bir miktar para verilmesi lazım geldiğini, 44 ncü Alayın bir an evvel Kirmanşah'a gönderilmesini ve ihtiyaçların süratle ikmâlini" bildirdim. Birkaç gün sonra Sine'nin işgalini zaruri görerek şu tedbirleri aldım:

Sine'ye sevkedilmek üzere 2 nci Fırkanın 5 nci Alayının 4 ncü Taburu, Hanikin Hudut Taburu, iki makineli tüfek ve iki dağ topundan mürekkep bir müfreze teşkili için emirler verdim. Kolordunun Kirmanşah'ı zapt etmesinden cesaret alarak, ailece eskidenberi Sine Hakimliği etmiş olan Ardelen sülâlesinden ve Civanru aşiretleri reislerinden Serdar Reşit Abbas Han Kirmanşah'a gelerek beni ziyaret etti. Külliyetli aşiret toplayacağını vadederek hizmet etmek istediğini söyledi. Sine'nin işgaline ve müdafaasına müzaheret etmek şartıyla Sine Hakimliğine kendisini tayin edeceğimi tebliğ ettim. Aşiretleri iyi idare etmiş olan Kaymakam Hacı Arif Bey'i Sine müfrezesi Kumandanlığına tayin ettim. Mumaileyh oraya göndereceğim iki piyade taburu, iki makineli tüfek ve iki cebel topundan mürekkep muntazam kuvvetle aşiret piyade ve atlılarına kumanda edecekti. Kendisi 7 Temmuz 1916 da aşiretlerin içine gitti; 8 Temmuzda Hacı Arif Bey Serdar Reşid'in 350 aşiret atlısı ile Revanser'den Abbasabad üzerinden hareketle 11 Temmuzda Mendeli Hudut Taburunun 57 atlıdan mürekkep keşf müfrezesininde yanına alarak Sine yakınında Ha-

sanabad köyü şarkında rast geldikleri bir düşman süvari bölüğünü tard ve bir müddet takip eyledikten sonra 11 Temmuz 1916 da saat 14 30 da Sine'yi işgal etmiş...

Sine'den gelen raporlara nazaran: Düşmanın iki bölük piyade, bir alay süvari ve dört cebel topundan mürekkep büyük kısmının Sine'nin 25 km şimal-i şarkîsindeki Gergave de olduğu anlaşılmıştır. 13 Temmuzda Süleymaniye cihetinden Topçu Yüzbaşısı Hayri Efendi'nin kumandasında 200 kişi mevcudunda bir bölük piyade ve 300 Merivan aşireti Sine'ye vasıl olmuş... Düşman 14 Temmuzda bir miktar piyade, makineli tüfek ve bir alay süvari ile Sine'ye bir mukabil taarruz yapmış ise de tard olunmuştur.

Sine'ye gönderilmek üzere Kirmanşah'ta tertip edilmekte olan 5 nci Alayın 4 ncü Taburu, Hanikin Hudut Taburu, iki makinalı tüfek ve iki cebel topundan mürekkep kuvvetin hazırlığı ancak 15 Temmuzda ikmâl edilebilmiş ve 16 Temmuz sabahı bulundukları yerden hareket ettirilerek Hanikin Hudut Taburu 19 Temmuzda, ve Kirmanşah'tan hareket eden diğer kıtalar 23 Temmuzda Sine'ye vasıl olmuşlardı. Bu suretle Sine'ye yerleşen müfrezemiz uzun müddet o tarafta kolorduya hizmet etmiş, ve Hemedan'a doğru ilerlerken Rusların ricat hattını tehdit eylemiştir.

Ondördüncü Bölüm
HEMEDAN'IN ZAPTI

Kirmanşah'tan Hemedan istikametinde ileri hareket. Ruslarla yeniden yaptığımız muharebeler. Hemedan'ın zaptı.

16 Temmuz 1916 da Altıncı Ordu'dan gönderilen şifreli telgrafta: "Musul-Süleymaniye gruplarıyla birlikte 13 ncü Kolordu'nun da Hemedan üzerinden ileri hareket te başlamasının faydalı olacağı" işar edilerek hazırlığın derecesi soruluyordu.

Halbuki henüz bu tarihte bir şey yapılamamıştı. Hemedan üzerinden daha ileri hareketi bile mevzubahseden mezkür şifreli telgrafa hülasa olarak şu cevabı verdim: "Para olmadığından istihzarat hemen hiç yapılmamıştır. Alman mütaahhit Braun para vermediğinden Acem mütahhitler erzak vermeyi kestiler. Sine müfrezesinin ihtiyaçları izahı gayrikabil zorluklar ile temin edilebildi. Bağdat'tan ne ayakkabı, elbise, çamaşır ve ne de ilâç geldi. Seyyar hastahaneler tamamiyle doludur. Kirmanşah ve Kirind'de henüz ordu menzil namına hiç bir şey yoktur. Üçte birinin sırtı ve ayakları çıplak olan asker ve nalsız hayvanlar ile hareket imkânı yoktur. Otuz bin madeni lira ile şimdilik 5000 kat kışlık elbise kaput ve fotinin ve ilacın Bağdat'tan yola çıkarıldığı günden 20 gün sonra taarruza başlayabileceğimizi arz ederim." Bununla beraber yapılmasına hiç taraftar olmadığım bu

ikinci ileri hareketi de icra etmek mecburiyetine düşer isek büsbütün hazırlıksız ve kolu bağlı beklemiş olmamak için imkan nisbetinde noksanların ikmaline çalıştık. Alman idare memuru Braun'ı tekrar tazyik ettim. Alman Misyonu Reis Vekili Binbaşı Kisling'in vadettiği 15000 liranın son postası 21 Temmuzda Kirmanşah'a geldi. Bu paranın gelmesiyle yeniden mübayaa imkânları hasıl oldu. Bu parayı getiren Alman zabiti bana "13 ncü Kolordu'nun taarruzunu dört gözle beklediklerini, Erzurum'u istirdat için bir büyük taarruz hazırlanmakta olduğunu" söyledi.

Gelen para ile Kirmanşah menbalarından imkân nisbetinde kolordunun yiyecek, ayakkabı ve çamaşır ihtiyaçlarını temine çalıştık. Ancak en mühimi menzil meselesi katiyen yürümüyordu. İleri harekette düşmanla ciddi muharebeler yaptığımız zaman sarf edeceğimiz cephane Bağdat'tan ne ile gelecekti? Yaralılar nasıl geri gidecekti? Bununla beraber kolordumuza verilen vazifenin yeni haber alınan Erzurum'un ıstirdadı hareketleri münasebetiyle umumi taaruzun bir safhası olması muhtemel idi. Maksad-ı umumiyi bozmamak için Hemedan'a doğru ileri harekete ait her türlü müşkülâtı göze almağa karar verdim. Bizim kolordumuzla Hemedan'a doğru yapacağımız taarruzun Erzurum'u kurtarmak işi ile alâkasına bir türlü akıl erdiremiyordum. Temmuz ayı çıkmak üzere olduğundan Erzurum muharebeleri uzar ise muvaffak olamayacaklar ve bu muvaffakiyetsizliği benim Hemedan'a doğru ilerlememek için yaptığım inada atfedeceklerdi. Noksanlarımızın bir kısmını daha büyük şehir olduğunu haber aldığım Hemedan'da ikmâl etmeği kararlaştırdım.

Yürüyüş esnasında kemale ermiş tarlalardan

başaklı mahsul biçtirerek hayvanları beslemeği dikkate aldım. Asker için Kirmanşah'ta ısmarlattığım ayakkabılar tamam olunca takriben 5 Ağustosta ileri harekete başlayabileceğimizi hesap ve tahmin ettim. 21 Temmuz 1916 da 6 ncı Ordu Kumandanlığına şu raporu gönderdim:

"Kirmanşah'ta bir menzil hastahanesiyle bir menzil heyetinin ve Kirmanşah ile Hanikin arasında cephane ve hasta taşımak üzere kamyonlardan mürekkep bir kaç menzil kolunun en geç 2 Ağustos'ta işe başlattırılması, süratle ilaç; ikmâl efradı ve sahra topçu cephanesi gönderilmesi şartıyla ve diğer noksanlarımızı ve ihtiyaçlarımızı Hemedan'da temin ve ikmal etmek ümidiyle 15 gün sonra tkrar taarruzza başlayabileceğimiz maruzdur." 25 Temmuz 1916 da yeniden 6 ncı Orduya gönderdiğim raporda "Kolordu seyyar hastanelerinin 1800 hasta ve mecruhla dolu olduğunu bildirerek kamyonlu kollar teşkili, bir miktar ikmal efradı, ilâç ve cephane gönderilmesini" tekiden yazdım. 21 Temmuz tarihli raporumuza cevaben 27 Temmuz 1916 da 6 ncı Ordu'dan şu telgraf geldi. "İkinci ve Üçüncü Ordular kariben taarruz edeceklerinden vaziyet-i umumiye İran dahilinde faaliyet gösterilmesini icap ettiriyor. Biran evvel Hemedan istikametlerinde taarruz hareketlerini temdit ve Hemedan'a kadar isâl edilmesi muktezidir. Kolordunuz, karşısındaki düşman kuvvetine faik olduğundan yoldaki kıtaların ve efradın kolorduya iltihakına intizar etmeye mecburiyet yoktur. 22 Temmuz tarihli işarım vechile hazırlıklarını tesiri ile en erken ne vakit ileri harekete başlayabileceklerinin inbasını rica ederim."

Aynı günde bu şifreye şu cevabı verdim: "Kirmanşah'ta menzil hastahanesinin teşkili elzemdir. Eğer

hasta ve mecruhlar yollarda yatıp kalsın; yalın ayak yürüsün dökülen dökülsün fakat ileri hareket yapılsın diye emir veriyorsanız böyle bir emrin vürudunu müteakip hareket edeceğim maruzdur." Ne kadadr yazsak boşuna zahmet; Ordu Kumandanı sade icrası müşkül emirler veriyor; Fakat kendisine düşen işleri yapmıyor. Ben maiyetimdeki kıtalara güveniyordum. Bu kıtalar da benim sevk ve idareme itimat ederek muvaffakiyet kazanacağımızı ümit ediyorlardı. Diğer taraftan Halil Paşa da benim şahsıma ve muvaffak olmak için her güçlüğü yeneceğime itimat ediyordu.

44 ncü Alay 27 Temmuzda Kirmanşah'ta kolorduya iltihak etti. Bu alayı 6 ncı Fırka'ya vererek bu fırkayı da üç alaylı yaptım. Koşum hayvanları ile Bağdad'a gelmiş olan 4 ncü Topçu Alayı'nın İkinci Taburu, alayına iltihak etti. Şehriban'a kadar gelmiş olan Sahra Obüs Bataryası koşum mandalarının eksikliğinden burada durmuştu. Bunun bir takımını mevcut hayvanları ile celp ettim; Bu iki obüs topu 28 Temmuzda Kirmanşah'a geldi. Diğer takımına manda bulunmuş ise de hayvanlar acemi olduğundan bunların talimi, boyunduruk ve halat gibi malzemenin tedariki için bu takım Şehriban'da kaldı. Ancak Ağustos nihayetine doğru kolorduya iltihak edebilecekti.

İran Jandarması süvari bölükleriyle Habibullah Han muharebeye iştirak arzusunu gösterdiğinden bu bölükleri Müstakil Süvari Livasına ilhak ettim. Her ihtimale karşı bunların ve arazinin tahkik ve istikşafını 8 Temmuzda piyade fırkalarıyla Süvari Livası'na tebliğ etmiştim. Bu istikşafların neticesinde yolların ahvali anlaşıldı. Hangi yolun sahra topçusuna müsait olduğu ve hangilerinin cebel topçusuna lüzum gösterdiği tesbit

olundu. Elimde yalnız Keypirin 1,5 milyon mikyasındaki Coğrafya Haritasından başka bir harita bulunmadığından istikşafat ile ahaliden aldığımız malumat ile krokiler yaptırıp bastırdım ve kıtalara dağıttım. Yollar boyunca Hemedan'a doğru ilerledikçe bol miktarda mısır ve arpa bulunabileceğini öğrendik. Bu haber çok işime yaradı.

Temmuz 1916 nihayetinde kolordunun umumi mevcudu hülâsa olarak şöyle idi:

13 ncü Kolordu Karargâhı ve merbut kıtalarıyla nakliye katarı: 111 zabit, 1997 nefer, 500 tüfek, 2 sahra obüsü ve 2337 hayvan.

2 nci Piyade Fırkası: 119 zabit, 8456 nefer, 5554 tüfek, 28 makineli tüfek, 16 sahra ve 4 cebel topu, 2556 hayvan.

6 ncı Piyade Fırkası: 234 zabit, 8654 nefer, 6677 tüfek, 13 makineli tüfek, 17 sahra topu, 4 seri ateşli ve 2 adi ateşli cebel topu, 2182 hayvan.

Süvari Livası: 72 zabit, 1313 nefer, 1114 tüfek, 8 makineli tüfek, 4 süvari topu, 1593 hayvan.

Mendeli Hudut Taburu: 8 zabit, 314 nefer, 265 tüfek, 98 hayvan.

Hanikin Hudut Taburu: 9 zabit, 267 nefer, 292 tüfek, 74 hayvan.

Tekmil yekun: 553 zabit, 21001 nefer, 14402 tüfek, 49 makineli tüfek, 2 sahra obüsü, 37 sahra topu, 8840 hayvan.

Harsin tarafında yeniden toplanan Rus kuvveti hakkında malumat almak için keşif yaptırmıştım. 24 Temmuz 1916 da Harsin civarında yakaladığımız bir Rus esirinin ifadesine göre Kafkas Dragon Fırkasının ilk hatta ve Birinci Kazak Fırkasının ikinci hatta ve iki

fırkanın Keykâver ile Hacıabad arasında bulunduğu, İkinci Hudut Alayının Keykâver'de bulunduğu anlatılmış; General Baratof, 10 gün evvel Keykâver'de askere hitaben söylediği bir nutukta Rusya'dan iki tabur piyade ile dört alaylı bir kazak fırkasının daha geldiğini bildirmiştir. Bilahare yaptığımız Hemedan hareket ve muharebelerinde Birinci Piyade Hudut Alayı ile Sovadna Kabanski Kazak Süvari Fırkasının gelmiş olduğu anlaşılmıştır.

23 Temmuzda yaptırmış olduğumuz tayyare keşfinde verilen malumat esirin ifadesine tevafuk etmekte idi. Kolordu bir yandan hareket etmek için emirler veriyor bir taraftan da geri hizmetler ile uğraşıyordu. 29 Temmuzda Alman erzak müteahhidine biraz para geldiğinden hemen mübayaaya başlandı ve ilerdeki hatlarımızın gerisinde Gakiye köyünde bir sahra anbarı tesis olundu. Hanikin de hazırlattığım peksimetleri Kirmanşah'a getirttim. Gakiye köyünde bir piyade ve bir sahra topçu cephane menzil doktoru ve bir anbar memuru Kirmanşah'a geldi. Menzilin sair teşkilâtıyla hastahane eşhas ve malzemesinden hiç bir haber yoktu.

Kirmanşah ta uzun bir istirahata, noksanlarımızı ikmâle, zayıf düşmüş askerimizi beslemeğe ihtiyaç vardı. İran hareketlerinin Kirmanşah ta bitmeyeceği Halil Paşa'nın son gelen tebliğinden anlaşılıyordu. Kirmanşah'ın menbaları ancak iaşeye, kısmen tamirat yapmaya ve askerin çamaşır çorap, ayakkabı ihtiyacını temine kâfi idi. Diğer şeylerin ve paranın Bağdat'tan gönderilmesi lâzımdı. Kirmanşah'ın zaptından sonra usulen yazdığım muharebe raporunda Altıncı Ordu Kumandanlığına yukarıda yazılan şeyleri bildirdikten sonra şu fıkraları da derç ederek Ordu Kumandanlığının

dikkatini çekmeye çalıştım: "Menzilin hali, Bağdat'tan gönderilmesi zaruri olan şeyleri Kirmanşah'a kadar bile muntazaman sevk etmekte aciz idi. Esasen Irak'ın müdafaa kuvvetinin yarısını teşkil eden 13.ncü Kolordunun Bağdat'tan uzaklaşması caiz olmadığından Kirmanşah'tan ileri hareketi arzu etmiyordum. Çanakkale'den ve Küt'den gelmiş olan kıtaların mevcutları yarı dereceye inmiştir. Mafevk makamların bizi İran'dan daha ileri sürmek tasavvurunda olduklarını tahmin ediyordum. Bunu Kirmanşah'a gelen Ordu Kumandanının şifahi sözlerinden, Bağdat'ta İranlı Nizamülsaltana ile buna peşverlik eden Tahran ataşemiliterimiz Binbaşı Ömer Fevzi Bey ile Ordu Kumandanı Halil Paşa ve Bağdat'a gelmiş olan Enver Paşa arasında cereyan eden müzakerelerin ve alınan kararların hususi olarak agâh olduğum kısımlarından anlıyordum. Fakat bunların hepsinin aleyhinde idim. Ordu Karargâhı Küt'ün sükûtundan sonra ingilizlerin bir şey yapacağına ve hatta geri gideceklerine kani olmuştu. Bu doğru olsa bile 13.ncü Kolordunun yalnız başına, takviye alması muhtemel olan Rusların karşısında daha ziyade ilerlemesi fena neticeler hasıl edebilirdi. Bazı haberler, Rusların 12000 kişilik bir takviye kıtasına intizar ettiklerini gösteriyordu. Bu bapta ordu kumandanlığına yazılan şeylere cevaben, ordu kumandanı 7 Temmuz 1916 da bile Kolordunun ileriye tahriki muhtemeldir." diyordu. Daha sonra 16 Temmuz 1916'da gelen şu telgraf vaziyeti daha ziyade tasrih eylemişti: Musul ve Süleymaniye gruplarının taarruzları sırasında 13.ncü Kolordunun Hemedan üzerinden ileri harekete başlanmasını faydalı görmekteyim istihzarat derecesinin ve ne vakit hareket edilebileceğinin işarı.

Görülüyor ki ordu kumandanı, kolordunun, taarruz edilmemesi hakkındaki şifahi ve tahriri müracaatlarına cevap dahi vermiyor, ve bu cihetin münakaşasını istemeyerek kolordunun, hatta Hemedan'dan bile ileriye taarruzunu talep ediyordu. 23 Temmuz 1916 tarihli olup 24 Temmuzda bize gelen kati bir emirde: "2 nci ve 3 ncü Ordular kariben taarruz edeceğinden vaziyet umum İran dahilinde cereyan-ı faaliyet gösterilmesini icap ettirmektedir. Biran evvel Hemedan istikametinde taarruz edilerek Hemedan'a varılması iktiza eder. İşte bu son emir ve talep üzerine henüz hiç bir menzil teşkilâtı yapılmamış ve menzil nakliye kolları gönderilmemiş olmasına rağmen büyük bir himmetle ileri hareket hazırlığına başladık. Artık ok yaydan çıkacaktı günahı bize ait değildir. Verdiğim karar ve emirlere göre kolordu 5 Ağustostan evvel taarruz tertiplerini alarak 5 Ağustos sabahı düşmana bir sürpriz şeklinde taarruz edecekti. Bu esnada başımıza büyük bir kaza geldi: 3/4 Ağustos gecesi Kirmanşah'ta Dilküşa denilen acem kasrına cephane iddihar ederken birdenbire askerin gece yorgunluğu neticesi yere düşürdüğü cephane sandıkları infilâk etti. Benim de karargâhım bu kasrın bir diğer tarafında idi. 4 saat süren bir müthiş yangın ile bir çok cephane infilâk edip yandı. Ateş alan topçu mermileri havai fişengi gibi havaya yükselerek patlıyordu. Ben yanımdaki erkân-ı harp reisim ve yaverlerimle kasrın bahçe duvarlarından birinin dibine sinerek yangın sönünceye kadar kendimizi muhafazaya çalıştık. Sabahleyin yangın bitince 776 sandık mavzer, 2556 atım sahra topçu mermisi, 62 sandık bomba, 45 sandık Alman ve 18 sandık İngiliz piyade cephanesinin mahvolduğu anlaşıldı.

29 askerimiz şehid oldu; ikisi zabit olmak üzere 6

mecruh; 21 tüfek ve 38 hayvan zayiat verdik. Bu cephane yanınca, yalnız kıtaların kendi yanlarındaki cephane ve cephane taburumuzun Gakiye anbarına nakl ettiği cephaneden başka cephanemiz kalmamıştı. Bu kaza bizi Hemedan'a taarruzdan vazgeçirebilirdi. Fakat Hemedan'a gitmemek için kasten yaptığımız zannı hasıl olacaktı. Bu sebeple eski tertibatımızı bozmadık ve serian cephane gönderilmesi için ordu kumandanına müracaat ettik. 4 Ağustos 1916 saat 15 30 da kolordu karargâhının birinci kademesiyle Kirmanşah'tan hareket ederek saat 20 00 de Solbizyar köyüne geldik ve Kirmanşah ile telefon irtibatı tesis ettirdik. 4/5 Ağustos gecesi düşman mevzilerine takarrüp edip 5 Ağustos sabahı taarruza başlanacaktı. Bunları bir raporla orduya bildirdik. Ordudan saat 23 00 te gelen bir telgrafta ordu kumandanının bu geceyi Kirind'de geçireceği ve yarın kolorduya iltihak etmek üzere sahne istikametinde geleceği haber verilmekte idi." Hoppala; dedim hemen arkamız sıra koşuyor ve güya bu taarruzları kendisi tertip ve icra ettiriyormuş zannını doğurmak istiyor, kim bilir Enver Paşa'ya da ne yazıyor? Cephanemiz yanmış, bize süratle cephane göndermek lazım iken boş hareketler ve gösterişlerle vakit kayp ediyor"

5 Ağustos 1916 sabahı kolordu karargâhı saat 4 00 te Solbizyar köyünün cenub-i şarkisindeki tarassut tepesine geldi. 2.nci Fırka Karargâhı da burada hazır bulunuyordu. Henüz ortalık karanlık idi. Biraz sonra ilerdeki tepelerden tüfek sesleri gelmeye başladı. Fakat çok sürmedi, ateş kesildi. Ortalık ağarmaya başlarken cephemizde derin bir sükünet vardı. Bu esnada Üçtepeler civarından birkaç defa fasıla ile işaret fişekleri atıldı. Bunlar evvelce kararlaştırdığımız veçhile düşman mevzilerinin ta-

rafımızdan zapt edildiğini müjdeliyordu. Filhakika 1 nci Piyade Alayının saat 4 15 te Destereli Kayaları ve 6.ncı Alayın saat 4 30 da Üçtepeleri baskınla zaptettikleri, düşmana epeyce maktul verdirdikleri, 60 kadar esir ve bir miktar silâh alındığı anlaşıldı. Bu haberler üzerine 6.ncı Fırkayı Badifelek üzerinden Biston istikametinden 2 nci Fırkanın merkezi gerisinden yürüyüşe geçirdim. Kolordu ihyitatıyla obüs takımına da 6 ncı Fırkayı fasılasız takip etmeleri emrini verdim. Badifelek civarındaki 6 ncı Fırkanın ileri karakol taburuna da hemen Badifelek üzerinden Hacıabad istikametinde ilerleyip Hacıabad'ın garbındaki sırtı üzerinde durması fırkasının diğer aksamının vüruduna kadar intizar etmesi için emir verildi. Biraz sonra düşmanın iki zırhlı otomobili meydana çıktı. Bisütun caddesi üzerinde 6 ncı Alayın ileri hareketini tevkif için şiddetli ateşe başladı. 2 nci Fırkaya topçularını ileri sürerek düşman mukavemetini kırması için emir verdim. Saat 7 30 da bir tabur düşman piyadesinin Bisütun'un garp tarafından şarka doğru geri çekildiği, bu esnada iki düşman sahra bataryasının şosenin iki tarafından 6 ncı ve 1 nci Piyade alaylarımıza şiddetli ateş ettikleri görüldü. Diğer düşman kıtaları tepeler gerisinde saklanarak görünmüyorlardı. 2 nci Fırkanın topçu bataryaları tedricen ilerleyerek mevzie girdiler, ve düşman topçularına mukabele ettiler. Müstakil Süvari Livamız bu sabah saat 3 00 te hareket etmiş isè de henüz kendisinden hiç bir haber gelmemişti. 1 nci Piyade Alayımız sağ cenahımızda duraklamış, Süvari Livasının ilerlemesini beklemiş ise de Alayın ileri hareketine devam etmesini ve Fırka topçularının birinci alayın ileri hareketine ateşleri ile müavenet etmeleri için 2 nci Fırkaya emir verdim. Süvari livasına da saat 10 00 da 1 nci piyade

Alayının önüne geçerek Tahtışirin istikametinde ilerlemesi için emir gönderdim.

Saat 14 40 ta 2.nci Fırkanın yazdığı raporda Biston köprüsünün tahrip edilmeden ele geçirildiği tebşir olundu. Bunun üzerine Kolordu karargâhının birinci kademesiyle Biston köprüsünün şark sırtlarına gittim. Süvari livasına karşısındaki zayıf düşmanı Sahne istikametinde şiddetle takip etmesini ve süvari bataryasını da kendisine göndereceğimi tebliğ ettim. Evvelce livaya verdiğim cebel topları bozularak iyi çalışmamışlar ve livanın ileri hareketini destekleyememişler; Kazak süvarileri adetleri veçhile kurumuş tarlalara at ş vererek ortalığı dumana boğmuşlardı. Bu duman perdesi ile Rusların hareketlerini gizliyorlardı. Saat 17 00 ye doğru düşmanın Biston'dan Hemedan istikametinde şarka doğru 10 km kadar geri çekilmiş olduğu tesbit olundu. Akşam yaklaşmış ve kıtalarımız yürüyüş ve muharebe ile 40 km mesafe katetmişlerdi. Kıtalarımızı durdurdum. Saat 17 30 da verdiğim kolordu emri ile yarın yapılacak hareketleri tebliğ eyledim. Bu emrin hulasası şudur:

1- 5 Ağustos muharebelerinde Rusların iki tabur piyade, bir sahra ve bir obüs bataryasıyla takviye edilmiş olan Dragon Süvari Fırkasının Gammezi deresi şimalinden ve iki alay kazak süvarisi, dört makineli tüfek, ve dört toptan mürekkep bir kuvvetinin Gammezi cenubundan Sahne'ye doğru çekildikleri anlaşılmış ve aldığımız esirlerin ifadelerine göre 4 ncü Hudut Piyade Alayı Es'adabad civarında bulunuyormuş.

2- 2.nci Fırka yarın sabah saat 5 00 te hareketle Sahne üzerinden Kenkâver geçidine doğru hareket edecek.

3- 2.nci Fırkadan bir piyade taburu ile takviye edilen

Süvari Livası da Garros vadisiyle ilerleyip Sahne-Kenkâver boğazını cenubundan çevirecek arazi müşkülatı dolayısıyla süvari bataryasını beraber götürmek imkâni kalmayınca 2 nci Fırkaya iade edecek.

4- 6.ncı Fırka yarın sabah saat 5 00 te hareketle Dinaver-Songur istikametince ilerleyecek ve Songur'u işgal edecek; 25 Temmuzda Esadabad istikametinde hareketle İlyas geçidini elde edecek; Düşmanın Esadabad istikametinde ricat hattını kesmek matlup olduğundan Kenkâver civarında Allah'ın inayeti ile mağlup ve tard edilecek düşmanın perişan bir surette Esadabad istikametinde ricatı görülürse 6.ncı Fırka kemâl-i metanetle bu düşman üzerine atılarak düşmanın ricatını hezimete tahvil edecektir. İlyas-Dehi geçidinin 7 Ağustos sabahı erkenden zaptı lazımdır.

5- Biston köprüsünü geçerek Nadirabad civarında ordugâh kuran kolordu ihtiyatı da yarın sabah saat 6 00 da Nadirabad'tan hareketle 2.nci Fırkayı takip edecek.

6- Erzak ve cephane kolları Biston garbında, seyyar hastahaneler Biston'da geceleyecekler, bir erzak ve bir cephane kolu 6.ncı Fırkayı takip edecek fırka, erzak bitince mübayaa ile erzak tedarik edecek boşalan kolları hemen kirmanşaha geri gönderecektir.

7- Telgraf Bölüğü saat 5 00 te hareketle telgraf hattını tamir ve ıslah ile Sahne istikametinde ilerleyecek.

8- Kolordu karargahının birinci kademesi saat 5 00 te hareketle Gorguvan köyü istikametinde 2.nci Fırkayı takip edecek.

Sine müfrezesine Hemedan istikametinde ileri hareket için 1 Ağustos 1916 da gönderdiğim emri üç gün sonra 4/5 Ağustos gecesi saat 22 00 de almış olduğundan ileri

hareketi gecikmiş ve 5 Ağustos günü yapılan hareketlere tesiri olamamıştı.

6 Ağustos 1916 sabahı saat 6 30 da Gorguvan köyüne Kolordu karargâhının birinci kademesi ile geldim. Bu köyün yanındaki küçük tepeye çıktım, gördüğümüz manzara hülâsa olarak şöyle idi:

Düşman, topçusu ile Samangar civarından 2 nci Fırkanın pişdarına ve kısm-ı külli başındaki 6.ncı Alaya ateşe başlamıştı. Sabahleyin ovanın alçak yerlerini kaplamış olan sis, düşman topçusunun iyi ateş yapmasına engel oluyordu. Gamazi suyu cenubundan ilerleyen süvari livasının keşif kuvvetleri, düşmanın dümdar süvarilerini tard ederek ilerliyorlardı. Livanın kısmı küllisi daha arkadan geliyordu. Livaya gönderilen süvari bataryası geceleyin livaya iltihak etmeyerek suyun şimalinde geceyi geçirmiş ise de bir saat sonra saat 7 30 da bu bataryanın süvari livasına yetişmek üzere suyun cenubundan süratle ilerlediği görüldüğünden süvari livasının topçu ihtiyacı temin edilmiş oluyordu. Bu defa Süvari Livası hem piyade ve hem topçu ile takviye edilmiş olduğundan solundaki 2 nci Piyade Fırkasıyla bir hizada taarruz ediyordu. Düşman birbirini müteakıp tuttuğu mevzilerinden taarruzlarımızla tard olundu. Saat 10 00 da kolordu karargâhının birinci kademesiyle seri yürüyüş yaparak Samangar'ın 4 km şarkında bir tepeye çıktım. Bu esnada 2 nci Fırkanın en öndeki avcılarının Sahne garbindeki sırtları müdafaa eden düşmana taarruza başladığını gördüm. 2 nci Fırka topçularının kademe kademe ilerleyerek düşmanı müessir ateş altına almak için açıkta mevzie girmeleri ve avcılarımıza şiddetli topçu ateşiyle yardım etmeleri için emir verdim. Aksi bir tesadüf olarak bir sahra bataryamız mevzie girirken

düşmanın bir obüs mermisi, bataryamızın toplarından birinin yanına düşerek patladı. Bu top efradından bir kısmı şehid oldu. 2 nci Fırkanın 1 nci ve 6 ncı Piyade Alayları ile daha sağdaki Süvari Livamız ağır ağır ilerlediler. Kolordu ihtiyatı 2 nci Fırkayı takip ediyordu. Düşmanın Sahne garbındaki sırtlarda müdafaasının bize pahalıya mal olacağı görülüyordu. Düşman mevziini bir ihata hareketi ile zorlamağı lüzumlu görerek 2 nci Fırkaya şu emri yazılı olarak gönderdim.

Samangar'ın 4 km şarkından
6 Ağustos 1916 saat : 11 40
2 nci Fırka Kumandanlığına

1- Düşman Sahne garp sırtlarında mukavemet ediyor. Obüs bataryasını mevzie sokuyorum.

2- 6.ncı Alay, emrine verilen bataryalarla birlikte şimdi işgâl etmiş olduğu tepelerden tam şark istikametinde ilerleyip Gamazi suyunu 5-6 km cenubundan geçerek Sahne'nin cenub-i şarkisine doğru taarruza devam etmelidir.

3- Fırka aksam-ı sairesiyle Sahne istikametinde caddenin iki tarafında seyrek avcı hatlarıyla ilerlemelidir.

4- Ben Samangar'ın 4 km şarkındayım.

İmza
13.ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Kolordu ihtiyatındaki obüs bataryasını benim bulunduğum tepe civarında mevzie sokturdum. Ve batarya kumandanına bizzat düşmanın müdafaa ettiği sırtları ve 2

nci Fırkanın taarruz tertiplerini ve hareketlerini gösterdim. Hemen ateş açılmasını söyledim. Obüs toplarımız ateşe başladılar. Kolordu ihtiyatının baki kısımlarını muharebeye sokmaya lüzum görmedim.

Bir müddet sonra 6.ncı Alay sahne köyü cenubuna ilerleyerek saat 13 00'e doğru Sahne'nin cenub-ı garbisindeki sırtları işgale muvaffak oldu. Fakat bundan sonra alay durakladı. Bu sırtlar gayet dik olduğundan topçuyu çıkarmakta zorluk olduğunu tahmin ettim. Hemen bir emir zabiti gönderdim ve "alayın ağır davranmamasını, Sahne'nin cenubundan Gamazi'yi geçerek şarka doğru ilerlemesini ve o zaman düşmanın tuttuğu mevzii terk ederek geri kaçacağını ve bir çok zayiat ve esir vereceğini" Alay Kumandanına ihtar ettirdim.

Bu esnada saat 13.15'de Süvari Livasından şu rapor geldi;

Ergane'nin cenub-i garbisinden
6 Ağustos 1916
13 ncü Kolordu Kumandanlığına

Saat : 9 20 de yazdığım raporumda arzettiğim, geçit, 5 bölük süvari, iki makineli ve iki obüsle tutulmuştu. İki piyade bölüğümüz düşmana biraz fazla yaklaşması hasebiyle obüsler geri çekilmiştir. Bundan sonra tekmil 13.ncü Süvari Alayı ile ve Piyade Taburuyla 4 km üzerinde imtidat eden düşman cephesine taarruza bağlayınca düşman saat 9 30 da tamamen ricat etmiş ve mezkür geçit işgal edilmiştir. Çekilen düşmanı iki bölük süvari ile ve şiddetle Ergane köyünün iki km cenub-ı şarkisine kadar takip ettim. Düşman yine mukavemet göstermeye başladığından muharebeye tekrar ibtidar olunmuştur.

Bulunduğum sırtın tamamen şimalinde vadi içinde Sahne görünmektedir. Şimdi Sahne'den süvari olması melhuz bir kol çıkmakta ve diğer bir kol da garbe doğru gitmektedir. Top ve tüfek sesleri işitilmiyor. İlk tepeye taarruzdan cephane yüklü üç ester ile iki binek alınmıştır.

Müstakil Süvari
Livası Kumandanı
Sami Sabit

Bu raporu okuduktan sonra, Sahne istikametinde caddeyi takip ederek düşman mevzilerine yaklaşmakta olan 5.nci Piyade Alayına karşı düşman zırhlı otomobillerinin ilerlemekte olduklarını gördüm. İki günden beri aynı manevrayı takip eden düşmanın bu otomobiller ile üstüne çıkabileceği tepelere karşı bir sahra bataryası ile obüs bataryamıza ateş tanzim etmelerini ve düşman otomobilleri çıkınca hemen şiddetle ateş etmelerini tebliğ ettim. Topçularımızın ateşi başlayınca düşman zırhlı otomobilleri derhal kaçtılar. 6.ncı Piyade Alayı verdiğim emir mucibince ilerleyerek düşmanı yan ateşine aldığından düşman ricata başladı. Bu esnada Süvari Livasına şu emri gönderdim:

Samangar'ın 4 km şarkından
6 Ağustos 1916 saat: 13 20
Müstakil Süvari Livası Kumandanına

1- Düşman Sahne'nin garbinde ehemmiyetli müdafaada bulunduysa'da obüslerimizin de iştirakiyle yapılan şiddetli taarruz neticesinde ricata mecbur edildi. Kıtalarımız Sahne'yi işgal etmek üzere taarruza devam et-

mektedir. Gamazi suyunun cenubundan sevk ve topçu ile takviye edilen 6.ncı Piyade Alayı Sahne'nin 5 km cenubundan Gamazi suyunu geçerek Sahne'nin şarkına doğru ilerlemektedir. 2 nci Fırka bugün Bidisurh geçidine kadar ilerleyecektir.

2- Müstakil Süvari Livası bugün Gerosibala'ya kadar ilerleyerek mezkür köyün şarkındaki sırtları ele geçirecektir. Dehab üzerinden Kenkâver, Kerimabad, Bidisurh istikametlerine keşif yaptırarak gerek arazinin ve gerek düşmanın ahvalini tetkik ettirecektir.

3- Livanın bugünkü hareketlerinde gördüğüm metaneti takdir ederim.

4- Kolordu Karargâhı bu akşam Sahne'de olacaktır. Yarın için vereceğim kolordu emrini almak üzere hemen Sahne'ye bir zabit gönderiniz.

İmza
13.ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Bu esnada düşman topçusunun ateşi çok artmış idi. Bunun bir son çekilme alâmeti olduğunu tahmin ettim. Çünkü Ruslar çekildikleri zaman top bindirmeden evvel şiddetli bir ateş yaparlar ve ondan sonra top bindirip ricat ederlerdi. Saat 13 30'a doğru düşman topçu ateşi tenakus etti ve nihayet tamamiyle kesildi.

6.ncı Alay, İkinci Fırka Kumandanına düşmanın Sahne'nin şarkında ricat etmekte olduğunu bildirdi. Saat 14 00'e doğru 5.nci Piyade Alayının avcılarının düşman mevziine yaklaştıklarını gördüm. Ahvali bizzat yakından takip etmek üzere düşmandan zapt olunan mevzie atımı sürdüm; Kolordu İhtiyatıyla Obüs Batar-

yasına İkinci Fırkanın arkasından ilerlemesi için emir verdim.

Saat 14 00'de Sahne'nin 4 km garbında düşmandan zapt edilmiş olan tepelere gelince şunları gördüm:

2 nci Fırka Süvari Bölüğü Sahne'ye doğru ilerlemekte, 5 nci Alayın avcıları ise henüz bu tepeleri geçmektedir. Düşman Süvarileri Sahne'ye doğru ricat ediyorlar. 6 ncı Piyade Alayı Gamazi suyu cenubundan Sahne'ye doğru ilerlememiş olduğundan düşmana bir zarar veremiyordu. Hemen en yakında bulunan bir bataryayı mevzie sokarak bir alay süvari kuvvetinde görünen düşman dümdarını ateş altına aldırdım.

Düşman süvarisi dağınık nizamda kaçtılar. Bunun üzerine şu emri verdim:

Sahnenin 4 km garbindeki sırtlardan
6 Ağustos 1916 saat : 15. 15
2 nci Fırka Kumandanlığına

1- Düşman Sahne'yi terk ederek Kenkâver geçidine doğru çekiliyor. Süvari Livası Gerasibâlâ'ya doğru ilerleyip bu köyü işgal için emir almıştır.

2- 2 nci Fırka bilâfasıla ilerleyip Sahne'nin 8 km şarkında bulunan Serap şarkındaki geçidi ele geçirecek ve büyük kısmıyla Serap şarkında ikamete geçecektir.

İmza
13.ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

5 nci Alay Kumandan'lığına

5 nci Alay yürüyüşe devam edecek ve Sahne'nin 10 km şarkındaki sırtları işgal edecektir.

İmza
13 ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Bundan sonra 6.ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, otomobili bozulduğundan yaralı taşıyan yaylı arabalarımıza binerek bulunduğum tepeye geldi. Yaralıların nakline engel olan bu hali hiç beğenmedim. Taarruz hareketlerimizi ve mevzilerimizi beğenerek takdir ettikten sonra bir hezeyan savurdu: "Hemedan'dan sonra Kazvin istikametinde ilerlemek lazım geleceğinden bunun şimdiden dikkate alınması lazımdır" Bu tavsiye aklımı zıvanasından çıkardı. "Ne söylüyorsunuz, Hemedan'ı zapt edebileceğimiz bile şüphelidir. Külliyetli cephanemiz Kirmanşah'ta yanmıştır; sizden acele cephane istedim eğer cephane süratle gönderilmezse Kolordu Sahne'den ileri gidemez." Halil Paşa yolda bulunduğundan bu haberi almadığını, süratle cephane gönderileceğini söyledi. Saat 17 00 ye doğru geri dönüp gitti. Bu esnada 5.nci Alay Sahne köyünden geçiyordu. 6.ncı Alay da Gamazi'yi geçerek Sahne'nin cenub-i şarkîsine doğru ilerliyordu. Kolordu ihtiyat ve obüs bataryasına Sahneye gelmeleri için emir gönderdim. Bundan sonra Kolordu Karargâhı birinci kademesiyle Sahne'ye gittim. Köyde kimse kalmamış.. Erzak vesaire bulamadık. Ruslar ehemmiyetsiz şeyler terk etmişlerdi. Yalnız İran maliyesine ait birkaç

ton buğday bulduk; memurunu celp ederek mazbata verip bu buğdayları aldırdım. Hemen un yaptırttım. Sahne ahalisinden bazıları bir kısım düşman kuvvetinin Sahne'den şimâle doğru Gaziline istikametinde dağ yolunu takip ederek çekildiğini söylediler. Kolordu ihtiyatında bulunan 44.ncü Piyade Alayını Sahne'nin şimalinde Ordugâha çekerek şimal tarafına karşı emniyet tertibatını aldırdım. Kolordu karargâhı Sahne'nin şimal-i şarkısında ordugâh kurdu. Süvari Livası, bataryasıyla Birinci Piyade Alayının bir taburu, Mendeli Taburu ve İran Jandarma süvariyleriyle kendi karşısındaki Ruslara taarruz ederek saat 20 30 da Gerasibâlâ'nın şark sırtlarını zaptetti. Ruslar Gamazi suyunun iki tarafından Duab istikametinde çekilmişler. Sahne ile Kenkaver arasında sarp dağlar var idi. Biricik araba yolu Bidisurh Boğazı denilen bir göbekten geçiyordu. Gündüzün taarruz edersek mühimce zayiata uğrayabilirdik. 2 nci Fırkanın hâla Bidisurh boğazını tutamadığını haber aldım. Derakap şifahen Fırka Kumandanına hiçbir suretle yorgunluğa bakmayarak 5 nci Alayın behemehal bu gece Bidisurh geçidini zapt etmesini söyledim. Süvari Livası bugün yaptığı gibi ileri harekete devam edebilirse Kenkâver'e doğru düşmanın arkasını alabilirdi. Fakat buralarda Gerros vadisi pek sarp olduğundan belki ilerleyemez diye düşündüm. Bu sebeple Kolordu ihtiyatındaki 44 ncü Alayı da İkinci Fırkadan bir cebel bataryasıyla takviye ederek düşmanın sağ cenahını ihataya ve Bidisurh geçidinin arkasını almaya memur ettim. Bu düşüncelerle yarınki hareketler için verdiğim kolordu emrinde hulasa olarak şunları tebliğ ettim:

1- Düşman Kenkâver garb-ı cenubisindeki geçide çekilmiştir. Düşman dümdarları ileri karakollarımızla te-

mastadır. Esirlerin ifadesine göre düşman süvari fırkalarıyla beraber 4 ncü Hudut Alayının taburları da bugünkü muharebelere iştirak etmişlerdir.

2- Kolordu yarın da ileri harekete devam edecektir.

3- 2 nci Fırka yarın sabah saat: 7 00 de Serab'ın şarkındaki ileri karakol mevzilerinden kolbaşısı ile hareket ederek Bidisurh ve Kenkâver üzerinden Rahmetabad istikametinde ilerleyecek ve düşmanı tard edecektir. Obüs Bataryası yarın sabah saat 4 30 da Sahne'nin şarkından hareketle Serab'ın şarkında 2.nci Fırka Sahra Topçu Alayının gerisinde 2 nci Fırkanın yol koluna dahil olacak. Bu bataryanın muharebe için istihdamını ben tayin edeceğim.

4- 6 ncı Fırka yarın şimal taraftaki Songur'dan hareketle Dehi İlyas-Esadabad istikametinde ilerleyerek Dehi İlyas geçidini zaptedecek ve düşmanın ricat hattını kesecektir.

5- 44 ncü Piyade Alayı, Kolordu Süvari Bölüğünden bir takım ve iki cebel bataryası Alay Kumandanı Rüştü Beyin kumandasında bu akşamdan itibaren sol cenah müfrezesini teşkil edecek; bu geceyi Sahne'nin şimalinde geçirecektir. Bu müfreze yarın sabah saat 5 00 te Sahne'nin şimalinden hareket ederek Gazvine-Karagözlü üzerlerinden Kenkâver istikametinde ilerleyecek. Rast geldiği düşman kuvvetlerini tard ederek Kenkâver cenub-i garbisinde ciddi mukavemet göstermesi muhtemel düşmanın sağ cenahını ihate edecektir.

6- Takviye edilmiş Müstakil Süvari Livası yarın sabah saat 6 00 da Gerasibala köyünün şarkından kolbaşısı ile hareket ederek Duab üzerinden Kenkâver'in şarkına ilerleyecek ve düşmanın sol cenahını ihata edecektir.

7- 6 ncı Fırkanın 4 ncü Sahra Topçu Alayı Kolordu ih-

tiyatı olarak bu geceyi Sahne'nin şarkında geçirecek ve yarın sabah saat 6 00 da ordugâhından hareketle 2 nci Fırkayı takip edecektir.

Kolordu emrinin diğer maddelerinde büyük ağırlıklar, cephane ve erzak kolları, Sahne'de iki numaralı seyyar hastahanenin açılarak hasta ve mecruh kabul etmesine dair teferruat yazılmıştır.

Bidisurh geçidi gece yarısı 5.nci Alayın Birinci Taburu tarafından süngü hücumuyla zapt edilmiş; bizim bir mecruhumuza mukabil düşmandan 16 esir, iki obüs cephane arabası, 8 koşum bargiri alınmış; düşmana pek çok maktül verdirilerek hayli ganimet ele geçirilmiştir. Düşmanın obüs toplarının dahi geçitte bulunması en az bir düşman piyade taburunun da bu geçitte bulunduğuna ve düşman burada ciddi mukavemet göstermek niyetinde olduğuna delalet eder. 5 nci Alayın bu gece yaptığı fedakârlık ertesi günkü hareketlerimiz için büyük faydalar temin ettiğinden takdir ettim ve kolorduya tamim suretiyle gece hücumunu yapanları tebrik eyledim. Obüs toplarını çeken 8 koşum bargiri bizim obüs bataryasının hareket kabiliyetini artırdı...

7 Ağustos 1916 sabahı, dün akşam verdiğim kolordu emrine tevfikan, tekmil kollar ve kıtalar harekete başladılar; Kolordu Karargâhının birinci kademesi saat 8 00 de Bidisurh bel noktasına veya geçidine geldiği zaman, iki fırka pişdarı bu geçidi Kenkâver'e doğru aşmakta idi. Gece süngü hücumuyla zaptedilmiş olan bu geçitte bir kaç düşman maktülü; yerde yatıyordu. Elimize geçen esirler, cephane arabaları vesair ganimetler henüz burada idiler. Esirleri ayak üstü isticvap ettirdim. Bunların içinde bulunan bir Alman neferi ile kendim konuştum.

Dördüncü Hudut Piyade Alayının ikinci taburundan

olan bu nefer, "bölüğünün 150 muharip mevcudunda iken son muharebeler dolayısıyla uğradığı zayiattan dolayı 80 kişiye indiğini, ikinci hudut alayının bazı toplarla Esadabad şimal-i şarkisinde mevzide bulunduğunu, Birinci Hudut Alayının kendilerini takviye için geriden gelmekte olduğunu" söyledîler. Diğer esirlerin ifadeleri de bu malumatı teyid eyledi.

Saat 12 00 ye doğru 2.nci Fırkanın ucu boğaz mahrecinin 5 km şimal-i şarkîsindeki sırtlara vasıl oldu. Düşmanın takriben bir tabur piyade, bir süvari alayı ve bir bataryadan mürekkep bir dümdar kuvvetinin Kenkâver'in 3 km cenub-i garbisindeki sırtlarda bulunduğu görülüyordu. Cenahları mesnetsiz olan bu mevziden Ruslar, önlerinin gayet açık olmasından dolayı 2 nci Fırkanın taarruz kuvvetlerini uzun müddet oyalayabilirlerdi.

Gerros vadisiyle sağtarafta ilerleyen Süvari Livamızdan bir eser görülmüyordu. Yalnız Duab şarkından şimale doğru bir düşman süvari kolunun geri çekildiğini gördüm. Bunun Süvari Livamızın önünde ricat ettiğini tahmin ettim.

Kolordunun süvari bölüğünü, süvari livamızla irtibat hasıl etmek ve 2.nci Fırkanın sağ cenahını ve yanını keşf ve temin etmek için Duab istikametine gönderdim. 2 nci Fırkanın pişdarı Kengaver'in cenub-i garbi sırtlarında bulunan düşman dümdarına taarruza başladı. 2 nci Fırkanın sahra bataryalarının serî bir yürüyüşle ilerleyerek fırka pişdarının taarruzunu ateşleriyle kolaylaştırmaları için emir verdim. Bu esnada sol tarafımızda Karagözlü istikametinden zorluk çekmeksizin ilerlemekte olan 44 ncü Piyade Alayımız bir düşman süvari bölüğünü birkaç top ateşiyle tard etmekte idi. Top sesle-

rini duyunca o tarafa dikkatimizi çevirdik; bir irtibat zabitini 44.ncü Alaya doğru gönderdim. Ve malumat almasını tenbih ettim.

2 nci Fırka topçularını ateşi ve bunlardan bir bataryamızın dört nala İkinci Fırka avcı hattının ilerisine kadar gidip çabuk ateş açması düşman dümdarının tutmakta olduğu mevzii acele terk edip geri çekilmesini mucip oldu. Bu bataryanın kumandanı olan Mülâzim-i Evvel Faik Efendinin cesur hareketini takdir eyledim. Böyle hareketler sayesinde düşman Kenkâvar sırtlarını ve köyünü kolaylıkla terk etti. Kenkaver ahalisi askerimizi Zindebad (Yaşayınız) sadalarıyla karşılıyorlardı. Artık vakit geçmiş akşm karanlığı yaklaşmak üzere idi. Askerimiz taarruz ederek 30 kilometre ilerlemişti. Piyade kuvvetleriyle geceleyin düşman süvarisini takip mümkün olmadığından Kenkâver'in şimalinde durup geceyi geçirmeğe karar verdim. 2 nci Piyade Fırkasına Kenkâver'in 10 kilometre şimalinde Rahmetabad civarında, 44 ncü Piyade Alayına Kenkaver'in şimalinde ki Başkuran'da, Müstakil Süvari Livasına Kenkaver'in 5 kilometre şarkında Düçe-Hasanabad-Tahirabad mıntıkasında geceyi geçirmeleri için emir verdim.

9 Ağustos 1916 günü yapılacak hareketler için hülasa olarak şu emri verdim:

2 nci Fırka 9 Ağustos sabahı saat 4 00 de ileri harekete başlayacak: Esadabad-Hemedan istikametinde ilerleyecek, Süvari Livası Bakırabad-Tusrekan-Sirkan istikametinde hareketle Sirkanı zaptedecek ve düşmanın sol yanını kuşatacak, 6.ncı Fırka Hakris'den hareketle Çinabad üzerinden düşman mevziinin sağ yanını ihate edecek surette taarruz edecek.

Sine müfrezesi Hamakas geçidini zaptederek

düşmanın sağ yanını çevirecek ve Salabad istikametinde ilerleyecek; 44 ncü Piyade Alayı ve 2.nci Fırka Dağ bataryası saat 5 00 de Küthane'den hareketle Obüs bataryasının arkasından 2.nci Fırkayı takip edecek. 6 ncı Fırkanın sahra topçu alayı saat 4 00'de hareketle 44 ncü Piyade Alayını takip edecek, büyük ağırlıklar 4 ncü Topçu Alayını takip edecekler. Cephane kollarıyla erzak kolları ve seyyar hastaneler büyük ağırlıkların arkasında ilerleyecekler.

Kolordu Karargâhının birinci kademesi saat 4 00'de Kenkâver'den hareketle 2 nci Fırka pişdarına yetişecek ve onunla beraber ileri hareket edecektir.

9 Ağustos 1916 Esadabad Muharebesi.

9 Ağustos sabahı saat 6 00 da küçük otomobil ile hareket ettim ve Pulşikeste'de atıma bindim. Yanından geçtiğim 2 nci Fırka piyadelerine "Merhaba asker! gazanız mübarek olsun" selamını yüksek sesle söyleyerek ilerledim. "Siz de şarkı söyleyiniz neşeniz gelsin. Düşman uzağa kaçmıştır." diyerek onları teşvik ettim, seri yürüyüşle 2 nci Fırka pişdarına yetiştim.

Pulşikeste'yi biraz geçtikten sonra uzaktan top sesleri gelmeğe başladı. Bu sabah henüz güneş doğarken 6 ncı Piyade Fırkamız, bir cebel bataryasından ve 18 nci Piyade Alayından mürekkep pişdariyle Esadabad'ın üç kilometre şimaline ve Esadabad-Hemedan caddesinin iki tarafındaki sırtları işgal ettirmiş, Rusların Elvand dağları üzerindeki geçidin en yüksek sırtlarında müdafaa mevzileri tuttukları ve buradan sahra ve obüs topları ile 6.ncı Fırkamıza ateş ettiklerini anladım. Esadabad köyünün civarına da Rus obüs mermileri düşmekte idi. Düşman ateşinden korunmak için at üzerinde Esadabad'ın garp taraflarından dolaşarak, Esadabad'ın şimal-i şarkîsinde

Elvand dağlarının eteklerinde yüksekçe bir sırta çıktım. Araziyi ve vaziyeti tetkik eyledim:

Esadabad büyük bir ova içinde, etrafı cesim bahçelerle çevrilmiş mamur bir köy idi. Ovanın her tarafında sahra ve obüs toplarımız kolaylıkla hareket edebilirdi. Ovanın şimali, Esadabad'ın şimal-i şarkîsi ve şimal-i garbisi yüksek dağlarla çevrilmişti. Araba mürûruna müsait biricik yol, Esadabad'dan Hemedan'a giden şoseden ibaretti. Diğer sırtlar üzerinde dar ve sarp patika yolları vardı. Bu sırtların bir kısmı o kadar dik idi ki, bazı yerlerde piyadelerin bile hareketi güç olacaktı. Esadabad'a yakın olan sırtlar üzerinde sahra topçusunun istihdamı mümkündü ve daha yukarılarda dağ topları kullanmak lâzımdı. Ruslar tuttukları müdafaa mevzilerine yeni gelmiş olduklarından, kuvvetli siperler yapmadan taarruz edip düşmanı tard etmek güç olmayacaktı. Bu düşünce ile hemen bugün Rus mevzilerine taarruza karar verdim. Esasen 6 ncı Fırka, düşman mevzilerine çok sokulmuş olduğundan, 2 nci Fırkayı da şosenin şarkından taarruz ettirmek lazım geliyordu. Aldığımız esirlerin ifadelerine göre, Rusların Esadabad şimalindeki mevzilerde Birinci, İkinci ve Dördüncü Hudut Alayları ile 561. Drojin Taburu, 12 süvari alayı, 18 sahra topu ve 4 obüs topu bulunuyordu. Hudut alayları dörder taburla birer makineli tüfek bölüğünden, süvari alayları altışar bölük ve birer makineli tüfek bölüğünden mürekkepti. Rusların biri topla, diğer üçü makineli tüfekle mücehhez dört zırhlı otomobili vardı. Bu kuvvetlerin hepsi General Baratof'un kumandası altında idi. Baratof, bizzat, Esadabad şimalindeki mevziler gerisinde muharebeyi idare etmekte imiş.

Rusların 6.ncı Fırkamızın bu sabah yalnız olarak

Esadabad şimalindeki sırtlara sokulması karşısında, bu fırkayı ezmek fırsatından istifade etmemiş olmaları bizim için çok faydalı olmuştu. 2 nci Piyade Fırkamızın Esadabad civarına yaklaşmasıyla bu tehlikeli vaziyetten kurtulduk. 2 nci Fırkayı hemen, 6.ncı Fırkanın sağ tarafında muharebeye sokarak düşman mevziinin sol cenahını ihata etmeğe karar verdim.

9 Ağustos 1916 sabahı saat 10 30 da taarruz için verdiğim Kolordu emrinde hülasa olarak şunları tebliğ ettim:

1- 6 ncı Fırka Esadabad-Hemedan caddesinin şimal-i garbisindeki yamaçlardan düşmana taarruz ile onu tard ve Hemedan ovasında bulunan Salabad istikametinde takip edecektir. 4 ncü Topçu Alayını tekrar bu fırkanın emrine veriyorum. Bunları süratle ileriye celbediyorum. İki bataryasını bizzat Esadabad'ın şimalindeki yamaçlarda mevzîe sokacağım.

2- 2 nci Fırka Esadabad-Hemedan caddesi üzerinden ve bu caddenin cenubundaki araziden ilerleyerek düşmana taarruz ve onun sol cenahını ihata ederek Hemedan'a doğru ricat hattını kesecektir. 44 ncü Piyade Alayı nezdindeki cebel bataryası hemen 2 nci Fırkaya iltihak etmelidir. 2 nci Fırka için takip istikameti Hemedan'ın şimal-i garbisindeki Bahar ve Hemedan şimalindeki köprüdür.

3- Obüs bataryası Esadabad'ın Şimal-i şarkîsinde mevzie girerek hatt-ı bâla üzerindeki geçidi ve o civardaki düşman bataryalarını ateş altına alacaktır.

4- 44 ncü Piyade Alayı Esadabad'ın şark kenarındaki binalar arasında müteferrik bir surette durarak Kolordu ihtiyatını teşkil edecektir.

5- 2 nci Fırka sıhhıye bölüğüne raptedilmiş olan 6 ncı Fırka'nın sıhhıye arabaları tekrar 6.ncı Fırka sıhhıye bölüğüne iade olunacaktır. Diğer hususlar hakkında dün vermiş olduğum Kolordu emri cârîdir.

6- Ben Esadabad'ın 1 km şimali şarkisindeki yamaçtayım.

İmza
13.ncü Kolordu
Kumandanı
Ali İhsan

Saat 11 00'den itibaren 2 nci Fırkanın büyük kısmı Esadabad'ın şarkında açılmağa başladı. Bu fırkanın sahra bataryalarını süratle ileri aldırdım ve Esadabad'ın şimal-i şarkîsinde mevzilere sokturdum. Çok yüksekler-de olan Rus topçuları dağların eteklerini layıkıyla görüp ateş altına alamıyorlardı. Daha geriden gelmekte olan 6 ncı Fırka'nın sahra bataryalarını da aynı suretle ileri aldırdım. Bu bataryalardan birinin koşum hayvanlarını muvakkaten obüs toplarına vererek beher obüs dört çift hayvan koşmak suretiyle iki obüs topuyla bir cephane arabasını ileri celbettim. Fakat bunlar ancak saat 17 00'de ateşe başlayabildiler. Koşum mandalarıyla bargirler biraz sonra mübadele olundu. 6 ncı Fırkanın 16 ncı Piyade Alayının Esadabad'dan şarka doğru çıkmakta olduğunu gördüm. Bu yanlış hareket neticesi 16 ncı Alay, 2 nci Fırka ile karışacaktı. Halbuki 6 ncı Fırkanın Esadabad-Hemedan caddesinin garbından taarruz etmesini emretmiştim. Bir emir zabiti göndererek Alayı yanlış yolundan geri çevirttim. Alay kumandanı emir almak üzere 6 ncı Fırka kumandanının yanına gitmiş; bu suretle şarka gidiş ve geri dönüş ve daha sonra yanlış istikamet

takibi, bu alayın bugün muharebeye girmesine ve müessir olmasına imkân bırakmadı ve düşmanın sağ cenahı ihata olunamadı. 18 nci Piyade Alayı 6 ncı Fırkanın cephesinde yalnız kaldı. Fakat saat 13 00 de Esadabad'a gelmeğe başlamış olan 6 ncı Fırka sahra bataryalarına Hemedan caddesinin şimalindeki sırtlarda hemen mevzie girmeleri için emir verdim. Saat 14 00 ile 15 00 arasında bu bataryalarımız ateş açarak düşmanı sindirdiler ve 6 ncı Fırkanın taarruz hareketlerine yardım ettiler. 2 nci Fırkanın pişdarı olan 1 nci Piyade Alayı saat 12 00'den itibaren caddenin cenubundan düşman mevziine doğru açılmış olarak ilerlemeğe başlamıştı, daha sağ tarafta 6 ncı Piyade Alayı taarruza iştirak etmekte idi. 5 nci Alayın iki taburu 6 ncı Alayı takip ediyordu. 5 nci Alayın diğer taburu fırka ihtiyatına alınmış idi. Bu alayın dördüncü taburu Sine Müfrezesinde bulunuyordu.

44 ncü Piyade Alayı bu sabah obüs bataryasının arkasını takip edecekti. Manda koşulu obüs bataryası geç hareket ettiğinden 44. ncü Alay ancak saat 16 00'da Esadabad'a gelebildi. Koşum bargirlerinin verilmiş olmasına rağmen obüs bataryası da ancak o zaman Esadabad'a gelebilmişti. Esadabad'ın şimal-i şarkisindeki sırtlarda bizzat gösterdiğim mevzie obüs bataryası girdi, ve saat 17 00 de ateşe başlayabildi.

Düşman tekmil kuvvetiyle müdafaada sebat ediyordu. Bu esnada fırkalara verdiği emirde; kıtaların mıntıka ve tekmil alaylar ve diğeri ile irtibatta bulunarak güneş batıncaya kadar taarruza devam etmelerini, alacakaranlıkta sürgü hücumuyla düşman mevziinin zapt olunmasını, 2 km kadar düşmanın takip edilmesini ve ondan sonra gece taarruzuna nihayet verilerek yarın sabah saat 4 00'den itibaren evvelki emirde tayin edilmiş

olan istikametlerde düşmanın takip edilmesin tebliğ eyledim.

Bu emirler mucibince düşman mevzileri, saat 20 00 ye doğru süngü hücumu ile zapt olundu. Bu suretle düşmanın en çok mukavemet edeceği tahmin edilen Elvand dağları bir günlük muharebe neticesinde elimize geçmiş oluyordu. Fırkalar, zaptettikleri yerlerde geceledi. 44 ncü Alayla, Kolordu Karargâhı Esadabad'da geceyi geçirdiler. Obüs bataryası da bulunduğu yerde geceledi. 44 ncü Piyade Alayı ile obüs bataryasına yarın sabah saat 4 00'te hareket ederek Hemedan caddesini takriben ilerlemesini, büyük ağırlıklar ile cephane ve erzak kollarının yarın sabah saat 5 00 ten itibaren Hemedan caddesini takiben, tayin ettiğim yürüyüş sırasıyla, ileri hareketlerini tebliğ eyledim.

Süvari livası, kendisini takviye için vermiş olduğum 1.nci Piyade Alayının taburunu pişdar yaparak ileri hareket etmiş, süvari alayları bu suretle piyade taburunun arkasında onun süratine bağlı kalarak hareket etmişler, Mendeli taburu ile, İran Jandarma süvari bölükleri de süvari alaylarının arkasını takip etmişler. Düşmanın bir alay süvari bir piyade taburu, dört makineli tüfek ve iki cebel topundan mürekkep bir kuvveti Bakırabad'ın şarkındaki sırtlarda iki saat kadar mukavemet etmiş ve nihayet saat 10 00'a doğru geri çekilmiştir. Bu muharebede düşmandan sekiz esir, yedi tüfek, birkaç hayvan alınmış. Süvari livası düşman dümdarlarını takip ederek akşam geç vakit Esadabad'ın takriben 30 kilometre şarkındaki Sirkan'ı işgal etmiş... Sine müfrezesi de 9 Ağustosta karşısındaki düşman ile 6 saat muharebe ederek onu tard etmiş ve gece geç vakit Hemedan ovasında Salabad'ın 20 km şimal-i garbisindeki Düze karyesini

işgal eyleyerek 9/10 Ağustos gecesini burada geçirmiş. 10 Ağustos 1916 sabahı fırkalar, ileri hareket ile Hemedan ovasına girdiler: Düşman dün gece sabaha kadar ricate devam ettiğinden Hemedan'ın şimaline doğru çekilmiş idi. Ancak ufak tefek keşif kollarına tesadüf edilmekte idi. Bunlar da fırkaların süvari bölükleri tarafından tard olunarak 2 nci Fırka Bahar ve 6.ncı Fırka Salabad istikametinde mukavemete uğramaksızın ilerlediler. Sine müfrezesi önünden çekilmekte olan bir düşman süvari alayı saat 9 00'a doğru garpten Salabad'a doğru geliyordu. 6.ncı Fırka sahra topçu bataryalarından birini ileri sürdürerek mevzie sokturdum. Bu bataryanın yaptığı iş üzerine düşman süvarisi dağınık bir halde şimal taraftaki tepelerin gerisine kaçtı. Takriben saat 12 00 de biraz piyade ile kısmen ağırlıklara benzeyen arabalardan mürekkep bir yürüyüş kolunun Hemedan istikametinden ve Bahar köyü şarkından şimale doğru ricat ettiğini gördüm. Bu düşman kolunun Sirkan tarafından süvari Livamızın önünden çekilen düşman kuvveti olduğunu tahmin ettim. Bu düşman kuvveti Hemedan şehrinin cenubundaki Şah Zanek geçidinde Süvari Livasına şiddetli bir mukavemet göstermiş, süvari livası yaptığı taarruzda düşmanı tarda muvaffak olamamış, fakat Kolordunun diğer kısımlarının, hususiyle 2.nci Fırkanın Hemedan ovasında Bahar köyüne doğru ilerlediğini görünce arkası tehlikeye düşmüş olduğundan akşam üzeri Şah Zanek geçidini terk etmiş. Bundan sonra Süvari Livamız çekilen düşmanın arkası sıra yürüyerek ancak gece yarısından sonra 11 Ağustos 1916 sabahı saat 2 00'de Hemedan'a vasıl olabilmiştir.

2.nci Piyade Fırkası 10 Ağustos saat 15 00'te Bahar köyünü, 6.ncı Fırka Salabad köyünü işgal etti. Cephane-

miz pek azalmıştı. Yanan cephanenin yerine tek bir mermi veya sandık fişek gönderilmemişti. Ben esasen Hemedan'a kadar bile ilerlemeye ve Bağdat'tan uzaklaşmaya katiyen razı olmadığım için Rusları daha ziyade takibe ve Halil Paşanın arzu ettiği gibi Kazvin istikametinde ilerlemeyi hiç düşünmedim ve taarruz hareketlerimizi son olarak Hemedan ovasında durdurmaya kati karar verdim. Bunun üzerine 10 Ağustos 1916 saat 17 45'te verdiğim kolordu emrinde hülasa olarak şunları tebliğ ettim:

1- 13.ncü Kolordu Hemedan'ın şimalinde ovadan düşmanı tamamiyle tard ettikten sonra tevakkuf ve esaslı bir müdafaa için hazırlık ve tahkimat yapacak.

2- 2.nci Fırka büyük kısmıyla Bahar civarında yerleşecek, bir alay piyade fırka süvari bölüğü, ve iki sahra bataryasından mürekkep bir müfrezeyi Kazvin yolu üzerinden Meran köyü civarına sürecek, şimal istikametine karşı emniyet tesis edecek;

3- 6.ncı Piyade Fırkası büyük kısmıyla Salabad civarında yerleşecek, şimal istikametinde karşı emniyet tesis edecek ve 2.nci Fırka müfrezesiyle irtibatta bulunacaktır. 44.ncü Piyade Alayı 6.ncı Fırkaya rapt olunmuştur.

4- Obüs bataryası Salabad cenubunda ordugâh kuracaktır.

5- Süvari Livası Hemedan şimalinde Emirabad civarında ordugâha geçecek ve Tahran yolu üzerinde emniyet tertibatı alacaktır. Liva emrindeki 1 nci Piyade Alayının 1 nci Taburu Fırkasına iade olunacak;

6- Sine müfrezesi lağvedilmiştir. Bu müfrezedeki 5.nci Alayın 1 nci Taburu Fırkasına gönderilecek. İki adi cebel topu 6.ncı Fırkaya, Hanikin Hudut Taburu Süvari

Livasına iltihak edecek.

7- Cephane ve erzak kolları Salabad cenub-i garbisinde Elbarik köyüne gelecekler. Seyyar hastaneler Esadabad'da mecruh ve hastaları tedavi edecekler.

8- Kolordu Karargâhı 10/11 Ağustos gecesi Bahar'da kalacak. 11 Ağustosta Hemedan'da yerleşecektir.

Bu emir mucibince fırkalar Bahar ve Sadabad civarında ikamete geçtiler. Ancak ileri sürülen emniyet müfrezeleri 10 Ağustos akşamı pek ileri varamadılar. 2 nci fırkanın müfrezesi Bahar'ın birkaç kilometre ilerisinde Dehibaz civarında ve 6.ıncı Fırkanın müfrezesi Şahin şimal-i sarkîsinde kaldı. Asker sabahtan beri yürüyerek çok yorulmuş ve düşman da Kazvin istikametinde çekilerek mukavemet göstermemiş olduğundan bu müfrezelerin gece karanlığında ileri gitmelerini münasip bulmadım. Her iki fırka müfrezesininin 11 Ağustos sabahı gündüz gözüyle ilerleyerek emniyet tertibatı olmaları ve münasip müdafaa hattı tutup hazırlamaları için fırka kumandanlarına emir verdim. Süvari livasından hala bir haber alamamıştık. Hemedan şehrini henüz düşmandan temizlenmiş bulmadık. Kolordu Süvari Bölüğünü geceleyin Hemedan şehrine doğru sürmüş ve Süvari Livamızla irtibat tesisini istemiştim. Fakat bahçeler arasında düşman süvarilerine tesadüf eden Kolordunun zayıf süvari bölüğü Bahar köyüne dönmeye mecbur olmuştu. 10/11 Ağustos gecesi 1 nci Piyade Alayından Bahar'ın 8 kilometre şarkına sürülen ve Başavuş Cavid Efendi Kumandasında bulunan üç mangalık küçük karakolumuz, Süvari Livamızın önünden gece karanlığında çekilmekte olan İkinci Hudut Alayının Üçüncü Taburunun 12 nci Bölüğü, bir zabit ve 82 nefer mevcuduyla kamilen esir etmeğe muvaffak oldu. Süvari Livamızın vaziyetini bilme-

diğimiz için onun Hemedan'a gelmiş olacağını tahmin ediyorduk. Livanın kendi vaziyetinden bizi haberdar etmesi ve daima çok ihtiyatkar ve ağır hareket etmesi, bize yeni bir fırsat kaçırtmış oluyordu. Eğer livanın vaziyetini bilse idik gündüzün, 10 Ağustos akşamı ortalık kararmazdan evvel 2.inci Fırkanın sağ tarafındaki Piyade Alayını bir batarya ile Hemedan'a doğru gönderip süvari livamızın önünden çekilen düşman kuvvetini kamilen esir veya imha edebilirdik. Sine müfrezesi karşısındaki bir Rus süvari alayı 10 Ağustos sabahı alaca karanlıkta müfrezemizin gecelemiş olduğu Düze köyüne bir baskın yapmak istemiş ise de ateşle tard olunmuş, müfrezemiz saat 5.30'da Hamaksi üzerinde şarka doğru hareketle 10 Ağustos akşam üzeri Salabad'ın şimal-i garbindeki Bahadır Bey'e gelmiş, Rus süvari alayı Menisar Köyünü yakarak şimal-i şarkiye doğru Kazvin istikametinde çekilmiştir. Menisar köylüleri vaktiyle Almanlara yardım etmiş olduklarından Rusların bu defa intikam almak için bu köyü yaktıklarını ve Sine müfrezemizin karşısındaki kuvvetten bir süvari alayı, bir piyade taburu ve iki dağ topundan mürekkep bir kısmın Menisar'dan Kazvin istikametinde çekildiklerini, ayrıca bir süvari alayı ile iki ağır makineli tüfekten mürekkep bir kısmın Sine müfrezesiyle teması muhafaza ederek Hemedan ovası şimal taraflarına çekildiklerini, köylüler söylemişler. Bu süvari alayı Salabad şimalinden geçerken 6 nci Fırka tarafından top ateşine tutulmuştur. 11 Ağustos sabahı Kolordu'dan verilmiş olan emir mucibince müfreze lağv edilerek adî cebel takımıyla makineli tüfekler 6 ıncı Fırkaya, Hanıkın Hudut Taburu Süvari Livasına, 5 nci Alayın Birinci Taburu Fırkasına iltihak etmiştir. Bu taburu Hemedan'da Merkez taburu olarak inzibat vazifesine me-

mur ettim.

11 Ağustos sabahı Kolordu Karargâhı Hemedan şehrine naklolunarak bir bahçe içinde bulunan Bankı Şahi binasına yerleşti. Hemedan şehri bir baştan öbür başa kadar tamamiyle donanmış, bayraklarla süslenmiş idi. Hava açık, güneşli bir gün idi. Halk pek tantanalı bir alay ile beni şehrin dışında karşıladı. Kurbanlar kesildi, Acem ahundları eşeklere binmiş ve şemsiyelerini açmış oldukları halde bu alay içinde bulunuyorlardı. Hepsinin ellerini sıkarak ve sağ elimi göğsüme götürerek; "merhaba din kardeşlerimi!" dedim. Tekmil halk sevinç içinde, "Merhaba-Zindabat" diyerek bağrıştılar. Kurbanlar kesildikten sonra fakirlere dağıtıldı ve dualar yapıldı. Bundan sonra atıma bindim. Davul, zurna, musika sadaları arasında ve iki tarafı kaplamış kadın ve erkek alkışları arasında şehre girdim. Bankı Şahiye giderek vazifeme tekrar başladım. 2.nci Piyade Fırkasının ileri karakol müfrezesi 6.ncı Piyade Alayı ile, fırka süvari bölüğü ve iki sahra bataryasından mürekkeb olarak öğleden evvel Meran tepesine gitmiş ve emniyet tertibatı almıştır. Bu tepeler Bahar'ın 20 km şimal-i şarkisinde ve Hemedan'ın 20 km şimalinde bulunuyordu. 6 ncı Fırka'nın ileri karakol müfrezesi 16.ncı Piyade Alayı ile fırka süvari bölüğü ve bir sahra bataryasından mürekkeb olarak öğleden evvel Salabad'ın şimalinde Komezan civarına gitmiş ve emniyet tertibatı almıştır. Komezan tepeleri Salabad'ın 10 km kadar şimalinde ve Hemedan'ın 30 km şimal-i garbisinde bulunuyordu. 11 Ağustos 1916 akşam üzeri saat 17 00'de Kazvin yolu üzerinde Koziçan'dan 4 alaylı dragon süvari fırkası ile iki bataryadan mürekkeb bir Rus kolu Meran tepelerindeki 2.nci Fırka ileri karakol müfrezesine taarruz etmişler ise de topçu ateşimize tard

olundu. Düşman tekrar Koziçan istikametinde geri çekildi. Süvari Livamız, 10 Ağustos akşamına kadar Hemedan'a gelmemiş olduğundan 11 Ağustos 1916 sabahı Hemedan-Tahran yolu üzerinde görünen düşman süvarilerini tard etmek üzere Bahar'ın 10 km şarkında bulunan Küravan istikametinde gönderilen 1.nci Piyade Alayı ile bir batarya toptan mürekkeb bir müfrezemiz Küravan şarkında rast geldiği düşman süvari alayını tard etmiş ve Tahran yolu üzerinde bir müddet takip etmiş idi. 11 Ağustos öğle vakti Hemedan'a gelen Müstakil Süvari Livamızı hemen Şiverin üzerinden Emirabad'a doğru sevk ettim ve 1 nci Piyade Alayı ile bataryanın Bahar'a dönerek fırkasına iltihak etmesi için emir verdim. Bu suretle 11 Ağustos günü Hemedan ovasındaki Rus süvarilerinin tardı ile geçti. Tahran yolu üzerinde görülen Rus kuvveti üç süvari alayı tahmin olunmuştu. 12 Ağustos 1916 sabahı Meran'daki müfrezemize Ruslar beş alay süvari ve iki tabur piyade ile tekrar taarruz etmişler ise de müfrezemizin sebatı karşısında muvaffak olamamışlardır. Bu Rus taarruzunun haber alınca: "Müfreze sebat etmelidir, ben şimdi oraya geliyorum" diye telefonla emir verdim. 2 nci Fırka'nın Bahar'daki kuvvetlerinden bir alay piyade ile iki batarya sahra topunun icabında Meran müfrezesini takviye için ileri gönderilmesini 2 nci Fırka kumandanına telefonla söyledikten sonra, küçük Ford otomobiline binerek süratle Meran'a gittim. Müfrezeye yaklaştıkça sık sık otomobilin kornasını çaldırarak gelmekte olduğumu zabitlere ve askere duyuruyor ve onları sebata teşvik ediyordum. Askerin bu korna seslerinden cesarete geldiğini bir çok defalar tecrübe etmiştim. "Kolordu kumandanı geliyor, şimdi herşeş yoluna girer" sedası ile askerin birbirine bağırdıklarını mükerrer ola-

rak duymuştum. Bahar'dan ilerleyen iki sahra bataryasının süratle Meran civarına gidip ateşe başlamasını tebliğ ettim. Bunların da ateşe iştiraki üzerine düşman saat 9 00'dan itibaren Koziçan şarkındaki tepelerden Kazvin caddesi ile daha garpteki Rayegan arasında şimale doğru çekilmeye başladı. Müfrezemiz Meran tepelerinde kalmış olan birkaç Rus süvari bölüğünü tard ederek Meran köyünü işgal etti. Tahran caddesi üzerindeki düşman kuvvetleri de bugün Biyikabad'a çekildiler. Öğle vakti muharebe bitti, her tarafta sükûn hasıl oldu. Müstakil Süvari Livasını Devletabad istikametini de tarassut ve temin edebilmek üzere Şiverin Köyüne aldım. İran Jandarma süvarilerini Devletabad'a sevk ettim. Ruslar, Ağustos ve Eylül aylarında sık sık bu çeşit taarruzlar yapmışlar ise de hiçbirinde muvaffak olamamışlardır. Artık Hemedan ovasında tamamıyla yerleşmiştik. İcabında üstün düşman kuvvetlerinin taarruzunda Hemedan ovasını terke mecbur olur isek müdafaa etmek üzere, Salabad'ın 10 km cenubunda Zaga civarında Elvand dağlarının şimal eteklerinde kuvvetli bir müdafaa hattı tahkimine başlattım.

Kirmanşah'tan Hemedan'a kadar yaptığımız muharebelerde zayiatımız:

Şehit Zabit	Yaralı Zabit	Şehit Er	Yaralı Er
5	17	102	500

Ceman 624 kişidir. Buna mukabil Rusların zayiatı: 1 zabit 320 er toplam 321 esir aldık. 100 hayvan ganimet aldık. Esadabad muharebesinde 1.nci Piyade Alayımızın zapt ettiği mevziide 50'den fazla Rus maktul vardı. Rusların Esadabad muharebesinde 400'ü mütecaviz maktul

ve bunun en aşağı iki misli yaralı verdikleri, ceman bütün Rus zayiatının 1500 ile 2000 arasında olduğu tahmin olunabilir. Yürüyüş ve muharebelerin yorgunluklarından 300 kadar efradımız yolda kalarak hastanelere sevk olunmuş ve yine bu kadar efradımız ayak vurgunundan geri kalmışlardı. Bunlar peyderpey kıtalarına iltihak ettiler. Hanikin ve Mendeli taburlarındaki Irakh efraddan 300 kadarı firar etmiş idi. Bunlardan yakalananları kurşuna dizdirerek müessir ibret göstermeye mecbur oldum. Birkaç kurban, firarın önünü aldı.

23 Eylül 1916'da Ruslar Kolordumuza karşı muhtelif istikametlerden umumi bir taarruz yaptılar. Kolordunun sağ cenahında Devletabad'daki kuvvetlerimize karşı bir buçuk süvari alayı ve dört toptan mürekkeb bir kuvvetle taarruz ettiler.

Devletabad'daki İran Jandarmalarını bir kısmıyla Kenkâver ve diğer kısmıyla Burucerd istikametinde ricata mecbur ederek Devletabad'ı işgal eylediler. Kolordunun sol cenahında bir süvari alayı ve iki toptan mürekkep diğer bir Rus kuvveti de aynı günde Bicar'da Hacı Arif Bey kumandasındaki aşiretlere taarruz ederek burayı zapt ettiler. Kolordumuzun asıl cephesinde 2 nci ve 6 nci Fırkaların ileri karakol müfrezelerine de taarruz edildi ise de ileri karakollarımız mukavemet ederek düşmanı tard ettiler.

Devletabad'daki düşman Kenkâver istikametinde ve Bicar'daki düşman Sine-Kirmanşah istikametinde sarkıntılık ederek Kolordumuzun Bağdat ile biricik muvasala ve ikmal yolunu kesebilirdi. Bu sebeple gerek Devletabad ve gerek Bicar bizim için iki hassas nokta idi. Bundan dolayı mezkür yerleri istirdade lüzum gördüm. Hemedan'dan gönderdiğim kuvvetle 30 Eylül'de Devleta-

bad'ı geri aldık. Buraya İran Jandarma süvarilerinden başka, 2.nci Fırkadan bir piyade taburu, iki ağır makineli tüfek ve iki seri ateşli sahra topundan mürekkep bir kuvvet bırakmağa mecbur oldum. Bu kuvvete Piyade Taburu Kumandanı olan Binbaşıyı Kumandan tayin ettim. Bicar'ı da, Hanikin Hudut Taburuyla iki adi cebel topundan başka 14.ncü ve 15.nci İstihkâm Taburlarını Hacı Arif Bey'in kumandasına vererek 1 Ekim 1916'da istirdat ettirdim. İki bölüklü olan 15.nci İstihkâm Taburunu Bicar'da bırakarak 14.ncü İstahkâm Taburunu tekrar Sine'ye gönderdim. Bir kaç gün sonra 15.nci İstihkâm Taburu Bağdat'a istenildiğinden 14.ncü İstihkâm Taburu Bicar'a sevk olundu. Devletabad ile Bicar'ın istirdadi esnasında Ruslara karşı Hemedan mıntıkasında 2.nci ve 6.ncı Fırkaların cephelerinde küçük kuvvetlerle bir işgal muharebesi yaptırarak Rusların dikkatini Hemedan mıntıkasına celp ettim.

Onbeşinci Bölüm
HEMEDAN OVASINDAKİ MUHAREBELER

Hemedan Ovasındaki muharebeler, Devletabad ile Bicarın müdafaası ve istirdadı.

Eylül ayında yapılan muharebeler düşman kuvvetlerinin son vaziyetleri hakkında bize yeni malumat vermişti. 6 ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, 13.ncü Kolordunun Kazvin istikametinde ve Nizamussaltana denilen serserinin de, kendi teşkilâtının başında Tahran istikametinde ileri hareket yapmalarını istiyordu. Güya Nizamussaltana kendi kuvvetleriyle Tahran'a girerek orada hükümet darbesi yapacak ve iktidarı eline geçirecekti. Halbuki bu adamın etrafına toplanan İran palavracıları sükûnet halinde bol bol para almak ve kendilerini beslemekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Bir ileri hareket bahis konusu olunca derakab kaçıyorlar ve yanlarında Türk askeri bulunmazsa hiç bir işe yaramıyorlardı. Rusların hiç bir zamanda Tahran istikametini boş bırakmayacakları aşikardı. Bir Rus süvari alayının yanında bulunacak herhangi bir topun ilk ateşinde, ne Nizamussaltana'dan ve ne de yanındaki diğer serserilerden meydanda kimse kalmayacak ve hepsi darmadağın kaçacaklardı. 13 ncü Kolordu'ya ikmal efradı namına tek bir nefer gelmemiş, menzil ve geri nakliyatı tanzim olunmamış, hala Bağdat'tan Hemedan'a cephane gönderilmemiş idi.

İrandaki aşiretlerin faydaları da mahdud'du. Eylül ortalarında Bahtiyari aşiretlerinin Isfahan'ı zapt etmek için yaptıkları teşebbüsler muvaffakiyetsizliğe uğramış idi. Isfahan'da bir Rus süvari alayı vardı. 700 kadar Hindli askerle Kirman'dan Isfaha'na ilerleyen İngiliz Generali Persy Sayks Isfahan'daki Ruslarla birleşmiş idi. Isfahan'daki Rus kuvvetlerini 13.ncü Kolordunun sağ yanlarında teşebbüs ve tehditlerde bulunması, General Çermazobol'un kumandasındaki Rus kuvvetlerinin Sakız-Sine üzerinde 13 ncü Kolordunun sol yanına karşı hareketlerde bulunması, Kazvin'in 100 kilometre kadar cenup taraflarında Ave civarında bulunan General Baratof'un büyük kuvvetler toplayarak Kazvin ve Tahran istikametlerini şiddetle, müdafaa etmesi muhtemel görünüyordu. Rusların 13 ncü Kolorduyu Kazvin istikametine doğru çekerek zayıf düşürmek, bundan sonra cepheden Kolorduya taarruz ederken iki yanlarından gerilerini çevirmek ihtimalleri vardı. Rusların büyük süvari kuvvetleri böyle hareketlere pek müsaitti.

Bunları 6 ncı Ordu Kumandanı Halil Paşaya yazarak 13 ncü Kolorduyu Hemedan ovasından ileri hareket ettirmenin katiyyen muvafık olmadığını iş'ar ettim.

Ruslar, 30 Eylül ve 1 Ekim tarihlerinde yapılan Bicar muharebelerinde ölmüş bulunan süvari alay kumandanlarının intikamını almak için tekrar taaruz hazırlıklarına başladılar. Nihayet 21/10/1916 tarihinde 561 nci Drojen taburu, ikinci ve üçüncü Şovodnokobanski Kazak Süvari Alayları, 4 ağır makineli tüfek ve iki topla Bicar'daki kuvvetlerimize taarruz ettiler ve Bicar'ı tekrar ellerine geçirdiler. Bu muharebede istihkâm taburumuzun bir kısmı 7 zabitle esir olmuş ve iki adi cebel topu da Ruslara bırakılmış. Bicar'daki kuvvetlerimizin geri kalan kısmı

Hacı Arif Bey'in kumandasında olarak Sine'nin 40 km cenub-i garbisindeki Asilalmaz köyüne çekilmiş...

Bu haberler gelince Kolordunun sol cenahının ve sol yanının tekrar tehlikeye girdiğini görerek Bicar'ın istirdadı içi bir mukabil hareket hazırladım. Hemedan cephesindeki 6 ncı Fırkadan 16.ncı Piyade Alayı ile 6 ncı Fırkanın süvari bölüğünden, 7 nci serî ateşli dağ bataryasından mürekkep bir kuvveti bir miktar aşiret atlıları ile beraber Menisar-Korve üzerinden Bicar kumandasındaki müfreze de yeniden toplanan aşiret atlıları ile beraber Bicar'a hareket ettirildi. Bu iki kol 28 Ekim 1916'da Bicar'daki düşmana taarruz edeceklerdi. Hemedan ve Devletabad taraflarındaki kuvvetlerimiz de bir gün evvel yani 27/10/1916'da taarruzi keşif muharebeleriyle düşmanı oyalayacaklardı. Daha evvel 24 Ekim günü Burucerd Valisinin tesiri ve iştirakiyle, o tarafda toplanan Serdar Muktedir kumandasındaki aşiret atlıları Sultanabad'ın zaptı maksadıyla ileri hareket etmişler ve Burucerd'in 40 km şimal-i şarkîsindeki Tura kasabasını işgal ederek Rusların dikkatini bu tarafa çekmişlerdi. 27 Teşrin-i Evvel (Ekim)'de Devletabad'daki müfrezemiz de Devletabad'ın 35 km şimal-i şarkîsindeki Civanabad'dan iki Rus Kazak bölüğünü tard etmiş ve Sarah'da bir Rus süvari alayının bulunduğunu öğrenmişti. 27/10/1916'da Hemedan cephesinde müstakil Süvari Livası ile 2 nci ve 6 ncı Piyade Fırkalarımız kendi ileri karakol hatlarından şimal-i şarki ve şimal istikametlerinde takriben 10 km kadar ileri hareket edip taarruz teşebbüsünde ve gösterişinde bulundular. Bu teşebbüslerimiz Rusları ve Baratof'u hayli telaşa düşürdü. Dördüncü Hudut Alayı ile Dragon ve Kazak süvari fırkaları bir miktar maktül ve esir bırakarak şimal istikametinde çekildiler. Bu keşif

taarruzunu yapan kıtalarımızı aynı gün akşam karanlığında tekrar eski yerlerine döndürdüm. Ertesi sabah 28/10/1916'da erkenden asıl hakiki taarruzumuz Bicar'a karşı yapıldı, bu taarruzda muvaffak olduk, Bicar'ı tekrar geri aldık. Ruslar 60 maktul ve bir bölük kumandanı ile 122 piyade esir ve 90 tüfek bırakarak Biyanlo üzerinden şimal-i şarki istikametinde Yenikend'e doğru geri kaçtılar. Müfrezemiz Rusları Biyanlo'ya kadar takip etmiş.. Bizim zayiatımız iki şehid ve 9 mecruhdan ibaret idi. Yenikend'e geri çekilmiş olan Rus kuvvetlerinin 2 süvari alayı bir piyade taburu, 4 ağır makineli tüfenk ve iki toptan mürekkep olduğu anlaşılmıştır. Bicar'da 16.ncı Piyade Alayının İkinci Taburu, 14.ncü İstihkâm Taburu, Hanikin Hudut Taburu, iki ağır makineli tüfek ve bir serî ateşli dağ topu bırakılarak mütebaki kuvvet Hemedan ovasındaki fırkalarına avdet etti. Bicar'da bulunan müfreze kumandanı Hacı Arif Bey'e faik düşman taarruzunda muharebeyi kabul etmeyerek Sine istikametine ricat etmesini tebliğ ettim.

Nizamussaltana Kirmanşah'ta bir İran Fırkası yapmağa çalışmakta idi. Sabık İran Grubu Kumandanı Kaymakam Şevket Bey'i bu işe memur etmiş idim. Biçare Şevket Bey ötedenberi bu Nizam'üssaltana budalasının karışık işleriyle uğraşmış idi. Bu defa da Nizamussaltana'nın toplayıp verdiği acemleri terbiye etmekle ve disiplin altına almakla hayli meşgul olmuştu. Acemlerden ilk olarak iki Koç Tabur teşkil olunmuş, Hemedan Koçu Hemedan mıntıkasına gönderilmiş olduğundan bu koçu Teşrin-i Evvel ayında müstakil süvari livasına verdim. Kirind Koçunu da Devletabad müfrezesine gönderdim. Bunlara müstakil hiçbir vazife veremiyorduk. Henüz ne taarruz kabiliyetleri vardı ne de şiddetli topçu ve maki-

neli tüfek ateşi ile desteklenen bir düşman taarruzuna mukavemet kabiliyetleri vardı. Bunları Türk kıtaları arasında ikinci ve üçüncü derecede vazifeler verebiliyorduk.

Nizamussaltana Teşrin-i Evvel ayının sonunda Sultanabad'ı zapt etmek için bir teşebbüs yapmak istedi. Evvelce Serdar Muktedir'in 800 Lor aşiret atlısını iki Kazak bölüğü durdurmuş idi. Devletabad'daki 400 İran jandarması ile iki ağır İran makineli tüfeği ve iki İran cebel topu Serdar Muktedir'in emrine verildi. Bunlar 3.11.1916'da tekrar ileri harekete başladılarsa da Ruslar da İsfahan'da ki kuvvetlerini takviye etmiş olduklarından 9.11.1916'da Serdar Muktedir, Sultanabad'ı zapt etmek için yaptığı taarruzda muvaffak olamadı. 150 zayiat verdi. Bir İran makineli tüfeği ile iki İran cebel topunu da Ruslara kaptırarak geri çekildi. Nizam'üssaltana İranlı bahadırlarının marifetlerini bir kere daha denemiş oldu. Ben Devletabad'taki zayıf müfrezemizi bu harekete katiyen iştirak ettirmedim. Bizim için İsfahan'ın işgali manasız ve faydasız bir hareket olurdu. Yalnız Serdar Muktedir'in İsfahan hareketine uzaktan bir yardım yapmış olmak için Devletabad'daki müfrezemize Sarah istikametinde bir nümayiş yaptırdım, müfreze boş bulduğu Sarah'ı işgal etti. Birkaç gün orada kaldıktan sonra 21 Teşrini Sanide tekrar Devletabad'a avdet eyledi. "Acem mübalağası" tabiri, tecrübe ile kabul edilmiş pek doğru bir tabirdir. Üç çapulcu Acemin başına geçen kendisine bir Serdar lakabı takar; Serdar Muktedir, Serdar Muhyi vasaire gibi. Halbuki serdarın bizdeki hakiki medlûlü, büyük kumandan demektir. İnsan, lafla serdar veya kumandan olmaz...

13 ncü Kolordunun Hemedan'ı zapt ettikten sonra,

1916 Teşrini Evvel ayındaki nizam-ı harbi şu şekli almıştı:

13 ncü Kolordu

Kumandanı: Miralay Ali İhsan Bey

Kolordu Erkân-ı Harp Reisi Binbaşı Kenan Bey

2 nci Piyade Fırkası

Kumandanı Miralay Hasan Askeri Bey

Erkânı Harbi Yüzbaşı Hulisi Bey

1 nci Piyade Alayı: 4 Piyade taburu '2'si Türk 5'i İngiliz modeli '7 makineli tüfek.

5 nci Piyade Alayı: 4 Piyade taburu '4 Mansim makineli tüfeği

6 ncı Piyade Alayı: 4 Piyade taburu '4 Türk 2 Alman modeli 6 makineli tüfek.

Fırka süvari bölüğü (5 nci Alayın 1 nci Bölüğü)

2 nci Topçu Alayı: 1 nci ve 2 nci taburlar '4'er toplu dört seri ateşli sahra bataryası '4 toplu 1 serî ateşli cebel bataryası (39.ncu Alayın 8.nci Bölüğü)

Fırka istihkâm bölüğü (1.nci Taburun 2.nci Bölüğü)

Fırka sıhhıye bölüğü-Fırka telefon takımı-Fırka ekmekçi takımı

6 ncı Piyade Fırkası:

Kumandanı: Miralay Nazif Bey

Erkânı Harbi: Yüzbaşı Nihad Bey

16 ncı Piyade Alayı: 3 Piyade taburu 2'si Hoçkis, 4'ü Alman modeli 6 makineli tüfek.

18 nci Piyade Alayı: 3 Piyade taburu 7 Alman modeli makineli tüfek

44 ncü Piyade Alayı: 3 Piyade taburu 2 Maksim modeli makineli tüfek

Fırka süvari Bölüğü (6 ncı Alayın 5 nci Bölüğü)

Fırka Topçu Alayı-4 ncü Topçu Alayı-1 nci ve 2 nci Taburlar 4'er toplu 4 serî 7 nci ve 8 nci seri ateşli sahra bataryası, ateşli cebel bataryası, 35 nci Alayın 1 nci Bölüğünden iki adi ateşli cebel topu

Fırka İstihkâm Bölüğü (İkinci Taburun Üçüncü Bölüğü) (İpsala'da verilmiş olan köprücü takımı)

Fırka Sıhhıye Bölüğü-Fırka Telgraf Takımı-Fırka Ekmekçi Takımı

Müstakil Süvari Livası:

Kumandanı: Kaymakam Sami Sabit Bey

Erkânı Harbi: Yüzbaşı Saffet Bey

Müretteb Birinci Mızraklı Süvari Alayı: 4 bölük süvari, 4 makineli tüfek

Mürettep 13.ncü Süvari Alayı: 4 bölük süvari, 4 makineli tüfek

4 toplu serî ateşli süvari bataryası (Birinci Taburun Birinci Bölüğü)

Bir istihkâm tahrib müfrezesi, bir telgraf takımı

Kolorduya bağlı kıtalar:

Bir Kolordu Süvari Bölüğü (31.nci Alayın Üçüncü Bölüğü), Kolordu Telgraf Bölüğü-Bir tayyareden ibaret 12.nci Tayyare Bölüğü-4 adet 10,5'luk sahra obüsünü havi Obüs Bataryası,

Mendeli Hudut Taburu, Hanikin Hudut Taburu, Ondördüncü ve Onbeşinci İstihkâm Taburları

İran Jandarma Taburu-iki İran makineli tüfek-3 İran cebel topu (Biri bozulup geri gönderilmiş ve iki top kalmıştı)

Kolordu nakliye katarı-3 adet at arabalı kol, 4 adet develi kol, 3 adet öküz arabalı kol, 3 adet ekmekçi takımı, 3 adet seyyar hastane, bir hayvan hastanesi.

Kolordu Cephane Taburu-İki mekkareli, üç at araba-

lı, bir develi cephane kolundan mürekkep

1916 senesi yazında elde etmiş olduğumuz esirlerin ifadelerine göre karşımızdaki Moskof kuvvetlerinin nizam-ı harbini şöyle tahmin ediyorduk: İran dahilindeki tekmil Rus kuvvetlerinin kumandanı; Ferik General Baratof

Erkânı Harb Reisi Miralay Ehren

Birinci Kafkas Hudut Piyade Alayı: 4 tabur ve 8 makineli tüfek

İkinci " " " " : " " " " " "

Dördüncü " " " " : " " " " " "

Herbiri iki makineli tüfegi havi 223, 235, 241, 291 ve 561.nci

5 adet Drojenga piyade taburu

Kafkas Dragon Süvari Fırkası: Herbiri dörder makineli tüfengi havi 4 Dragon süvari alayı ve 6 cebel topu

Kafkas Kazak Süvari Fırkası:

Herbiri 4'er makineli tüfegi havi 4 Kazak süvari alayı ve 6 cebel topu

Muhtelit Kuban Kazak Fırkası:

Herbiri 4'er makineli tüfegi havi 5 adet Kuban Kazak süvari alayı ve 6 cebel topu

Kolorduya bağlı kıtalar:

Beheri altışar rubu ateşli topu havi üç süvari bataryası

4 adet obüsten mürekkeb bir sahra obüs bataryası-Biri topla üçü makineli tüfekle mücehhez 4 zırhlı otomobil

Musul grubu karşısındaki General Çermazobof'un kumandasında bulunan Rus kuvvetleri yukarıda mezkür kıtalardan başka kuvvetlerdir. Bu generalin karargâhı Tebriz'de idi.

Bizim Musul grubumuz Ağustos ayı sonlarında büyük bir hezimete uğramıştı. Karargah-ı Umumi gerek bu sebepten gerek diğer sebeplerden dolayı 6 ncı Orduyu takviye etmeye lüzum görüyorsa da Erzurum'u istirdat teşebbüsünde muvaffak olamayan 2 nci ve 3 ncü Orduları da desteklemek mecburiyetinde idi. Kafkas cephesindeki muvaffakiyetsizlikler şüphesiz Turan emellerine veya hayallerine soğuk bir duş tesiri yapmıştı. 14 Eylül 1916'da 50 nci Piyade Fırkasından bir alay piyadeyi bir ağır makineli tüfek bölüğü ile iki batarya sahra topunu 6 ncı Ordu emrine verdi. Bu kuvveti gördüğü lüzum üzerine Halil Paşa Cerablus'tan Fırat vadisiyle Simave'ye gönderdi. İngilizlerin teşviki ile bu taraflarda 6.ncı Ordunun aleyhinde bir hava ve muhit peyda olmuş... Bağdat'a karşı ingilizlerin yapacakları ciddi taarruzun Dicle vadisinin iki tarafından Kütülamıare civarında bulunan 18.nci Kolorduya karşı yapılacağı aşikardı. Binaenaleyh elde bulunan ve yeniden ele geçen her kuvvetle 18.nci Kolordumuzu takviye etmek lazım iken Halil Paşa, hala kuvvetlerini dağıtmakta ve dağınık tutmakta devam ediyordu.

Onaltıncı Bölüm
İRAN TOPRAKLARINA GÖMÜLEN ŞEHİTLER DÖKÜLEN KANLAR BOŞA GİTTİ

Hemedan'dan ileri gitmek için 13 ncü Kolorduya yapılan tazyikler.
Enver Paşanın 15 Ağustos 1916'da makine başında benden sorduğu sualler ve verdiğim cevaplar.
İngilizlerin Bağdat'ı zapt etmek için 14/12/1916'da taaruza başlamaları.
Hemedan'da bulunan 13 ncü Kolorduya Halil Paşa'nın verdiği emirler.
6 ncı Piyade Fırkasının 23 Şubat 1917'de acele Bağdad'a gönderilmesi hakkında verilen emir-Nihayet 26/2/1917 de tekmil kuvveti ile İran'ı terk ederek Hanikin istikametine çekilmesi için 13 ncü Kolorduya Halil Paşa tarafından verilen emir.
İran topraklarına gömülen şehitler, dökülen kanlar boşuna gitmiş oldu.
Sevkülceyş bilgisinden mahrum kafaların vatan müdafaasında yaptıkları skandallar 13 ncü Kolordunun mahvolmasına sebep olabilirdi.

Hemedan'dan daha ileri gitmek için 13 ncü Kolorduya yapılan tazyikler artık iyice canımı sıkmaya başlamış idi.

Bu esnada, Enver Paşa, İstanbul'da Karargâh-ı Umumi telgrafhanesi vasıtası ile 15/8/1916'da bana makine başında şu sualleri sordu:

1- Kolordunun vaziyeti, sıhhati, kuvveti, mühimmatı ve geri irtibatları

2- Hemedan'dan ileri hareket için ordudan ne emir aldınız? Kuvve-i asliyeniz ile hangi istikamette ilerleyeceksiniz?

3- İran'daki Rus kuvvetlerinin nizam-ı harbi nedir?

4- Cenubi İran'da kalmış olan Ruslar tarafından geri irtibatlarınızın kesilmemesine dikkat ediniz.

5- Ağır makineli tüfek terfik edilmiş küçük süvari müfrezeleri ile İsfahan, Tahran, Kazvin, Tebriz istikametlerinde istikşaf yaptırınız.

6- Felahiye cephesi ile Hemedan cephesi arasına İngilizler giriyor mu? Keşif ve tahakkuk ettiriniz.

Hemedan'a 11 Ağustos'ta girmiştik. Henüz yorgunluğumuzu alınadan, dört gün sonra, Bağdat ile telgraf Muhaberesi tesis eder etmez bana, sorulan şu sualler artık aklımı zivanasından çıkardı, isyan bayrağını çekmek mecburiyeti hasıl oldu. Yine makine başında şu cevapları verdim. Bir yandan bu cevapları kendi odamda yazıyordum, bir yandan bu yazdığım kağıtları yanımda oturan Erkân-ı Harp Reisim Mehmet Kenan Bey okuduktan sonra yaverim telgraf makinesi başında çalışanlara götürüp veriyordu.

1- Uzun yürüyüşler hasebiyle ayakkabısızlıktan, çorapsızlıktan pek çok ayak vurgunu zaiyatımız vardır. Burada tedarik ettiğimiz çoraplar, yemeniler ve çarıklar pek çabuk parçalanıyorlar, yenilerini yaptırmak mümkün olmuyor, çünkü madeni para kafi gelmiyor, verilen para ile ancak erzak alabiliyoruz. Bir askerimiz Çanakkale'den Kütülammare'ye ve oradan Hemedan civarına kadar yürümüştü, parçalanmış ayakkabı ile veya çıplak ayakla yürüyüş zahmetine katlanamıyarak nihayet Kenkâver'de intihar etmiştir.

2- 3 Haziran 1916'da yaptığımız Hanikin muharebe-

sinden bugüne kadar, şehit, yaralı ve hastalıktan vefat, hastahaneye sevk, firar ve ayak vurgunundan çatlamış ve nasırlanmış ayaklı 6000 den fazla zayiatımız var, 1000 hayvan kaybettik. Buna mukabil 425 ikmal efradı ve 300 hastaneden taburcu alabildik. 10.000 ikmal efradına ihtiyacımız var. Bugün piyade taburları 300-400 muharip mevcudundadır, Süvari Livasının 8 bölüğünde bölükler vasati 50-60 kılınçdan mürekkeptir.

3- Karşımızdaki Baratof Kolordusunun taburları esirlerin ifadesine göre, 800 muharip ve süvari bölükleri 80 kılınç mevcudundadır. Baratof Kolordusu 21 tabur piyade, 78 süvari bölüğü, 40 top ve obüs, dört zırhlı otomobilden mürekkeptir. Musul grubu karşısındaki General Çernazobof kumandasındaki Rus kuvvetleri Baratof Kolordusunun haricindedir. Görülüyor ki Baratof Kolordusu bizim 13.ncü Kolordumuzdan çok kuvvetlidir.

4- Süleymaniye gurubu hududa çekilmiştir. Musul gurubu büyük bir bozguna uğramış olup Revandiz hududundadır. Çernazobof kuvvetlerinin Sine üzerinden sol cenahımıza sarkması halinde vaziyetimiz çok tehlikeli olur.

5- İhtiyat cephanemiz Kirmanşah'tan hareketimizden bir gün evvel infilâk etmişti. Menzil teşkil edilemediğinden Bağdat'tan bir mermi bile gelmemiştir. Menzil hastahaneleri yoktur. Seyyar hastahanelerimiz menzil hastanesi vazifesi görüyor. Nakliye vasıtaları zayiatının mübayaa ile ikmâli için 10.000 altın liraya ihtiyacımız var. Ordu Kumandanı Süvari Livasıyla Tahran'a, Kolordunun diğer kısmıyla Kazvin'e ilerlemekliğimizi şifahen söylemişti. İcra zamanı takarrür etmemiştir. Bütün bu saydığım noksanlar ikmâl edildikten bir ay sonra bir ileri hareket düşünülebilir. O şartla ki, Musul ve Süleymani-

ye grupları Zencan ve Tebriz istikametlerinde ilerleyerek Çernazobof kuvvetlerine karşı bizim sol cenahımızı ve yanımızı temin etmeli, Nizam'üssaltana ile Lorlar ve Bahtiyariler, sağ yanımızdan Kum üzerinden Tahran'a doğru ilerlemeli. O zaman 13.ncü Kolordunun Kazvin istikametinde ilerlemesi düşünülebilir. Aksi halde İran ortasında sipsivri münferid vaziyette kalan kolordu onbinlerin ricatına benzer bir hale maruz kalabilir.

Nizam'üssaltana kuvvetlerinden ve Lorlardan ve Bahtiyarilerden hiç bir fayda me'mül değildir. Tecrübe ile sabit olmuştur.

Bu izahatımı İstanbul'a çektirince Enver Paşadan şu cevap geldi: "Siz durmayıp Tahran istikametinde ilerleyiniz; Şahın Umum Erkânı Harbiye Reisi sıfatını alarak İran ordusunu tensik ediniz. Bu ordu iş görecek bir hale geldikten sonra Rusların arkasına ve Türkistan taraflarına, belki Afganistan istikametine seferler yapmak lazım gelecektir." Enver Paşa'nın bu ham hayaline karşı kendi kendime güldüm ve şu cevabı yazdım: "Ben 13 ncü Kolordu Kumandanı sıfatıyla Hemedan'dan bir adım ileriye atmayı pek tehlikeli görüyorum. Irak cephesinde İngilizlerin bu günlerde taarruza başlamaları, 18 nci Kolordu'yu yalnız yakalayarak onu ezmeleri ve Bağdat'ı zapt etmeleri muhtemeldir. Kış basmadan 13 ncü Kolorduyu İran'dan geri çekerek Irak cephesini takviye etmek lazımdır. Ben bu kanaattayım. Eğer Kolordunun Hemedan'dan ileri hareket etmesine ısrar buyuruluyorsa, benim yerime bu emrinizi düşünmeden yapacak başka bir kumandan gönderilmesini ve kumandayı ona teslim etmekliğime müsaadenizi dilerim."

Ben şu cevapları verir iken, Halil Paş büyük bir bozguna uğrayarak Revandiz'e çekilmiş olan Musul grubu

nezdine Revandiz'e gitmiş ve bozgun sebeplerini tetkik eylemekte imiş. Gerek Musul gurubunun uğradığı bozgunluk ve gerek benim verdiğim ters cevap üzerine Enver Paşa ısrardan vazgeçmiş ve şu cevabı bir erkân-ı harp zabiti vasıtasıyla yazdırmıştır:

"İşarınıza göre Hemedan'da kalmanıza Başkumandan vekili muvafakat buyurmuşlardır. Noksanların ikmali için ordu kumandanlığına emir verilecektir."

Tamam 24 saat uykusuz kalarak bu muhabereyi yaptıktan sonra geniş bir nefes alarak uykuya yattım. Erkân-ı Harp Reisim Kenan Bey benim yazdığım cevab kağıtlarını birer birer okuyarak aynı fikirde olduğunu başını sallayarak bildiriyor ve yaverimle telgraf makinesi başına gönderiyordu.

Muhabere bittikten sonra bana dedik ki: "Vicdan azabından kurtuldunuz, çok cesursunuz. Enver Paşa'ya böyle cevapları kimse yazamaz. Bu cesurane hareketiniz kolordumuzu muhakkak bir felâketten kurtardı. Allah sizi başımızdan eksik etmesin, kendinizi ve sıhhatinizi koruyunuz. Haydi Allah rahatlık versin" diyerek odasına çekildi.

Halil Paşa'dan 18 Teşrin-i Evvel 1916'da garip bir cevap geldi. O zamana kadar en ziyade İran seferi fikrini terviç etmiş olan Halil Paşa bu cevabında hulasa olarak şunları tebliğ etti:

"Taarruz hazırlıklarını ikmal etmiş olsanız bile reyim inzimam etmeyince taarruza geçmemenizi rica ederim." Böyle bir cevabın verilmesini tesir edebilecek sebepleri düşündüm:

1- Enver Paşaya yaptığım şikayetler üzerine Karargâh-ı Umumi Halil Paşa'ya ağır ihtarlarda bulunmuş olabilirdi...

2- İngilizlerin taarruza başlayacakları hakkında 18.nci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, verdiği acı bir raporla dikkati çekmiş olabilirdi.

Bana Tahran istikametinde ileri hareket için yapılan tazyikleri ve verdiğim cevapları hulâsa olarak, Kâzım Karabekir'e uzun bir şifre ile yazmış ve 13.ncü Kolordunun Irak cephesine bir an evvel celbi için teşebbüslerde bulunmasını istemiştim.

28 Teşrin-i Evvel 1916'da Bicar'ın istirdadı hareketini setr etmek üzere 27 Teşrin-i Evvelde Devletabad ve Hemedan mıntıkalarından yaptırdığım işgal muharebesi esnasında Rusların fazla telaş gösterdiklerini 6.ncı Orduya verdiğim raporda bildirmiştim. Tabii Ordudan da Başkumandanlık vekaletine verilen raporda aynı şeyler yazılmış olacak ki, Enver Paşa'da eski hayaller tekrar uyanmış ve 6.ncı Orduya 7 Teşrinsani 1916'da "Rusların telaştan zayıf oldukları ve bizim taarruzumuzdan korktukları anlaşılıyor. Bu halet-i ruhiyeden istifade ederek 13.ncü Kolordu Ave mevziinin yanından dolaşıp Kazvin istikametine ilerleyemez mi?"

Halil Paşa, Enver Paşa'nın bu sualini bize yazarak mütaalamı istedi. 8 Teşrin-i Sanî 1916'da şu cevabı verdim. "Ave'yi dolaşarak Kazvin'i zapt edebiliriz. Fakat mevsimin ilerlemiş olması hasebiyle ikinci ve üçüncü ordular cephesinde harekât-ı harbiye tatil edilecek. Düşman bu cephelerden tasarruf edeceği kuvvetler ile İran'daki kuvvetlerini kolaylıkla takviye edebilir. Böyle bir halde 13 ncü Kolordunun kazandığı araziyi muhafaza edememesi ve belki de Hemedan'da da tutunamaması tehlikesi muhakkaktır. Elde 13 ncü Kolorduyu takviye edecek kuvvet yoktur. Bu kış Hemedan-Bicar-Sakar hattında kalmak daha muvafıktır. Kanaatime göre 18 nci

Kolordumuzu takviye, etmek zamanı gelmiştir. Korkuyorum ki Bağdat'ı İngilizler zapt edeceklerdir. Eğer İngiliz taarruzlarına karşı Bağdat'ın muhafaza edileceğine eminseniz ve 13 ncü Kolordunun Kazvin'e ilerlemesini mutlaka istiyorsanız Kolordumuzun bir fırka ile takviyesi, menzil kollarını teşkil için 50.000 lira altın paranın gönderilmesi lazımdır."

İleri sürdüğüm şartları yapamayacaklarını biliyordum ve daima 18 nci Kolordunun takviyesi lüzumunu tekrar ederek Bağdat'ın İngilizler tarafından zaptı tehlikesinin bulunduğunu hatırlatmaya çalışıyordum.

Halil Paşa, cevabımı Enver Paşa'ya bildirmiş. Enver Paşa 11 Teşrin-i sani 1916'da şu mütalayı tebliğ etmiş: "Parayı göndermek mümkündür. Bir fırka ile takviye şüphelidir. Bununla beraber 13.ncü Kolordu her zaman kendisini bir ileri harekete muktedir olacak suretle hazırlamalı, düşman herhangi bir cephede yeni bir taarruz yapınca harekete geçebilmelidir.

Halil Paşa Karargâh-ı Umuminin bu garip cevabını bize tebliğ edince; güldüm. Erkân-ı Harb Reisim Kenan Bey'e dedim ki; "Bu basiretsiz adamlar, hala Bağdat'ı tehdit eden İngiliz tehlikesini takdir edemiyorlar. Evet biz 13.ncü Kolorduyu her zaman harekete muktedir olacak surette hazırlıyoruz. Fakat bu hareket benim için Bağdat'a yardım maksadıyla geriye hareket hazırlığıdır. Biz böyle bir geri hareket için hastalarımızı, yaralılarımızı şimdiden peydarpey Hanikin tarafına sevk edelim. Bir gün İran'ı terk edip Bağdat'ın imdadına koşunuz emrini verecekler, lâkin onlar şimdiden böyle birşey düşünmek bile istemiyorlar. Ne kadar ters düşünüyorlar; hiç bir sevkulceyş kafası ve vaziyeti etraflıca tetkik etmek zihniyeti yok. İstanbul'dan gelen tek bir demir yolu, Ada-

na civarında ve Toroslardaki kesik yerleriyle ne ikinci ve üçüncü Orduların, ne Altıncı Ordunun ve ne de Filistin'deki ordularımızın ihtiyaçlarını temin edemediğini hala gözönüne getirmiyorlar. Karargâh-ı Umumi ile Altıncı Ordu ve 13.ncü Kolordu arasında böyle muharebeler devam ederken İran'daki vaziyetimizi tetkik ederek yüz yüze konuşmak ve münakaşa yapmak için Hali Paşa, Ordu Erkân-ı Harb Reisi Alman Kaymakamı Von Kreçmar ile beraber Hemedan'a geldi. Harita üzerinde vaziyeti tetkik ve münakaşaya başladık. Yalnız Alman İmparatoru'nun bir mümessili olduğunu düşünen bu herif, Bağdat'taki Altıncı Türk Ordusunun Erkân-ı Harb Reisi olduğunu ve bu vazifesini yapmadığını hatırlamıyordu. Bunu kendisine nezaket ile anlatmak fırsatını arıyordum; O bizi Kazvin istikametinde ileri sürmeye çalışırken ben ona "İngilizlerin Irak'taki kuvvetlerini ve Bağdat'ın müdafaası meselesini" sordum. "İngilizlerin Irak'ta beş fırka topladıklarını, Hille ve Kerbelâ taraflarındaki Arapların aleyhimize ihtilal etmiş olduklarını ve tekmil Arapların İngilizlere azami yardımda bulunduklarını" cevabını verdi. Bu adama dedim ki: "İran cephesinde asgari kuvvetle kalmak ve 18 nci Kolorduyu her suretle takviye etmek lazımdır. İngilizler Bağdat'ı zaptetmek için hazırlanmışlardır. Bu günlerde taarruza başlayabilirler"

18 nci Kolordunun 44 ncü ve 37 nci Piyade Alayları bile halâ İran cephesinde idi.

Teşrini sani sonuna kadar Altıncı Ordu hiçbir tedbir almadı. Ben 18 nci Kolordunun bu günkü şartlar içinde İngilizlerin Bağdat istikametinde ileri hareketlerini durduramayacağını ve böyle bir halde 13.ncü Kolordunun ricat hattının kesileceğini düşünerek icabında orduya il-

tihak edebilmek için Hanikin ile Şehriban arasında Elvand ve Diyale nehirleri üzerinde köprü kurabilmek maksadıyla 10.11.1916 tarihinde 14 ncü İstihkâm Taburu köprücü treninin Kızılrabat'ta bulundurulmasını 6 ncı Ordu Kumandanlığından rica etmiştim. Bu trenin daha evvel 18.nci Kolorduya verilmiş olduğu cevabını aldık. Hadiseler süratle yürüdü. 14.12.1916'da İngilizler Kütülammare cephesinde 18 nci Kolorduya taarruza başladılar. Bu suretle endişe ettiğim tehlikenin baş gösterdiğini ve ileriyi görmek hususunda ne kadar isabet etmiş olduğumuz meydana çıktı. Bunları anlamayan ve kendilerine bütün hakikatleri acı bir lisan ile yazmaklığıma rağmen kendi düşüncelerinde inat eden Enver Paşa ile HalilPaşa bir yandan Erzurum'u moskoflardan kurtaramadılar, diğer taraftan Bağdat'ta İngilizlere kaptırdılar. Birinci Dünya Harbinde Sarıkamış felaketinden ibret almamış olan Enver Paşa iki sene sonra 1916 senesi sonunda yeni felaketlere sebep oldu. İngilizler aynı zamanda bizi İran'da tutmak ve Irak cephesine yardıma koşmaktan men etmek için Ruslar ile iş birliği yaptılar. 15.12.1916'da Ruslar, 13.ncü Kolordu cephesinde İkinci Fırkanın ileri karakollarına karşı birkaç alay süvari ile bir taarruz numayişine teşebbüs eylediler. Bu taarruzu kolaylıkla defettik. Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa 14.12.1916'da İngilizlerin Kütülammare cephesinde taarruza başladıklarını bize bildirmemişti. 16.12.1916'da ve 20.12.1916 da Ruslar, Hemedan'daki müdafaa cephemize karşı daha büyük kuvvetler ile ciddi taarruzlar yaptılar. Bunları da defettik. Başkumandanlık Vekaleti, İngilizlerin taarruzu başlayınca, Irak cephesinin zayıflığını anlayarak İkinci Ordu mıntıkasından 14.ncü Piyade Fırkasını, Altıncı Ordu emrine verdi. Fa-

kat bu fırkanın Bağdat tarafına, Kütülammare cephesine gelmesi için en aşağı iki ay lazımdı. Daha çabuk bir yardım temin etmek için İran'da bulunan kuvvetlere müracaattan başka çare kalmamıştı. İlk önce 15 Aralık'ta Süleymaniye taraflarında bulunan Alman ağır makineli tüfek bölüğünün Kerkük'e gönderilmesi için Altıncı Ordu Kumandanlığından emir verildi. Bu bölükteki Almanların bir kısmı Türkler ile tebdil olunarak bölük hemen Dicle boyuna sevk edildi. 37.nci Piyade Alayı, Süleymaniye'nin şimal-i şarkisindeki Bane havalisinden Sine'de 13.ncü Kolordu emrine gönderilerek Baratof Kolordusunun General Çernazobof kuvvetleri ile 13.ncü Kolorduya müşterek bir taarruz yapmaları ihtimaline karşı kolordunun sol yanının temini düşünülmüştü. Bundan sonra 20.12.1916'da Süleymaniye grubunda bulunan Dördüncü Piyade Fırkasından Onuncu Piyade Alayı ile fırka istihkâm ve sıhhıye bölüklerinin, telgraf ve ekmekçi takımlarının fırka karargâhı ile beraber Bağdat'a hareket etmesi için emir verildi. Bu fırkadaki seri ateşli dağ bataryasının Sine'ye gönderilmesi, buna mukabil Müstakil Süvari Livasındaki süvari bataryasının ve Altıncı Fırkadaki 44.ncü Piyade Alayının Bağdat'a aldırılmak üzere şimdilik Kirmanşah'a hareketleri Altıncı Ordu Kumandanlığından 13.ncü Kolordu Kumandanlığına tebliğ olundu. Halil Paşa, ancak bu zaman, İngilizlerin taarruza başlamış olduklarını bize bildird. Fakat şurasını hayretle karşıladım. Hala yarım tedbirler ile Dicle cephesi takviye olunmakta ve İran vaziyetinin bozulmaması düşünülmekte idi. Halbuki, Bağdat'ı İngilizler zapt ederlerse İran cephesi kökünden yıkılacaktı.

Ben işin nereye varacağını düşünerek İran'ı zayiatsız ve kolayca terkedebilmek için her tedbiri almaya başla-

mıştım. Bu tedbirlere daha ziyade gayret vererek, Altıncı Ordu Kumandanlığından İran'dan çekilme emri verildiği zaman müşkülatsız ve muvaffakiyetli dümdar muharebeleriyle zaruri ricati yapmayı temin etmeye çalıştım. Beni en çok düşündüren şey, kışın tam ortasında, kar yağarken, çamurlu yollar da geri yürüyüşler ve dümdar muharebeleri yapmak meselesiydi. Ruslar 15-16 ve 20 Aralıkta yaptıkları taarruzlardan sonra 24 ve 26 Aralıkta Hemedan cephesinde, 27 Aralıkta Bicar tarafında kolordumuza karşı yine taarruz hareketlerinde ve gösterişlerinde buludular. Bunları da defettik. Teşrin-i sani ayı içinde Rusların Kafkas Cephesi Kumandanı Grandük Nikola'nın İran'a gelerek Baratof ve Çernazobof kumandasındaki kıtaları teftiş etmiş olduğunu ve yılbaşı yortularından Moskof Çarına İran'da bir zafer hediyesi takdim edeceklerini haber almıştık. Biz de buna karşı tedbirler ittihaz ediyorduk. 30.12.1916'da kuvvetli bir düşman grubu sağ cenahımızın açığından Sultanabad'ı işgal eyledi. Bizim orada bir kuvvetimiz yok idi. 1917 senesi Ocak ayının birinci ve ikinci günlerinde Kolordumuzun bütün cephesinde ve cenahlarında Ruslar umumi bir taarruz hareketi yaptılar. İlk önce sağ cenahımızda Devletabad ve sol cenahımızda Sakız'da muvafak olarak bu mevkileri işgal ettiler. Hemedan cephesinde de ileri karakol mevzilerimizi ele geçirdiler. Fakat tertib ettiğim mukabil taarruz ile Hemedan cephesinde Ruslar'ı tard ederek onlara muharebe meydanında 800 den fazla maktul ve yaralı verdirdik. İstirdat eylediğimiz ileri karakol mevzilerimizde 250'den fazla Rus maktülünü askerimiz gömmek mecburiyetinde kalmıştır. Devletabad müfrezemiz garba doğru çekilmiş ise de Hemedan mıntıkasından sevk ettiğim kuvvetlerle 3.1.1917'de Devletabad'ı

tekrar aldık ve Ruslardan 18 esir bir miktar silah ve hayvan ganimet aldık. 38 Rus maktülünü gömdürdük. Sol cenahta Bicar'a kadar ilerlemiş olan Ruslar Sine'den sevk olunan kuvvetlerimiz ile 4 Ocak'ta buradan tard olundular. Bütün bu muharebelerde Rusların zayiatı ceman 1600 kişiyi geçmiştir. 7-8 Ocak 1917'de teşebbüsü (İnsiyatif) biz ele aldık: Hemedan'da İkinci Fırka ileri karakolları mıntıkasından düşman ileri karakollarına bir baskın yaptırdım. 12 Moskof askeri telef edildi. 25 esir, iki ağır makineli tüfek, 4 at aldık. Netice, 13 ncü Kolordunun gösterdiği muharebe ve manevra kudreti, Rus taarruzlarını her tarafta akamete uğrattı. Mukabil darbeler ile Ruslara mühim zararlar ve zayiat verdirdi. Bu muharebelerin sonunda Ruslar anladılar ki, Dicle boyundaki İngiliz taarruzları münasebetiyle Türkler İran'ı tahliye etmemişlerdir. İngilizler de bu vaziyetten memnun kalarak Irak cephesinde 18.nci Kolordumuzu münferiden ezmek fırsatını elde etmişlerdir.

18 nci Kolordu henüz Kütülammare tarafından İngiliz taarruzlarına karşı mukavemet ediyorsa da hergün mühim zayiat vermekte idi. İngilizler, her taarruzda 50.000'den fazla top mermisi attıkları halde, bizim topçularımız nihayet 3000 mermi ile mukabele edebilirlermiş...

Enver Paşa 9.2.1917'de evindeki telgraf merkezinden Halil Paşa ile makine başında bir telgraf muhaberesi yapmış ve şunları sormuş. "Ordunun son vaziyeti nedir? Eldeki ihtiyatlarınız neden ibarettir? Yola çıkarılan ikmal efradı Bağdat'a varmış mıdır? İran cephesini zayıflattırmamak üzere, vaziyet icab ettiriyorsa, bu cepheden kıtalar celp edebilirsiniz. İngilizler yeni kıtalar getiriyorlar mı? Bölük mevcutları nedir? Yeni ikmal efradı alıyor-

lar mı? Fırat cephesinden taarruz beklemiyorum. İngilizlerin vaziyet ve tertipleri nedir? Ordunun topçu cephanesi ne vaziyettedir" Amcası Halil Paşa ise şu cevabı vermiş! "Ordu şayan-ı takdir bir kahramanlık ile müdafaa etmektedir. İngilizler Kütülammare'yi almaktan henüz uzak vaziyettedirler. 10.000 ikmal efradından ancak 900 kadarı gelmiştir. İran vaziyetini bozmamak hususundaki taassubum arzu-yi samilerine muvafıktır. Yalnız 44 ncü Piyade Alayının İran'dan tasarruf edilerek Kirmanşah'a sevki için Kolordu kumandanına emir verildi. İngilizlerden alınan esirler, tabur mevcutlarının 800'den aşağı düşmediğini söylüyorlar. İngilizler yeni kıtalar almıyorlarsa da devamlı bir surette noksanlarını ikmal ediyorlar. Altıncı Ordu, Dicle cephesinde günde 3000 topçu mermisi sarfetmektedir. Hergün Felluce'ye 4000 mermi yetiştirilmesini, nakit para irsalini rica ederim. İngiliz taarruzlarının tesbit edildiğine kani olunca, tasarruf edilecek alaylar ile Süveyce Huru şimalinden düşmanın gerilerine taarruz etmek fikrini muhafaza ediyorum."

Enver Paşa bu izahata karşı tekrar verdiği cevapta: "Mukabil taarruzun İngilizlerin en yakın cenahına Garraf cihetinden yapılması daha muvafık olmaz mı?" demiş ve daha bazı mülahazalar serd ederek serian para göndereceğini vadetmiş..

Telgraf makinesi başında yapılan şu konuşmaya hayret etmemek mümkün değildir. Topçu cephanesi ihtiyacımız şiddetli idi, yeni cephane gelmiyordu.. 10.000 ikmal efradından ancak 900'ü gelebilmiş. İngiliz taarruzları durdurulunca Halil Paşa Süveyce Huru şimalinden İngilizlerin gerilerine taarruz etmek niyetinde imiş. Enver Paşa da mukabil taarruzun Garraf tarafından en ya-

kın İngiliz cenahına yapılmasını muvafık buluyormuş...

Eğer Süveyce Huru şimalinden dolaşmak mümkün olsa idi, daha bol vasıtalara ve kuvvetlere malik olan ingilizlerin bunu yaparak Felahiye mevziine karşı cephe taarruzları yapmalarına ve çok zayiat vermelerine lüzum kalmazdı. Bu vaziyet bir seneden beri tecrübe ile sabit olmuş iken, kolay bir iş imiş gibi Süveyce Huru şimalinden dolaşarak çevirme hareketi yapmayı düşünmek ne garip bir fikirdir? Eğer taarruz kudretimiz var ise, şüphe yok ki Garraf kanalı cihetinden İngilizlerin sol cenahına karşı bir taarruz yapmak daha münasip idi. Bu saçma mütalaalar ileri sürülürken, İngilizler, bilakis Garraf kanalı garbından Kütülammare garbındaki Şamran deresine doğru hergün adım adım ilerliyorlardı. Yakında Dicle nehri kenarını tutarak Küt'ülammare ile Bağdat arasındaki muvasala yolunu keseceklerdi. 18.nci Kolordumuzun muharip mevcudu, mütemadi muharebeler ile 6000 tüfeğe inmiş idi. Bu vaziyeti takdir edemeyen Halil Paşa, yanlış raporlar ve cevaplar ile Karargâh-ı umumiyi aldatıyor ve İngilizlerin Kütülemmare'yi almaktan pek uzak olduklarını ve Altıncı Ordunun mukabil taarruz yapabileceğini ileri sürüyor. Bu düşüncelerinde hiçbir doğru hesap ve mantık bulunmadığı aşikâr idi. Kirmanşah'ta bulunan 44 ncü Piyade Alayının Bağdat'a gönderilmesi için emir verildiğinden 21/1/1917'de bu alayı Kirmanşah'tan hareket ettirerek Ocak ayı başında İngiliz taarruzları şiddetlendiğinden 18 nci Kolorduyu desteklemek üzere İran'da kuvvetlerimiz bulunduğunu, Halil Paşa ancak 20 Ocak'ta hatırlayabilmiştir. 44 ncü Alay ancak bir ay süren bir yolculuktan sonra 20 Şubat'ta Küt'ülemmare'ye varmıştır. 37.nci Piyade Alayı ise kar fırtınaları yüzünden ancak 15 Şubat'ta Sineden

hareket edebilmiştir. İngilizler 23 Şubat 1917'de Şamran deresinden Dicle nehrinin şimaline geçerek 18 nci Kolordunun ricat hattını ve ikmâl yollarını tehdide başladılar. Bunun üzerine 18.nci Kolordu, Felâhiye ve Küt cephelerini tahliye etmeğe mecbur kaldı. İşte, bundan sonra basiretsiz ve sevkülceyş vaziyetini takdir edemeyen Altıncı Ordu Kumandanı, nihayet 13 ncü Kolordu'dan imdat istemek zaruretine düştü. 6.ncı Piyade Fırkasının Bağdat istikametine gönderilmesi için bize emir verdi. 24 Şubat'ta bu Fırkayı kar ve çamur içinde İran'dan geri çekmeye mecburiyet hasıl oldu. Bu da yine yarım tedbir halinde idi. Çünkü tekmil Kolorduya ricat emri vermek lazım idi. 13 ncü Kolordu zayıf mevcutlu 2 nci Fırka ile İran'da duramazdı... 25/2/1917'de Şamran deresi garbinde Beyt-i Nakil mevziinde İngilizlerin 30.000 muhariple yaptıkları taarruzu, Altıncı ordu 6000 muharip kuvvetle tard edemedi. Dicle boyundaki kuvvetlerimiz Aziziye'ye doğru ricat ettiler. Ancak bundan sonra, vaktiyle yaptığımız ihtarlara kulak asmayarak ham kafasiyle inad etmiş olan Halil Paşa, tekmil kuvvetiyle İran'ı tahliye ederek Hanikin istikametine çekilmesi için 25/2/1917'de 13 ncü Kolorduya emir verdi.

İran topraklarına gömdüğümüz 1000'e yakın şehidimiz, 2000 yaralımızın döktüğü kanlar, sarf edilen emeklerimiz ve gayretlerimiz tamamiyle boşa gitmiş oldu. Bana zorla yaptırdıkları İran seferi, serseriyane bir sergüzeşt halinde ilerleme ve çekilmeden ibaret olarak tarihe geçti. Enver Paşa bu felâketlerin hesabını birkaç sene sonra Türkistan'da, Ruslar ile çarpışırken ölmekle ödedi. Fakat millet, Donkişotvari harp idaresinin acısını senelerce çekmiştir.

Halil Paşa'nın 23/2/1917 öğle vakti Bağdat'tan gayet

müstacel işaretini havî olarak yazılmış şifreli emri 23/24 Şubat'ta bize gelmişti. İbret olmak üzere bu emri aynıyla aşağıya koydum:

Bağdattan
23/2/1917
Gayet Müstâcel
13 Kolordu Kumandanlığına

1- Düşman yine dün Felâhiye'ye taarruz etti. Pek hunrizane muharebede şehid ve mecruh 2000 kadar zayiat verdik. Bu gün de Şamran deresinde düşman geçme teşebbüsünde bulundu ve kısmen muvaffak olmuştur.

2- Elde sarsılmayan 44 ncü Alay olduğu halde bir tek alayımız kalmıştır. 6 ncı Fırkayı azami süratle Bağdat istikametinde tahrik ediniz.

3- İran vaziyetinin mümkün mertebe lehimize idare edilebilmesini sizin orada kalmanızla mümkün gördüğümden 2 nci Fırka ve Süvari Livası ile kalınız. Fırkanın vakt-i hareketinin ve yürüyüş tertibatının inbası.

İmza
Altıncı Ordu
Kumandanı
Halil

Bu emir üzerine hemen telefonla 6.ncı Fırka Kumandanına ahvali izah ettikten sonra, "yarın sabah alay alay geri yürüyüşe başlamasını ve Hanikin civarından itibaren Bağdad'dan gelebilecek İngilizlere karşı emniyet tertibatı almasını" tebliğ ettim. Bir hafta evvel çok kar yağmıştı. 6.ncı Fırkanın yürüyüş kolları karla kapanmış

olan dağ geçitlerini temizleyerek geri göndermeğe başlamıştım. İngilizlerin Şamran deresi garbinde Beyt-i Nakil mevkiinde Altıncı Ordu Kuvvetlerini mağlup ederek Bağdat istikametinde ricata mecbur etmeleri üzerine Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, ümitsiz ve çaresiz kalmış ve nihayet şu emri verebilmiştir:

Aziziye'den
26 Şubat 1917
Hemedan'da 13 ncü Kolordu Kumandanlığına

1- Kuvvetlerimiz Dicle'de büyük zayiat ile Aziziye istikametinde çekilmektedir. Ruslar ile teması derhal katederek umum kuvvetinizle ve sürat-i mümkine ile Paytak-Hanikin-Bağdat istikametinde yürüyünüz.

2- Orduya elzem olmayan eşyanın nakline uğraşmayarak imha ediniz.

3- Ben Aziziye'deyim. Bu emrin vusulünü derhal bildiriniz.

İmza
Altıncı Ordu
Kumandanı
Halil

Aynı gün saat 17 00'da bu emri aldığımı kısaca bildirdim. Erkân-ı Harp Reisim Kenan Beyi çağırarak gelen emri gösterdim ve yüzüne bakarak son derece hiddet ve nefret ile Halil Paşa'ya lânet okuduktan sonra: "Böyle herifler Ordu Kumandanı yapılırsa felâketlerden ve büyük kayıplardan kurtulmak mümkün değil. Bir deveci ölürken develerinden helâllik dilemiş. Onlar da ağızları köpürerek şu cevabı vermişler: "Önümüze kılavuz diye

koyduğun şu koca kulaklı inatçı eşekten dolayı seni hiç affetmeyeceğiz." İşte bugün Enver Paşaya karşı söyleyebileceğimiz söz budur" dedim. Sevkülceyş bilgisinden mahrum kafaların vatan müdafaasında yaptıkları skandallar 13 ncü Kolordunun mahvolmasına sebep olabilirdi...

Ruslar ile teması kesip sürat-i mümkine ile karlı ve çamurlu yollardan çekilmek ve Bağdad'a yetişmek mümkün değil idi. Kenan Bey'e dedim ki; "Bağdat gitmiştir. Bizim oraya yetişebilmekliğimiz değil, Ruslar ile İngilizler arasında sıkışarak bizim dahi felâkete uğramaklığımız tehlikesi vardır. Ben İran'daki hastalarımızı yararlılarımızı, tekmil silâh ve cephanelerimizi kurtarmadan çekilemem. Evvelâ Allah'a, sonra bir seneden beri emek verdiğim Mehmetçiklerime ve zabitlerime güveniyorum. Onlar da bana ümit ile bakıyorlar. Rusları yıldırdığımız için bunları oyalamak, aldatmak mümkün gibidir. Bu esnada gerilerdeki herşeyimizi Hanikine nakledelim. İlk önce Esadabad ve Kirmanşah'tan başlayalım. 6.ncı Fırka alay alay geri yürüsün. Hanikin civarında İngilizler ile çarpışmaklığımız ihtimali vardır. Buna göre teferruatı tanzim ediniz. Ben telefonla 6.ncı Fırka Kumandanına emir verirken bu ahvali ve ihtimalleri kendisine söylemiştim" dedim.

Esasen Teşrin-i Sani ayının ilk haftasında Hemedan ovasına kar yağmaya başlamıştı. Teşrin-i Sani sonunda Hemedan'da karakışa girmiştik. Şubat sonunda geri yürüyüşe başladığımız zaman büyük zorluklara, yorgunluklara ve mahrukat sıkıntısına uğramıştık. Yazın Hemedan ovasında iyi günler geçirmiş iken, şimdi karlar arasında geri çekilmek hiç hoşumuza gitmiyordu. Dokuz aylık İran seferi artık bir rüya haline gelmişti. Acı tatlı

hatıraları ile herkesin kalbinde yaşıyordu. Birçok şehit gömmüştük. Gazilerimizden bir kısmını taltif için çok uğraşmıştım. Hanikin muharebesi için hiç kimseye mükâfat verilmemişti. Bu hususta yapmış olduğum inhalar boşa gitmişti. Kasrışirin'den başlayarak Kirmanşah'ın zaptiyle neticelenen Birinci İran Seferi için bana Altın Liyakat Madalyası vermişlerdi. Benim inha etmiş olduğum zabitlerden bir kısmı muhtelif suretler ile taltif olunmuşlardı. Diğerleri için yapmış olduğum teklifler kabul olunmamıştı.

Hemedan'ın zaptıyla hitam bulan İran seferinin ikinci kısmı için bana bir sene kıdem zammı verildi. Fırka kumandanları ile diğer zabitler için yaptığım tekliflerin yine bir kısmı kabul olunmuş, diğer kısmı kabul edilmemişti. Von Der Goltz Paşa sağ iken Sabis muzafferiyetinden dolayı bana bir sene kıdem zammı verilmesini İstanbul'a teklif etmiş ve bu teklif epey bir müddet geçtikten sonra kabul ve tebliğ olunmuştu. Bununla birlikte kıdem zamları iki seneye baliğ olmuştu.

Karın ve çamurun çokluğu hakkında aldığım malumat üzerine Hemedan'da kalmış bulunan kıtaların arabalı ağırlıklarını ve kıtalarını 6.ncı Fırka arkasından geriye sevk ettirdim. Yalnız mekkareli kısımlar ile cebel topçularını alıkoydurdum. Bilhassa Hemedan ovasının cenubundaki fazla erzakımızın bir kısmını İran Hükümetine devrederek onlara evvelce vermiş olduğumuz borç mazbatalarını istiradad ettirdim. Tüccardan borç mukabili aldığımız erzakı da onlara geri vererek borç senetlerimizi kurtarttım. Bu suretle İran'dan çekilirken hiç bir sızıltıya meydan vermek istemedim. Halk Hemedan'a girerken nasıl güleryüzle karşıladıysa, Bağdat'a yardım için geri dönmekte olduğumuzu öğrendikleri za-

man, Allah muvaffak etsin duaları ile yolcu etti. "Orada işinizi bitirdikten sonra yine buralara gelirsiniz bizi bu Moskofların eline bırakmayınız" temennilerinde bulundu. Tabii biz çekilip gittikten sonra, "giden ağam uğurlar olsun, gelen paşam hoş geldin, Zindebad" diyenler çok olmuştur. Yalnız bizimle fiilen işbirliği yapmış olanların bir kısmı, aşiretlerin nezdine iltica ile dağlarda gizlenmişlerdir. Bir kısmı da kendi başlarının çaresine bakarak Süleymaniye-Kerkük-Musul tarîkîyle İstanbul'a gitmişlerdir.

Askerimiz Bağdat'ı kurtarmak ümid ve hevesiyle canlı görünüyordu. Bilhassa düşmana mağlup olarak onun zoruyla ricat etmediğimiz için hiç kimsenin bu geri yürüyüşü bir ricat mahiyetinde telâkkî etmemesini ve adeta İngilizler ile çarpışmak için onlara karşı bir ileri hareket mahiyetinde olduğunu telkin için her fırsattan istifade ettim. Geri yürüyüşümüzü intizam ile ve hiç bir döküntü, hasta, yaralı, işe yarar malzeme bırakmadan yaptık.

İran'dan nasıl çekildiğimizi, Ruslarla yaptığımız dümdar muharebelerini Bağdat'tan bize doğru ilerleyen İngiliz kuvvetleriyle Şehriban civarında nasıl çarpıştığımızı ve tekmil 13 ncü Kolorduyu Ruslarla İngilizlerin kıskacı arasından kurtararak Diyale nehrinin Batı tarafına nasıl geçirdiğimi "Harp Hatıralarım"ın dördüncü cildinde tafsil edeceğim.

Üçüncü cildin sonu